

MÍTOSZOK

AZ ÓKORI GÖRÖGORSZÁGBAN

PATAY-HORVÁTH ANDRÁS

Patay-Horváth András

Mítoszok az ókori Görögországban

Patay-Horváth András

MÍTOSZOK
AZ ÓKORI
GÖRÖGORSZÁGBAN

Budapest, 2025

A kötet kiadását az Eötvös Loránd Tudományegyetem Oktatási és Képzési Tanács tankönyv- és jegyzettámogatási pályázata támogatta.

© Patay-Horváth András, 2025

ISBN 978-963-489-878-8

ISBN 978-963-489-879-5 (pdf)

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ
Az ELTE hivatalos könyvkiadója

ELTE | **BTK**
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

eltebook.hu

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Projektvezető: Egresi Nóra

Borító, tipográfia: Balázs Andrea

Tördelés: Szalontai Attila

Nyomdai munkák: Multiszolg Bt.

TARTALOM

ELŐSZÓ	11
BEVEZETÉS: MÍTOSZ ÉS MITOLÓGIA	13
Forrásszemelvények	17
A) A legkorábbi mítoszok előadói és az előadások körülményei	17
#1 Homérosz, Odüsszeia 1. 325-355	17
#2 Homérosz, Odüsszeia 8. 62-83	18
#3 Homérosz, Odüsszeia 8. 261-369	19
B) Mítoszok Platónnál	22
#1 Phaidón 61b	22
#2 Phaidrosz 229-230	24
#3 Állam 377c-378e	25
#4 Prótagorasz 320c-322d	28
#5 Lakoma 189c-193e	31
#6 Timaios 24e-25d	35
#7 Kritiasz 108e-109a 113c-114b	36
C) Mítoszok és mítoszváltozatok a történetírók műveiben	37
#1 Hérodotosz, Görög-perzsa háborúk	37
2.53	37
2.113-120	38
5.79-81	42
9.27	42
#2 Thuküdidész, A peloponnészoszi háború 1.21-22	44
#3 Polübiosz 4.40.2	45
D) Mítoszváltozatok a költőknél	45
#1 Pindaros, 1. Olympiai óda	45
#2 Sztészikhorosz	49
2.1 Platón, Phaidrosz 243a	49
2.2 Iszokratész, Helené dicsérete (10.64)	49

TARTALOM

#3 Aristotelész, Poétika	49
1451b 19-24	49
1453a 18-22	50
Ajánlott olvasmányok	50
Kérdések, feladatok	50
 1. MÍTOSZ ÉS NÉPMESE	53
Forrásszemelvények	56
#1 Pauszanasz, Görögország leírása 8.2.3-7	56
#2 Strabón, Geographika 17.1.33 (C 808)	57
#3 Homérosz, Odüsszeia 9. 105-542	58
#4 Az Egyszeműt elpusztító Bászat története	71
#5 Egy rabló meséje a Dolopathos c. gyűjteményből	76
#6 A három vándorló (magyar népmese)	78
Ajánlott olvasmányok	80
Kérdések, feladatok	80
 2. MÍTOSZ ÉS VALLÁS	83
Forrásszemelvények	89
#1 Hit	89
1.1 Pauszanasz, Görögország leírása 8.8.1-3	89
1.2 Marcus Tullius Cicero, Az istenek természetéről 3.37 (89)	90
1.3 Pauszanasz, Görögország leírása 1.34.2-5	90
1.4 Firmicus Maternus, A pogány vallások tévelygéséről 7.	91
#2 Kultusz	93
2.1 Pauszanasz, Görögország leírása 5.7.10–8.5	93
2.2 Apollodórosz, Mitológia 3. 14	94
2.3 Pauszanasz, Görögország leírása 2.1.6	95
2.4 Pauszanasz, Görögország leírása 2.15.5	95
2.5 Homéroszi Démétér-himnusz	95
#3 Áldozatok	109
3.1 Pauszanasz, Görögország leírása 5.14.6	109
3.2 Publius Ovidius Naso, Átváltozások 8.273-298.	109
3.3 Euripidész, Iphigeneia Auliszban 1540-1603	110
3.4 Hésziodosz, Istenek születése, 507-616.	112
3.5 Homérosz, Odüsszeia 14.418-438	115

#4 Az emberiség eredete	115
4.1 Apollodóros, Mitológia 1.7.1-2.	115
4.2 Hésziodosz, Munkák és napok, 42-201.	116
#5 Túlvilág	121
5.1 Homérosz, Odüsszeia 11. 12-50, 90-99, 215-327, 385-640.	121
5.2 Homérosz, Odüsszeia 4. 561-569	132
5.3 Platón, Állam 614-621	133
Ajánlott olvasmányok	140
Kérdések, feladatok	141
 3. MÍTOSZ ÉS IRODALOM	143
Forrásszemelvények	146
#1 Publius Ovidius Naso, Átváltozások 8.611-724	146
#2 Homérosz, Iliasz 24. 596-620	149
#3 Türtaiosz 11. töredék	150
#4 Szapphó, Hérához	150
#5 Homéroszi Hermész-himnusz	151
#6 Xenophón, Emlékeim Szókratészről 2.1.21-34.	167
#7 Theokritosz, A Küklópsz (XI. idill)	171
#8 Aiszkhülosz, Leláncolt Prométheusz 436-506,	173
#9.1 Lukianosz, Istenek párbeszédei 7	175
#9.2 Lukianosz, A büdös Teleszilla	178
#10.1 Libaniosz 5.1: Nem valószínű, hogy Khrüszész elment a görögök kikötőjébe	178
#10.2 Libaniosz 6.2: Valószínű mindaz, amit Akhilleusz haragjáról mondanak	181
#11 Strabón, Geógraphika 8.3.5-6	183
#12 Homérosz, Iliasz 2.99-109	184
Ajánlott olvasmányok	185
Kérdések, feladatok	185
 4. MÍTOSZ ÉS KÉPZŐMŰVÉSZET	187
Forrásszemelvények	195
#1 Pauszaniasz, Görögország leírása 1.15.1-3	195
#2 Pauszaniasz, Görögország leírása 1.22.6.	196
#3 Pauszaniasz, Görögország leírása 5.10.6-8	196

TARTALOM

#4 Pauszanasz, Görögország leírása 5.17.5-19.10	197
#5 Pauszanasz, Görögország leírása 10.25.1-31.12	202
#6 Marcus Tullius Cicero, Verres ellen 2.4.2-3	215
Ajánlott olvasmányok	216
Kérdések, feladatok	216

5. MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM..... 219

Forrásszemelvények	221
#1 Paroszi márványkrónika (IG XII 5,444 = FGrHist 239)	221
#2 Hérodotosz, Görög-perzsa háborúk	222
1.1-5	222
1.60	224
1.67-68	225
2.145	226
5.82-89	226
7.150	229
7.188-190	230
8.54-55	231
#3 Thuküdidész, A peloponnészoszi háború	231
1.4	231
1.10-12	231
#4 Strabón, Geógraphika 1.2.15	233
#5 Apollodórosz, Mitológia 2.8.2-4	233
#6 Pauszanasz, Görögország leírása 4.3.3-7	235
#7 Tacitus, Évkönyvek 4. 55-56	236
Ajánlott olvasmányok	237
Kérdések, feladatok	238

6. MÍTOSZ ÉS RACIONALITÁS 239

Forrásszemelvények	244
#1 Thuküdidész, A peloponnészoszi háború 1.9	244
#2 Palaiphatosz, A hihetetlen mesékről 29	245
#3 Damaszkuszi Nikolaos 10. töredék	245
#4 Pergamoni Kharax 34. töredék	246
#5 Ióannész Tzetész, Magyarázatok Lykophrón Alexandrájához 152	247
#6 Strabón, Geógraphika 14.5.28	247
#7 Euripidész: Iphigeneia a Tauroszok földjén 822-826	247

#8.1 Pauszaniasz, Görögország leírása 2.22.3	248
#8.2 Pauszaniasz, Görögország leírása 5.13.4-6	248
#8.3 Pauszaniasz, Görögország leírása 8.14.10-12	249
#9 Lukianosz: Kharidémosz avagy a szépségről 19	249
#10 Névtelen magyarázat (scholion) az Iliasz 2.104 sorához (1.200.10 Erbse)	250
Ajánlott olvasmányok	251
Kérdések, feladatok	251
7. MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG	253
Forrásszemelvények	257
#1 Egy folyó és egy forrás szerelme (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 5.572-641)	257
#2 Héraklész alkotásai	259
2.1 Diodórosz, Világkrónika 4.18.4-7	259
2.2 Pauszaniasz, Görögország leírása 8.14.2-3	260
#3 Hegyek, sziklák	260
3.1 Pindaros, 1. Püthói óda 15-28.	260
3.2 Pauszaniasz, Görögország leírása 1.21.3	261
3.3 Pauszaniasz, Görögország leírása 5.13.7	261
#4 Csodás madarak egy távoli szigeten	262
#5 Az alvilág bejáratai	262
5.1 Pauszaniasz, Görögország leírása 2.35.10 (Hermioné)	262
5.2 Pauszaniasz, Görögország leírása 3.25.4-5 (Tainaron-fok)	262
#6 A boldogok szigetei	263
#7 Hösnőből állat (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 6.1-145)	263
#8 Virággá változott ifjú (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 10.162-219)	267
#9 Névadó (epónymos) hősök és hősnők	269
9.1 Szarón király és a Szaróni öböl	269
9.2 Európé és Európa	269
9.3 Daidalosz és Ikarosz (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 8.183-235)	270
9.4 Likhasz (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 9.210-229)	271
9.5 Pelopsz kocsihajtói: Szphairosz és Killosz	272
9.6 Hellé és Hellén sírja	273
9.7 Küllén és Külléné	273

TARTALOM

9.8 Mükéné és Kleónai	274
9.9 Pelopsz és a Peloponnészosz	274
9.10 Itália	275
9.11 A Gyík-hegy és Szauros, az útonálló	276
Ajánlott olvasmányok	276
Kérdések, feladatok	277
KITEKINTÉS	279

ELŐSZÓ

Görög mitológiáról rengeteg könyv olvasható már magyarul. Akkor minek még egy egyetemi jegyzet is? Egyszerűen azért, mert egy ilyesfajta tankönyv még nincs, pedig nagy szükség lenne rá. A görög mitológiával foglalkozó egyetemi órákra történelem, régészet vagy ókori nyelvek és kultúrák/klasszika filológia szakokon is mindig rengeteg a jelentkező és amikor szabadon választható tanegységként kerül meghirdetésre, akkor minden más szakról is sokan érkeznek. Nyilván az ókornak ez az a része, amely még leginkább érdekes, illetve vonzó a 21. századi ifjúság számára (is). Nem véletlen, hogy a középiskolai történelem- és irodalom-oktatásban is nagy szerepet kap, vannak olyan iskolák, ahol egy „Latin örökségünk” címet viselő tantárgy keretében jórészt ezt tanítják 5-6. osztályban. És bár idegen nyelven több friss, tankönyvszerű bevezetés létezik¹, magyarul ilyesmi nincs, legfeljebb népszerűsítő munkák vagy középiskolai segédletek.

Ez a jegyzet tankönyv és forrásgyűjtemény egyben. Önmagában is használható, de mivel terjedelmi okokból sok esetben csak rövid utalás formájában vagy említés szintjén szerepel benne valamely történet vagy mitikus hős, ezért feltételezhető, hogy az olvasónak utána kell néznie valahol, hogy miről is van szó pontosan. Erre a célra megfelelő akár az internet is (pl. wikipédia), de jobb megoldás, ha a magyarul is több kiadásban megjelent mitológiai kézikönyvekből tájékozódik a tisztelt olvasó.² Kerényinél vagy Gravesnél rögtön megtalálja az ókori forráshelyek megjelölését is és így nemcsak egy tartalmi kivonatot kap, hanem visszakeresheti akár az eredeti szövegeket is, amelyek alapján az összefoglalás készült.

A tankönyv fejezetei azt hivatottak bemutatni, miként hatottak a mítoszok az ókori görögök gondolkodására, kultúrájára, mindennapjaira. A forrásrészletek ennek megfelelően tematikus szempontok alapján lettek elrendezve és persze önmagukban is tanulságosak, illetve érdekesek, de igazán csak a fejezeteket bevezető

1 Abenstein, R. 2005. Griechische Mythologie, Paderborn: Schöningh; Delattre, C. 2005. Manuel de mythologie grecque, Rosny-sous-Bois: Bréal; Clark, M. 2012. Exploring Greek Myth, London – New York: Blackwell Maurizio, L. 2015. Classical mythology in context, Oxford: UP.

2 Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*, Budapest: Gondolat, 1956, 1974 stb., Robert Graves (ford. Szigyártó László), *Görög mítoszok*, Budapest: Európa 1970, 1981; Kerényi Károly (ford. Kerényi Grácia), *Görög mitológia*, Budapest: Gondolat, 1977. (Szeged: Szukits, 1997); Richard Buxton (ford. Sudár Balázs), *A görög mitológia világa*, Pécs: Alexandra, 2004; John Pinsent (ford. Rózsa György), *Görög mitológia*, Budapest: Corvina, 1995.

tanulmányokkal együtt válnak érthetővé.³ Ajánlott irodalom található minden egyes fejezet végén, olykor még az egyes szemelvényekhez tartozó bevezetésekben is és az egyszerűség kedvéért itt kaptak helyet azok a magyar nyelvű szöveggyűjtemények is, amelyekből nem szerepelnek szemelvények, vagy amelyekből sokkal többet lehetett, illetve kellett volna idézni, de nemrég jelentek meg, és épp ezért könnyen hozzáférhetőek. Ami a szakirodalmat illeti, igyekeztem minden esetben a magyarul hozzáférhető könyveket és tanulmányokat, de egyúttal a legfrissebb idegennyelvű alapmunkákat is feltüntetni, amelyek az adott részben tárgyalt, illetve érintett témák alaposabb megismeréséhez hasznosak. A kérdések és feladatok is két részből tevődnek össze: részben meg lehet rájuk találni a választ a szemelvényekben vagy a bevezetőkben, de vannak egyéni kutatómunkát igénylő feladatok is, amelyekhez nyilván megint érdemes a már említett mitológiai kézikönyveket vagy valami mást segítségül hívni. A görög mítoszok modern irodalmi képző- és filmművészeti továbbélése iránt érdeklődők számára a könyv végén a „Kitekintés” c. részben rövid, válogatott szakirodalmi tájékoztatót állítottam össze.

A forrásszemelvények általában magyar nyelven már hozzáférhető fordításokból származnak. Homéros és Ovidius mindig Devecseri Gábor, Apollodóros Horváth Judit, Strabón Földy József, Hérodotos, Thukydides és Pausanias munkái pedig Muraközy Gyula fordításában szerepelnek. Minden egyéb esetben a fordítót feltüntettem, ahol nem, ott saját fordításról van szó. Megjegyzem, hogy a görög nevek, szavak kétféleképp írhatók át magyarra. A nagyközönségnek (is) szánt műfordításokban az ún. népszerűsítő átírás az elterjedtebb (pl. Aiszkhülosz, Thuküdidész), a szakembereknek szóló írásokban viszont az ún. tudományos (tehát az előző példánál maradván Aischylos és Thukydides). A forrásszemelvényekben általában az előbbivel (illetve római szerző esetében a latin alaknak megfelelő helyesírással), a bevezető tanulmányokban az utóbbival találkozunk az olvasó, de ez a praktikus eredetű következetlenség talán nem okoz komolyabb nehézséget, és egyúttal felhívja a figyelmet arra, hogy a különböző átírások bármelyike használható, csak ne keverjük azokat egy-egy szóban vagy szövegen belül.

Végül, de nem utolsó sorban szeretném hálámat kifejezni Bácsi Boglárka hallgatómnak a kötet szerkesztésében nyújtott önzetlen segítségéért, Ritoók Zsigmond és Karsai György professzor uraknak pedig javításaikért, tanácsaikért.

Budapest, 2025. 10. 02

3 Az idézetek minden fejezet végén sorszámozva találhatóak és # jellel ellátva, félkövér betűtípussal vannak jelölve. Olykor ugyanaz a forrás több fejezethez is kapcsolódik, ilyenkor a hivatkozásban a fejezet száma, illetve a bevezető fejezet betűjele előzi meg a # jelet.

BEVEZETÉS: MÍTOSZ ÉS MITOLÓGIA

A mítosz meghatározása egyáltalán nem egyszerű. Sokszor próbáltak általános érvényű definíciót adni, de mivel ebben a tankönyvben csak a görög mítoszokról lesz szó, ezért elegendő egy olyan definíció, amely csupán ezekre érvényes. Nem is annyira definíció, mint inkább egy gyakorlatias megközelítés: görög mítoszok alatt azokat a meseszerű történeteket értjük, amelyeket már az ókori görögök is ebbe a kategóriába soroltak, azóta pedig számtalan könyv formájában, nagyjából valamennyi nyelven hozzáférhetők és a görög *mythos* szó valamiféle modern leszármazottjával jelölnek.

Az ókori görögök sokféle beszédet jelöltek a *mythos* szóval, legyen az rövidebb-hosszabb megszólalás, gondolat, utasítás, üzenet, tanács, nyilvános beszéd vagy magánjellegű társalgás, elbeszélés. Homéros költeményeiben többször fordul elő, mint maga az *epos* szó, amely a beszéd elemeit, a szavakat jelölte és amelyről ezeket az elbeszélő költeményeket általánosságban mind a mai napig eposznak nevezik.

Később a *mythos* még szólásmondás, közmondás, híresztelés, szóbeszéd értelemben is előfordul (pl. Hérodotos 2.45), és mint ilyen általában a *logos* szónak képezi az ellentétét, amely szintén elbeszélést jelent, de megbízható, igaz történetre utal. A *mythos* szó ezzel szemben megbízhatatlan, meseszerű (*mythódés*), és mint ilyen hiteltelen, fiktív elbeszélést jelöl (C #2; D #1: 29). Aristotelés általában (Poétika1449b5, 1450a4-5, 33-38, 1451a16-34, 1453a12) a drámák cselekményét nevezi *mythos*nak (magyar fordításban egyszerűen mesének), Platón (B #1) pedig kifejezetten költői feladatnak tartja a *mythos*ok megalkotását és hosszasan ecseteli (B #3), hogy csak bizonyos *mythos*ok, azaz mesék valók az ifjúság nevelésére. Igaz, hogy a *mythos* és *mythologia* szavak továbbra is jelölhetek a mai értelemben vett mitológiától teljesen független gondolatmenetet is (Plat. Törv. 752a), de a Kr. e. 4. századra már nagyjából ugyanazt jelölték a *mythos* vagy *mythologéma* szavakkal (B #2; D #3), mint amit mi is mítosznak nevezünk.

A mítoszokat már korán elkezdték gyűjteni és rendszerezni. Végül is, ahogy Hérodotos (C #1: 2.53) is megjegyzi, ezt tette már Homéros és Hésiodos is. Aristotelés (*de gen. anim.* 756b6) Hérodotoszt is *mythologos*nak mondja és bár neki nem ez volt a fő célja, de tényleg voltak olyan szerzők (pl. az athéni Pherekydés vagy a hérakleiai Hérodóros), akik kifejezetten a mitikus történeti hagyományok

összegyűjtésére specializálódtak, és akiket inkább a költőkkel együtt emlegettek az ókorban (C #3, Dion Hal. 1.13). Manapság az ókori elnevezés nyomán mitográfus történetírókként tartjuk őket számon. Végül mitológiai kézikönyvek is készültek. Legfontosabb ezek közül az Apollodóros neve alatt ránk maradt, de ismeretlen szerző tollából származó *Bibliothéké* (szó szerint könyvtár, de magyar műfordításban teljes joggal „Mitológia”) címet viselő munka, de nagyjából ezzel egyidőben, az időszámításunk kezdete körüli időben keletkezett egy hasonló (Hyginus neve alatt hagyományozott, de szintén ismeretlen szerzőtől származó) összefoglalás latin nyelven is.

A mítosz természetfeletti szereplői és fordulatos, csodás cselekménye, mint ezt mindenki tapasztalhatja, és ahogy a szakirodalomban is sokszor felhívják rá a figyelmet, leginkább a népmesékre hasonlít és úgy tűnik, hogy a mítoszokat – a mesékhez hasonlóan – szánhatták már az ókorban is gyermekeknek (B #3). Ugyanakkor azért az is egyértelmű, hogy a mítoszok célközönsége nem elsősorban a gyerekek, hanem a felnőttek voltak. Jól mutatja ezt már a homérosi eposzok világa is, ahol a mai értelemben vett mitikus elbeszélések (A #1-3) egyértelműen valamely felnőtt hallgatóság szórakoztatását szolgálják. Ez a funkciója a fiktív elbeszéléseknek mind a mai napig megvan és a meseszerűség persze nem zárja ki a felnőtt hallgatóságot, de a mítoszokat nyilvánvalóan nem lehet pusztán az ókori szórakoztatóipar máig is izgalmas termékeinek tekinteni. Egyrészt azért nem, mert maguk a történetek sokszor egyáltalán nem szórakoztatók vagy izgalmasak (például Niobé gyermekeinek vagy a gyermek Pelopsnak a története inkább borzasztó, az Iliasban elbeszélt rengeteg csatajelenet vagy a Hérakleidák visszatérésének története meg néhány epizódot leszámítva inkább unalmas), másrészt mert sokszor kifejezetten komolyan vették, súlyos politikai vitákban és éles katonai helyzetekben bukkannak fel, ahol a szórakoztatásnak, gyönyörködtetésnek még a lehetősége sem nagyon merülhet fel (C #1: Hér. 9.27).

Persze a szórakoztatás, gyönyörködtetés is nyilván fontos volt nemcsak a homéroszi eposzok világában, hanem később is. Közismert, hogy a görög tragédiák túlnyomó többsége mitikus történeteket jelenített meg, és a görög agyagedényeket is nagyon gyakran mitikus jelenetekkel díszítették. A mítoszok tehát az élet szinte valamennyi területén jelen voltak, alapvetően meghatározták az emberek gondolkodását és cselekedeteit. És mivel az ókori görögök kifejezetten racionálisan gondolkodó és cselekvő közösségeket hoztak létre, ezért elképzelhetetlen, hogy ekkora jelentőséget tulajdonítottak volna holmi meséknek. A mítoszok ráadásul a népmeséktől eltérően nem önmagukban álló történetek, hanem sok-sok szállal kapcsolódnak egymáshoz és egy többé-kevésbé logikus rendszert,

mitológiát alkotnak. Ez is arra mutat, hogy a *mythos* és *logos* szavak azért nem teljesen egymást kizáró fogalmak. Már Platónnál is találunk olyan elbeszélést (B #4), amelyet a szerző (vagy legalábbis a szövegbeli beszélő) kifejezetten *mythos*nak mond, de semmi sem utal arra, hogy hiteltelennek tartaná azt, hanem éppen ellenkezőleg, nyilvánvalóan a meggyőzés legalkalmasabb módszerének tekinti. Aztán egy másik alkalommal Platón (B #5) Aristophanés szájába ad egy mókás elbeszélést, amelyet ő *logos*nak mond, de tartalmát tekintve sokkal inkább a mítosz kategóriájába sorolható. Funkciójukat tekintve ezek az elbeszélések leginkább példázatoknak, példabeszédeknek tarthatók, alapvető céljuk valami nehezen érthető, másként megmagyarázhatatlan dolog megvilágítása és/vagy a hallgató(ság) meggyőzése. Nem véletlen, hogy Platón (B #1) Aisópos állatmeséit is *mythos*nak mondja, hiszen szó szerint véve, történetileg, illetve szigorúan tudományos, zoológiai szempontból azok sem hitelesek, mégis helyesen, azaz a beszélő szándékát jól értve kifejezetten találók, azaz igaznak tekinthetők.

A mítosznak tehát nem a tartalma, cselekménye vagy a természetfeletti szereplői adják a lényegét, hanem az a funkciója, hogy valamit meg akar magyarázni és/vagy valakit meg akar győzni valamiről. Ehhez az elbeszélő régi történeteket és minden hallgató által ismert szereplőket használ, de mindezeket az elemeket az adott helyzetnek és célnak megfelelően alakíthatja. Éppen ezért a mítosz folyamatosan változik, nincs megszabott formája, és minden egyes elmeséléssel, ábrázolással más és más variáció jöhet létre. (D #1: 36 skk.) Természetesen vannak a hagyomány által már szentesített, széles körben elterjedt változatok, de még a legfontosabbnak vélt mozzanatok is viszonylag egyszerűen átírhatók (C #1: 2.113-120; D #2). Kifejezetten könnyen, az adott elvárásoknak megfelelően alakíthatók voltak sok esetben a családi kapcsolatok vagy a helyszínek, de még a szereplők nevei is. A mítoszok ennek köszönhetően szinte minden helyzetben és minden célra felhasználhatók voltak, a természeti jelenségek, az ember és az élővilág eredetétől, illetve az élet nagy kérdéseinek megválaszolásától kezdve az egyes földrajzi képződmények, városok nevének, a társadalmi, vallási szokások eredetén át (2. és 7. fejezet) egészen az aktuálpolitikai döntések indoklásáig (C #1: 5.79-81).

A mítoszok állandó szereplői az istenek és félisteni hősök, akik az ókori görög hitvilágnak is meghatározó elemei (2. fejezet). Ezen alakok létezését általában elfogadták az ókoriak, mint ahogy a hozzájuk kapcsolódó történeteket is, minden ellentmondásosságuk dacára alapvetően a történelem részének tekintették nemcsak az átlagemberek, hanem a legkiválóbb történészek is (ld. 5. fejezet). Ugyanakkor a racionális gondolkodással összeegyeztethetetlen, mesés részleteket igyekeztek valamiféle ésszerű módon magyarázni (6. fejezet), még akkor is, ha

ezek a magyarázatok nemcsak számunkra tűnnek erőltetettnek, hanem már az ókoriak számára sem voltak feltétlenül meggyőzők. (B #2)

A mitikus szereplők nevei sokszor beszélő nevek (Persephoné = hangot elvesztő, Kreón = uralkodó, Hippodameia = lovakat betörő), máskor állat-, illetve növénynevek (Pénélopé = vadkacsa, Kastór = hód, Hyakinthos = jácint, Daphné = babér), illetve egy-egy földrajzi névből lettek kialakítva (Ikaros, Aigeus), de igen gyakran homályos a jelentésük (pl. Odüsszeus, Théseus, Perseus), illetve az eredetük. Az istenek nevei általában már a bronzkori /mykénéi írásos forrásokban is megtalálhatók, tehát legalább a Kr. e. 2. évezredre nyúlnak vissza, de a történetek alapszerkezete sokszor még ennél is régibb lehet, hiszen világszerte megtalálhatók a párhuzamaik.

Bár egyes mítoszok történelmileg ismert körülmények között jöttek létre, esetleg még az alkotójukat is ismerjük (például Atlantisz meséjét alighanem Platón találta ki: B #6-7), a legtöbb mítoszváltozat esetében valószínű, hogy már az első ránk maradt említéskor is széles körben ismertek voltak, és mivel állandóan alakultak, változtak, ezért nagyon nehéz megállapítani, hogy valójában mikor jöttek létre. Lényegében akár azt is lehet mondani, hogy sok esetben szinte egyidősek az emberiséggel. Azok a görög mítoszok, amelyek egy lány megszöktetéséről szólnak (pl. Iaszón és Médeia, Paris és Helené, Théseus és Ariadné, Pelops és Hippodameia), tulajdonképpen a világszerte elterjedt „mágikus menekülés” vagy „segítő lány” néven ismert mesetípus (ATU 313) variációi. Voltak, akik úgy gondolták, hogy a széleskörű elterjedés oka, hogy a történet valamiféle ősi házassági szerződésben, lányrablásban gyökerezik, de ennek ellentmondani látszik a lányoknak a korai patriarchális társadalmakban betöltött és a mesékkel teljességgel összeegyeztethetetlen alárendelt szerepe. Az, hogy a sikertelen kérők a mesékben és a mítoszokban is az életükkel fizetnek, levágott fejük pedig közszemlére kerül, inkább arra mutat, hogy valamiféle vadászatról lehetett szó, amelyben az üldöző „apa” vagy „király” a vadászó embernek, az üldözött „kérők” a zsákmányállatoknak, a „segítő lány” pedig egy ősi istennőnek, az állatok úrnőjének feleltethető meg. Ilyen módon a típus széleskörű elterjedtsége, a lányalak központi szerepe és a történet furcsa részletei is magyarázhatók az őskori ember egyik legalapvetőbb és a népmesékben is mind a mai napig általánosan előforduló tevékenységével, ti. a vadászattal.

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

A) A legkorábbi mítoszok előadói és az előadások körülményei

A homéroszi eposzok előadóiról, előadásáról maga a fennmaradt szöveg is sokat elárul. Odysseus ithakai udvarában és az őt vendégül látó phaiákoknál is találunk egy-egy énekmondóval (Phémiosszal és Démodokosszal), akik a hallgatóság szórakoztatására, lakoma közben, lantkísérettel adják elő műveiket. A témák lehettek közismertek, komolyak vagy kifejezetten viccesek is, de az előadónak mindenképp rögtönöznie és alkalmazkodnia kellett a hallgatóság igényeihez. Hasonló előadásokat még a 20. század elején is meg lehetett figyelni a Balkánon (összefoglalóan ld. Ritoók Zsigmond, *A görög énekmondók*, Bp. 1973)

#1 Homérosz, *Odüsszeia* 1. 325-355

*Széleshírű dalos dala szólt ott, ültek a kérők
csöndben; amaz meg zengte akháj daliák hazatértét,
gyászost, mit Trójából rendelt Pallasz Athéné.
Meghallotta az isteni énekszót odafönről
Íkariosz lánysarja, okosszívű Pénélopeia:
s asszonyháza magas lépcsőjén szállt le közéjük,
nem maga jött egyedül, két szolgáléánya követte.
És amidőn kérőihez ért le az isteni asszony,
gondosmívű tető pillére tövébe megállott,
s arca elé csillámló fátylát vont a kezével;
szorgos szolgáléány állt mindkét oldala mellé.
Könnyrefakadt és így intette az isteni lantost:
„Phémiosz, oly sok más bűvös dalt tudsz hiszen úgyis,
férfiu- s isteni-tettekről, mit hirdet a dalnok:
abból zengj egyet, míg itt ülsz köztük: a kérők
csöndben igyák csak a bort azalatt; s hagyd abba e gyászos
dalt, mely keblemben kedves szívemet szakadatlan*

gyötri, hisz énám szállt a leginkább nemfeledő gyász.
 Mert oly főre kívánczom és emlékszem örökké,
 roppant híre kinek Hellásztól Argoszig ért el.”
 Erre a jóeszű Télemakhosz neki válaszul így szólt:
 „Édesanyám, minek is sajnálsz a drága dalostól,
 hogy gyönyörűkre dalolja, amit csak akar? Nem a dalnok,
 csak Zeusz itt a hibás, aki azt ad a búzafogyasztó
 földi halandóknak mindég, ami őneki tetszik.
 S nem vétek, hogy a hős danaók balsorsa felől zeng:
 mert az olyan dalt dicsérik legjobban a népek,
 mely a legújabbként jár körben a ráfigyelők közt.
 Csak hallgassa e dalt bátran szíved meg a lelked:
 nem maga volt Odüsszeusz egyedül, ki nem ért haza onnan
 Trója alól, hisz sok más hős is esett el a harcban.

#2 Homérosz, Odüsszeia 8. 62-83

Ekkor a kedves dalnokot is bevezette a hírnök;
 azt, kit a Múza kegyelt, s akinek jót s rosszat is osztott:
 mert elvette szemét, de adott neki mézizű dallást.
 Most hát Pontonoosz vitt néki ezüstszőgű széket
 épp a középre; nagy oszlophoz támasztva a hátát;
 és felakasztva a szögbe az éleshangzatu lantot,
 válla fölé, megmondta a hírnök, mint vegye kézbe;
 és a dalos mellé remek asztalt és kosarat tett,
 jó kupa bort is elébe: igyék, ha kívánja a lelke.
 S ők kirakott kész étkek után kezüket kivetették.
 Majd miután elverték végül az éhet, a szomjat,
 hősök híreről készítette dalolni a Múza
 Démodokoszt. Dala híre a tágterű égbe hatott el:
 mert a viszályt, Odüsszeusz meg a Péleidész Akhileusz közt
 zengte, miként civakodtak a dús isten-lakománál
 szörnyű szavakkal; örült neki titkon a nép fejedelme,
 Átreidész, amiért civakodtak a legjelesebbek.
 Mert erről jósold egykor neki Phoibosz Apollón,
 isteni Püthóban, hogy elért oda, kőküszöbére

*jósszóért: mivel akkor zúdult rájuk a romlás
trósz- s danaoszra először, a nagy Zeusz rendeletéből.
Hát ezt zengte a nagyhirű dalnok;*

#3 Homérosz, Odüsszeia 8. 261-369

*Közben a hírnök hozta az éleshangzatu lantot
Démodokosznak. Az ott a középre vonult, körülötte
álltak a fölserdült ifjak, kik a táncba kiválók,
s isteni táncban ütötték lábbal a földet. Odüsszeusz
lábuk csillámlását nézte, csodálta szívében.*

*Ő meg a húrba kapott s kezdett is zengeni szépen:
nászra miként lépett Árész s koszorús Aphrodité,
Héphaisztosz házában mint ölelöztek először
titkon; számos ajándékkal jött az s kerevetjét
szennyezték Héphaisztosznak. S ment ahhoz a hírnök:
Héliosz; ez jól látta, amint szerelembe vegyültek.
Héphaisztosz mikoron hallotta a lélekező hírt,
ment a kovácsműhelybe, szívében rejtve a rosszat;
üllőtalpra nagy üllőt tett, láncot kalapált ki,
nemszakadót, hogy a két szeretőt ottfogja örökké.
S elkészítve a csapdát így, Árészra dühödten,
ment hálótermébe, ahol szép fekhelye állott:
körben az ágy lábához erősítette a csapdát,
és a tetőről is számos lánc szála szaladt le,
mint valamely könnyű pókháló, látni a boldog
égilakók sem tudták: annyira mesteri mű volt.
És miután kerevetje köré kivetette a csapdát,
úgy tett, mintha a jólépült Lémnoszba utaznék,
mely minden föld közt számára a legszeretettebb.
Lesben aranyabolás Árész sem hasztalan állott:
hogy meglátta ügyes Héphaisztoszt útnakeredni,
ment széleshírű Héphaisztosz háza ölébe,
vággya erősen a szépkoszorús Küthereia szerelmét.
Aphrodité hazajött épp apjától, a hatalmas*

nagy Zeusztól, s le is ült; Árész a szobába belépett,
 átkulcsolta kezét sebesen, szót szólva kimondta:
 „Ágyba, szivem, gyorsan: kerevetre feküdvé örüljünk;
 mert nincs itthon Héphaisztosz, de bizony valahol már
 lép Lémnosz fele, durvabeszédű szintiszi néphez.”

Szólt; mire Aphrodité örömet kívánt vele hálni.
 Végigdőltek az ágyon ketten: rájuk is omlott
 erre a fortélyos Héphaisztosz mesteri lánc,
 tagjaikat mozdítani már, megemelni se tudták;
 végre is átlátták, hogy nincs számukra menekvés.
 Jött közelükbe a nagyhírű bicegő Héphaisztosz.
 Még Lémnoszba sem ért s már fordult vissza az útján,
 mert őrt állt neki Élios, s megmondta, mi történt.
 Kedves háza felé indult, keseregve szívében;
 ott a küszöbnek előtte megállt, elfogta a vad düh
 s rettentőt rikkantott mindegyik égilakóhoz:
 „Zeusz atya és boldog, sosemúló égilakók mind,
 jertek látni nevetséget, de olyat, mi nem illő:
 engem, a sántát, Aphrodité, Zeusz lánya örökké
 hogy megvet, s a veszélyes Arésszal esik szerelembe,
 mert ő szép s egyeneslábú, míg én nyomoréknak
 jöttem eként a világra. Ki más oka ennek a bajnak,
 mint az apám s az anyám, bárcsak sose szültek volna!
 Hát csak nézzétek, mint fekszenek itt szerelemben
 ágyamban: de ha én odanézek, a kín gyötör engem.
 Azt hiszem, ők sem akarnak már így fekvemaradni,
 bármi heves szeretők, egy pillanatig sem: a hálást
 hagynák már, hanem őket a csapda s a lánc nem eresztí,
 míg az ajándékot mind vissza nem adja az apja,
 mit neki nászunkkor nyújtottam ez ebszemü lányért;
 mert gyönyörű a leánya, de épp nem fékezi lelkét.”

Szólt, s ércpadlatu háza felé amazok gyülekeztek:
 jött oda föld övezője Poszeidón, jött a szerencsét
 nyújtó Hermeiász, jött messzeható nagy Apollón.
 Ám a szemérmetes istennők házukba maradtak.

Ők meg az ajtónál álltak, javak osztogatói:
 és ki nem oltódó nevetésre fakadtak e boldog
 istenek ott, meglátva cseles művét a ravasznak.
 S volt, aki így szólt köztük a szomszédjára tekintve:
 „Jóra a rossz sose visz: megfogja a gyorsat a lomha,
 lám, most is megfogta Arészt Héphaisztosz, a lassú,
 őt, aki leggyorsabb valamennyi olümposzi úr közt,
 ez meg sánta, de érti a cselt: úgy kell a bujáknak.”

Ők egymáshoz ilyen szavakat hallatva beszéltek;
 Hermészhez pedig így szólt Zeusz fia, büszke Apollón:
 „Zeusz fia, Hermeiász, hiradó, javak osztogatója,
 volna-e kedved e durva bilincsek közt beszorulva
 együtt hálni az ágyban aranyló Aphroditéval?”

Erre eképen szólt Argosz megölője, a hírnök:
 „Bárcsak ekép esnék ez, messzelövő nagy Apollón!
 Bár háromszor ilyen sok nagy lánc fonna be minket,
 s istenek és istennők mind néznének e dolgot,
 ám arany Aphroditéval hálnék mégis az ágyban.”

Így szólt, s kélt kacagás a haláltalan égilakók közt.
 Amde Poszeidón nem nevetett, kérlelte a híres-
 művű Héphaisztoszt sürgetve, hogy oldja föl Arészt.
 És őt megszólítva ekép, szárnyas szavakat szólt:
 „Oldd fel; s én megigérem, hogy, valamint te kívánod,
 mindent megfizet illendően a haláltalanok közt.”

Erre a híres sántító Héphaisztosz ekép szólt:
 „Föld övezője Poszeidáón, már erre ne is kérj:
 kézbe kezességet nem-jóért tartani nem jó.
 Hát hogyan is kötnélek téged az égilakók közt,
 hogyha Arész elinal, s váltságot nem fizet érte?”

Erre a föld övezője Poszeidón válaszul így szólt:
 „Héphaisztosz, ha Arész váltságfizetést kikerülve
 elszökik innen, a bírságot neked én fizetem meg.”

Erre a híres sántító Héphaisztosz ekép szól:
„Nem lehet és nem is illik nemmel sólnom a sódra.”

*Így szólott az erős Héphaisztosz, eloldta bilincset.
 És amazok miután a kemény láncból szabadultak,
 fölpattantak azonnal: Arész thrák földre rohant el,
 és Küprosza suhant a mosolyszerető Aphrodité,
 hol már várta Paphoszban berke s az illatos oltár.
 S ott Khariszok fürdették, kenték drága olajjal,
 mely dúsan díszít nemenyésző isteni népet,
 s ráadták gyönyörűszép öltönyeit, csoda látni.*

*Hát ezt zengte a nagyhirű dalnok; s közben Odüsszeusz,
 míg hallgatta, örült a szívében, s véle a többi
 phaiák is, hosszú-evezős, nagyhirű hajósnép.*

B) Mítoszok Platónnál

Platón (Kr. e. 427-347) mesterének, Szókratésznek a szájába adja és párbeszédes formában fogalmazza meg gondolatait, az egyes dialógusok pedig Szókratész beszélgetőpartnereiről kapják a címüket. Az érvelésben a logikus magyarázatok mellett nagy szerepet kapnak a mítoszok formájában megfogalmazott példázatok. Részletesen ld. A. E. Taylor, *Platón*, Budapest: Osiris, 1997 (ford. Bárány István és Betegh Gábor, eredetileg: London, 1949), és Th. A. Szlezák (ford. Lautner Péter), *Hogyan olvassunk Platón?*, Budapest: Atlantisz, 2000.

#1 Phaidón 61b

– Lám, milyen furcsa dolog, férfiak, az, amit kellemesnek neveznek az emberek: milyen csodálatos kapcsolatban van azzal, ami az ellenkezőjének tűnik, a fájdalommal: nem akar a kettő együtt lakozni az emberben, de ha valaki az egyiket kergeti és megfogja, csaknem mindig kénytelen megfogni a másikat is, mintha egyazon csúcsból indulna ki összekapcsolódva a kettő. És azt hiszem – mondta –, ha ezt

Aiszóposz észrevette volna, mesét formált volna belőle: hogy az isten ki akarta őket békíteni, mert háborúskodtak egymással, s amikor nem sikerült neki, összeillesztette a hegyüket, és ezért van az, hogy ha valakit az egyik meglátogat, utóbb mindig követi a másik. Tehát alkalmasint így van velem is: miután eddig fáj a bilincstől a lábam, a fájdalom nyomában most, úgy látszik, megjön a jó érzés.

IV. Ekkor Kebész vette át a szót:

– Zeuszra, Szókratész – mondta –, jó, hogy eszembe juttatod. Mert már mások is érdeklődtek a költemények felől, amelyeket írtál, versebe szedve Aiszóposz meséit, meg az Apollónhoz írt könyörgésed felől, és legutóbb Euénosz is, hogy miféle meggondolás alapján írtad őket, épp miután ide kerültél, holott azelőtt soha nem írtál verset. Ha tehát fontosnak tartod, hogy legyen mit válaszolnom Euénosznak, amikor ismét megkérdez – mert meg fog kérdezni, biztosan tudom –, mondd meg, mit válaszoljak.

– Mondd hát meg neki – szólt –, Kebészem, az igazat, hogy nem azért írtam, mintha vetélytársa akarnék lenni, akár neki magának, akár a költeményeinek, hiszen tudtam, hogy ez nem volna könnyű, hanem hogy bizonyos álmolásaimról kifürkészem, mit jelentenek, és a mulasztás bűnébe ne essem, ha ezt a múzsai tevékenységet rendelnék el újra meg újra. Mert a következőről van szó: gyakran keresett fel elmúlt életemben ugyanaz az álmokép, hol ilyen, hol olyan alakot öltve magára, de mindig ugyanazt mondta: „Szókratész – szólt –, folytass múzsai tevékenységet, és azon munkálkodj.” És én mindmostanáig úgy értettem, hogy arra szólít fel és buzdít, amit csináltam: ahogyan a futókat buzdítják, úgy buzdít engem is az álmom arra, amit amúgy is csinálok: hogy múzsai tevékenységet folytassak, minthogy a filozófia a legnagyobb szabású múzsai tevékenység, és én azt műveltem. Most azonban, miután meghozták az ítéletet, és az isten ünneplése elhalasztotta halálomat, úgy vélekedtem: nem szabad engedetlennek lennem, ha az álom történetesen a közkeletűbb múzsai tevékenységnek a művelését parancsolná nekem újra meg újra, hanem meg kell tennem: mert biztonságosabb, ha nem távozom el, míg meg nem tisztítom magam azzal, hogy költeményeket írok, engedelmeskedve az álmoknak. Így

hát először annak az istennek a tiszteletére írtam költeményt, akinek épp készült az áldozat; az isten után pedig, minthogy beláttam, hogy a költőnek, ha költő szeretne lenni, meséket kell megverselnie, nem pedig gondolatmeneteket, de jómagam nem vagyok meseköltő, hát inkább ami kézenfekvő volt és amit tudtam is, Aiszóposz meséit szedtem versbe, sorra, ahogy épp eszembe jutottak. (ford. Kerényi Grácia)

#2 Phaidrosz 229-230

PHAIDROSZ

Mondd csak, Szókratész, nem innen valahonnan az Ilisszosz mellől ragadta el a hagyomány szerint Boreasz Óreithüiát?

SZÓKRATÉSZ

Valóban így mondják.

PHAIDROSZ

Vajon nem éppen innen? Kellemesnek, tisztának és átlátszónak mutatkozik itt a víz, és alkalmasnak rá, hogy lányok játsszanak mellette.

SZÓKRATÉSZ

Nem, hanem úgy két-három sztadionnal lejjebb, ahol az Agra szentélyéhez kelünk át; ott oltára is áll Boreasznak.

PHAIDROSZ

Még sose ötlött a szemembe. De mondd csak, Zeuszra, Szókratész: hiszed, hogy igaz ez a mitikus elbeszélés?

IV. SZÓKRATÉSZ

Ha a mai „bölcsek” módjára nem hinnék benne, nem keltenék feltűnést; és szofista szokás szerint elmondanám, hogy Boreasz szele sodorta le a közeli sziklákról a lányt, amint Pharmakeia nimfával játszott, és minthogy ilyen véget ért, azért mesélték róla, hogy Boreasz ragadta el innen vagy Arész szirtjéről – mert ez a szóbeszéd

is járja, hogy onnan s nem innen ragadta el. Én azonban, Phaidrosz, barátom, egyébként kellemes időtöltésnek gondolom az ilyesmit, csak éppen egy szörnyű okos, fáradhatatlan és nem túlságosan szerencsés ember foglalatosságának – s nem egyéb okból, csupán azért, mert aztán meg a hippokentaurosok alakját lesz kénytelen helyrehozni, utána a Khimairáét, majd felé özönlik a Gorgók és Pégaszoszok tömege, és egyéb lehetetlen, csodás teremtmények különös sokasága; s ha az ember nem hisz bennük, és mindegyiket valami természetes jelenségre próbálja visszavezetni, mintegy paraszti, józan ésszel élve, ugyancsak sok szabad időre lesz szüksége! Nekem bizony egyáltalán nincs időm ilyesmire, s ennek oka, barátom, a következő: még nem vagyok képes – a delphoi felirat értelmében – „megismerni önmagamat”, s nevetségesnek látszik előttem, hogy míg azt nem ismerem, tőlem idegen dolgokat vizsgáljak. Ezért tehát búcsút mondva nekik, elhiszem, amit a hagyomány tart róluk, és – mint az imént említettem – nem az ilyesmit, hanem önmagamat vizsgálom: hogy valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, aki természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes osztályrészhez jutott. (ford. Kövendi Dénes)

#3 Állam 377c-378e

SZÓKRATÉSZ

Mindenekelőtt tehát – én legalábbis így gondolom – felügyeletet kell gyakorolnunk a meseköltőkön, s ha jó mesét költenek, ezt be kell fogadnunk, de ami rossz, azt ki kell rekeszteniük. A dajkákat és az anyákat pedig figyelmeztetni fogjuk, hogy az elfogadott meséket mondják a gyermekeknek, s igyekezzenek a lelküket a mesékkal még jobban formálni, mint a testüket kezükkel; a jelenleg divatban levő mesék legnagyobb részét azonban ki kell dobnunk.

ADEIMANTOSZ

Melyeket?

SZÓKRATÉSZ

A nagyobb terjedelmű mesék után kell megítélnünk a kisebbeket is. Hiszen nyilván ugyanaz a lényegük, s ugyanaz az értelmük a nagyobbaknak, mint a kisebbeknek. Nem gondolod?

ADEIMANTOSZ

De igen, csak hogy azt sem tudom, hogy melyek azok a nagyobbak, amelyekre célzol.

SZÓKRATÉSZ

Azok, amelyeket Hésziodosz, Homérosz és a többi költő mondott el. Mert ők mind hazug meséket szerkesztettek, s ezeket mondták és mondják el az embereknek.

ADEIMANTOSZ

Milyeneket? Mi kivetnivalót találsz bennük?

SZÓKRATÉSZ

Azt, amit legelső sorban és leginkább kell kifogásolnunk, különösen ha még nem is tisztességesen hazudik a költő.

ADEIMANTOSZ

S ugyan mi ez?

SZÓKRATÉSZ

Az, mikor valaki rosszul rajzolja meg a költeményében, hogy milyenek az istenek és a félistenek; akárcsak mikor a festő olyasmit fest, ami egyáltalában nem hasonlít ahhoz, amihez pedig hasonlónak akarta festeni.

ADEIMANTOSZ

Igazunk is van, ha ezt kifogásoljuk. De mégis, hogyan és milyen esetekre értsük ezt?

SZÓKRATÉSZ

Mindenekelőtt, éppen nem tisztességesen hazudott az, aki a legfelségesebb lényekről a legnagyobb hazugságokat mondotta el, hogy

például Uranosz mindazt elkövette, amit Hésziodosz ráfogott, Kronosz pedig bosszút állt rajta.⁴ Sőt Kronosz tetteit, és a fia részéről őt ért bántalmakat – véleményem szerint – még ha igazak volnának, sem volna szabad olyan könnyelműen mesélgetni éretlen és fiatal gyermekek előtt, hanem lehetőleg agyon kellene hallgatni őket; ha pedig valami kényszer folytán mégis el kellene mondani, csak titokban, és minél kevesebb embernek volna szabad meghallgatni, s nem is holmi malacáldozat, hanem nagy és nehezen teljesíthető áldozat árán, hogy minél kevesebb embernek legyen alkalmja meghallgatni őket.

ADEIMANTOSZ

Bizony az ilyen beszéd nagyon bántó.

SZÓKRATÉSZ

Éppen ezért nem is szabad, Adeimantos, ilyesmit beszélni a mi államunkban. S nem szabad azt hangoztatni fiatal hallgatóság előtt, hogy ha a legnagyobb igazságtalanságokat követik el, s ha az apjuk igazságtalanságait minden elképzelhető módon megtorolják, ezzel semmi különös dolgot nem követnek el, mert csak azt teszik, amit a legösibb és a legnagyobb istenek is megtettek.

ADEIMANTOSZ

Zeuszra, én magam sem tartom helyesnek, hogy ilyesmit beszéljünk.

SZÓKRATÉSZ

Sőt egyáltalában olyat sem, hogy az istenek egymásra acsarkodnak, egymás ellen fondorkodnak és harcolnak – hiszen ez nem is igaz –, ha azt akarjuk, hogy azok, akiknek az államot meg kell védeniük, az egymás közti gyűlölködést a legrútabb bűnnek tartsák. Nem szabad a gigászok harcairól, s az isteneknek és félisteneknek a rokonaikkal és hozzátartozóikkal folytatott sok furcsa viszályáról mesélnünk nekik, s ezt kiszíneznünk, hanem ha valamiképpen meg akarjuk győzni őket, hogy soha az igazi polgár nem gyűlölködött még a polgártársaival, s ez nem is istenfélő emberhez illő dolog, akkor inkább ilyesmit beszéljenek nekik az öreg emberek és asszonyok már

⁴ Istenek születése 154–182.

zsenge gyermek korukban; ha pedig felserdülnek, a költőket is szorít-suk rá, hogy ilyen meséket mondjanak nekik. Ellenben Hérának a fia által való megköltötetését, Héphaisztosznak, aki bántalmazott anyjának akart segítségére sietni, atyja által való letaszíttatását, s a többi istenharcot, amit Homérosz megénekelt,⁵ nem szabad befogadnunk államunkba, akár képletes értelemben szerepelnek a költeményekben, akár nem. Mert az ifjú elme nem képes megítélni, hogy minek van rejtett értelme, minek nincs, hanem amit ilyen zsenge korban befogad, az rendszerint kitörölhetetlenné és megmásíthatatlanná lesz benne. Ezért bizonyára mindennél fontosabbnak kell tartanunk, hogy az első mesék, amelyeket hall, az erény szempontjából a lehető legtanulságosabbak legyenek. (ford. Szabó Miklós)

#4 Prótagorasz 320c-322d

Ha tehát meggyőzően be tudod bizonyítani nekünk, hogy az erény tanítható, ne tagadd meg tőlünk ezt a bizonyítást.

– Jól van, Szókratész, nem fogom megtagadni – felelte. – De mert mint idősebb ember állok veletek szemben, választhattok: mondjak-e el egy mítoszt bizonyítéku, vagy inkább a fogalmi bizonyítás útját járjam végig?

Erre a jelenlevők közül többen azt válaszolták, hogy járjon el úgy, ahogy neki tetszik.

– Akkor hát azt hiszem, hálásabb dolog lesz, ha egy mítoszt mondok el nektek – felelte.

XI. – Hajdanában volt egy korszak, amikor már voltak istenek, de halandó fajok még nem léteztek. Amikor a sors rendeléséből ezek megszületésének is eljött az ideje, az istenek a föld belsejében földet és tüzet összeelegyítve és mindazokat az anyagokat hozzáadva, amelyek a földdel és a tűzzel egyesülni szoktak, megformálták őket. De mielőtt napvilágra hozták volna teremtményeiket, megbízták Prométheuszt és Epimétheuszt, hogy lássák el őket a szükséges dolgokkal, és osszák szét köztük megfelelő módon a különböző képességeket. Epimétheusz azonban megkérte Prométheuszt, hogy

5 Iliasz 1.586-594; 20. 4-74; 21. 385-513.

bízta rá az osztályt; „ha kész leszek – mondta –, te majd felülvizsgálhatod művemet”. Így, miután testvérét sikerül rábeszélnie, munkához lát. Akinek erőt adott, attól megtagadta a gyorsaságot, a gyengébbeket viszont éppen a gyorsasággal ruházta fel; egyeseket felfegyverzett, a védtelen szervezetek oltalmára viszont másfajta képességeket eszelt ki. Amelyiküknek ugyanis kis testalkatot juttatott, a menekülésre szárnyakat adományozott vagy pedig föld alatti lakóhelyet; azokat a lényeket, amelyeket nagysággal tüntetett ki, éppen nagyságuk óvta meg.

A többi tulajdonságot is hasonló módon, az egyensúly biztosításával osztotta ki. Mindezt pedig annak szem előtt tartásával eszelte ki, hogy egy fajt se tegyen ki a pusztulásnak. Miután így kellőképpen megvédte őket, hogy elemésszék egymást, azt is kieszelte, hogy miképpen tegye számukra elviselhetővé az évszakok változását. E célból sűrű szörzetet és jó erős bőrtakarót adott rájuk, hogy megfelelő védelmük legyen a tél hidege ellen és a forróságot is elviselhessek, valamint, hogy szörzetük meg bőrük saját természet adta takarójuk lehessen, ha a vackukba vonulnak. Láruk védelmére egyeseknek patát, másoknak erős, vértelen bőrt adott. Majd táplálékukról gondoskodott, és mindegyiknek mást és mást jelölt ki: egyeseknek a föld fűvét, másoknak a fák gyümölcseit, megint csak másoknak gyökereket. Némely állatnak más állatok húsát adta táplálékkul. Úgy intézte a dolgot, hogy az ilyenek csak keveset kölykezzenek, azok az állatok viszont, amelyek az előbbieket táplálékul szolgálnak, igen szaporák legyenek: ezzel a faj fennmaradását akarta biztosítani. Nos, ily módon Epimétheusz, aki különben sem csöpögött a bölcsességtől, mind szétoztotta a képességeket az értelemmel nem rendelkező állatok között. Pedig ott volt még neki teljesen csupaszon az emberi nem, és most nem tudta, mihez kezdjen vele. Amint tanácstalanul töpreng, megérkezik Prométheusz, hogy felülvizsgálja az osztályt. Látja, hogy a többi élőlénynek mindene megvan, ami csak kell, csupán az ember mezítelen, sarutlan, takarótlan és védtelen. Pedig már itt van a sors-tól rendelt nap, amikor az embernek is ki kell mennie a föld alól a napvilágra. Prométheusz most már maga sem tudván, milyen oltalmat találjon ki az embernek, ellopja Héphaisztosztól és Athénétől a mesterségbeli tudást és ezzel együtt a tüzet – tűz nélkül ugyanis lehetetlen lett volna ezt a képességet bárkinek is megszerezni vagy

alkalmazni –, s ily módon ajándékozta meg nemünket. Ekként kapta meg tehát az ember a megélhetéshez szükséges képességet; a közösségalkotó képesség azonban még nem volt meg benne. Ez ugyanis Zeusz birtokában volt, Prométheusznak pedig már nem adatott meg, hogy Zeusz lakába, a fellegvárba behatolhasson, mert semmi egyebet nem tekintve, Zeusz birodalmának már az őrei is iszonyatosak voltak. Athéné és Héphaisztosz lakába viszont, ahol ezek ketten közösen gyakorolják kedvelt mesterségüket, sikerült észrevétlenül bejutnia. S miután ellopja Héphaisztosznak a tűz használatához kötött, valamint Athénének más természetű mesterségét, megajándékozta vele az embert. Innen van az, hogy az ember birtokában van az élet kényelmét szolgáló eszközöknek, és hogy Prométheusznak Epiméheus ostobasága miatt később – a monda szerint – a lopás bűnéért kellett lakolnia.

Minthogy az ember isteni javaknak vált részesévé, ő lett az egyetlen élőlény, amely az istennel való rokonsága révén istenekben hitt. Ezért hozzáfogott, hogy az isteneknek oltárokot és szobrokat állítson. Ezután könnyen megtanulta, hogy hangokat és artikulált szavakat képezzen, majd pedig feltalálta a házat, a ruházatot, a lábbelit, a takarót és a föld terményeit. Ilyen módon készültek fel tehát az emberek az életre. Eleinte azonban szanaszét szóródva laktak, még nem voltak városok, s ki voltak téve a vadállatok pusztító támadásainak, hiszen mindenképpen gyengébbek voltak náluk. Kézműves mesterségbeli tudásuk az életfenntartásra alkalmas volt ugyan, a vadállatokkal szembeni harcban azonban elégtelennek bizonyult. Hiányzott ugyanis még belőlük a közösségalkotó képesség, amelynek része a hadviselő képesség. Alkalmat kerestek tehát a tömörülésre, és hogy fenn tudják tartani magukat, városokat alapítottak.

Valahányszor azonban összejöttek egy tömegben, jogtalanságokat követtek el egymás ellen, minthogy nem volt még meg bennük a közösségalkotó képesség. Tehát megint csak szétszóródtak, és folytatódott pusztulásuk. Végül már Zeusz is aggódni kezdett nemünkért, és hogy teljesen ki ne pusztuljon, elküldte Hermészt, hogy honosítsa meg az emberek között a tisztességérzést és a jogot: hadd legyen az államokban rend és barátságokat létesítő kötelék. Hermész természetesen megkérdezi Zeuszt, hogy miképpen tegye az embereket a jog és a tisztességérzés részeseivé. „Úgy osszam szét ezeket is köztük, ahogy

a különböző mesterségek vannak szétszétva? Ennek az osztálynak ugyanis az az elve, hogy aki például az orvosi mesterséghez ért, számos avatatlan kezelését el tudja látni, és ugyanígy van a többi szakember esetében is. Mármost a jogot és a tisztességérzetet is ilyen módon osszam ki közöttük, vagy juttassak belőle mindenkinek?” „Mindenkinek – felelte Zeusz –, és valamennyien részesüljenek belőlük, mert nem jöhetnek létre államok, ha – miként a többi mesterség esetében – csak kevesen részesülnek belőlük. És hirdesd ki törvényemet is, amely szerint az olyan embernek, aki képtelen a tisztességérzést és a jogot magáévá tenni, meg kell halnia. Mert az ilyen az állam rákfenéje.” (ford. Faragó László)

#5 Lakoma 189c-193e

Bizony, Erüximakhosz – kezdte Arisztophanész –, én egészen másképp szeretnék szólani, mint te és Pauszaniász. Úgy vélem, az embereknek sejtelmük sincs Erósz hatalmáról, mert ha sejtlenék, a legpompásabb szentélyeket, oltárokat építenék neki, és a legkülönb-
 áldozatokat mutatnák be, nem úgy, mint most, hogy fütyülnek rá, holott a legnagyobb tisztelet dukálna neki. Mert ő a legemberszeretőbb isten, az ember legfőbb gyámola és nyavalyáinak orvosa, melyekből ha kigyógyulhatna, az volna az emberfaj legfőbb boldogsága. Megpróbálom az ő hatalmát ecsetelni néktek, ti meg majd világosítatok föl másokat. De először is meg kell értenetek, minő az ember természete, és mi minden baj érte. Egykori természetünk ugyanis egész más volt, mint ez a mostani. Először is az ember akkor háromnemű volt, nem mint most, kettő: hím és nő, hanem harmadikul még e kettő elegye is, amely ma már kiveszett, csak a neve maradt fenn. Ez volt ti. a „hímnő”, alakja és neve a kettőnek: férfinak és nőnek összetétele. Most már kiveszett, neve is csak csúfnévként maradt fenn. Mindhárom fajta ember gömb alakú volt, háta és oldala körkörös. Négy keze volt, combja ugyanannyi, mint keze; gömbölyű nyakán két arca, egymáshoz teljesen hasonlóak, és a két szemközt néző orcának egyetlen kobakja. Négy fülük volt, szeméremtestük kettő, és így tovább minden más micsodájuk – ahogy mindebből ki-k elképzelheti. Főlegyenessedve jártak, úgy, mint most, s bármely

irányban mozogtak. Ám ha száguldani akartak: mint a cigánykereket hányók, akik kezükön-lábukon buckóznak – körbe a nyolc végtagjukra nehezkedve gurultak. Azért volt három fajtájuk, mert a Naptól származtak a férfiak, a Földből a nők, és a Holdtól azok, akiknek részük volt mindkettőből. Gömbölyűek voltak maguk is, a járásuk is, hiszen szüleikre hasonlítottak. Erejük, hatalmuk iszonyatos volt, ádáz felfuvalkodásban feszengtek, az istenekre is kezét emeltek, hiszen amit Homérosz Ótoszról és Ephialtészről mesél, az róluk szól, hogy ti. megostromolták az Eget, az istenek leigázására. Ekkor Zeus és a többi istenek tanácsot tartottak, mit kezdjenek velük, de nem sütöttek ki semmit, nem volt tanácsos ugyanis megölni őket, ahogy a gigászokat mennykövekkel kalapálták el, hiszen akkor az emberektől kapott minden áldozatnak és tiszteletajándéknak befellegzenék – viszont azt se tűrhetik, hogy tovább így betyárkodjanak. Végre Zeus nagy nehezen kibökte: „Azt hiszem, kisütöttem, mint maradjanak fönn mégis az emberek, úgyhogy azért véget is vessünk féltelenségüknek, meggyöngítvén őket. Nohát, egyenként kettényesem őket, és így gyöngébbek lesznek, s ugyanakkor nagyobb számuk révén még hasznosabbak. És majd, főlegyenese, két lábon járnak. Ha aztán ismét betyárkodni méltóztatnak, és megint nem nyughatnak, akkor újra kettészelem őket, aztán egy lábon szökdécselhetnek.” Erre kettévágta őket, mint a gyümölcsöt szokás, ha meg akarják aszalni, vagy ahogy a főtt tojást vágják el hajszállal. Kettényesvén mindegyiket, megparancsolta Apollónnak, hogy fordítsa meg a fejüket, s fele-nyakukat a vágás felé, hadd szúrja az folyton a szemüket, hogy tanuljanak tisztességet – a sebet meg hegessze be. Apollón erre eltekerte az ember arcát, bőrét mindenfelől odahúzkodta, amit ma hasnak nevezünk, és ahogy a pénzeszacskót összefogják, összemarkolta egyetlen szájja, és a has kellős közepén bekötötte – ezt hívják köldöknek. A többi sok-sok ráncot, szétsimította, és kiképezte a mellkast, lévén olyan szerszáma hozzá, mint a cipészeknek van, amivel a sámfán elsimítják a bőr ráncait, és csak néhány redőt hagyott meg a has- és köldöktájon, hajdani állapotukra való emlékeztetőül. Miután az emberi természet így kettéhasíttatott, ki-ki sóvárgott a másik fele után: egymást átkarolták, és úgy tartották átölelve, mert csak egyesülni áhítoztak, és inkább meghaltak az éhségtől és tétlenségtől, mert egymás nélkül semmit sem akartak

csinálni. És amikor az egyik fél meghalt, és megövezvegyült a másik, az élve maradt egy másik magános felet keresett, és azzal fonódott össze, akár ha egy teljes nőnek félbemetszett felére lelt, mai értelemben vett nőre, akár egy férfiera, és sorra így sorvadtak el. Végre Zeusz megkönyörült rajtuk, és újabb fortélyt eszelt ki: áttette előre a nemi szervüket, ugyanis az eddig hátul volt, és nem egymással bakzottak, hanem csak úgy a földbe, mint a kabócák. Szervüket Zeusz áthelyezte előre, s így lehetővé tette, hogy egymásban termékenyüljenek, a férfi a nőben avégből, hogy ha férfi nőre lel; ölelésével anyává tegye, és így szaporodjanak; ha viszont férfi férfival kel egybe, legalább gyönyörüket leljék benne, és kielégülten lássanak a dolgukhoz, és teremtsék elő, ami még az élethez kell. Azóta gerjed az emberekben egymás iránt szerelem – ez varázsolja vissza őket hajdani állapotukba, s megkísérli a kettőből egygyefferasztásukat és az emberi természet megorvoslását. Tehát mindegyikünk egy egész ember fele, egyből vagyunk kettőbe vágva, mint a félszegúszóhal. Mind csak keressük hiányzó másik felünket. Azok a férfiak, akik egy hajdani kétneműnek, úgynevezett „hímnőnek” a hasadmányai: a nőkre vágynak, és közülük kerül ki a sok házasságtörő. A férfira-jongó, kikapós némberek is ezek utódai. Azok a nők viszont, akik eredetileg is nőből hasadtak szét, nemigen kapnak a férfiakon, hanem csak nőkbe habarodnak belé – ezek a nőszertető nők. A férfiakból hasadtak viszont férfiak után futnak, és míg zsenge gyermekek, férfihasadmányok lévén, férfiakat szívelnek, és csak akkor boldogok, ha férfiakkal hálhatnak és ölelkezhetnek, s ezek a legpompásabb fiúk és serdülők, hiszen a legvitézebb természetűek. Akadnak gáncsoskodók, akik szemérmetleneknek ócsárolják őket, de ez hazugság, mert nem szemérmetlenségből cselekszenek így, hanem mert bátrak és férfiasak lévén, a magukfajtájúakat kedvelik. Nagy bizonyossága ennek az a tény, hogy, emberré serdülvén, épp az ilyenekből lesznek a legférfiasabb közéleti emberek. Ha férfivá cseperednek, akkor viszont már ők futnak a fiúk után, és természetük szerint nem fűlik a foguk a házassághoz, gyerekplántáláshoz, csak a törvény kényszerére fanyalodnak rá, hiszen tökéletesen boldogok egymással, legényéletet élve. Férfikorában az ilyen szenvedélyes fiúszertetővé lesz, míg fiúkorában barátszerető, és mindig csak a magaívású után sóvárog. Ha aztán rátalál igazi másik felére – legyen akár a fiúk barátja, akár

a szépnemé -, csodálatosan rabjává lesz vonzalmának, önnön másának, szerelmének, s úgyszólván a világért se bocsátanak el egymást egy pillanatra sem. És így múlatják el egész életüket egymással, s képtelenek kinyögni, tulajdonképpen mit is akarnak egymástól. Mert senki se higgye, hogy csak a puszta szeretkezésért kívánja ily végtelen sóvárgással egyik a másikat. Világos, hogy lelkük valami más után sóvárog, amit képtelen szavakba foglalni, csak sejteti vágyát, és célozgat rá. S ha most Héphaisztosz – amikor ők ölelkeznek -, kezében szerszámaival, hozzájuk lépne és megkérdezné: „Lelkeim, mit szeretnétek egymástól, minek a megvalósulását?” – és látván azok zavarát, tovább faggatóznék: „Arra sóvárogtok-e, hogy eggyé forrjatok, és éjt-nap egy pillanatra se válhassatok el többé? Ha erre vágytok, én ugyan összeszerkesztelek benneteket kettőből eggyé, úgyhogy egyetlenként lesztok el, amíg éltek, egyetlen testben, és ha meghaltok, akkor is az Alvilágban nem két, hanem egy halottként tengődök. Döntsétek el, vajon erre áhítoztok-e, és üdvözt-e ha elnyeritek” – tudva tudjuk, hogy ennek hallatára egy se mondana nemet, vagy jelezné, hogy mást szeretne, hanem mind meg lenne győződve: azt hallja, amire már régóta sóvárog, hogy kedvesére találva és eggyé olvadva vele, a kettőből eggyé legyenek. Oka ennek az, hogy eredetileg ugyanez volt a természetünk, és egyetlen egész voltunk; és épp ez egész voltunk áhítása és hajszolása a szeretet. Hajdan, mint mondtam, egyek voltunk; most ádázságunk miatt úgy kettéhasított az isten, mint a lakedaimónok az arkádiaiakat. És félni való, ha nem viseltetünk tisztelettel az istenek iránt, még megérjük, hogy ismét kettéhasítanak, mint a kockát, és akkor úgy járunk-kelünk majd orrunk mentén kettévágva, mint a síroszlopokon a domborművek. Ezért minden férfi kötelessége mindenkit buzdítani: féljék az isteneket, hogy ezt megússzuk, azt viszont elnyerjük, amiben Erósz a mi vezérünk és irányítónk. Vele ujjat ne húzzon senki! Az húz ujjat vele, aki gyűlöletessé teszi magát az istenek szemében. Ha barátaivá leszünk és megbékülünk vele, rögtön rálelünk kedvesünkre, összebotlunk igazi egy-felünkkel. Ez most csak keveseknek jut osztályrészül. Hanem, Erüximakhosz, e szavaimat kifigurázva ne lobbantsd a szememre, hogy hát Pauszaniászra és Agathónra céloztam, bár nyilván beleértendő, lévén mindketten férfitermészetűek. Én mindenkiről állítom, férfiakról, nőkről egyaránt, hogy ez a mi fajtánk

csak úgy lel boldogságra, ha szerelmét végcéljához vezérli, és mindenki megleti a maga kedvesét, megtérve ősi állapotához. És ha ez a legjobb, akkor szükségszerűen jelen adottságaink közül is az a legjobb, ami ehhez a legközelebb van. Ez pedig mi más, mint a kedves föllelése, aki érzületében is nekünk termett? Ha most magasztalni akarjuk azt az istent, akitől mindezt nyerjük, méltán magasztaljuk Erószot, aki jelen körülményeink közt legnagyobb jótévőnk – önnönmagunkhoz vezérel, és a jövődre nézve reményt olt belénk, hogy ha féljük az isteneket, visszaállítja eredeti természetünket, és így meggyógyítva boldoggá tesz bennünket és üdvözít. Ezt akartam hát mondani Erószról, Erüximakhosz, egészen mást, mint te. (ford. Telegdi Zsigmond)

#6 Timaiosz 24e-25d

Városotoknak sok csodálatos nagy tette van itt feljegyezve, de nagyságban és hősiességben egy kiemelkedik valamennyi közül: feljegyzéseink ugyanis elmondják, mekkora hatalmat szüntetett meg egykor a városotok, mikor az fennhézva vonult egész Európa és Ázsia ellen, kívülről, az Atlanti-óceánból kelve útra.

Akkor még be lehetett járni az ottani tengert; mert az előtt a szoros előtt, melyet ti Héraklész oszlopainak hívtok, volt egy sziget, amely nagyobb volt, mint Libüa és Ázsia együttvéve. Innen az akkori utazók átkelhetek a többi szigetre, e szigetekről pedig az egész szemben lévő szárazföldre, mely amaz igazi tenger körül terül el. Mert mindez, ami az említett szoroson belül van, keskeny bejáratú öbölnek tűnik fel; azt ellenben tényleg tengernek lehet nevezni, mint az őt körülvevő földet is teljes joggal igazi szárazföldnek. Atlantisz szigetén tehát nagy és csodálatra méltó királyi hatalom keletkezett, mely nemcsak az egész szigeten, hanem sok más szigeten, sőt ama szárazföld egyes részein is uralkodott. Ezenkívül az erre befelé eső földek közül Libüán is uralkodott egész Egyiptomig, s Európán is Türrhéniaig. Nos, ez az egész egy kézbe tömörült hatalom egy rohammal próbálta egykor leigázni a ti és a mi földünket s mindent, ami a szoroson belül fekszik. Tehát, Szolón, ekkor tárult fel városotok hatalma minden ember előtt hősiességében és erejében; mert felülmúlva mindenkit lelki- és

hadierőben, először a görögök élén, majd a többiek elpártolása folytán kényszerűségből magára maradva, végveszélybe jutott; de legyőzve támadóit, diadalmi jelvényt állított fel, s azokat, akik még nem voltak leigázva, megóvta a szolgaságtól, bennünket, többieket pedig, akik csak Héraklész oszlopain belül laktunk, önzetlenül felszabadított mindnyájunkat. Idővel azonban rendkívüli földrengések és özönvizek támadtak, s eljött egy súlyos nap és éjjel, amikor a ti egész haderőtöket is egyszerre elnyelte a föld, és Atlantisz szigete is a tengerbe merülve eltűnt. Ezért nem hajózható és nem kutatható át az ottani tenger még ma sem, mert akadályoz a nagyon sekélyes iszap, melyet a süllyedő sziget halmozott fel. (ford. Kövendi Dénes)

#7 Kritiasz 108e-109a 113c-114b

Mindenekelőtt arra emlékezzünk, hogy nagyjából kilencezer évvel ezelőtt tört ki – mint mondják – a háború a Héraklész oszlopain kívül és belül lakó valamennyi ember között: ezt kell most előadnunk elejétől végéig. Már mondtuk, hogy emezek élén a mi városunk állt, és végigküzdötte az egész háborút, amazok élén pedig Atlantisz szigetének királyai. Ez a sziget valaha -mint említettük – Libüánál és Ázsiánál is nagyobb volt, de aztán földrengések folytán elsüllyedt, és most mint áthatolhatatlan iszaptömeg akadályozza a hajózásban azokat, akik innen indulnak ki a nagy, nyílt tengerre. ...

Így nyerte Poszeidón is Atlantisz szigetét, s itt telepítette le egy halandó nőtől származó ivadékait. A szigetnek ez a tája ilyen volt: a tenger felől, a sziget közepe táján egy síkság terült el, a hagyomány szerint a legszebb minden síkság közt, s a legtermékenyebb. Továbbhaladva a sziget belseje felé, a síkság közelében, körülbelül ötvenstadiionnyi távolságban emelkedett egy hegy, amely minden oldalról alacsony volt. Ezen lakott egy azok közül a férfiak közül, akik kezdetben itt a földből születtek: Euénór volt a neve. Vele lakott felesége, Leukippé. Egyetlen gyermekük született csak, egy leány, Kleitó. Mikor a leány már férjhez menendő volt, meghalt apja-anyja, Poszeidón pedig szerelemre gyúlva iránta egyesült vele, és azt a dombot, melyen a leány lakott, jól körülkerítette és körös-körül megerősítette. Felváltva kisebb-nagyobb tenger- és földgyűrűket vont ugyanis egymás körül:

kettőt földből, hármát tengerből – mintha körzővel csinálta volna –, a sziget közepétől kiindulva, mindenfelé egyenlő távolságban, úgyhogy a terület megközelíthetetlené vált emberek számára, mert hajó és hajózás akkor még nem volt. A középén fekvő szigetet, isten lévén, könnyen berendezte és felékesítette, két forrásvizet fakasztva a föld alól, egy hideget s egy meleget, s mindenféle terményt is bőségesen sarjasztott a földből. Fiúgyermekből öt ikerpárt nemzett és nevelt fel, és az egész Atlantisz szigetét tíz részre osztva, a legidősebb párból az elsőszülöttnak adta anyja, Kleitó lakhelyét és a körülötte fekvő tájékat – ez volt a legnagyobb és a legjobb rész. Őt a többiek királyává tette, de a többi is uralkodóvá, hiszen mindegyiknek sok ember fölötti uralmat és nagy kiterjedésű földet juttatott. Nevet is adott mindegyiküknek, a legidősebbnek, a királynak azt, amelyről az egész sziget és a tenger elnevezetett – tudniillik az Atlanti-tenger –, mert Atlasz volt az első király neve. (ford. Kövendi Dénes)

C) Mítoszok és mítoszváltozatok a történetírók műveiben

Hérodotos és Thukydides sok szempontból egészen eltérően látták a világot és másként írtak történelmet, utóbbi többször kritizálja is nagy elődjét. A mítoszokat azonban mindketten a történelem részeként kezelték és ebben a legtöbb ókori ember természetesen egyetértett velük (ld. 5. fejezet). Szintén általános tendencia volt a hagyományos történetek valamilyen módon történő racionalizálása (ld. részletebben a 6. fejezet), a Polybiosnál található teljes elutasítás kivételesnek mondható.

#1 Hérodotosz, Görög–perzsa háborúk

2.53

Honnan származott egy-egy isten, léteztek-e mindig mindnyájan, és milyen alakban jelennek meg, ezt – hogy úgy mondjam – csak tegnap és tegnapelőtt óta tudjuk. Mert Hésziodosz és Homérosz, ahogy számítom, nálam nem több, mint négyszáz évvel előbb éltek, s ők állították össze költeményeikben az istenek családfáját, ők adtak mellékneveket az isteneknek, ők osztották szét közöttük a tisztségeket

és a hatásköröket, s írták le alakjukat. Az állítólag előttük élt költők véleményem szerint később éltek náluk. Az előző állítás a dódonai papnőktől származik, a Hésziodoszra és Homéroszra vonatkozó utóbbi megállapítások pedig a saját véleményemet tükrözik.

2.113-120

Amikor Helena felől kérdezősködtem a papoktól, ezt válaszolták. Miután Alexandrosz elrabolta Helenát Spártából, hazafelé indult, de hajóját a kedvezőtlen szelek az Égei-tengerről az Egyiptomi-tengerre térítették, s mivel a vihar nem csillapodott, elérkezett a Nílus ma kanóboszinak nevezett ágánál fekvő Tarikhéiába. Itt a parton ma is áll egy Héraklész-szentély, s ha valamely, urától megszökött rabszolga ide menekülve szent jeleket rajzol a testére és az isten oltalmába ajánlja magát, senki sem nyúlhat hozzá. Ez a szokás az ősidőktől fogva egészen az én koromig megmaradt. Mikor Alexandrosz néhány szolgája megtudta, milyen szokás fűződik a templomhoz, elszöktek tőle, könyörögve az isten oltalmába ajánlották magukat, s ártó szándékkal megvádolták Alexandroszt. Elmondták sorra, hogy mi történt Helenával, s hogy Alexandrosz milyen jogtalanságot követett el Menelaossal. Mindezt a papoknak s a Nílus-delta felügyelőjének, Thónisznak mondták el.

114. Ez a Thónisz alighogy végighallgatta őket, sietve követséget küldött Memphiszbe, és azt üzente Próteusznak: – Egy teukrosz férfi érkezett ide, aki gyalázatos tettet követett el Hellaszban. Elcsábította vendéglátója feleségét, magát pedig az asszonnyal és sok kincscsel együtt a szelek erre a partra hajtották. Hagyjuk-e őt bántatlanul elhajózni, vagy fogjuk el, mindazzal együtt, ami az övé?” Erre Próteusz a következőt üzente vissza: – Ezt az embert, bárki legyen is ő, ha egyszer vendéglátójával ilyen gyalázatosan viselkedett, fogjátok el és vezessétek elem, hadd halljam, mit fog mondani.”

115. Mikor Thónisz megkapta az üzenetet, elfogatta Alexandroszt, hajóit visszatartotta, s azután őt magát, Helenát meg a kincseket és a szökevényeket Memphiszbe kísértette. Miután megérkeztek, Próteusz megkérdezte Alexandroszt, kicsoda ő és honnan jött. Erre Alexandrosz

elsorolta egész nemzetségét, megnevezte hazáját, s elmesélte útját a tengeren. Próteusz azonban arról faggatta tovább, hogy honnan szerezte Helenát, mire Alexandrosz zavaros beszédbe kezdett, és nem mondta meg az igazat, de szolgálai leleplezték, s előadták, hogy milyen jogtalanságot követett el. Végül Próteusz a következő szavakkal közölte döntését: – Ha nem volnék büszke rá, hogy egyetlen idegent sem öltem még meg, akit a szél országomba hajtott, én állnék rajtad bosszút hellén vendéglátód helyett, hitvány gonosztevő, aki a vendégbarátságot gyalázattal viszonzottad. Megkörnyékezted vendéglátód feleségét, de ezzel sem érted be: elcsábítottad, és magaddal vitted. Sőt, neked ez sem volt elég, vendéglátód házát is kifosztottad, úgy érkeztél hozzánk. Bár arra büszke vagyok, hogy idegent soha meg nem ölök, azt mégsem tűrhetem, hogy magaddal vidd az asszonyt és a kincseket. Megőrzöm őket hellén vendéglátód számára, míg ide nem jön értük. Neked és útítársaidnak pedig megparancsolom, hogy három napon belül induljatok el a földemről, s menjete, amerre a szemetek lát, mert ha nem, úgy bánok veletek, ahogy ellenséggel szokás.”

116. Így került a papok elbeszélése szerint Helena Próteuszhoz. Véleményem szerint Homérosz is ismerte ezt a történetet, de mivel nem illett jól eposzába, mint a másik hagyomány, amelyet felhasznált, ezt mellőzte, bár tudunkra adja, hogy ismeri. Ez kiviláglik az Iliasz-nak abból a részletéből, még ha máshol nem utal is rá, amelyben elmondja Alexandrosz bolyongásait, miképp hányódott, miután Helenát elrabolta, és hogy a phoinikiai Szidónba is eljutott. Erről pedig a Diomédész vitézségét leíró részben szól, ekképp:

*sok hímzett köntös volt ott, kezeműve a szidón
nőknek, az isteni képű Alexandrosz kiket egykor
Szidoniából hurcolt el tág tengeri úton,
hol Helenét is hozta, a legfelsőbb atya lányát.**

S az Odüsszeiá-ban is utal rá e sorokkal:

*Zeusz lányának ilyen bűvös szere volt, okos ésszel
elkészítve, amit Polüdamna adott, felesége*

*Thánnak, egyiptomi nő, hol a termőföld az ilyenben
legdúsabb: sok a hasznos fű ott és sok a gyilkos.**

S hasonlóképpen mondja Menelaosz Télemakhosznak:

*Bár hazavágytam, az istenek ott-tartottak Egyiptom
nagy folyamán, mert áldozatot bemutatni feledtem.**

E szavakkal világosan érezteti: tudott arról, hogy Alexandrosz bolyongása során Egyiptomba is eljutott. Hiszen Szüria Egyiptommal határos, s a Szidónt birtokló phoinikiaiak Szüriában laknak.

117. E verssorok és ez a hely kétségtelenül bizonyítják, hogy a Kүpriá-t nem Homérosz írta, hanem valaki más. Mert a Kүpriában arról van szó, hogy miután Alexandrosz Helenával elindult Spártából, a harmadik napon ért Ilionba, mert a szél kedvező volt, s a tenger is nyugodt. Az Iliasz viszont azt mondja, hogy, megszöktetvén az asszonyt, sokáig bolyongott vele. De ennyi talán elég is Homéroszról és a Kүpriáról.

118. Amikor megkérdeztem a papoktól, hogy üres fecsegés-e vagy sem, amit a hellének a trójai háborúról beszélnek, azt felelték, hogy kutatásaik során magától Menelaosztól hallották a dolgot. Mert Helena elrablása után hatalmas hellén had érkezett teukrosz földre, hogy Menelaosznak segítséget nyújtson. S miután kikötöttek, majd táborot vertek a szárazföldön, követeket küldtek Ilionba, akik között ott volt maga Menelaosz is. Ezek Ilionba érkezvén visszakövetelték Helenát és a kincseket, amelyeket Alexandrosz elrabolt, sérelmeikért pedig elégtételt kívántak. De a teukroszok akkor is és később is – esküvel vagy eskü nélkül – azt állították, hogy sem Helena, sem a kincsek nincsenek náluk, hanem mind Egyiptomban, és méltánytalan, hogy ők adjanak elégtételt azért, ami Próteusznak, Egyiptom királyának a birtokában van. A hellének azonban úgy vélték, hogy csak gúnyt űznek velük, és addig ostromolták a várost, amíg be nem vették. De mikor a falak bevétele után sem bukkantak rá Helenára, s ugyanazt mondták nekik, mint az első alkalommal, végre elhitték az első állítást, s magát Menelaoszt küldték el Próteuszhoz.

119. Miután Menelaosz Egyiptomba érkezett, felhajózott Memphiszbe, s ott a valóságnak megfelelően elmondta, mi történt. Igen szívélyesen fogadták, és sértetlenül visszakapta Helenát valamennyi kincsével együtt. S noha így bántak vele, Menelaosz gyalázatosan viselkedett az egyiptomiakkal. Mert útnak indulását kedvezőtlen időjárás gátolta, s minthogy ez sokáig tartott, istentelen cselekedetre szánta el magát: elraboltatta és feláldoztatta egy ottani ember két gyermekét. Mikor e tette kitudódott, fellángolt ellene a gyűlölet és üldözőbe vették, de ő hajóival Libüába menekült. Hogy innen aztán merre vette útját, azt az egyiptomiak már nem tudták. A papok azt mondták, hogy részben kutatásaik alapján, részben azért tudják ilyen pontosan az eseményeket, mert náluk történtek.

120. Ezt mesélték az egyiptomi papok, s én magam is elhiszem, amit Helenáról mondtak. Csak annyit fűzök hozzá, hogy ha Helena Ilionban lett volna, visszaadták volna őt a helléneknek, akár beleegyezik ebbe Alexandrosz, akár nem. Hiszen sem Priamosz, sem a többi rokon nem lett volna olyan esztelen, hogy gyermekeiket és városukat saját maguk sodorják ilyen veszedelembbe, pusztán azért, hogy Alexandrosz Helenával együtt élhessen. Sőt, ha kezdetben másként gondolkoztak volna is, később, mikor a hellénekkal vívott harcokban olyan sok trójai vesztette életét, s nem volt olyan csata – ha ugyan hinni lehet a költőnek –, amelyben Priamosznak ne esett volna el két, három vagy még több fia is, azt hiszem, Priamosz még akkor is visszaadja Helenát a helléneknek, ha ő maga élt volna is vele, csak hogy kikerülje a népét fenyegető csapásokat. Máskülönben az öreg Priamosz halála után nem Parisz örökölte volna a királyi trónt, hanem Hektór, aki nemcsak idősebb volt, de sokkal méltóbb utódja is Priamosznak. S amúgy sem illett volna, hogy Hektór az uralmat vétkes testvérének engedje át, aki annyi tömérdek veszedelmet zúditott őreá, magára s valamennyi trójaira. Ők tehát nem is adhatták volna vissza Helenát, de hiába mondtak igazat, az akhájok nem hittek nekik. Mert – hogy saját véleményemet is kimondjam – az isten rendelte így a dolgot, és döntötte őket teljes pusztulásba, hogy nyilvánvalóvá tegye az egész emberiség előtt: a nagy vétkeket nagy büntetéssel torolják meg az istenek. Erről a dologról ez a véleményem.

5.79-81

Közben a thébaiak jóslatért folyamodtak, hogy bosszút állhassanak az athéniakon. Amikor azonban megkérdezték a Püthiát, azt a választ kapták, hogy egyedül nem fognak tudni bosszút állni, de terjesszék a dolgot a népgyűlés elé, és folyamodjanak a szomszédaikhoz segítségért. Mikor tehát a jóslatkérők visszatértek, a népgyűlés elé álltak, a thébaiak pedig, hallván, hogy a szomszédaiktól kell segítséget kérniük, így beszéltek: «Vajon nem Tanagra, Koróneia és Theszpiai népe lakik hozzánk a legközelebb? De hiszen ezek máskor is készségesen mellénk álltak minden háborúban. Mi értelme lenne tőlük kérnünk segítséget? Gondoljuk meg, hátha valami másra céloz az isteni jósszó!»

80. Miközben így tanakodtak, az egyik thébaiban megvilágosodott a jóslat értelme, és így szólt. «Úgy gondolom, megértettem, hogy mire céloz a jóslat. A monda szerint Aszóposznak két leánya volt, Thébé és Aigina. Az isteni jóslat tehát a két nővérre céloz, s az aiginaiktól kell segítséget kérnünk.» A napnál is világosabb volt, hogy ennél jobb javaslattal senki nem fog előállni, ezért hát tüstént követeket küldtek az aiginaiakhoz, és a jóslat értelmében segítséget kértek tőlük. Kérésükre azt a választ kapták, hogy az aiginaiak készek elküldeni az Aiakidákat.

81. Bízta a thébaiak az Aiakidák támogatásában, s felvették a harcot az athéniakkal, de súlyos vereséget szenvedtek. Ekkor visszaküldték az Aiakidákat, és katonákat kértek.

9.27

26. A csatarend megállapítása körül heves szóváltás támadt a tegeaiak és az athéniak között. Mindkét fél erősen hivatkozott régebbi és újabb haditetteire, és magának követelte a másik seregszárny vezetését. A tegeaiak így érveltek: «Valamennyi szövetséges közül mindig bennünket illetett meg ez a hely a peloponnészosziak minden régebbi vagy újabb csatájában. Ezt a jogot akkor szereztük, amikor Eurüsztheus halála után a Hérakleidák vissza akartak térni a Peloponnészoszra, még hozzá a következő haditettünkkel. Segítséget nyújtottunk az akkor még a Peloponnészoszon lakó akhaioszoknak és iónoknak, és az Iszthmoszon foglaltuk el hadállásunkat, szemben

a visszatérőkkel. Ekkor azonban – úgy beszélük – Hüllosz kijelentette, hogy fölösleges csatát vívni, és mindkét sereg sorsát kockáztatni: válasszák ki soraikból a peloponnészosziak azt a harcost, akit a legjobbnak tartanak, és az vívjon meg övele, előre megállapított feltételek szerint. Elfogadták a peloponnészosziak a javaslatot, és esküvel erősítették meg a következő megállapodást. Ha Hüllosz legyőzi a peloponnészoszi harcost, a Hérakleidák visszatérhetnek atyáik földjére, ha nem, és alulmarad, a Hérakleidák kötelesek seregestül elvonulni, és száz évig nem is próbálkozhatnak visszatérni a Peloponnészoszra. A választás az összes szövetséges harcos közül a mi vezérünkre és királyunkra, Ekhémoszra, Éeroposz fiára, Phégeusz unokájára esett, aki különben önként vállalkozott a küzdelemre, és párviadalban megölte Hülloszt. Ezért a hőstettért az akkori peloponnészosziak sok kiváltságot adtak nekünk, amelyeket ma is élvezünk: többek között azt a jogot, hogy közös háborúban mi vezessük a sereg másik szárnyát. Veletek tehát, lakedaimóniak, nincs is vitánk, rátok bízunk, hogy melyik seregszárnyat akarjátok irányítani. Ahhoz viszont határozottan ragaszkodunk, hogy a másik szárny élén mi álljunk, minthogy eddig is így volt. Még az előbb elmondott hőstettől függetlenül is méltóbbak vagyunk arra a helyre, mint az athéniaiak, mert sok sikeres csatát vívtunk már értetek is, másokért is. Így hát jogos és méltányos, hogy a másik szárnyat mi vezessük, és ne az athéniaiak, akik sem most, sem régen nem vittek véghez olyan kiváló tetteket, mint mi!»

27. így beszéltek a tegeaiak, amire az athéniaiak a következőképpen válaszoltak: «Úgy tudjuk, azért gyűltünk itt össze, hogy megvívjunk a barbárokkal, s nem azért, hogy vitatkozzunk. Minthogy azonban a tegeaiak szószólója régi és mostani haditetteket hozott fel, s hogy melyik nép mekkora érdemeket szerzett bennük az idők során, kénytelenek vagyunk bebizonyítani nektek, hogy a bátorság erénye velünk született tulajdonságunk, s az első hely bennünket illet, nem az arkadiaiakat. A tegeaiak azzal dicsekednek, hogy a Hérakleidák vezérét ők ölték meg az Iszthmoszon. Hát először is, amikor ezek a Hérakleidák a mükénéiek zsarnoksága elől menekültek, egyedül mi fogadtuk be őket, a többi helléntől hiába kértük segítséget, sorra elutasították őket. A Hérakleidákkal szövetségben aztán megtörtük Eurüsztheus gőgjét, és csatában legyőztük a Peloponnészosz akkori

urait. Továbbá, amikor az argosziak Polüneikész vezetésével Thébai ellen vonultak, de a harcban elesetek és temetetlenül heverték, mi – büszkén állíthatjuk – hadba vonultunk a kadmosziak ellen, összeszedtük a holttesteket, és a saját földünkön, Eleusziszbán eltemettük őket. Mi arattunk győzelmet az amazónokon is, akik egykor a Thermódón folyó mellékéről betörték Attika földjére, és a trójai háborúban sem maradtunk el senki mögött vitézség dolgában. De minek is mindezt emlegetni, hiszen akik hajdan hősök voltak, meglehet, mára hitványabbá lettek, s akik akkor voltak hitványak, mára hőssé. Fölösleges hát felidézni a régmúlt dolgokat. Ha semmi másra nem hivatkozhatnánk, csupán a marathóni csatában tanúsított hősiességünkre, akkor is nekünk járna az a megtisztelő hely. Mert akkor az összes hellén közül mi egyedül szálltunk szembe a perzsákkal, mi vállaltuk a kockázatot, és csakugyan: fölénk kerekedtünk és diadalt arattunk negyvenhat népen. Hát nem járna nekünk az a hely már csak ezért az egyetlen haditettért is? De mert a helyzet nem alkalmas rá, hogy arról civakodjunk: ki hol álljon a csatasorban, alávetjük magunkat a ti döntéseknek, lakedaimóniak, és ott és azok mellett állunk fel a hadrendben, ahol ti akarjátok. Bárhová állítsatok is, azon leszünk, hogy bátran harcoljunk. Döntetek hát ti, s mi engedelmességekünk.»

#2 Thuküdidész, A peloponnészoszi háború 1.21-22

Mindamellet mégsem fog tévedni az, aki a felhozott adatok alapján lényegében elfogadja az itt nyújtott áttekintést, s nem ad hitelt a költők mindent felnagyító és feldíszító alkotásainak vagy a logographoszok elsősorban a közönség meghódítása s nem az igazság kiderítése végett alkotott elbeszéléseinek, amelyeknek igazságát nem lehet ellenőrizni, s amelyeket idő múltával annyira átszőnek a mesék, hogy elvesztik hitelüket, hanem inkább az lesz a meggyőződése, hogy a tényeket, már amennyire a nagy időbeli távolság lehetővé tette, a legvilágosabb bizonyítékok alapján és kellő megalapozottsággal tártam fel.

... Lehet, hogy művem végighallgatása, mivel hiányoznak belőle a mesés részletek, látszólag kevés szórakozást nyújt, de azok, akik szeretnék látni a megtörtént események lényegét, s következtetni

óhajtanak – ha majd ember voltunk következtében ugyanolyan vagy hasonló dolgok fordulnak elő a jövőben is, azok, s számomra ez elég, hasznosnak fogják ítélni. Hiszen ez az alkotás maradandó értéknek készült, nem pedig abból a célból, hogy a hallgatóság pillanatnyi tetszéséért versenyezzen.

#3 Polübiosz 4.40.2

Mert az emberi történelem jelenlegi szakaszában már nincs olyan ország, amelyet szárazföldön és vízen egyaránt ne lehetne megközelítenünk. S az jelenti az igazi fejlődést, hogy az eddig ismeretlen tények tárgyalásában bizonyítékként a költők és a mítoszok immár eléggé megbízhatatlan állításait ne fogadjuk el kétségtelen igazságoknak, mint azt elődeink cselekedték. (ford. Muraközy Gyula)

D) Mítoszváltozatok a költőknél

A költők teljesen szabadon alakították a közismert mítoszokat, de nem minden esetben világos, hogy mit és miért alakítottak át. Pindarosz a Kr. e. 5. század egyik legnagyobb és az utókor által is nagyon nagy tiszteletben tartott kardalköltője volt (az itt idézett versét egyenesen a legjobb költeménynek tartották az ókorban) és láthatóan büszkén vállalta, hogy az egész addigi hagyománytól eltérő módon adta elő Pelopsz történetét. (ld. 6. fejezet) Arról, hogy ez az új változat, mennyiben tért el a hagyományostól, megoszlanak a vélemények, és az sem tekinthető egészen biztosnak, hogy pontosan mi is volt a célja a változtatással, illetve annak szokatlan hangsúlyozásával. (erről ld. Patay-Horváth András, Hatalom és költői egyéniség viszonya az első olympiai óda mítoszrevíziójának háttérében, in: Takács László – Tóth Orsolya szerk., *Procul negotiis? Tanulmányok egyén és hatalom viszonyáról*, Debrecen 2024, 9-20)

#1 Pindarosz, 1. Olympiai óda

A legjobb a víz s az arany mint éjszakában égő tűz, kicsillog a fejedelmi kincs közepéből.

Ha férfítetteket kívánsz,
 kedves szívem, zengeni,
 ne keress napnál melegebb- s ragyogóbbat 5
 az ég tágas mezején,
 ünnepi játék sincs, ami méltóbb
 dalra, mint Olümpia.
 Innét hull a himnusz a bölcs költők lelke fölé s zuhogó
 harsány szóval hirdeti meg Kronosz fia hírét, 10
 amikor boldog Hierón gazdag tűzhelyéhez érkezünk:
 Ő az, ki kezében a nyájnevelő Szicília szép szigetén a jogosztó
 pálcát tartja s dús koszorúba szedte minden erény legszebb levelét,
 övé a dicsőség és a derű,
 a szépszavu Múzsák-adta ajándék, 15
 amit mi, a dal emberei játszunk kedves asztala mellett,
 vedd hát a kezedbe komolyszavu dór lantod, leakasztva
 az oszlopról, ha a pízai rét és Phereníkosz, a kedves győzelemhez
 paripa
 édes gonddal terheli elméd,
 mikor az Alpheiosz habjainál megfutva a pályát, 20
 bár vas hegye még a szügyét sosem érte,
 győzelemre vitte urát, Szürakúsza királyát,
 kinek a szép ló büszke öröm s tündöklük a híre
 a földön, amelyre Pelopsz telepített Lúdiából férfi-fajt,
 Pelopsz, kit a földetrengető 25
 Poszeidón szeretett, amidőn a tiszta edényből
 megszépülve emelte ki Klóthó, s elefántcsont válla felragyogott.
 Mert sok csodadolgot tud a hír, s a halandók képzeletét
 az igaz szónál messzebbre ragadja bizony tarka hazugsággal remekelt
 regeszó.
 Kharisz az, ki teremt mindent, ami édes az emberi nemnek, 30
 ő adja a tiszteletet s hihetetlen
 elhítt ő gyakran, de a messze jövő
 bölcsőbb és igazabb tanú.
 Méltó, hogy az ember szép szóval illesse az isteneket:
 kevesebbet vét a beszéd, ha szép. 35
 Tantalosz fia, rólad én más dalt mondok, mint a régiek,
 hogy hívta atyád jámbor lakomára

kedves Szípüloszba az isteneket,
 olümposzi vendégség-viszonozni,
 s hogy elragadott az Aranyzigonyú, 40
 győzött a szívéen a kívánság
 s ragyogó fogaton
 hogy vitt a magasba
 Zeusz háza felé, ahová ugyanígy
 máskor Ganiümedész Zeusz kedvét betölteni jött fel 45
 Amikor szem elől eltűnt alakod, s hiába kerestek az emberek, nem tudtak
 anyádhoz visszavezetni,
 akadt hamar egy az irígy szomszédok közt, aki mondta titokban:
 az üstben a forró víz amikor sustorogni kezdett,
 gyilkos kézzel feldaraboltak,
 az asztalt körülülve 50
 rajtad osztottak meg és belőled faltak.
 De nem tudom én az isteneket nevezni a gyomruk rabjainak.
 Visszaborzadok.
 Baj éri a csúnyabeszédűt.
 Ha földi halandót olümposzi boldogok valaha
 becsültek, Tantalosz volt az. 55
 Ámde szerencsáját nem bírta viselni s a bőség vitte bűnre s büntetést
 Zeusz atya mért rá, sziklakövet függesztve föléje, s törve magát mindíg,
 hogy távoltartsa fejétől, elszalaszt minden gyönyört.
 Így lett a tehetetlennek élete már örökös nyomorúság,
 mert meglöpva az isteneket 60
 embertársainak kínált
 nektárt s ambrosziát, ami őt
 részeltette csak isteni sorsban.
 Mert ember, ha remél gonoszul cselekedve isten elől rejtőzni, hibázik.
 Ez volt, amiért a fiát az örök istenek hozzá újra leküldve 65
 visszataszították az arasznyi életet élő emberi nembe,
 De mikor ennek kivirúlt szép termete és állára szakálla borúlt feketén már,
 forgatta eszében a nászt, ami várta,
 a pízai híres Hippodameiát
 nyerni el atyja kezéből. 70
 Éjjel a szürke tenger mellé lépett egyedül,
 s hangosan hívta a

Szépszigonyút,
 ez lábainál zúgva-morogva jelent meg.
 Akkor mondta: „Poszeidaón, ha még örömet hoz a küpriszi kedves
 ajándék, 75
 verd béklyóba Oinomaosz érc dárdahegyt.
 S engem gyors szekeren közelíts
 Éliszhez s győznöm te segíts,
 mert tizenhárom derék kérőt ölt meg már, a leány
 nászát így halogatva. 80
 Nem csalja a gyávat törbe veszély,
 de kinek meghalni a sorsa, miért
 húzza hiába, sötétben, aggkorig is, dísztelenül,
 mindenből, ami szép, kimaradva?
 Ez a küzdelem engem vár, adj hozzá drága sikert te! 85”
 Így szólt és nem céltalanul szólt, az istennek tetszett a beszéd,
 kétkerekű aranyos szekerét s szárnyas lovait neki adta.
 Legyőzte Oinomaoszt s a szűz asszonya lett s szült hat fiút,
 érényre törő vezéri sarjt.
 Most áll ragyogó ünnep már tiszteletére, 90
 Alpheiosz partján könnyökölve ki
 várja az áldozatot s oltára körül
 ünneplő sokaság.
 – Híred hirdeti minden olümpiasz, Pelopsz,
 versengő paripák, 95
 s erejét mutató viruló fiatalság.
 Aki győz, amig él csak,
 mézédess nyugalom derűjét
 nyerte bajnoki bérül. Mert megmaradó örökös hír:
 Nincs, ami ennél embernek magasabb jutalom. Nekem pedig őt kell 100
 aiol dallammal,
 lovas énekkel
 koszorúznom, s nem hiszem, hogy alkalom lesz még, ünnepi vendéget, ki
 hatalmas úr,
 és aki egyben a szépnek volna tudója,
 zengenem meg, mint e remekbe redőzött himnuszt most kiterítem. 105
 Az isten, ki e táj oltalma, tudom,
 gondjába fogadta

győzelmedet, ó, Hierón, s ha nem
 hagy hirtelen el, még édesebb
 diadalra vihet sebes szekered s magasztal az új dal, 110
 sorakoznak új szavaim Kronión
 messzetekintő orma felé,
 bennem a Múzsza új nyilatkat nevel, dalt, ami bizton célba talál,
 mások másban erősek. A legmagasabb a király, ennél senkise nézzen előbbre.
 Járjál te sokáig hatalmad magasán, én meg a győztesek társa lehessenek, 115
 minden hellén közt a tudásban első. (ford. Trencsényi-Waldapfel Imre)

#2 Sztészikhorosz

2.1 Platón, Phaidrosz 243a

Sztészikhorosz Helené megrágalmazása miatt megfosztatván szeme világától nem maradt tudatlanságban, mint Homérosz, hanem – múzσαι ember lévén – felismerte a baj okát, és tüstént így énekelt:

*nem igaz ez a mese, nem is szálltál fedélzetes
 hajóra, nem is érkeztél fellegvárába Trójának.*

És megalkotva ezt az egész palinódiát, tüstént újra látott!
 (ford. Kövendi Dénes)

2.2 Iszokratész, Helené dicsérete (10.64)

(Helené) Sztészikhoroszon, a költőn is megmutatta hatalmát. Midőn énekét Helené elleni szidalmakkal kezdte, amikor felállt, elvesztette szeme világát, s midőn megtudta, mi volt szerencsétlenségének az oka, és megírta az ún. palinódiát, Helené visszahelyezte őt előző természetes állapotába. (ford. Rokay Zoltán)

#3 Aristotelész, Poétika

1451b 19-24

A tragédia esetében a történeti nevekhez ragaszkodnak...
 Mindamellet a tragédiák közül is némelyikben csak egy vagy két

név szerepel az ismerősök közül, s a többiek költött nevek, némelyikben pedig egy sincs, mint például Agathón Antheus című darabjában. Ebben ugyanis a nevek is, az események is költöttek, de azért semmivel sem gyönyörködtet kevésbé. Nem kell tehát minden áron arra törekedni, hogy a hagyományos mítoszokhoz ragaszkodjunk, amelyekről a tragédiák szólnak.

1453a 18-22

Először ugyanis a költők, ahogy elébük kerültek sorra vették a mítoszokat, most viszont a legszebb tragédiákat csak néhány családról alkotják meg, például Alkmeónról, Orestésről, Oidipusról, Meleagrosról, Thyestésről, Télephosról s mindazokról a többiek-ről, akik éppen szörnyű dolgokat szenvedtek vagy követtek el.
(ford. Ritoók Zsigmond)

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

- Apollodóros (ford. Horváth Judit), *Mitológia*, Budapest: Európa, 1977.
Kerényi Károly (ford. Kerényi Grácia), *Görög mitológia*, Budapest: Gondolat, 1977.
(Szeged: Szukits, 1997)
Kerényi Károly: *Mi a mitológia?*, Budapest: Szépirodalmi, 1988.
Geoffrey S. Kirk (ford. Steiger Kornél), *A mítosz*, Budapest: Holnap, 1993.
John Pinsent (ford. Rózsa György), *Görög mitológia*, Budapest: Corvina, 1995.
Richard Buxton (ford. Sudár Balázs), *A görög mitológia világa*, Pécs: Alexandra, 2004.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Mit jelent a mythos/mítosz szó (Homérosznál, Platónnál, manapság)?
2. Mikor keletkeztek az első ránk maradt mitológiai kézikönyvek?

3. Milyen alkalmakkor hangzottak el a mítoszok az Odysseiában, kik adták elő?
4. Foglalja össze a Platón által Prótagoras szájába adott mítoszt!
5. Keressen további beszélő mitikus neveket!
6. Hogyan szokták csoportosítani, milyen elv alapján rendezik sorba a mítoszokat az ókori és a mai kézikönyvek? Milyen más elveket lehetne alkalmazni erre a célra?

1. MÍTOSZ ÉS NÉPMESE

Már nagyon korán feltűnt a kutatóknak, mennyi a hasonlóság a világ legkülönbözőbb pontjain összegyűjtött népmesék és a görög mítoszok között. A népmesék szinte olyannyira közel állnak a mítoszokhoz, hogy sokszor csak megszokás kérdése, hogy egy-egy elbeszélést melyik kategóriába soroljuk (pl. Gygés király gyűrűje vagy Ámor és Psyché története). A világ, az emberek és állatok teremtsével foglalkozó mítoszokat és meséket formailag ugyanolyan nehéz elválasztani egymástól, mint a különféle hősökrol szóló történeteket. Mindegyik alapvetően szóbeli műfaj, szereplőik természetfeletti képességekkel bírnak, cselekményük pedig sokszor megtévesztésig hasonló és leginkább csak az előadási körülményeik, hallgatóságuk, illetve a hallgatóságnak az elbeszélés valóságtartalmához való hozzáállása különbözik. Általában ugyanis azt lehet feltételezni, hogy a mítoszokat többé-kevésbé elhitték az ókorban (#1; 2 #1.1), míg a meséket senki sem vette ill. veszi komolyan, és inkább csak gyerekeknek szánják. Ilyen szempontból érthető, hogy a mítoszokat szokás regéknek, illetve mondáknak, a mitikus hősöket pedig legendás alakoknak is nevezni. Ezek a meseszerű történetek ugyanis nagyon hasonlítanak a legendákhoz, tehát a valós történeti személyekhez, népekhez és helyszínekhez kapcsolódó, de jórészt fiktív elbeszélésekhez, és szereplőiket az ókori elbeszélők és hallgatók is ugyanúgy valódi történelmi személyeknek tartották (ld. 5. fejezet), mint ahogy a mondák és legendák alakjainak esetében is ez a felfogás tekinthető általánosnak.

A görög mítoszok ránk maradt, irodalmilag megformált változatai tekinthetők a különféle népmesék, mondák és legendák távoli leszármazottainak (valahogy úgy, ahogy Wagner zenedrámaínak cselekménye a germán mitológiából ered), vagy épp fordítva, a jellemzően az újkorban összegyűjtött népmesék eredeztethetők valamiképp a már korábban irodalmi formát öltött mítoszokból (folklorizáció). Hamupipőke közismert meséje egyiptomi görög legendaként megtalálható már Strabónnál (#2) is, Polykratés gyűrűjének története (Hérodotos 3.40-43) pedig szintén sok népmesében köszön vissza (ATU 736A, pl. KHM 17)⁶ és végül is

6 Az ATU rövidítés a mesék nemzetközi osztályozási rendszerét jelöli, amelyet Anti Aarne és Stith Thompson dolgoztak ki és ezért kezdetben AT vagy AaTh betűkombinációval jelöltek. A hárombetűs rövidítést az indokolja, hogy a rendszert legutóbb Hans-Jörg Uther dolgozta át. A KHM a Kinder- und Hausmärchen, azaz a Grimm-mesegyűjtemény szokásos rövidítése.

Andersen rendíthetetlen ólomkatonája is ennek egy változata. Az álruhás Mátvás király történeteit lehet ókori legendáknak a Corvina-könyvtárban is megtalálható írott változataira visszavezetni, de elképzelhető, hogy vándormotívumról van szó (szállást kérő álruhás istenek, akik megjutalmazták a jókat és megbüntetik a gonoszokat), amelyet egyformán lehetett ókori és a középkori magyar uralkodóra is alkalmazni. A kérdés írott források hiányában teljes biztonsággal nem dönthető el, és hogy ki melyik verziót fogadja el helytállónak, az leginkább azon múlik, hogy a szóbeli hagyományt mennyire tartja valaki állandónak, illetve réginek. Van, aki szerint elképzelhetetlen, hogy évezredek át változatlanul megőrződjenek bizonyos történetek, mások a világ különféle pontjain lejegyzett, egymástól nyilván független elbeszélések meglepő hasonlóságait csak azzal tartják magyarázhatónak, hogy a mesék valójában az őskorból származnak. Mivel a mesékben nincsenek nehezen megjegyezhető személynév és az egyes történetek is egymástól függetlenek, ezért nyilván könnyebben reprodukálhatók, átadhatók, mint a mítoszok és nincs abban semmi meglepő, hogy már korábban és szélesebb körben elterjedtek, mint a mítoszok, hiszen végül is manapság is ez a helyzet.

A görög mítoszok talán leginkább a népmesék egy speciális fajtájának tekinthetők és a mesekutatásban, illetve a néprajz területén ennek megfelelően is kezelik azokat. A népmesékben található jellegzetes motívumokat, valamint a köztük megfigyelhető szerkezeti hasonlóságok alapján a meséket magukat egységes rendszámokkal jelölt típusokba szokás sorolni (a motívumokat egy betű és szám kombinációja jelöli, a mesetípusokat a fentebb már említett AT vagy ATU jelöléssel), és általánosságban elmondható, hogy a görög mítoszok is jól beilleszthetők ezekbe a rendszerekbe.

A népmesék és a görög mítoszok közti hasonlóságok és különbségek érzékelésére álljon itt néhány rövid példa. Általában a varázsmese kategóriájába sorolt mesékről van szó, amelyek egy fiatal főhős életútját mutatják be születésétől egészen az esküvőjéig. A mese általában ezzel a happy enddel ér véget, míg a mítoszok gyakran tragikus végkimenetelűek. Másik alapvető különbség, hogy a mesék nem konkrét helyszínen, hanem „az Óperenciás-tengeren túl” játszódnak, míg a mítoszok általában konkrét, valós helyszínekhez kötődnek. Tipikus elem mindkét műfajban az elháríthatatlan végzet/jóslat, a királylányt a kérők elől elzáró vagy a kérőket lehetetlen feladatok elé állító gonosz figura (király, szörny, banya), az állatok beszédét megértő hős, varázserejű tárgyak, a messzi földre történő csodás utazás stb. Perseus úgy küzd meg a tengeri szörnyeteggel, mint a népmesék hősei a sárkányokkal, hogy aztán elnyerje a királykisasszony, Andromeda kezét; szárnyas saruja a hétmérföldet lépő csizmákra emlékeztet és még láthatatlanná tevő

sapkája meg mindent elnyelő tarisznyája is van. Az őt útba igazító Graiaknak ugyanúgy csak egy szemük van, amelyet egymás között cserélgetnek, mint az AT 581-es számú mesék banyáinak. Az argonauták vállalkozása a „Hatan a világ ellen” c. Grimm-mesére emlékeztet (KHM 71 = ATU 513A), ahogy a gyermek Pelops felaprításának, megfőzésének és feltámadásának a története is megtalálható a Grimm-gyűjtemény egyik darabjában (Machandelboom KHM 41 = ATU 720). Az egyik legelterjedtebb mesetípusnak, az ATU 313 számot viselő mágikus menekülésnek számos változatát találjuk a görög mítoszok között, de a magyar népmesékben is. Irodalmi feldolgozása Arany János *Rózsa és Ibolya* címet viselő műve.

Legtöbbet kutatott és legérdekesebb példája a mesék és mítoszok hasonlóságának Odysseus és Polyphémos kyklóps története. (A Polyphémos név jelentése: „nagyon híres”, a kyklóps jelenthet kerekképűt vagy kerek szeműt is.) A homérosi történet (#3) annyira furcsa és olyan sok párhuzama van, hogy már Wilhelm Grimm is tanulmányt írt róla 1857-ben. Ő annakidején tíz elbeszélést hasonlított össze, azóta a variánsok száma már több százra tehető és az egész északi féltekéről ismertek. A történet megtalálható az oguz legendákat összegyűjtő Dede Korkut könyvében (#4), a Dolopathos c. középkori novella gyűjteményben (#5) és a tengerjáró Szindbád utazásairól szóló mesegyűjteményben is. Mind a mai napig nincs egyetértés a kutatók között, hogy a világszerte elterjedt típus hátterében valamilyen módon a homérosi szöveg áll vagy volt már korábban is egy világszerte elterjedt történet, amelynek legrégebbi ránk maradt irodalmi feldolgozása található a homérosi eposzban. A legtöbb kutató a második lehetőséget tartja valószínűbbnek, de vannak, akik kitartanak az első mellett, még akkor is, ha ehhez azt kell feltételezniük, hogy volt egy olyan nagyon népszerű, homérosi indítatású de attól lényeges pontokon eltérő, és furcsa módon nyomtalanul elveszett változat, amely végül is a népmesei hagyománynak a homérositól való eltéréseit magyarázhatja. Amennyire ugyanis a néprajzi változatokból meg lehet ítélni, nem a homérosi verzió volt a legelterjedtebb, hanem egy olyan, amelyben a hős cselvetésére a megvakított óriás is egy csellel válaszol (egy gyűrűt ad ajándékba a szökevénynek), de aztán végül is a hős győz és a szörnyeteg elpusztul (ATU 1137). Ezt találjuk a legtöbb magyar nyelvű változatban is (#6) és a homérosi történetben annyira fontos szerepet játszó „Nevem Senki” trükk (K602 motívum) általában nem képezi részét a népmeséknek. Csak találgatni lehet, hogy a szóbeli hagyomány mennyire régi, de sokan a paleolitikumig vezetik vissza az eredetét. Általában véve ez egyáltalán nem meglepő, hiszen a mesék alapvetően őskori eredete általánosan elfogadottnak tekinthető és Odysseus kalandja lényegében egy népmesei történet irodalmi feldolgozása. Érdemes megjegyezni, hogy nemcsak ez az epizód

tekinthető népmesei eredetűnek, hanem az egész epos valójában a hazatérő férj mesetípusába (ATU 974) tartozik és Odysseus személyéhez más tipikusan népmesei elbeszélések is kötődnek (ld. a bolond szántóvető vagy a tengerész és a félreismeret evezőlapát története). Feleségének Pénélopénak a neve, amely a *pénélops*, azaz vadkacsa szóból ered, szintén népmesei eredetűnek tűnik, hiszen a népmesékben szoktak a lányok tollruhát öltve, madárként (általában hattyú, de sokszor kacsa alakjában) megjelenni és távozni (pl. Tündér Erzsébet vadgalambként).

Felmerülhet végül kérdésként, hogy miért maradtak fenn ilyen sokáig bizonyos őskori elbeszéléstípusok. Erre leginkább az lehet a magyarázat, hogy a történetek évezredekken keresztül valamiféle szertartásokhoz kapcsolódtak, aztán a jórészt a vadászattal összefüggő szertartások a földművelés elterjedésével aktualitásukat veszítették és eltűntek, viszont megmaradtak a hozzájuk kapcsolódó és egyre inkább kiszínezett és immár a szórakoztatást vagy valami más célt szolgáló történetek. A mesék és a mítoszok népszerűségét, fennmaradásuk zálogát alapvetően épp ez a folytonos átalakulási, alkalmazkodási és megújulási képességük jelenti.

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

#1 Pauszaniasz, Görögország leírása 8.2.3-7

Pauszaniasz a Kr. u. 2. században élt és írta le az akkori Görögország legfontosabb, legérdekesebb látnivalóit és a hozzá kapcsolódó mítoszokat. Életéről csak annyit tudunk, amit ő maga elárul, hogy ti. Kis-Ázsiából származott, műve azonban, amely szerencsére teljes egészében ránk maradt, számtalan máshonnan nem ismert mítoszt, mítoszábrázolást és mítoszvariánst őrzött meg, ő maga pedig nyíltan beszélt arról is, hogy személy szerint hogyan vélekedett ezekről (ld. 2#1.1).

Lükaón viszont egy csecsemőt vitt Zeusz oltárához, feláldozta, és vérével hintette be az oltárt, majd állítólag közvetlenül az áldozat bemutatása után farkassá (*lükosz*) változott. 4. A magam részéről hihetőnek tartom ezt a történetet, hiszen az arkadiaiak között régóta tartja magát ez a hagyomány, és egyáltalán nem hangzik valószínűtlenül. A hajdani emberek ugyanis igazságosságukkal és

jámborságukkal kiérdemelték, hogy az istenek barátai és asztaltársai lehessenek, az istenek pedig nyíltan jutalmazták az igazakat, illetve büntették a gonoszakat. Hiszen akkoriban egyes halandók istenné is válhattak, és őket mind a mai napig tiszteletben részesítik, mint például Arisztaioszt, a krétai Britomartiszt, vagy Héraklést, Alkméné fiát, Amphiaraozt, Oiklész fiát, valamint Polüdeukészt és Kasztórt. 5. Így kételkedés nélkül elhihetjük, hogy Lúkaón ragadozó vadállattá, Niobé, Tantalosz leánya pedig kővé változott. ... 6. A valóban megtörtént régi, vagy akár kortárs események is mindig hihetlenné válnak az emberek szemében, ha egyesek hazugságokból egész légvárakat építenek rájuk. Jól példázza ezt az a híresztelés is, amely szerint Lúkaón esete óta valahányszor áldozatot mutattak be Zeusz Lúkaiosznak, egy ember mindig farkassá változott, de állítólag nem egész életére, hanem ha farkasként nem evett emberhúst, akkor tíz év múlva farkasból ismét visszaváltozott emberré, ha viszont emberhúst fogyasztott, akkor végérvényesen farkas maradt. 7. Éppen ilyen híresztelés az is, hogy a Szípülosz-hegyen álló Niobénak nyár idején megerednek a könnyei. Még sok más efféle is hallottam. Ilyen például az is, hogy a griffeken éppen olyan foltok láthatók, mint a párducokon, vagy hogy a Tritónok emberi nyelven beszélnek, mások pedig még azt is állítják, hogy átfúrt tengeri kagylókat használnak trombitaként. Akik szívesen hallgatnak ilyen mesés történeteket, azok hajlamosak arra is, hogy saját maguk is megtoldják egy-két csodálatos részlettel a hallottakat, az igazság pedig hihetetlen elemekkel keveredve egészen elhomályosul.

#2 Strabón, *Geógraphika* 17.1.33 (C 808)

Az alábbi történet a gízai piramisokhoz kapcsolódik és azt a máig sem tisztázott furcaságot hivatott magyarázni, hogy miért látványosan kisebb az egyik (Menkauré vagy görögösen Mükérinosz piramisa) a másik kettőnél. A legendának nyilván sokkal korábbi gyökerei vannak, hiszen rövid utalás formájában már Hérodotosznál (2.134) is megtalálható (bár láthatóan már ő sem hitte el a történetet): „Egyes hellének azt állítják, hogy a király szeretőjének, Rhodópisznak a piramisa ez, de tévednek. Szentül hiszem, hogy ezek meg sem tudnák mondani, ki volt Rhodópisz, mert ha tudnák, nem állítanák, hogy ő emeltette a piramist, amelynek

építése állítólag sok-sok ezer talantonba került” A mese töretlen népszerűségéről árulkodik viszont, hogy évszázadokkal később is feljegyezték egy változatát (Ailianosz, *Varia Historia* 13.33, Pszammétikhosz fáraóhoz kapcsolva). Rhodópisz neve ugyanúgy beszélő név (‘Rózsa-arc’), mint Hamupipőke, és könnyen lehet, hogy onnan ered, hogy a piramis melletti három kisebb piramis közül az egyik rózsaszín gránitlapokkal volt borítva.

Ezek a piramisok egymás közelében ugyanazon a szinten állnak, a harmadik azonban távolabb van, ahol a hegy magasabb; ez a másik kettőnél sokkal alacsonyabb, de sokkal nagyobb költséggel készült. Az alapjától ugyanis majdnem a közepéig fekete kőből épült, amelyből a mozsarakat készítik, s messziről szállították oda, mégpedig az aithiopiai hegyekből. Minthogy kemény és nehezen lehet megmunkálni, nagyon költségessé tette az építést. Azt mondják, hogy ezt a sírt egy hetairának a szeretői építették, akit a dalköltő Sapphó Dórikának nevez, s szeretője volt fivérének, Kharaxésnek, aki lesbosi bort szállított eladásra Naukratisba; mások Rhodópisznak nevezik. Azt regélik róla, hogy miközben fürdött, egy sas elkapta a szolgálóleánytól az egyik cipőjét, s elvitte Memphiszbe, s minthogy a király éppen igazságot szolgáltatott a szabadban, a feje fölé szállva az ölébe ejtette a cipőt; ez egyrészt a cipő helyes arányától, másrészt a dolog különlegességétől indítva embereket küldött szanaszét az országba, hogy keressék meg azt a nőt, aki ezt hordta, miután pedig Naukratis városában megtalálták és hozzávezették, a király feleségül vette, halála után pedig az említett sírt emelték a tiszteletére.

#3 Homérosz, *Odüsszeia* 9. 105-542.

A homéroszi Polüphemosz-történet a világszerte elterjedt mesetípus (ATU 1137) legrégebbi írott változata. A hátborzongató történetet a Kr. e. 5. század végén Euripidész egy könnyedebb, humorosabb formában írta meg (ez az egyetlen teljes egészében ránk maradt szatírájáték), a hellénisztikus korban pedig még tovább humanizálták a küklópsz alakját (ld. 3 #7). Érdeemes megjegyezni, hogy a görög mitológiában más alakokat is neveztek küklópszoknak: Hésziodosznál (*Istenek születése* 139-146) három küklópszról hallunk (Brontész, Sziphiész és Argész), akik Uranosz gyermekei és Zeusznak készítenek villámokat. Bár név szerint

nincsenek megnevezve, lehet, hogy velük azonosították azokat a küklópszokat, akiknek a hatalmas méretű bronzkori erődítések (pl. Tirünsz, Mükéné) falainak építését tulajdonították, és akikről ezeket a falakat mind a mai napig küklópikus falaknak nevezik. Részletesebben minderről ld. M. Aguirre – R. Buxton, *Cyclops: the myth and its cultural history*, Oxford: UP, 2020.

*Onnan előrehajóztunk hát, keseregve szivünkben;
s törvéynélküli dölyfös Küklópsz-nép mezejére
ért a hajónk, kik a nemmúló örök égilakókban
bízva, kezükkel nem szoktak soha szántani-vetni,
s minden megterem ott, noha földbe nem ülteti senki:
búza meg árpa, s a szőlő is, mely a nagyszemű fürtből
adja a bort és Zeusz zivatarja növeszti a termést.
Megszentelt törvényük nincs, gyűlésbe se járnak;
laknak az égbenyuló ormok meredek tetejében,
mélyölü barlangban, s törvényt maga lát kiki sarja
és felesége fölött, egymással mit se törődnek.*

*Elterül egy csalitas sziget ott, épp szemben a küklópsz-
föld kikötőjével, nem távol s nem közelében;
erdős; vadkecskék lakják azt sűrű sereggel;
mert hiszen emberi járkálás soha nem riogatja
és sosem űzi vadász őket, ki a rengeteg erdön
tűri a fáradságot, a hegy tetejét kikutatva.
Nincs e szigetnek szántóföldje se, nincs legelője;
szántatlan, bevetetlen fekszik minden időben;
embertől özvegy, mekegő kecskéket etet csak.
Mert hisz a küklópszoknak nincs vörösarcu hajójuk,
és ács mestereik sem akadnak jóvezetőjű
gályát elkészíteni, mellyel az ő ügyeikben
más városba elérjenek, úgy, mint szoktak a népek
járni a tengeren át egymáshoz a fürge hajókkal,
kik mívelhetnék e sziget mezejét virulóra.
Mert hisz nem hitvány, mindent meghozna időben:
ott a fehérhabu víz partjára simulnak a rétek,
nedvesek és lágyak, sose fogyna ki onnan a szőlő.
Van sima föld, szántásra való: hol a nagyszemű termés
érne időben, hisz nagyonis termékeny a földje.*

Jó kikötő is akad, hol nincs kötelékre se szükség,
 s dobni koloncot, tatkötelet lekötözni sosem kell:
 partnak ütődve, maradni lehet, míg kedv a hajósban
 nem kél útnakeredni, s a jó szél újra nem indul.
 Ott az öböl partján szép tisztán csurran a forrás;
 barlangból fut a víz; körülötte virulnak a nyárfák.
 Hát oda ért a hajónk, valamely isten vezetett tán
 át a sötét éjen, hisz nem láthattuk a földet:
 mert a hajót mély köd burkolta körül, s odafönről
 nem ragyogott le a hold, betakarta egészen a felhő.
 Ott e sziget földjét nem pillantotta meg egy sem
 - észre se vettük a part fele hömpölygő sok igen nagy
 hullámot -, míg bárkánk nem ütődtek a partnak.
 Bárkánk kiszaladtak a partra, bevontuk a vásznat,
 és mi magunk léptünk ki a tenger torlata mellett;
 elszunnyadtunk, s így vártuk be az isteni Hajnalt.

És hogy a rózsásujjú Hajnal kelt ki a ködből,
 szerte a szép szigeten jártunk, bámulva bolyongtunk.
 S nimfák, pajzsos Zeusz lánysarjai, sok hegyi kecskét
 üztek elénk, hogy a társak tudjanak ott lakomázni.
 Hosszunyelű dárdát hoztunk hamarost a hajókról
 s hajlott íjat, s három részre oszolva vadásztunk
 rájuk: a bőséges zsákmányt meg is adta az isten.
 Bárka tizenkettő követett, és mindegyiküknek
 osztva kilenc kecskét, nekem tizet is kiszemeltek.
 Akkor egész napon át ott ültünk napnyugovásig
 és lakomáztunk a sok-sok húst meg a mézizű színbort:
 mert a hajókról nem fogyván ki a drága vörösbor
 bőven akadt: hisz a korsókban tettünk elegendőt
 félre, kikónok szent várát mikor elfoglaltuk.
 S átláttunk a közel küklópsz-földekre, a füstre,
 hangjukat és a juhok, kecskéek hangját idehallva.
 Végre mikor lebukott a nap és eljött a sötétség,
 mind lepihentünk sorban a tenger torlata mellett.
 Majd hogy a rózsásujjú Hajnal kelt ki a ködből,
 gyűlést rendeztem, s így szóltam mindegyikükhöz:
 »Várjatok itt mindnyájan, kedves többi barátom;

*s én ezalatt majd bárkámmal meg az embereimmel
átmegyek azt megtudni, hogy ott milyen emberek élnek,
dölyfösek-é, vadak-é, törvénnyel mitse törődők,
vagy vendégszeretők, s elméjük féli az istent.»*

*Így szóltam, s hágván a hajóra, parancsot is adtam,
társaim oldják el, fölszállva, a tatköteléket.
Fölszálltak szaporán, evezők mellé telepedtek,
sorba leülve, az ősz tengert evezőkkel ütötték.
És mikor azt a közelbenfekvő földet elértük,
barlangot láttunk meg a szélén, víz közelében,
jó magasat; repkény borította. Őlében a nagy nyáj
szunnyadozott éjjel, juhok és kecskék; körülötte
földbeütött sziklákból állt meredek kerítése
s hajkoronás nagy tölgyekből és hosszú fenyőkből.
Benne aludt az az órjas férfi, ki félrevonulva
egymaga őrizgette a nyáját, nem közeledve
másokhoz, külön élt, s értette lenézni a törvényt.
Roppant természetű szörny, nem olyan, mint búzafogyasztó
férfi, hanem mint erdős hegycsúcs, égbemagasló
bércek legtetetjén, mely a többi fölött kimagaslik.*

*Ekkor a többi nagyonyszeretett társ kapta parancsom:
várjon a bárkánál mireánk, s őrizze a bárkát;
én magam indultam tüstént, kiszemelve tizenkét
legderejobb társat, s börtömlőt töltve meg édes
éjszinű borral, amit nekem Euanthész fia nyújtott:
Phoibosz papja, Marón – Phoibosz volt Iszmarosz öre -,
mert megkíméltük feleségét és a fiát s őt,
félve az istentől: Phoibosz lombos ligetében
élt ugyanis. Ragyogó sok kincset adott nekem akkor,
adta remekmívű aranyát, hét drága talentum
volt ez, s még színezüst vegyítőt is adott, azután meg
jól megtöltve tizenkét korsót édes itallal,
isteni színborral; s otthon nem tudta se szolgál,
szolgaleány sem, hogy van e bor, csakis ő maga, kedves
hitvese és még egyetlen gazdasszony a házban.
S hogyha e mézédese, rőt borból inni akartak,
egy kelyhet töltött tele, húsz mérték vizet öntött*

*rá, és isteni édes jószag szállt a vödörből:
nem lett volna bizony jó tartózkodni ilyenkor.*

*Ebből vittem a nagy teli tömlőt, s útravalót is
egy zsákban, mert hős lelkem sejtette előre,
hogymilyen ember jön, nagy erő vértjével övezve,
és sem igazságot, sem törvényt nem tud a szíve.*

*Gyorsan elértük a barlangot, nem leltük azonban
bent őt, mert a kövér nyáját kísérte a réten.
Mindent megnéztünk, miután az üregbe beléptünk.
Ott aszalók rogyadoztak a sajtól, sok gödölyének,
báránynak szűk volt az akol már; s elkülönítve
állt az öregje, a már megnőttek máshova zárva,
és külön álltak a most-ellettek. Telve savóval
minden edény, kiskád, sajtár, mibe fejni szokott ő.
Ott legelőször is engem kértek szóval a társak,
hogymilyen el sajtját, forduljunk vissza, s utána
gyorsan a fürge hajókra vezetve a sok gödölyét és
bárányt aklukból, hasogassuk a sós vizet újra;
s én, noha jobb lett volna bizony, nem ügyeltem a szóra,
mert őt látni akartam, s azt, hogymilyen ajándokot ad-e.
Jaj, nem volt kedves, mikor eljött, embereimhez!
Ott tüzet is gyújtván áldoztunk, majd mi magunk is
hozzálátva, a sajtból ettünk, s ülve bevártuk
ottbenn, míg hazajött a juhokkal. Hozta a súlyos
terhet, a száraz fát, hogymilyen azon főzhessen az ételt,
majd az üreg földjére ledobta goromba robajjal:
és mi remegve behúzódtunk az üreg zugolyába.
Most a kövér nyáját tág barlangjába terelte,
mindet, ahányat fejni szokott, de a hímekeket ottkinn
hagyta kerítés közt, a bakot meg a kist valamennyit.
Majd elzárta a nyílást roppant kővel, amelyet
jól a magasba emelt: de huszonkét négykerekű jó
földi szekér sem mozdítaná el amazt a helyéből:
ily roppant meredek sziklával zárta a nyílást.
Végre leült, mekegő kecskéit, fejte juhát is,
mindegyiket rendben, s kicsinyét odaküldte alája.
Erre megaltatván a felét a fehérszínű tejnek,*

átsajtolta, s a túrót font kosarakba helyezte,
 és a felét öntötte edénybe, hogy innivalója,
 hogyha kívánja, legyen, s vacsorához hogy legyen ottbenn.
 És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
 végre tüzet gyújtott, meglátott, s kérdeni kezdett:
 »Kik vagytok? Merről jártatok a tengeri ösvényt?
 Dolgotok is van-e, vagy csak amúgy vaktába bolyongtok,
 mint a kalóznépség, mely a sós vizen erre meg arra
 lelkét kockáztatja, s a többi hajósra veszélyt hoz?«

Így szólt; és elakadt kedves szívünk dobogása,
 mert az erős mély hang meg a roppant termet ijesztett.
 Így is választ adtam azonban, szólva szavakkal:
 »Trója alól idevetve bolyongunk erre akhájok,
 tág tenger tajtéka fölött a szelek dühe üldöz;
 vágyakozunk hazajutni, de más-más útra kerültünk
 mindnyájan, mert Zeusz bizonyára eképen akarta.
 Átreidész Agamemnónnak hadinépe vagyunk mi,
 valljuk; az égnek alatta a legtöbb hír az övé most:
 akkora várost dúlt ugyanis föl, népet is annyit
 pusztított el. S most a te térded elé ideértünk,
 hátha te megvendégelsz, vagy tán még ezen is túl
 adsz oly kincset, mit vendégnek az ősi szokás oszt.
 Tiszteld isteneink, te derék, oltalmad esengjük:
 mert az esengőt s vendéget vendégszerető Zeusz
 védi, a tisztos vándort ő kíséri az útján.«

Ezt mondtam; de kegyetlen szívvel azonnal ekép szólt:
 »Ostoba vagy, vendég, vagy messziről érkezhettél;
 azt akarod, hogy az isteneket tisztelve remegjem;
 tudd meg: a küklópszok Zeusszal csöppet se törődnek,
 más istennel sem, mert sokkal több a hatalmunk.
 Zeusz mérgétől tartva bizony sose kímélnélek
 téged s társaidat, ha nem indít erre a lelkem.
 Mondd meg azonban, hol tartod jómivű hajódat,
 messze a parton, vagy közelemben? Hadd tudom én is.«

Szólt puhatolva; de bölcs eszemet nem tudta becsapni,
 s újra csak így szóltam hozzá csavaros szavaimmal:
 »Bárkamat széttörte a föld rázója, Poszeidón,

*mert szirtekre vetette a földetek oldala mellett,
sziklafokokra sodorva; a szél odatűzte a vízről;
én meg e társakkal kikerültem a végveszedelmet.»*

*Ezt mondtam; de kegyetlen szívvel mitse felelt ő;
csak fölugorva, a társak után a kezét kivetette,
egybefogott kettőt s valamint kutyakölyköt, a földhöz
verte. Az agyvelejük kiömlött, áztatta a földet.
S készített vacsorát, testük szétszelve tagonként;
s mint a hegyekben nőtt vad oroszlán, mitse hagyott meg:
ette a húsukat és belüket s a velővel a csontot.*

*Sírva kinyujtottuk Zeuszhöz kezeinket a szörnyű
látványnál, s tehetetlenség nyűgözte le lelkünk.
Szörnyü hasát miután megtöltötte a Küklópsz,
és le is öblítette az emberhúst sűrű tejjel,
barlangjának ölén lehevert, elnyúlva a nyáj közt.
Őt bizony én nagylelkű szívemben akartam erősen
- hozzálépve s a combom mellől rántva ki kardom -
melle alatt átszúrni, hol izmai közt van a mája,
kézzel előbb kitapintva; de volt, ami visszariasztott.
Mert vele kellett volna nekünk is hullni a vészbe:
mert hiszen úgysem tudtuk volna kezünkkel a roppant
nagy követ arrébblokni a nyílásról, hova tette.*

*Akkor hát nyöszörögve bevártuk az isteni Hajnalt:
és hogy a rózsásujjú Hajnal kelt ki a ködből,
ő tüzet élesztett, megfejte a nagyhirü nyáját,
mindegyikét rendben s kicsinyét odaküldte alája.*

*És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
markolt egybe megint két embert reggelijéhez.*

*Reggelizett, s a kövér nyáját kiterelte utána
barlangjából, könnyeden elmozdítva a sziklát,
aztán vissza, mikéntha tegezre fedőt tesz az ember.
Sűrűn füttyentgetve a hegyre terelte a Küklópsz
nagy nyáját; vad tervet főzve maradtam a mélyben:
tán sikerül bosszúm, s diadalt ad nékem Athéné.*

*És ez a terv látszott lelkemben a leghelyesebbnek.
Ott az akol közelébe hevert neki szörnyü dorongja,
egy még zöld, nagy olajfa-dorong; ezt vágta ki, hogy ha*

száraz lesz, majd hordja. Mi jól megnéztük: olyan volt,
mint amilyen nagy az árboca széles barna hajónak,
húszevezősnek, mely terhével járja a tengert,
szemre a vastagsága s a hossza is éppenilyen volt.
Hát odaléptem, jó ölnyt vágtam le belőle,
és odaadtam, hogy meghántsák, embereimnek.
Ők símára faragták; én kihegyeztem a végét,
melléállva, utána tűzessé tettem a lángon.
Majd pedig elrejtettem szépen a trágyahalomban,
melyből barlangjában elég volt, itt is, amott is.
Hívtam a többieket, hogy sorsot vessenek ekkor,
s döntsék el, ki legyen, ki velem fölemelje a nyársat
és bátran beledöfje szemébe, ha édesen alszik.
Sors pedig éppen azokra esett, kiket úgyis akartam,
négyre, magam számoltam hozzá még ötödiknek.
Estefelé megjött szépgyapjas nyájjal a Küklópsz,
tágölü barlangjába terelte azonnal a nyáját,
és odakint egyet se hagyott a magas kerítés közt;
vagy sejtett valamit, vagy eként rendelte az isten.
Majd meg a sziklát visszahelyezte, magasraemelve,
és odaült, mekegő kecskéit, fejte juhát is,
mindegyiket rendben, s kicsinyét odaküldte alája.
És miután buzgólkodván befejezte a dolgát,
markolt egybe megint kettőt, s látott vacsorához.
Ekkor a Küklópszhoz közelálltam, s szóltam eképen,
éjszinü borral telt nagy kancsót tartva kezemben:
»Küklópsz, nézz ide, idd meg az emberhúsra a bort is,
hogyan megtudd, milyen édes ital volt barna hajónkban.
Áldozatot hoztam neked ebből, megkönyörülsz tán
és hazaküldesz még; de te őrzöngsz, túrni se tudjuk.
Mondd, te gonosz, lesz még, aki emberlakta vidékről
jönni kíván hozzád? hisz nem helyesen cselekedtél.«

Ezt mondtam; s átvette, megitta, örült neki szörnyen,
itta az édes italt, s aztán kért újra belőle:

»Adj még jószívvel, s a neved mondd meg nekem egyben,
hadd adjak vendégi ajándékot, hogy örüljél.

Mert hoz a küklópszok dús földje a nagyszemű fűrtből

*bort szintén, és Zeusz zivatarja növeszti a termést:
csak hogy ez itt nektárnak csöppje meg ambrosziának.»*

*Így szólt; én meg a lángszinü bort adtam neki újra.
Adtam háromszor, s ő annyiszor itta ki balgán.
Majd miután az agyát az ital már elborította,
válaszomat mézes szókkal neki adtam eképen:
»Küklópsz, kérdezted híres nevemet; nosza, halljad:
megmondom, s te ajándékozz meg, ahogy megigérted.
Senkise, ez nevem; így hívnak, hogy Senkise, otthon
édesanyám meg apám és minden többi barátom.»*

*Ezt mondtam: de kegyetlen szívvel azonnal ekép szólt:
»Senkise lesz, kit utolszor eszek meg a társai közt én,
mind ama többit előbb: nesze hát, ez lesz az ajándék.»
Szólt, és megbillent ezután, hátára hanyatlott
s elnyúlt félreszegett nyakkal; mindent leigázó
álom nyomta el őt; gégéjén dőlt ki a sok bor
s emberhúsdarabok; s ökrendett kábulatában.
Ekkor a nyársat fogtam, a sűrű parázsba benyomtam,
hadd tüzesedjék meg; szavaimmal a társakat is mind
bízattam, nehogy egy megijedjen s visszavonuljon.
És amidőn már-már lánggal lobbant az olajnyárs,
bármily zöld volt még, és már félelmesen izzott,
akkor a tűzből én odavittem; körben a társak
álltak; az istenség nagy merszet fűjt kebelünkbe.
Ők fogták a hegyesvégű nagy olajfadorongot,
és a szemébe ütötték; én nekidőlve fölülről
forgattam, valamint ha hajófát fúr ki az ember
fúróval, s mások meg alulról húzva a szíjat,
pörgetik erre meg arra a fúrót, s az forog egyre.
Fogva, szemében ekép forgattuk az áttüzesített
nyársat, s míg melegen forgott, körülötte a vér folyt.
Szétperzselte egész szemehéját és a szemöldjét
gőze az égő szemnek, sistergett szeme gödre.
Mint amidőn a kovács nagy fejszét, szörnyű szekercét
edzeni márt a hideg vízbe, s hallatszik a vasnak
hangos jajsza, mert nagy erőt ettől kap a jó vas:
néki olajfadorong körül úgy sziszegett szeme akkor.*

Szörnyü nagyot jajdult, visszhangzott körben a szikla;
 visszafutottunk megrémülve, kitépte szeméből
 vértől elborított nyársunkat azonnal a Küklópsz,
 és azután, hadonászva kezével, messziredobta;
 s küklópsz-társaihoz felüvöltött, kik körülötte
 laktak a szellős csúcsok alatt, barlangok ölében.
 Hallották a kiáltást, jöttek is innen-amonnan,
 és barlangja előtt kérdezték, hogy mi baj érte:
 »Hát mi baj ért, Polüphémosz, mondd, hogy eképen üvöltesz
 ambrosziás éjben s tőlünk eloroztad az álmat?
 Csak nem akarja talán rabló elhajtani nyájad,
 vagy pedig elpusztítani téged csellel, erővel?«
 Nékik a barlangból így szólt az erős Polüphémosz:
 »Társak, Senkise öl meg csellel, senki erővel.«
 Ők meg a választ így adták szárnyas szavaikkal:
 »Már ha magad vagy egészen s nem bánt senki erővel,
 Zeusztól jó nyavalyád, kikerülni biz azt lehetetlen;
 rajta tehát, könyörögj te Poszeidáónhoz, apádhoz.«
 Szóltak s távoztak; nevetett örömében a szívem,
 hogy rászedte a név őket meg nagyszerű eszmém.
 Nyögve a Küklópsz s kínjai közt kínlódva, a sziklát
 két kézzel tapogatva, a nyílástól elemelte,
 ő maga szétterjesztve kezét odaült a küszöbre,
 hogy valakit megfogjon, amint az lép ki a nyájjal;
 lám, ő ennyire balgának hitt engem eszében.
 Csakhogy azon töprengtem, hogy-mint lenne a legjobb,
 hátha lelek számunkra menekvést még a halálból:
 csel nem akadt, sem terv, mire nem gondoltam: az éltünk
 kellett mentenem és a veszély fenyegetve közelgett.
 Hát ez a terv látszott lelkemben a leghelyesebbnek.
 Voltak a barlangban kosok is, sürügypju kövérek,
 szép nagytermetűek, hordtak violásszinü bundát;
 hát ezeket jólfont vesszőkkel, amelyeken álmát
 szokta aludni a vadszivü órjas, egybekötöttem
 hármanként csöndben: s egy-egy embert vitt a középső,
 kettő kétoldalt lépdelt, hogy a társaim óvja.
 Egy embert három kos hordott; s én magam ekkor

- mert volt ott egy kos, mindjénél sokkal erősebb -
 ennek a hátát fogtam meg s gyapjas hasa alján
 függeszkedtem, a két kezemet becsavarva erősen
 isteni gyapjába, s csüngtem roppant türelemmel.
 Sóhajtozva ekép vártuk be az isteni Hajnalt;
 és hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből,
 akkor a hímek mind kirohantak a jó legelőre,
 meg nem fejten a nőstények bégettek az aklok
 mellett, mert tőgyük kifeszült. Gyötrődve a gazda,
 kínjai közt, a juhok hátát végigtapogatta
 sorban, amint álltak: s nem vette a balgatag észre,
 hogy gyapjas hasukon csüng mind, odakötte, a társam.
 Hát közülük legutolszor a kos lépdelt ki az ajtón,
 gyapja lehúzta, de én is, az elmés terv kisütője.
 Megtapogatta, s eképen szólt az erős Polüphémosz:
 »Drága kosom, mért is mégy most ki utolszor a nyáj közt
 innen? Nem szoktál ezelőtt soha elmaradozni,
 mert legelőbb legeled le a rétek gyöngé virágát,
 jó nagyokat lépdelsz, elsőnek futsz a folyóknak
 hajjaihoz, s hazajönni először vágysz akolba
 estefelé: most meg legutolsó vagy. De a gazdád
 drága szemét szánod tán, mit kidőfött az a hitvány
 ember s átkos társai, elmém borral igazva:
 Senkise; ámde hiszem, hogy a vérszől nem menekül meg.
 Bár velem érezhetnél, s tudnál szólni is, akkor
 megmondhatnád, hol bujkál most ő haragomtól:
 agyvelejét szanaszét fröcskölném itt az üregben,
 úgy verném a küszöbhez, s könnyebbülne a bajtól
 szívem, mellyel e semmirekellő Senkise sujtott.«

Így szólván tovaküldte a kos legelőre a nyájhoz.
 S hogy kissé elhagytuk a barlangot meg az udvart,
 bujtam a nagy kos alól ki, a társaim is kibogoztam.
 És a merevlábú, hájas juhokat sietősen
 hajtottuk, meg-megfordulva, s végre hajónkhoz
 értünk. Ott nagy örömmel láttak a drága barátok,
 mert túléltek a bajt; de a többi nyögve siratták.
 Csakhogy nem hagytam, s a jajongást tiltva szemölddel,

intettem: rakják a hajóra sietve a pompás-
 gyapjú sok juhot és szálljunk ki a sóshabu vízre.
 Fölszálltak szaporán, evezők mellé telepedtek,
 sorba leülve, az ősz tengert evezőkkel ütötték.
 Annyira voltunk épp, ahová még ér a kiáltás,
 s akkor a Küklópszhoz szóltam szúró szavaimmal:
 »Küklópsz, lám, nem hitvány ember társait etted
 meg te a mélyölü barlangban, tombolva dühödben.
 Úgy kellett, hogy elérjen a csúfos baj, te kegyetlen,
 házadban vendégeidet fölfalni se féltél,
 most bosszút állt rajtad Zeus meg a többi nagy isten.«
 Ezt mondtam, s ettől csak nőtt a haragja szívében;
 egy nagy hegy csúcsát leszakítva, hajónkra vetette,
 és a sötétorrú bárkának elébe esett az
 egy kicsivel csak, s kis híján súrolta a kormányt.
 Fölloccsanva a tenger, amint belehullt az a szikla,
 visszafelé hajtotta hajónkat, a föld fele újra,
 szörnyű nagy árral a part közelébe sodorta egészen.
 Én pedig erre a hosszú csáklját kézberagadva,
 s félretaszítva hajónkat, a társaimat noszogattam:
 dőljenek ők a lapátnak jól, hogy megmeneküljünk,
 intettem fővel: nekiesve eveztek a társak.
 Ám amidőn kétannyi utat jártunk meg a vízben,
 újra a Küklópszhoz készültem szólani; de körben,
 innen is, onnan is, édes szókkal esengtek a társak:
 »Mért akarod, te szegény, piszkálni tovább a vadembert?
 hisz csak imént is a szárazföld fele űzte hajónkat
 vissza a vízbevetett kővel, már majd odavesztünk.
 Hogyha csak egy is megmukkan, vagy hangot ad akkor,
 szét is zúzza hajónk deszkáit, szét a fejünket,
 érdes sziklával: hiszen annyira messze hajítja.«
 Ezt mondták; de vitéz lelkem nem ügyelt a szavukra
 és ismét haragos lélekkel szóltam a szörnyhöz:
 »Küklópsz, hogyha talán megkérdi egy ember a földön,
 hogy történt a szemednek csúfos megvakítása,
 mondd, hogy a városokat dúló Odüszzeus vakított meg,
 Láértész fia ő, Ithakában lakja lakását.«

Ezt mondtam; mire ő jajszóval szólt a szavamra:
 »Ó jaj, rég megjósolt végzet telt be ma rajtam.
 Élt itt egykoron egy széptermetű nagy javas-ember,
 Télemosz Eurümidész, aki értett jól a jövőhöz,
 s itt vénült meg, jósolgatva, a Küklópszok közt:
 az megmondta nekem, hogy ilyen baj vár a jövőben,
 elveszi majd a szemem fényét Odüszeusz keze egykor.
 Mindig szép nagytermetű férfit vártam azonban,
 hogy majd erre kerül, nagy erő vértjével övezve:
 most pedig ennyire apró, hitvány, semmirekellő
 szúrta ki drága szemem, miután borral leigázott.
 Rajta viszont, Odüszeusz, jer idébb, hogy ajándokot adjak,
 s kérjem a híres Földrázót, hogy jó utat adjon;
 néki vagyok fia, büszkén vallja magát az apámnak,
 mert ő lesz, aki meggyógyít, ha akarja, de más nem,
 sem sosemúló égilakó, sem földi halandó.«

Ezt mondotta, de én így küldtem néki a választ:
 »Bárcsak az életed úgy tudnám elvenni s a lelked,
 és Hádész házába is úgy tudnálak elűzni,
 mint ahogyan nem gyógyíthat meg a Földrázó sem.«

Ezt mondtam; s ezután ő így kérlete Poszeidón
 istent, két karját fölemelve a csillagos égre:
 »Hallj, te Poszeidáón, földtartó, kékhaju isten,
 hogyha fiad vagyok én igazán, s azt vallod, apám vagy,
 add, hogy a várdúló Odüszeusz haza már sose jusson,
 Láértész fia ő, Ithakában lakja lakását.
 S hogyha a végzete az, hogy lássa szeretteit ismét,
 s jólépült házába kerüljön, az otthoni földre,
 hát legalább bajosan, későn és társai nélkül,
 mások bárkáján tegye, s otthon bajra találjon.«

Szólt könnyörögve; meg is hallgatta a kékhaju isten.
 Ő pedig ím egy még szörnyebb sziklát emelintett,
 teljes erővel megcsóválta s a vízbe vetette,
 dobta felénk, s a sötétkékorú bárka mögött hullt
 vízbe a kő, és kis híján súrolta a kormányt.
 S fölloccsanva a tenger, amint belehullt az a szikla,
 most a hajónkat előre, a szárazföldre vetette.

#4 Az Egyszeműt elpusztító Bászát története

Polyphémos történetének török változata Dede Korkut könyvének egyik fejezeteként maradt ránk. Dede Korkut, azaz Korkut apó ravasz, csavaros eszű, sámán-szerű alak, akit a bajba került oguzok hívnak mindig tanácsadónak. A gyűjtemény egy 1815-ben felfedezett drezdai kéziratból ismert, amely a 15-16. századból származik, de nyilvánvalóan évszázadokkal korábbi, még az iszlám elterjedése előtti hagyományra épül, még akkor is, ha bizonyos pontokon látványosan iszlamizálódott. (Ugyanígy alakítottak át korábbi pogány elbeszéléseket is népies Krisztus-legendákká.) Az egész mű magyarul is megjelent (Fazekas Zsuzsa (szerk.): *Dede Korkut könyve*. 2008, Budapest: L'Harmattan–Európai Folklór Intézet) ebből származik az alábbi rövidített fordítás. Egyszemű az eredetiben Tepegöz, ami annyit jelent „tetőszem”, vagyis arra utal, hogy a feje tetején volt a szeme.

Egyszemű tündér anyja eljött hozzá és egy gyűrűt húzott a fia ujjára, e szavak kíséretében: Fiam, beléd nyíl ne hatoljon, bőrdet kard meg ne sértse!

Egyszemű elment az oguzok közül. Odaért egy hatalmas hegyhez, ahol útonálló lett, embert rabolt, nagy haramia vált belőle. Néhány embert küldtek ellene. Azok nyilat lőttek rá, de nem hatolt belé; karddal is ütötték, de nem vágta meg; dárdát hajítottak rá, de nem verte által. Se pásztor, se juhász nem maradt, mind megette őket. Enni kezdte az oguzok közül is az embereket.

Az oguzok összegyűltek, rátörtek. Amint Egyszemű ezt meglátta, megdühödött. Kitépett egy fát, elhajította, és ötven-hatvan embert megölt. Kazánt, a vitézek vezérét úgy megütötte, hogy szűk lett neki e világ.(*hosszú felsorolás arról, melyik oguz hőst hogyan intézte el Egyszemű*)

Az oguzok nem tudtak elbánni Egyszeművel. Megrémültek, el akartak menekülni. Ám Egyszemű eléjük került, nem engedte, hogy megszökjenek, ismét a helyükre terelte őket. Röviden szólva, az oguzok hétszer is megkísérelték a szökést, de Egyszemű mind a hétszer eléjük került, és visszazavarta őket a táborhelyükre.

Az oguzok teljesen ki voltak szolgáltatva Egyszeműnek. Elmentek hát, elhívták Dede Korkutot és vele tanácskoztak.

– Adjunk neki részt mindenből, hogy nyugton hagyjon bennünket! – javasolták.

Dede Korkutot elküldték Egyszeműhöz. Amikor megérkezett, üdvözölte, és így szólt hozzá:

– Fiam, Egyszemű, az oguzok már legyengültek, tönkrementek a földjükön. Engem küldtek lábaid elé azzal az ajánlattal, hogy mindenből juttatnak neked részt – mondta.

– Hatvan embert adjanak enni naponta – követelte Egyszemű.

– Ha így lenne, nem marad ember, mind elfogyasztod. Hadd adjunk naponta két embert és ötszáz juhot – javasolta Dede Korkut.

– Jól van, legyen úgy, de adjatok nekem még két embert is, hogy megfőzze az ételtem, én meg csak hadd egyek.

Dede Korkut visszafordult, és ezzel a hírrrel érkezett az oguzokhoz:

– Adjatok oda az öreg Gyapjast és a vén Tavaszi-gyapjast Egyszeműnek, hogy készítsék el az ételét. Azon felül naponta két embert és ötszáz juhot is akar.

Beleegyeztek. Akinek négy fia volt, egyet adott, három maradt. Akinek három fia volt, egyet adott, kettő maradt. Akinek két fia volt, az egyiket odaadta, egy maradt.

(Egy kétgyerekes anya már odaadta az egyik fiát, de másodszorra is sorra került volna, és hogy megmentse a gyermekét, Bászathoz fordul segítségért.)

– Bégek, a testvérem miatt találkozni akarok Egyszeművel. Mi a véleményetek? – kérdezte Bászát.

Kazán bég ekkor megszólalt, lássuk, kánom, mit énekelt:

Sötét korszak tört ránk: Egyszemű.

Az eget is megjártam, mégsem győztem, Bászát!

Sötét tigris tört ránk: Egyszemű.

Sötét, kopár hegyeket megjártam, mégse győztem, Bászát!

Bősz oroszlán tört ránk: Egyszemű.

Sűrű nádat is megjártam, mégse győztem, Bászát!

Hős lehetsz, bég lehetsz, az ám!

De nem olyan, mint én, Kazán, hej Bászát!

Ősz szakállú apádat ne búsítsd meg!

Ősz fonatú anyádat ne ríkasd meg!

– Akkor is elmegyek – mondta Bászát.

– Te tudod – válaszolta Kazán.

– Fiam, ne hagyd árván a családi tűzhelyet! Irgalmazz nekünk, ne menj el! – rimázkodott az apja. De ő nem hallgatott rá, így válaszolt:

– Nincs más választásom, ősz szakállú édesapám, elmegyek.
(*Bászat elbúcsúzik a szüleitől, felfegyverkezik, elmegy a sziklához, ahol Egyszemű tartózkodott. Rálő, de hiába.*)

Egyszemű felpattant, odanézett és meglátta Bászatot. Összezsapta a tenyerét és kuncogva mondta a véneknek:

– Ismét érkezett az oguzoktól egy ma született bárány.

Bászat elé toppant, torkon ragadva meglóbálta, és bevitte a fekélyéhez. Ott csizmája szárába dugta, majd így szólt a vénekhez:

– Hé, vének, az esti ima idején süssétek meg nekem ezt itt nyáron, hadd egyem meg! – Aztán újra elaludt.

Bászat előkapta a handzsárját, széthasította a csizma szárát és kibújt belőle.

– Hé, vének, hogyan lehet ezt megölni? – kérdezte.

– Nem tudjuk, de a szemén kívül nincs rajta más sebezhető hús.
– válaszolták.

Bászat Egyszemű fejbúbjához ment, felnyitotta a szemhéját, és amikor rápillantott, látja ám, hogy húsból van a szeme.

– Hej, vének, dugjátok csak a tűzbe a nyársat, izzítsátok fel! – mondta.

Miután a nyársat a tűzbe dugták, felizzították, Bászat kezébe vette és a szépnevű Mohamedhez fohászkodott, majd úgy nyomta a nyársat Egyszemű szemébe, hogy annak menten kifolyt a szeme. Egyszemű olyan ordítást csapott, úgy jajgatott, hogy a hegy, a szikla is visszhangzott tőle.

Bászat felugrott, és bevette magát a juhok közé a barlangba. Egyszemű tudta, hogy Bászat a barlangban van. Kezével elzárta hát a barlang bejáratát úgy, hogy egyik lábát a kapu egyik oldalához, a másikat pedig a másik oldalához rakta.

– Hé, juhok vezetője, te kecskebak, egyenként gyertek át a lábam között!

A juhok kijöttek és szép sorjában elhaladtak a lába közt. Mindegyiknek megtapogatta a fejét.

– Gyertek csak, toklyócskáim, boldogságos foltos kosom, rendben haladjatok át!

Erre egy kos feltápáskodott fektéből, és kinyújtózkodott. Bászat azon nyomban elvágta a kos torkát, és lenyúzta a bőrét. A fejét és a farkát a bőrön hagyta, és belebújt a bőrbe. Így ment Egyszemű elé.

Egyszemű tudta, hogy Bászát benne van a bőrben.

– Aj, átkozott kos, tudtad, hogy mitől fogok meghalni. De most úgy váglak a barlang falához, hogy a farkad zsírozza be a barlangot! – mondta.

Bászát a kos fejét Egyszemű kezébe nyomta, Egyszemű pedig a szarvánál fogva erősen megragadta azt. De amikor felemelte, a szarv a bőrrel együtt a kezében maradt, Bászát pedig Egyszemű két combja közt kisurrant, megszökött.

Egyszemű fogta a szarvat, és a földhöz vágta a bőrt.

– Megmenekültél-e fiú? – kérdezte.

– Istenem mentett meg – válaszolta Bászát.

– Hé fiú, vedd ezt az ujjamon levő gyűrűt, és húzzad a saját ujjadra, hogy se nyíl, se kard ne fogjon rajtad – mondta Egyszemű.

Bászát fogta a gyűrűt, és az ujjára húzta.

– Fiú, elvetted és felhúztad a gyűrűt? – kérdezte.

– Felhúztam.

Erre Egyszemű máris Bászatra rontott, a handzsárral hadonászott, ütött-vágott. Bászát félreugrott és egy tágas helyen megállt. Látja ám, hogy a gyűrű Egyszemű lába alatt hever.

– Megmenekültél-e?

– Istenem mentett meg.

– Fiú, látod-e ezt a kamrát?

– Látom.

– Ott vannak a kincseim, menj oda, és zárd le pecséttel, nehogy a vének elrabolják.

Bászát bement a kamra belsejébe. Látja ám, hogy tömérdek arany és ezüst van felhalmozva. Ahogy ezt bámulta, teljesen megfeledkezett magáról. Egyszemű a kamra kapuját fogta:

– Bementél-e a kamrába?

– Bementem.

– No, akkor most szétdöntöm az egészet, hogy a kamrával együtt te is elpusztulj!

Bászát csak ennyit tudott mondani: „Egy az Isten Allah és Mohamed az ő prófétája.”

Hát abban a pillanatban a kamra fala meghasadt, hét helyen is kapu nyílt rajta. Az egyikén Bászát kirohant a szabadba.

Egyszemű bedugta a kezét a kamrába, és úgy megrengette, hogy az a földdel lett egyenlővé.

– Fiú, megmenekültél-e? – kérdezte.

– Az Istenem megmentett.

– Úgy látszik, rajtad nem fog a halál. Hanem látod-e azt a barlangot?

– Látom.

– Van ott két szablya, az egyiknek van hüvelye, a másiknak nincs. Amelyiknek nincs hüvelye, az vágja le az én fejemet. Eridj, hozd elő, vágd le vele a fejem.

Bászat a barlang bejáratához lépve, látta, hogy a meztelen kard szüntelenül izeg-mozog.

„Én ezt így nem vagyok képes megfogni” – gondolta magában. Saját szablyáját vette hát elő, és megragadta. A barlangi szablya az övét kettészelte. Hozott egy fát, azt a szablya elé tartotta, de a szablya azt is kettészelte. Ezért tehát vette az íját, nyíllal meglőtte a láncot, amellyel a szablya fel volt akasztva, így a szablya lezuhant a földre és belefűrődött. A saját szablyáját a hüvelyébe dugta, amazt pedig most már nyugodtan megfogta a markolatánál és kiment.

– Hé Egyszemű, hogy vagy?

– Hé, fiú, még mindig nem haltál meg?

– Az Istenem megmentett.

– Rajtad nem fog a halál – mondta Egyszemű... majd folytatta:

Kérdezem, ki vagy te, otthon hol a helyed?

Koromsötét éjszakában, ha eltévedsz, ki reményed?...

Ősz szakállú apád neve mi?

Hős férfi, hőstől nevét, ha eltitkolná, szégyen lenne,

Mi a neved, vitéz, mondd meg nekem!

Bászat így válaszolt Egyszeműnek:

Kérzed, ki vagyok? – Élen járó vitéz!

Koromsötét éjben utam, ha vétem, Allah a reményem. ...

Az én nevem, hogyha kérded: Aruz fia Bászat.

– Ha így van, akkor mi testvérek vagyunk, ne pusztíts el engem! ...
(Szóváltás Egyszemű és Bászat között) ...

Bászat dühbe gurult és talpra ugrott. Egyszeműt úgy térdre rogyasztotta, mint egy tevément, majd Egyszemű saját kardjával levágta a fejét. Felfűzte íj-húrjára, és a barlang szájához vonszolta. A két vént, Gyapjast és Tavaszi-gyapjast küldte el örömvivőként az oguzokhoz. Felültek szürkés-deres lovaikra és elkocogtak. Megvitték az örömhírt az oguz földre. Az öreg lószájú Aruz szállására lovas küldönc érkezett, Bászat anyját is megörvendeztette az örömhír: „Fiad legyűrte Egyszeműt!” Az oguz bégek nagy tömegben tódultak Szalahane sziklájához, Egyszemű levágott fejét közszemlére tették.

#5 Egy rabló meséje a Dolopathos c. gyűjteményből

Egy ciszterci szerzetes (Jean de Hauteville avagy Joannes de Alta Silva) a 12. század végén egy burgundiai apátságban állította össze és ajánlotta Metz püspökének Dolopathos néven azt a novellagyűjteményt, amelyet aztán még a 13. században franciára is lefordítottak és tucatnyi kéziratot másolat formájában maradt ránk. A Dolopathos a Hét római bölcs (magyarul Heltai Gáspár fordításában Ponciánus császár historiája) címen ismert gyűjtemény egy speciális változata, amelyben sok olyan történet nincs meg, amely a nagyon népszerű, keleti eredetű könyvecskében általában szerepelt, de megtalálható benne néhány olyan betéttörténet, amely a többiből hiányzik. Ezek közé tartozik a Polyphemos nevet viselő is. A címet leszámítva semmi nem utal arra, hogy a történet közvetlenül az Odyszeiából ismert epizódból származna: megtalálható benne a népmesékben általánosan elterjedt gyűrű-motívum, de semmi nyoma nincs benne Odysseus cseles álnevének. A szerző saját bevallása szerint is hallomásból ismert, tehát népmesei történeteket fűzött egybe, valamennyi a szokásos, „Volt egyszer egy...” formulával kezdődik, és mivel az egész gyűjtemény keleti eredetű, a Polyphemos-történet népmesei, itt megörökített változata is inkább hagyományos elbeszélésből, mint az ókori irodalmi alkotásból származhat.

Azt hallottuk, hogy van egy óriás, aki az isten háta mögött az emberekéntől mintegy 20 000 mérföldre lakik és temérdek sok aranya meg ezüstje van. Összeverődött hát száz rabló, akik mind az aranyra vágytak és hatalmas nehézségek árán eljutottunk az óriás lakhelyére. Igencsak megörültünk, mivel őt magát nem találtuk odahaza, és így ami aranyat és ezüstöt csak tudtunk, magunkhoz vettünk és

elindultunk. Amint mentünk mendegéltünk, egyszerre csak ránttört az óriás kilenc új társával együtt. Így aztán – szégyen és gyalázat – tízen ejtettek foglyul százunkat! Az óriások szétosztottak minket és én szerencsétlen kilenc társammal együtt épp annak az óriásnak jutottam osztályrészül, akinek a kincseit kiraboltuk. A behemót több mint 13 könyök magas volt, hátrakötözte a kezünket és úgy terelt minket a barlangjához, mint valami bárányokat. Felajánlottuk neki hatalmas kincseinket, csak hogy szabadon engedjen minket, de ő fennhéjázva azt felelte, hogy csak a testünket fogadja majd el és mindjárt meg is ragadta azt a társunkat, akit a legkövérebbnek vélt, szétmarcangolta és a kondérba hajította, hogy megfőzze. Na és mi történt ezután? Őt is, és az összes többi társamat ugyanígy megölte, megfőzte és megette és a rohadék még engem is arra kényszerített, hogy mindegyikből egyek én magam is. Végül, amikor rám került volna a sor, hogy megegyen, azt hazudtam neki, hogy orvos vagyok és felajánlottam neki, hogy ha meghagyja az életemet, akkor meggyógyítom a szemeit. Észrevettem ugyanis, hogy nagyon fájnak a szemei. Szíves örömet ráállt az alkura, és sürgetett, hogy mihamarabb álljak neki a beígért szemgyógyításnak. Feltettem a tűzre egy nagy adag olajat és sok meszet, sót, ként és minden olyasmit kevertem hozzá, amiről tudtam, hogy csak árthat a szemének és aztán amikor már rotyogott az egész kotyvalék, hirtelen ráöntöttem a páciens fejére. Szétömlött a forró olaj az egész testén, alaposan megégette az egész bőrét, görcsbe rándultak az idegei és teljesen elvesztette a szeme világát. Látnod kellett volna, hogy a behemót testével mint egy epilepsziás úgy hánya vetette magát a padlón és bőgött, mint egy oroszlan vagy egy bika. Szörnyű látványt nyújtott! Sokáig forgolódott, de nem tudta csillapítani a fájdalmát, mígnem felbőszült, megkapta a bunkóját és engem próbált agyoncsapni, de csak a padlót meg a falakat ütögette, mint valami faltörő kos. Én meg nem tudtam, mit tegyek, hova meneküljek. Az egész ház mindenfelől igen szilárd fallal volt körülvéve és csak egyetlen bejárat volt, de az is erős vaspántokkal elzárva. Mivel a ház minden zegét-zugát végigkutatta utánam, nem tehettem mást, fogtam egy lajtorját, felmásztam a tetőre, belekapaszkodtam egy gerendába és ott csüngtem éjjel-nappal. Végül azonban már nem bírtam tovább csim-paszzkodni és kénytelen voltam lejönni. Egy ideig az óriás lábai között, aztán a birkanyáj közé vegyülve rejtőztem el. Volt ugyanis neki vagy

ezer birkája, amelyeket minden nap megszámolta és aztán kiengedett a mezőre legelni. Csak a legkövérebbet tartotta vissza. A többi valami számomra rejtélyes módon, lehet hogy varázslatnak engedelmeskedve napnyugtakor magától visszatért a legelőről és ő ismét mindet beteretelte. Mivel mindennap megszámolta és kiengedte a juhokat, én meg ki akartam jutni, ezért egy gyapjas kos bőrébe bújtam, a fejemre illesztettem a szarvakat és elvegyültem az állatok között. Amikor a számolásnál a keze alá kerültem, engem visszatartott, mert úgy gondolta elég kövér vagyok. Ma veled tömöm meg a korgó gyomrom, mondta. És ez így ismétlődött hétszer. Hétszer kapott el, mégis mindig kicsúsztam a keze közül. Végül mikor megint a keze közé kerültem, nagyon megdühödött és kihajított az ajtón. Eridj, mondta, a farkasok egyenek meg téged, hiszen már annyiszor becsaptad a gazdád! Amikor már kőhajításnyira voltam tőle, elkezdtem csúfolni, hogy sikerült végre átvernem és megmenekültem. Ő viszont lehúzott egy aranygyűrűt az ujjáról és e szavakkal nyújtotta felém: Nesze, tartsd meg emlékül, ne mondd, hogy üres kézzel engedtelek el! Felhúztam az ujjamra a felém nyújtott gyűrűt, de ekkor valami varázserő kerített hatalmába és folyamatosan kiáltoznom kellett: Itt vagyok, itt vagyok! Ő pedig, bár vak volt, a hangot követve a nyomomban volt. Átlépte a kisebb fákat is, és mint egy hatalmas hegy jött utánam. Amikor már-már utolért és én sem a kiabálást nem bírtam abbahagyni, sem a gyűrűt nem tudtam lehúzni az ujjamról, végülis leharaptam az ujjamat és a gyűrűvel együtt hozzávágtam. Így egy testrészemet elvesztettem ugyan, de megmenekültem a biztos haláltól.

#6 A három vándorló (magyar népmese)

A magyar népmesekatalógus 5. kötetében (253-266. o.) a Polyphémos-történet 20 nyomtatásban is megjelent magyar verziójának összefoglalását találhatjuk. A legkorábban kiadott szöveg Erdélyi János, *Magyar népmesék* c. gyűjteményében jelent meg Pesten 1855-ben. Az alábbi idézet (148-150.o.) csak a mese első részét alkotja.

Egy időben árván maradt három vándorló legény, kiknek neve volt Sándor, Lőrincz és János. A midőn sok ideig vándoroltak már az országban, egykor egész a török határig mentek Belgrád városába

mentek már hét nap hét éjtszaka, hogy nem is tudták merre volnának, de minthogy az éhség is elővette őket, kevés idő múlva száraz földre kiszálltak, és az erdőben amint járkálgattak, birkanyomásra találtak, melyen is addig mentek, míg egy helyütt az erdőben egy akolra találtak, a hova is midőn bementek, láttak egy nagy óriást, kinek csak egy szeme volt, az is homlokán, és kérdezte őket, mi járatban volnának; kinek is dolgukat azonnal elbeszélték. Az óriás azután enniök adott, és minthogy nem sokára beestveledett, a birkákat behajtotta az akolba, de azok a birkák akkorák voltak, mint mi nálunk a szamár; az akolnak más zára nem volt mint egy kő, de azt olyan közönséges ember tizenhat sem emelhette volna el helyéből. Bezárván a birkákat, maga is a tűzhöz jött beszélgetés gyanánt; a többi közt mindegyiknek a nyakát megtapogatta, melyiké volna legvastagabb. Hát a szegény Sándorét találta legvastagabbnak, s azonnal veszi a kést és a nyakát levágta, és birkáinak enni oda vetette. Itten a két barát néz egymás szemibe; összebeszélgettek, és a midőn látták, hogy óriás uram a tűznél hanyatt feküdt, János egy üszkös fával a szemét kinyomta, és így semmit se látott. Már regveledett, és a midőn a madarak megszólamlottak, elvette a követ ajtója elől az óriás, de oly fortélyossággal eresztette ki birkáit, tudniillik, keresztülvetette két lábát és azok alatt egyenként eresztette ki őket, de minthogy János valaha csizmadia volt, tűje és hegyes ára akkor is nála volt, s megtanítván Lőrincz barátját egyetemben, adott kezébe egy árat, hogy a birkának a farkába akaszkodjék, és a midőn az ajtó mellett leszen, szúrja a hasába, a ki is őtet hamarsággal ki fogja húzni. János maga is így cselekedett és szerencsésen mind a ketten kijöttek. Midőn már a birkák kimentek volt, megintlen betette volt kövével ajtaját vak óriás uram, és tapogatott mindenfelé, de minthogy senkit nem talált, akkorát kiáltott, hogy ők a tengerparton hasra estek; és ordításának hangjára azonnal magaforma tizenkét óriás jelent meg, és látták az ő szerencsétlenségét és őt mindjárt összeszaggatták; azután a tengerhez szaladtak mind a tizenketten, de már az elszökött két rab barát tizenkét ölnyre volt a tengerben, és hogy bosszút nem állhattak rajtok, mindnyájan elkezdtek ordítani, bögni, sikoltozni, annyira, hogy a tenger is felháborodott és habjaival a szegényeket majd eltemeté; hanem isten őket szerencsésen megtartotta, és mentek tovább...

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Edited by R. W. Brednich, I. Köhler et al., Berlin: De Gruyter, 1999-2015.

Magyar népmesekatalógus Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1982-1990.

Vladimir Propp (ford. Istvánovits Márton), *A varázsmese történeti gyökerei*, Budapest: L'Harmattan, 2005.

Graham Anderson, *Fairytale in the Ancient World*, London – New York: Routledge, 2000.

William Hansen, *Ariadne's Thread. A Guide to International Tales Found in Classical Literature*, Ithaca (NY) – London: Cornell UP, 2002.

Lutz Röhrich, Märchen – Mythos – Sage, in: W. Siegmund (ed.), *Antiker Mythos, Mythos in unseren Märchen.* (= Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft. Nr. 6), Kassel, 1984, 11–35.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Milyen tipikus motívumok találhatók meg a mesékben és a mítoszokban is?
2. Van-e szerkezeti és tartalmi különbség mítosz és népmese között? Mi a két műfaj közötti legfontosabb különbség?
3. Mutassa be egy konkrét példán keresztül, miként alakult a mítoszok befogadójának a történetekhez való hozzáállása!
4. Hasonlítsa össze a homérosi Polyphémos-történetet a későbbi változatokkal és a népmesei párhuzamokkal!
5. Olvassa el Amor és Psyché történetét (Apuleius, *Az aranyszamár* 4.28–6.24) és állapítsa meg, melyik mesetípusba tartozik!

6. Próbáljon meg felidézni vagy keressen olyan népmeséket, amelyeknek cselekménye hasonlít valamely görög mítoszhoz! (Segítségül ajánlható: The Multilingual Folk Tale Database: <http://www.mftd.org/index.php?action=home> vagy https://fairy-folk-tale.fandom.com/wiki/Aarne-Thompson-Uther_Index vagy <http://www.maerchenlexikon.de/inhalt.htm>)
7. Keresse meg és olvassa el a „Hatan a világ ellen” és a „Machandelboom” c. Grimm mesét! (Előbbi a Grimm mesegyűjteményben a 71 sorszám alatt található és 2014-ben játékfilm is készült belőle; a második a gyűjtemény 47. darabja, magyarul „Az gyalog fenyőről” címen található.) Miben hasonlítanak ezek a mesék a mitikus párhuzamaikra?
8. Keresse meg az ATU 560, 736A, 874, 899 mesetípusok ókori mitológiai megfelelőit!

2. MÍTOSZ ÉS VALLÁS

A mítosz szorosan kapcsolódik a valláshoz, hiszen láthattuk, hogy a mítoszt leginkább az különbözteti meg a meséktől, hogy bizonyos szempontból igaznak fogadták el, azaz hittek benne. A történetek hihetőségét illetően persze az egyéni hozzáállás a naiv elfogadástól kezdve a különböző mértékű racionalizáláson át (ld. 6. fejezet) egészen a teljes elutasításig terjedhetett és nemcsak személyenként lehetett eltérő, hanem idővel ugyanaz a személy is változtathatott az álláspontján (#1.1).

Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy az ókoriak úgy hittek a mítoszaikban, mint ahogyan azt ma a szó keresztény értelmében értjük. Az ókori többistenhit ugyanis inkább közösségi szokások és szabályok laza összességét jelentette, mintsem személyes meggyőződésből fakadó egyéni hitet, illetve elköteleződést. A mítoszok főszereplőinek létezését (kevés kivételtől eltekintve ld. #1.2) persze nemcsak magától értetődő módon elfogadták, de általában úgy gondolták, hogy ezek a lények az emberek földi, illetve túlvilági életére is hatással vannak, ezért szentélyeket kerítettek el számukra, áldozatokat mutattak be nekik, fohászkodtak hozzájuk, illetve hálát adtak nekik, azaz kultikus tiszteletben is részesítették őket. (#1.3) A mítoszok pedig sok esetben olyan szorosan kapcsolódtak a különféle szertartásokhoz, hogy egyfajta szimbiózisról lehet beszélni: a kultusz és a mítosz egymást kiegészítették, erősítették, mint a zuzmókban az algák és a gombák és azokhoz hasonlóan sok különféle változatban fordultak elő. Ugyanazon kultuszhoz több egészen különböző mítosz is kapcsolódhatott (#2.1), és ugyanaz a történet, némi változtatással több különféle isten kultuszát is magyarázhatta (#2.2-4).

Az ókori vallás legfontosabb részét a rítusok, azaz a szertartások jelentették, és ezek közül is legfontosabb az állatáldozat volt, amely egyúttal gyakori témája a mítoszoknak is: már az Ilias első énekében (313-317) is ilyen engesztelő áldozatot mutatnak be a görögök, de a siker reményében előre is áldoztak az isteneknek (pl. #3.1); az elmulasztott áldozatnak végzetes következményei lehetnek (pl. #3.2), az istenek pedig többször is megakadályozták vagy legalábbis megbüntették azokat, akik embert akartak feláldozni: Phrixost és Hellét az aranygyapjas kos mentette meg, Iphigeneiát pedig Aulisban egy szarvasra cserélte Artemis #3.3; Lykaönt büntetésből farkassá változtatták az istenek (ld. 1#1), Tantalost pedig a közmondásossá vált tantalosi kínokkal sújtották (#5.2 576-592).

Az ókori görögök többféle állatáldozatot ismertek, de kétségtelenül a leggyakoribb a *thysia* volt, ami az állat (általában kecske, juh, nagyobb ünnepeken ökrök) szertartásos levágását, majd csontjainak (leginkább a combcsont) és zsírjának, valamint egyéb járulékos testrészeinek (pl. farok) elégetését jelentette az istenség számára.

Ennek menete a következő volt: a résztvevők megmosdottak, tiszta ruhát vettek, majd áldozati menetben vonultak a szabadban álló oltárhoz. Mai értelemben vett papok, akik kizárólagosan jogosultak lettek volna az áldozat bemutatására, nem léteztek, az áldozatot bárki bemutathatta, egy magánszemély, de az egész közösség együttesen is. Egy fiatal lány kosárban vitte az árpadarát és áldozati kést, a szalagokkal feldíszített, aranyozott szarvú állatot férfiak vezették. Az oltárhoz érve az áldozó vízzel meghintette a résztvevőket és az állatot, imát mondott, mialatt a többiek árpát szórtak az oltárra és az áldozatra. Ezután az áldozó levágott egy kevés szőrt az állat fejéről és a tűzbe dobta. A kisebb állatoknak késsel vágták el a torkát, a nagyobbakat előbb baltával leütötték, azután vágták le. Az ölés pillanatában az addig szóló hangszerek elnémultak, a nők pedig éles jajveszékelésben törtek ki. A vért felfogták és egy verembe csorgatták, az állatot megnyúzták és feldarabolták. A zsírba csomagolt combcsontokat, valamint a farkat az áldozók elégették az isteneknek, akiknek hitük szerint örömet okozott az égő áldozat illata, füstje. Ezt követően nyárson megsütötték és lakoma keretében elfogyasztották a húst és a belsőségeket.

Ezt a rítust Hésiodos (#3.4) szerint Prométheus alapította, aki az olymposi istenek korszakát megelőző titánok nemzedékéhez tartozott és akinek neve „előre gondolkodót” jelent, ellentétben a meggondolatlan, ezért bajt okozó testvérével, Epimétheusszal. A hagyomány szerint Prométheus alkotta meg az első embert is és döntő szerepe volt az emberiség fejlődésében (#4.1; ld. még B #4), nem meglepő tehát, hogy a legfontosabb áldozatbemutatósi szertartást is az ő agyafúrtságának tulajdonították a görögök. Más magyarázatuk ugyanis nemigen volt arra az elég képtelennek tűnő szokásra, hogy az isteneknek pusztán az állat hasznavehetetlen részeit adták, azt is elégetve, füstté változtatva. Ezt egyébként mai fogalmaink szerint nehéz is lenne az áldozat szóval illetni. Nyilvánvaló, hogy a *thysia* rítusa annyira érthetetlen volt már a legkorábbi görögök számára is, hogy valamiféle mítosszal lehetett csak magyarázni az eredetét.

A *thysia* mellett más áldozati formák is léteztek, mint a *holokaustos* (az állatot teljes egészében elégették, jellemzően egy alvilági istenségnek), a *theoxenia* (az istenszobrot kivitték a szentélyből és egy asztal mellé fektetve rituálisan megvendégelték főtt vagy sült hússal, egyéb élelmiszerekkel), valamint a *trapezómata* (az állat nyers húsát egy asztalra rakva kínálták fel az istenségnek). Fel lehetett tehát

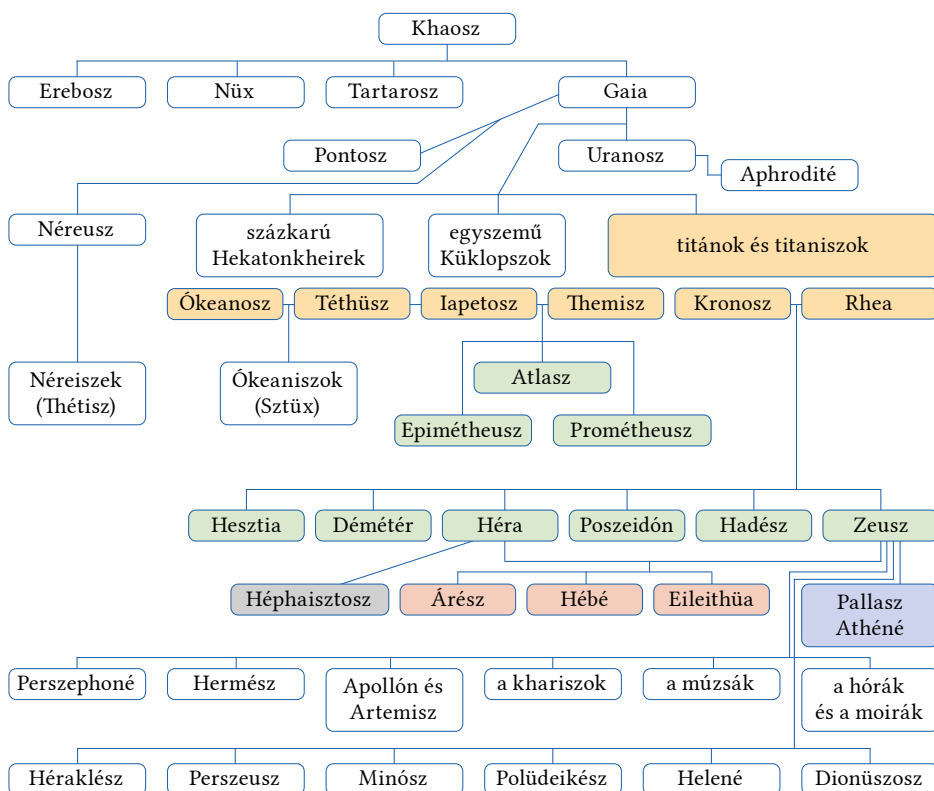
ajánlani a hús részét is az isteneknek (#3.5), és az ilyesfajta áldozatbemutatásnak is megvolt a maga mitikus előképe (ld. 3 #5: 115-138), de jelentőségüket, illetve gyakoriságukat tekintve ezek az áldozatok messze elmaradtak a *thysia* mögött.

Mítosz és kultusz elválaszthatatlan összefonódását láthatjuk Démétér esetében is. Az athéniaiak által nagyjából szeptemberben tartott eleusisi nagy misztériumok minden mozzanata a lányát, Perszephonét kereső istennő mítoszának (#2.5) egyes epizódjaira, jeleneteire utalt. Így például, amikor a menet egy hídhoz ért, a résztvevők pajzán tréfákat kiáltottak, pont úgy, ahogy a lányát gyászoló Démétért is vaskos tréfákkal vidította fel az eleusisi királyné öreg szolgálója, Iambé. Bár a beavatottak titkos rítusairól nagyon kevés az információ, késői források szerint ezek is a két istennő történetét adták elő ritualizált formában olyan részletekig, mint a *kykeón* nevű árpából erjesztett ital fogyasztása, amit Démétér kért magának az eleusisi királyi házban a felkínált bor helyett.

Joggal feltételezhető, hogy a legtöbb szertartáshoz, illetve ünnephez is hasonló mitikus előképek, ún. aitiológiai elbeszélések kapcsolódtak, amelyek a rítus érthetetlen furcsaságait voltak hivatva magyarázni. Természetesen ugyanarra a szokásra, illetve szertartásra több egymástól gyökeresen eltérő, egymásnak ellentmondó, sőt egymást akár elméletileg kizáró magyarázat is születhetett, de ez alapvetően nem okozott gondot, mert egyiket sem tekintették abszolút igaznak; ha valaki akarta, ezeket akár össze is egyeztethette. Szép példája ennek az olympiai játékok eredetéről szóló számtalan elbeszélés (#2.1). Ugyanakkor egyáltalán nem biztos, hogy minden mítosz háttérében valamiféle valódi kultuszt kell keresnünk, még akkor sem, ha ez az ókorban, illetve napjainkban is komolyan felvetődött. A Lykaion hegyén Lykaón által állítólag bemutatott emberáldozat történetéből (1 #1) például nem érdemes arra a következtetésre jutni, hogy ez a hely valamiféle ősi emberáldozatok vagy valamilyen beavatási szertartások színtere lett volna. Valószínűbb, hogy ebben az esetben a kultuszhely nevének mitikus magyarázatáról van csak szó, amelynek a többi eredetmondához hasonlóan szinte semmi köze a valósághoz (ld. 7. fejezet).

A szertartások mellett az istenek, a félisteni hősök és persze az ember, illetve az emberiség és minden egyéb dolog eredetét is mitológiai történetek magyarázták (#4.2). Az istenek nemzedékeinek már Hésiodosznál megtalálható elképzelése valószínűleg keleti eredetű és nagyjából egyöntetűen elfogadták az ókoriak, de bizonyos alapvető kérdésekben (pl. Zeus születési helye) még így sem volt teljes az egyetértés, a hősökre vonatkozóan pedig számtalan egymástól eltérő hagyomány létezett. Agamemnónt például mykénéi uralkodóként tartja számon a legelterjedtebb hagyomány, de a spártaiak erről másként vélekedtek, kultikus tiszteletben részesítették és még a római császárkorban is úgy tartották, hogy az ő földjükön van eltemetve

(Paus. 3.19.6). Mindazonáltal a különféle hagyományok nem vallási meggyőződésből fakadtak, hanem általában politikai ellentétek, illetve érdekek motiválták azokat. (ld. 5. fejezet) A különféle hősökhöz kapcsolódó tárgyak, emlékek vagy éppen a mitikus személyek csontjai sem képezték vallásos tisztelet tárgyát, hanem inkább aktuális és lokális, tehát igen gyakran változó célokat szolgáltak.

1. ábra: A fontosabb istenek családfája (részletesebben ld. https://hu.wikipedia.org/wiki/Fájl:Görög_mitológiai_istenek_családfája.jpg)

A vallási elképzelések és mítoszok egy jelentős része a halál utáni élettel, illetve a túlvilággal kapcsolatos. Az Iliasban inkább csak akkor bukkannak fel a túlvilággal kapcsolatos mítoszok és hiedelmek, amikor egy-egy hős „Hadész házába hanyatlik”, vagy ha egy elhunyt álomban vagy kísértetként megjelenik. A halottak testetlen, árnyékszerű lények, akiket az élők nem tudnak megérinteni (23. 99-101) Külsőre ugyanolyanok, mint életükben, még ruhájuk is azonos, azzal a különbséggel, hogy nincs bennük életerő, ugyanakkor emlékeznek földi

életükre és beszédképesek. A túlvilág a szó szoros értelmében alvilág, közvetlenül a föld alatt helyezkedik el: sivár, nyirkos és örömtelen hely, ahová a lelkek panaszosan, „sírva surrannak” le (22. 362). Hádés, mint a holtak birodalma és Hádés, mint annak uralkodója azonos nevet viselnek – utóbbit az Ilias a leggyűlöltebb istennek mondja (9. 159). Hádés birodalmának külön része a Tartaros. Zeus azzal fenyegeti a trójai háborúba önkényesen beavatkozó isteneket, hogy ebbe hajítja le őket, „hol vaskapu van, meg rézküszöb, annyira mélyen Hádés háza alatt, amelyen magasan van az égbolt.” (8. 13-16). A Tartaros tehát egyfajta börtön, ahová Zeus az ellene lázadó titánokat zárta, ám arról itt még nincs szó, hogy ide bűnös emberek is kerülnének.

Az Odysseia túlvilága az Iliáséhoz képest több szempontból változást jelent (#5.1). Hádés birodalma itt már nem a föld alatt, hanem az Ókeanosban, a kimmerrek földjén túl terül el (11.14). Itt ér partot Odysseus, hogy Kirké útmutatása szerint áldozatot mutasson be a holtaknak és beszéljen velük.

Az Odysseia szerint a Hádést négy folyó folyja körül. Az első a Styx, amely a határvonal élők és holtak világa között, az ennek vizére tett esküt pedig még az istenek sem szeghetik meg. A többi folyó az Acherón, a Kókytos, valamint a Pyriphlegethón.

A holtak erőtlen, tudat nélküli árnyalakokként bolyonganak az alvilágban. Beszélni, táplálkozni nem (vagy csak bizonyos esetben) tudnak, az Asphodelos-mezőkön ide-oda suhanva töltik álomszerű, örömtelen látszatlétüket. Gyakran azt a cselekedetet folytatják, ami földi életükben jellemző volt rájuk: a nagy vadász, Órión a Hádésban is a vadat űzi, Akhilleus pedig itt is fejedelem, noha inkább lenne egy napszámos helyében, csak élhetne (11.488-490). Nem tudják, mi történik az élők világában, nem is nagyon éreznek vagy érzékelnek. Csak akkor nyerik vissza ideiglenesen a teljes személyiségüket, amikor megízlelik a nekik áldozott vért, mivel abból némi életerőhöz jutnak. (11. 139-150)

Az Odysseia szerint a holtak bírása Minós, aki Hádés kapujában, trónon ülve, aranyjogart tartva ítélkezik (11.535-538). A legnagyobb bűn, amiért az alvilágban példás büntetés járt, az istenek megsértése, főként *hybris*szerű, ami a halandó lét korlátait feszegető vakmerőséget, elbizakodottságot jelent. Ilyet követett el Tityos, aki bűnös vággyal megtámadta Létót, Apollón és Artemis anyját, ezért az alvilágban két keselyű tépi a máját (11. 576-581). Az agyafúrt Sisypchos, amiért kifecsegte Zeus titkát, majd megpróbálta kijátszani a halált, hiábavaló, örök fáradságra ítéltetett: egy sziklát tol fel nagy nehezen egy hegyoldalon, ám az a csúcsról mindig visszagurul. Tantalos túlvilági büntetéseként egy tó közepén áll az álláig erő vízben, felette gyümölcsökkel teli ágak himbálóznak, ám mikor lehajolna inni,

a víz elhúzódik, amikor pedig felnyúl a gyümölcsért, a szél arrébb sodorja az ágat, így örök szomjúság és éhség gyötri (11. 576-592).

Az Odyszeiában a holtak paradicsoma is megjelenik (Élysion), ahová csak az istenek kiválasztottjai, avagy halandó rokonaik kerülhetnek (#5.2). A halál utáni boldog lét helyszínét Hésiodos (#4.2: 169-173) is a föld peremén képzelte el. Ott élnek a hősök lelkei, „Ókeanosz boldog szigetében”, akiknek évente háromszor terem a szántóföld és akiknek a bilincseitől megszabadított titán, Zeus apja, Kronos a királyuk.

A görög túlvilághit folyamatos gazdagodására, világít rá Pausanias leírása Polygnótosnak egy Delphoiban látható festményéről (Id. 4 #5). A festő ugyanis már nemcsak királyok és hősök, de hétköznapi emberek másvilági jutalmazását és büntetését is ábrázolta, emellett máshonnan nem ismert szereplőket is megörökített. Így Eurynomost, a holtak húsát felfaló démont, akinek „a színe átmenet a sötétké és a fekete között, akárcsak a hús körül rajzó legyeknek, fogaival vicsořit, és ahogy ül, egy keselyű bőre van alatta kiterítve.” (10.28.7.) Szintén az alvilág lakója Oknos („nemtörődömség”), aki kötelet sodor, ám annak elkészült részét egy nőstény számár felfalja. Pausanias magyarázata, hogy a hagyomány szerint „Oknos szorgalmas férfiú volt, de költekező asszonyt vett feleségül, és amit ő munkájával szerzett, azt a tékozló asszony mind elpazarolta.” A szerző idézi az ión közmondást: „Ez is Oknos kötelét sodorja!” – azaz haszontalan munkát végez (10.29.1-2.)

Az ember halál utáni sorsa természetesen a filozófusokat is foglalkoztatta. A legnevezetesebb leírást, egy állítólagos szemtanú-beszámoló formájában Platónnál találjuk (#5.3). A szerző nyilván nem teljesen csak a saját fantáziájára hagyatkozott, hanem közismert mítoszokból (Héraklés és Orpheus alvilágjárása) és elterjedt misztériumvallásokból is meríthetett. Ezeknek az volt a fő üzenete, hogy Hádés hatalma nem korlátlan, elképzelhető, hogy vissza lehet térni a holtak országából. A házastársi vagy testvéri szeretetnek a halált majdnem legyőző erejéről több mítosz is szól. Legismertebb manapság Orpheus és Eurydiké története, de hasonlóan ismert lehetett Admétos király és Alkéstis vagy a Dioskurosok esete is. Héraklésnek sikerült Théseust felhozni az alvilágból, Dionysos az édesanyját, Démétér pedig a lányát, Persephonét szabadította meg az alvilágból, még akkor is, ha csak ideiglenesen. Mint fentebb már szó volt róla, ez a mítosz volt az alapja az eleusisi misztériumvallásnak. A tanok és kultikus cselekmények titkosak voltak, így ezek számunkra ismeretlenek, a forrásokból csak annyi derül ki, hogy a beavattaknak – Koréhoz és a gabonához hasonlóan – feltámadást ígértek. Ezt persze nem testi értelemben értették, hanem úgy, hogy aki ismeri a misztériumokat,

halála után nem kerül Hádés hatalma alá, hanem „csodálatos fény”, „tisztá terek és rétek” tárulnak elé, ahol „teljesen felszabadultan, minden földi dologtól mentesen” élhet (Ióannés Stobaios, *Florilegium* 4. 52, 49).

Nyilván voltak minden korban, akik a mítoszokban és isteni, illetve félisteni szereplőik létezésében egyáltalán nem hittek (#1.2) és a Kr. e. 3. századtól kezdve már alighanem azok voltak többségben, akik a mítoszokban inkább csak szórakoztató vagy épp tanulságos történeteket láttak. A kereszténység széleskörű elterjedésével (nagyjából a Kr. u. 3-4. századtól kezdődően) aztán a pogány mítoszok teljesen elvesztették vallási jelentőségüket. A keresztény apologéták a korábbi mítoszcionalizáló elméleteket átvéve könnyedén magyarázták ezeket a történeteket valós, hétköznapi események láncolataként, isteni és félisteni szereplőiket pedig halandó emberekként. (#1.4)

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

#1 Hit

1.1 Pauszanasz, Görögország leírása 8.8.1-3

Itt találjuk az út mellett az Arné nevű forrást. 2. Az arkadiaiak azt beszélik, hogy miután megszülte Poszeidónt, Rhea egy nyájban helyezte el a gyermekét, Poszeidón pedig a bárányok között élt, a forrás meg arról kapta nevét, hogy juhok (*arnai*) legeltek a környékén. Rhea azt mondta Kronosznak, hogy egy lovat szült, és egy kiscsikót nyújtott át neki, hogy azt falja fel, akárcsak később, amikor Zeusz helyett egy rongyba pólyált kődarabot adott oda neki. 3. Amikor művemet írni kezdtem, hajlamos voltam az efféle görög mondákat együgyűségeknek tartani, de most, hogy Arkadia leírásához érkeztem, egyre inkább az a meggyőződés alakul ki bennem, hogy a bölcsnek tartott görögök mondanivalójukat nem közvetlenül érthető formában, hanem rejtvénytyszerűen adták elő, és a Kronosról szóló mítoszból is sajátos módon a görögök bölcsessége nyilvánul meg. Az istenekkel kapcsolatos dolgok elbeszélésében tehát ragaszkodni fogok a hagyományhoz.

1.2 Marcus Tullius Cicero, Az istenek természetéről 3.37 (89)

Amikor Diagorasz akit istentelennek mondanak) megérkezett Samothrakéba, egyik barátja így szólt hozzá:

– Te, aki úgy gondolod, hogy az istenek nem törődnek az emberek ügyeivel, nem veszed észre e sok festményről, hogy fogadalmaikkal milyen sokan kerültek el a vihar dühét és érkeztek meg sértetlenül a kikötőbe?

– Igaz – felelte –, mert sehol sem festették le azokat, akik hajótörést szenvedtek, vagy elpusztultak a tengeren. Ugyanez a filozófus hajózás közben, amikor a tengerészek megijedve és rémülten a vihar-tól, szemére vetették, hogy méltán esett meg velük a dolog, mivel felvették őt a hajójukra, sok más, ugyanezen útvonalon hasonlóképp küszködő hajót mutatott nekik, s megkérdezte: úgy gondolják-e, hogy azok is Diagoraszt szállítják. (ford. Havas László)

1.3 Pauszaniasz, Görögország leírása 1.34.2-5

2. Azt beszélik, hogy amikor Amphiaraosz Thébaiból elmenekült, megnyílt alatta a föld, és kocsijával együtt elnyelte őt. Mások szerint ez az eset nem itt történt, hanem a Thébaiból Khalkiszba vezető út melletti Harmában. Amphiaraoszt az óróposziak kezdték először istenként tisztelni, de a kultusza azután valamennyi görög között elterjedt. Fel tudok sorolni még sok akkori embert, akik a görögöktől isteneknek kijáró tiszteletben részesülnek, sőt egyeseknek városokat is felajánlottak, így például a kherszonészoszi Eleuszt Próteszilaosznak, a boiótiai Lebadeiát pedig Trophóniosznak szentelték. Az óróposziaknál Amphiaraosznak szentélye és márványszobra van. 3. Az oltár több részből áll. Az egyik Heraklészé, Zeuszé és Apollón Paióné, a másik a hérószoké és a héróináké, a harmadik Hesztiaé és Hermészé, valamint Amphiaraoszé és egyik fiáé, Amphilokhoszé. Alkmaion azonban Eriphülé ellen elkövetett tette miatt sem Amphiaraosz szentélyében, sem Amphilokhosz mellett nem részesül semmiféle tiszteletben. Az oltár negyedik része Aphroditéé és Panakeiáé, továbbá Iaszóé, Hügieiáé és Athéná Paióniáé, míg az ötödik rész a nimfáknak, Pánnak, valamint az Akhelóosz és a Képhiszosz folyóknak készült. Amphilokhosznak az athéniai városában is van oltára, a kilikiai Malloszban pedig egy jósdája, amely manapság a leginkább szavahihetőnek számít.

4. Óróposzban van egy forrás is a templom közelében, amelyet Amphiaraoz forrásának neveznek, de ennek nem áldoznak, és nem tartják megengedhetőnek, hogy vizét bármilyen tisztító vagy áldozati szertartáshoz felhasználják. Ha azonban valaki a jóshely segítségével valamilyen betegségből kigyógyult, az szokás szerint egy ezüst vagy aranypénzt dob a forrásba, mert az istenné vált Amphiaraoz állítólag ebből emelkedett ki. Az egyik idegenvezető, a knósszoszi Iophón, hexameteres jóslatokat készített, azt állítván, hogy ezeket Amphiaraoz közölte a Thébai ellen hadbavonuló argosziakkal. Ezek a jóslatok kétségtelenül rendkívüli módon képesek befolyásolni a tömegek gondolkodását. De kivéve azokat, akiket annakidején állítólag maga Apollón ihletett, a jósök már nem az isteni akaratot tolmácsolják, hanem csak arra jók, hogy az álmokat értelmezzék, és a madarak repülése vagy az áldozati állatok belsősegei alapján útbaigazítást adjanak. 5. Én úgy vélem, hogy Amphiaraoz mindenekelőtt álomfejtéssel foglalkozott; ezt igazolja az is, hogy miután istenként kezdték tisztelni, jóslatait álmok formájában közölte. Azoknak, akik Amphiaraoztól jóslatot akarnak kérni, először meg kell tisztulniuk, s ez a megtisztulás azt jelenti, hogy áldozatot mutatnak be az istennek, sőt nem csak neki, hanem valamennyi, az oltáron feltüntetett istennek. Ha mindezt végrehajtották, akkor egy kost áldoznak, és ennek bőrét maguk alá terítve elalszanak, majd várják az álomképben megjelenő kinyilatkoztatást.

1.4 Firmicus Maternus, A pogány vallások tévelygéséről 7.

Ceres egyetlen leányát, akit a görögök Persephonénak hívnak, mi, hangalakját megváltoztatva, Proserpinának, többen kérték feleségül. Az anya külön-külön gondosan mérlegelte az egyes kérők érdemeit. De mert az anya döntése mindaddig valamennyiük előtt bizonytalanak látszott, egy gazdag paraszt, akit gazdagsága miatt Plutónak hívtak, mivel észveszejtő szenvedélyének hevében a halogatást nem bírta elviselni, és mert a bűnös szerelem tüzeiben égett, midőn Percus közelében rátalált a lányra, elrabolta. Percus egyébként tó Henna város határában, meglehetősen kedves és bájos, kedvességét a virágok tarkasága adja, mert egész évben az egymást váltó virágok koszorúja övezi. Megtalálod ott a bimbót hajtó jácint minden fajtáját, a nárcisz lányhaját, vagy ami a rózsát felülről aranyárgára festi; halovány

repkény kúszik ott lágyan a földön, és bíborvörös liliomokkal vegyest találhatók az édesen pirosuló majoranna, s ebből a virágfüzérből a fehér liliomok sem hiányoznak soha. Egyszóval alkalmas hely arra, hogy kedvességével odacsalogassa és rabul ejtse a lányszíveket. Midőn Plutó estefelé ezen a helyen rábukkant a lányra, erőszakkal elrabolta, és ahogy volt: szakadt ruhában, borzas hajjal kocsijára tette és magával hurcolta. Karmoló körmei sem használtak semmit a paraszt szeretővel szemben, sem a kiáltozás, sem a jajgatás, sem a többi lány lármája nem segített. Ekkor az egyik leány gyors futásnak eredt, és mert a városból senki sem sietett segítségükre, a félelemtől még gyorsabbá válva vitte hírül az anyának lánya elrablását. Az anya felháborodásában fegyveres csapat élén indult a rabló után. Plutó figyelmét sem kerülte el az asszony jövelete, és amint a város felé tekintve meglátta, hogy az anyával együtt népes csapat közeleg, kétségbeesésében gyászos terv fogamzott meg benne. A négyesfogatot, amely a kocsit húzta, a tó közepe felé irányította. A tó örvényes és mérhetetlen mély volt. Ott a szeretett lánnyal együtt alámerült, és a szerencsétlen anya közléről láthatta lánya siralmas halálát.

A hennaiak, hogy az anya gyászára legalább némi vigaszt találjanak, koholmányhoz folyamodtak: a leányt az alvilág királya rabolta el – mondták -, és hogy kitalálásuknak hitele legyen, elterjesztették a hírt: a rabló Syracusae közelében egy másik tavon át a föld felszínére jött a lánnyal együtt. Természetesen a rablónak is és a lánynak is az annak rendje-módja szerint összegyűjtött pénzen templomot építettek, és úgy határoztak, hogy a templomban évenként áldozati adománnyal tiszteljék őket. Csakhogy az anya fájdalmát semmiképp sem tudták enyhíteni, sem az asszony féktelen gyötrelmeit nem tudták orvosolni. Ő hitelt adva annak, hogy lányát valóban látták Syracusae közelében, bérlőjének, Triptolemusnak a vezetésével éjszánkánként haladva végül gyászruhában, piszkosan és szennyesen elért Syracusae tengerpartjára. Ott is akadt olyan, aki becsapja a szerencsétlensége miatt hiszékennyé vált anyát. Valamiféle Pandarus azt mondotta: látta, amint Pachynumtól nem messze a rabló a lánnyal együtt hajóra szállt. Az asszony, aki vágyott hallani, hogy lánya mindegy hogyan, de él, elhitte ezt, és rengeteg ajándékot adományozott a városnak. A syracusaeiak, hogy viszonzják az asszony bőkezűségét, a lány elrablását vallásos tisztelet tárgyává tették, és hogy az

anya fájdalmán enyhítsenek, templomokkal tisztelték meg, és szokásba hozták a szerencsétlen halott tiszteletére szóló gyászünnepet.

Ám az anyának ez sem volt elég: hajóra szállt és idegen vidékeken kereste tovább a lányát. S miután így hányták- vetették a hullámok és a viharok, egy attikai város környékén kötött ki. És mert ott vendégül látták, a helybeliek között szétosztotta az ott addig ismeretlen [nála levő] gabonát. A helység az asszony hazájáról és odaérkezéséről kapta a nevét: Eleusinnak nevezték el, mivel Ceres, miután Hennát elhagyta, odament. És mert az általa hozott búzamagvak szétosztása után ugyancsak ő tanította meg a gabona termesztésének tudományát is, halála után a helységben temették el, istennővé avatták és lányával együtt „istennő”-nek nevezik. A léha görögök ugyanis „isten” névvel szokták illetni azokat, akik adnak nekik valamit, vagy akik tanácsukkal illetve erejükkel segítik őket. Úgy hálálják meg a jótéteményeket, hogy isteneknek mondják, isteneknek hiszik azokat, akik valamikor hasznukra voltak. Így Nysa sem kételkedik Liber istenségében, sem Spártának nincsenek kétségei az új csillagok felől, a szomorú Oeta elégette, majd az istenek közé emelte Herculest, és az együgyű krétaiak mindmáig tisztelik Jupiter sírját. (ford. Bollók János)

#2 Kultusz

2.1 Pauszanasz, Görögország leírása 5.7.10–8.5

10. Egyesek szerint Zeusz itt küzdött meg Kronosszal az uralomért, mások szerint annak az emlékére rendezte meg a versenyeket, hogy Kronoszt legyőzte. Zeuszon kívül azonban itt még sokan győztek, Apollón például Hermészt versenyfutásban, Arészt pedig ökölvívásban győzte le. Azt mondják, azért vezették be, hogy a pentathlonban szereplő ugrásnál püthói aulosz szóljon, mert egyrészt Apollón számára az aulosz szent hangszer, másrészt ő is olümpiai győzelmet aratott.

8.1. Azt beszélik, hogy később, valami ötven évvel azon özönvíz után, amely Deukalión idejében sújtotta Hellaszt, Krétáról eljött ide Klümenos, Kardüs fia, az idai Héraklész leszármazottja, megrendezte az Olümpiai Játékokat, majd oltárt emelt a többi Kurész és köztük saját őse, Héraklész tiszteletére, akinek a Segéd (Parasztatész) nevet adta. Endümiön, Aethlios fia, Klümenosztól elragadta az

uralmat, majd Olümpiában fiai számára versenyfutást rendezett, a győztest pedig királyi hatalommal jutalmazta. 2. Endümión után körülbelül egy emberöltővel Pelopsz minden korábbinál fényesebb külsőségek között rendezte meg a Játékokat az olümpiai Zeusz tiszteletére. Amikor azután Pelopsz fiai Éliszből az egész Peloponnészorszon szétszóródtak, Amüthaón, Krétheusz fia, Endümión atyai unokatestvére – mert állítólag Aethliosz is Aiolosz egyik fia volt, s csak névleg származott Zeusztól – rendezte meg az Olümpiai Játékokat, utána pedig Peliasz és Néleusz közösen. 3. Augeiasz és Héraklész, Amphitrüón fia is megrendezték a Játékokat, mikor ez utóbbi elfoglalta Éliszt. Az általa megkoszorúzott győztesek között volt Iolaosz, aki Héraklész lovaival vett részt a versenyen. ... Ő tehát a kocsiverenyben győzött, míg az Iasziosz nevű arkadiai férfiú a lóversenyben. Tündareósz fiai közül az egyik futásban, Polüdeukész pedig ökölvívásban lett első. Héraklészről magáról úgy beszélik, hogy a birkózásban és a pankrationban aratott győzelmet. 5. Oxülosz után – mert Oxülosz is megrendezte a versenyeket –, tehát az ő uralkodása után a versenyek egészen Iphitosz koráig szüneteltek, és miután Iphitosz, mint már említettem, felújította a versenyjátékokat az akkori emberek már elfeledkeztek arról, hogy milyenek voltak a régmúlt idők versenyei, és csak apránként tudták feleleveníteni a hagyományokat, így aztán valahányszor sikerült valamit emlékezetükbe idézni, mindig kiegészítették a versenyek programját.

2.2 Apollodórosz, Mitológia 3. 14

Ez idő tájt – így mesélik – elhatározták az istenek, hogy városokat szereznek maguknak, amelyekben majd mindegyiküket külön-külön fogják tisztelni. Elsőnek Poszeidón jött el Attikába, és szigonyának egyetlen csapásával az akropolisz közepén tengert varázsolt elő. A tengert ma Erekhtheisznak nevezik. Másodiknak jött Athéna, aki a birtokbavételhez Kekropszt hívta meg tanúnak. Elültetett egy olajfát, amelyet most is mutogatnak a Pandroszeionban. A két isten veszekedni kezdett, hogy melyiküket illeti a föld. Végül is Zeusz választotta szét őket úgy, hogy döntőbírákat állított, mégpedig nem Kekropszt és Kranaoszt, amint egyesek tudni vélik, nem is Erüszikthónt, hanem a tizenkét istent. Ezek úgy döntöttek, hogy Athénáé lesz a föld, mivel Kekropsz tanúsította, hogy Athéné ültetett

elsőnek olajfát. Athéné a várost a saját nevééről Athénainak nevezte el, Poszeidón pedig haragjában vízzel árasztotta el a Thriaszionsíkságot, és Attikát is víz alá temette.

2.3 Pauszanasz, Görögország leírása 2.1.6

Poszeidón vitába keveredett Hélioszal, hogy melyikük legyen a terület [t.i. Korinthosz] ura, Briareósz pedig döntőbíróként úgy ítélte, hogy az Iszthmosz, valamint mindaz, ami hozzátartozik, Poszeidóné, a város feletti magaslat pedig Hélioszé legyen.

2.4 Pauszanasz, Görögország leírása 2.15.5

Ennek a földnek [t.i. Argosznak] Phoróneusz volt az első lakója, és Inakhosz, Phoróneusz apja nem ember volt, hanem folyó. Ő volt állítólag a Képhiszosz és Aszterión folyókkal együtt az ítélőbíró a Poszeidón és Héra között a környék birtoklásáért folyó vitában. Miután a területet Hérának ítélték, Poszeidón kiszárította a medrűket. Ezért van az, hogy az Inakhosz és az említett másik két folyó sodrát kizárólag az esővíz táplálja, nyáron pedig kiszárad a medrük, és csak Lerna vidékén van bennük víz.

2.5 Homéroszi Démétér-himnusz

*Dúshaju Démétért, a kegyest kezdem ma dalolni,
 őt s széplábu leányát, kit Hádész ragadott el,
 mert neki adta a messziredörgő, mennykövező Zeusz.
 Távol aranykardú, széptermésű anyjától
 játszott Ókeanosz mélykeblű leányaival, szép
 csokrot gyűjtve: a rózsát, sáfrányt, szép violákat,
 ékes nőszirmot s jácintot a lágyfüvű réten
 s nárciszt, mit cselből termett Hádész öröme
 Gaia a széparcú lánynak, Zeusz rendeletére;
 bámulatos fényben ragyogott a virág, az örökké
 élőknek s a halandóknak ránézni csodás volt,
 mert a virág gyökeréből száz bimbó feje sarjadt,
 édesen illatozott, nevetett az egész levegőég
 és az egész föld is meg a tenger sósvizü habja.
 Elbámult a leány s a kecses játékszer után nyúlt
 két karral – s a sokösvényű föld Nűsza mezőjén*

*megnyílt s ott termett a leánynál nagy Polüdegmón
isten, örök lovain, számosnevű sarja Kronosznak.*

*vitte magával a védekező és sírva kiáltó
lányt aranyos szekerén; éles hangon kiabált ő,
apját hívta, a legmagasabb Kronidészt, a legelsőt.
Nem hallotta meg isten sem, sem földi halandó,
hogy sikított a leány, sem a dústermésű olajfák,
csak barlangjából Perszaiosz lánya, a gyengéd
gondolatú Hekaté, kit fényes fátyola díszít,
s Héliosz Úr, Hüperiónnak sugaras fiasarja,
ez hallotta az apját hívó lányt. De Kronión
távol a többi olümposziaktól ült nagyon-ékes
szentélyben s szép áldozatot fogadott el a néptől.
És a leányt, noha védekezett, Zeusz rendeletére,
Zeusz testvére, a nagy Polüszémantór Polüdegmón
vitte örök lovain, számosnevű sarja Kronosznak.*

*Míg csak látta a földet az istennő, meg az égből
csillagait s a halakkaltelt habzóvizű tengert
és a napot, még hitte, hogy egykor látja imádott
anyját és az örök, sosemúló isteni népet,
bár búsult, a reménység elbűvölte a lelkét*

*zúgtak a hegycsúcsok meg a tenger mélye az éles
isteni hangtól, és hallotta is anyja, az úrnő.*

*Éles kín szorította szívét el, s drága kezével
ambrosziás fűrtjén szétmarcangolta a fátylat,
kék köpenyét mindkét válláról földrevetette
s úgy sietett el, mint a madár, kikutatni leányát
tengeren és földön; s a valót neki el nem akarta
mondani senki, sem égilakó, sem földi halandó,
s biztos hírrel a jósmadarak közül egy se közelgett.
Hosszu kilenc napon át kószált a mezőkön az úrnő,
Déó, két lobogó fáklyát hordozva kezében.
Ambrosziát nem evett, édes nektárt nem ivott, mert
búba merült, s fürdővel sem hintette be testét.
Ám hogy a hajnal jött, sugarát terjesztve tizedszer,*

jött hozzá Hekaté, fáklyát hordozva kezében,
és így mondta a hírt, ily szókkal szólt vala hozzá:

„Bőkezű Démétér úrnő, ki hozol nyarat és őszt,
Perszephonét melyik égilakó vagy földi halandó
vitte magával, kedves szíved megszorítva?
Mert hallottam a hangját, ám nem láttam a rablót,
bárki is az, de amit tudok, elmondom hamar és jól.”

Így szólott Hekaté. Választ nem adott neki erre
széphaju Rheia leánya, hanem vele együtt azonnal
elsietett, lobogó két fáklyát tartva kezében.
Ég és föld figyelőjéhez ment véle, a Naphoz
és paripái előtt kérlelte az isteni úrnő:

„Istennő vagyok, Éliosz, legalább te becsülj meg,
hogyha örültél már tettemnek vagy szavaimnak;
drága virágszálam, szép lányom, drága szülöttem
sírását hallottam a meddő nagy levegőn át,
mint akit elhurcolnak, nem láthattam azonban.
Ám te egész földünket látod, látod a tengert,
isteni légben jársz, sugarakkal nézel, ezért hát
őszintén mondd meg, hogy láttad-e drága szülöttem,
s hogy tőlem távol ki ragadta magával erővel,
isten volt-e a lányrabló vagy földi halandó.”

Így szólt; és Hüperión gyermeke adta a választ:
„Démétér úrnő, gyönyörűhaju Rheia leánya,
halld a szavam, hiszen én tisztellek, szánlak is érte,
hogy búsulsz széplábu leányod után: – az a bűnös
nem más égilakó, de a fellegettorlaszoló Zeusz,
mert ő adta a lányt a fivéréhez feleségül,
Hádészhoz, ki a ködbe, homályba levitte magával,
bár sikított a leány, lovain hurcolta hazáig.
Istennő, szüntesd meg a nagy sírást, sohasem kell
hasztalan ily szörnyen haragudnod, nem méltatlan
vő az örökkéélők közt Hádész, Sokak-öre,
testvéred, veled egy helyről nőtt s tiszteletűl
nyerte a harmadik országot, kezdetben a sorstól,
s ott a lakása, azok közt, kiknek most fejedelme.”

Így szólt, majd paripáit buzdította, s azok mint szélesszárnyu sasok vitték tova gyors szekeren őt.

Még hevesebb kín szállt a nagy istennő kebelébe, szörnyebb, és a sötétfelhős Kroniónra haragvón, s fönti Olümposzi istengyűlést messzekerülve emberi városokat s szántókat látogatott meg és elváltoztatta alakját hosszú időre, látva sem ismert rá egy férfi se, mélyöví nő sem, míg csak a bölcs-szívű Keleos házába nem ért el; illatozó nagy Eleuszisznak volt ő a királya. Bánatosan kedves szívében, az út közelében, Lányok kútjánál, hol a városi nők mentettek, árnyékos helyen ült egy olajfa tövében az úrnő, mint egy vénasszony, ki sosem szült gyermeket és kit meg nem ajándékoz koszorúszerető Aphrodité, mint kik dajkálják az igazságos fejedelmek gyermekeit, vagy visszhangzó házukra ügynelnek. Lányai meglátták az eleusziszi nagy Keleosznak, vízért jöttek, hogy miután könnyen kimerítik, ércorsóban az apjuk szép házába vigyék el, istennőkre hasonló négy viruló fiatal lány: Kallidiké és Kleiszidiké, meg a bájteli Démó, s Kallithoé, legidősebbjük; de nem ismerték föl; mert a halandónak nehezen tűnik föl az isten. Mellé állva eképp szóltak szárnyas szavaikkal:

„Honnan jössz te, ki vagy, te anyóka, a régszületettek közt, mért mégy el a város mellett, s nem közelítsz a házakhoz? Hol az éppenilyenkorú asszonyok élnek árnyas termekben meg a későbbenszületettek, ők szóval s tettel segítőid lesznek ezentúl.”

Így szóltak s a nagy istennő így mondta a választ: „Kedves gyermekeim, bárkik legyetek ti a nők közt, üdv nektek! Mindent megmondok; mert hiszen illik kérdésekre a tiszta valót elmondani nektek. Dósz a nevem, mivel édesanyám nevezett el eképen. Most a vizek széles hátán érkeztem idáig Krétából, nemakarva: erővel vittek el onnan

engem a tengeri rablók. Ok azután Thorikoszba értek fürge hajójukkal, hol a nők csapatostól léptek a szárazföldre, s a rablók is velük együtt, majd a hajó orrán lakomát készíteni kezdtek; csak hogy nem vágyott édes lakomára a lelkem; én a sötét földön szép csendben fölkerekedtem s elszöktem dölyfös gazdáim elől, nehogy aztán kit nem vettek meg, kincsért el is adjanak engem. Így érkeztem e földre bolyongva, s nem tudom azt sem, hogy milyen ország ez, s kik lakják ezt a vidéket. Nektek az égilakók, kik olümposzi házban időznek, hitvest adjanak és sok gyermeket, éppenolyant, mint kívánják a szülők, ti leányok, s szánjatok engem. És hogy megtudjam, mondjátok meg nekem azt is, kedveseim, ki fogadna be engem, hogy neki otthon házában szívesen dolgozzam, férfi vagy asszony. Mindent elvégzek, mi az ilykoru nő feladatja, kis csecsemő gyereket szépen ringatva karomban dajkálnám, házára ügyelnék, és nyoszolyáját megvetném jólépült háza zugában az úrnak, s oktatnám a cselédséget munkára a házban.”

Mondta, s válaszul így szólt hozzá nyomban a szűzlány Kallidiké, Keleosz négy lánya között ki a legszebb:

„Kedves anyó, mit az istenek adnak, földi halandók túrjuk, bár kínlódvá, hisz ők sokkal jelesebbek.

Pontosan elmondom most néked sorranevezve mindama férfiakat, kiket itt tisztelnek erősen, kik vezetői a népnek, a vár bástyáit is őrzik bölcsességükkel, s ítélnék igaz szavaikkal.

Halld hát: Triptolemosz bölcs úr és véle Dioklész véle Polüxeinosz meg a tisztanevű Eumolposz és Dolikhosz s vele édesapánk bátor vezetőnk itt; mindegyikük házában rendet tart felesége, köztük nem lesz egy se, ki téged látva csak egyszer, megvessen s tovaküldjön a termeiből, de örömmel látunk majd, mivel isteneinkre üt arcod erősen.

Ámde ha úgy tetszik, várj itt, míg édesapánkhoz

érünk s elmondjuk mindezt ott édesanyánknak,
 mély-övü nagy Metaneirának, s ő hív haza hozzánk:
 nem lesz szükség rá, hogy mások házaihoz menj.
 Jólépült házában későnszült csecsemőjét
 őrizi dédelgetve, kiért már annyit esengett.
 Ezt a fiút ha te fölneveled, míg ifju legény lesz,
 rád nézvé irigyelhet téged bármelyik asszony,
 édesanyánk munkáért majd oly szép fizetést ad.”

Szólt a leány; ő bólintott rá; fényes edényük
 vízzel megtöltvén hazavitték vígan a lányok.
 Apjuk nagy házához értek gyorsan; azonnal
 elmondtak mindent anyjuknak s az hamar érte
 küldte a lányokat, őt dús bérrel hívni a házba.
 És mint egy csapat őz vagy szarvasborju tavasznak
 szép idején a mezőn fűvel jóllakva szökellget,
 úgy sietett el a láncsapat; ékes leple szegélyét
 felvonván a szekérút mélyén. Mindegyiküknek
 válla körül sárfányként lengett fürtje a szélben.
 És a nagy istennőt meglátták ott, hol az úton
 elhagyták az előbb. Vitték apjukhoz azonnal;
 ő meg a láncsapatot szomorún gyötrődve követte,
 fátyol fedte fejét, s mentében az istennőnek
 kék köpenyeg hullámozott gyengéd lába nyomában.

Gyorsan értek a Zeusz-táplált Keleosz kapujához,
 mentek a csarnokon át a terembe, hol anyjuk, az úrnő
 ült a remekbe megépített terem oszlopa mellett,
 keblén tartva fiát, a virágot; jöttek a lányok
 futva; az istennő a küszöbről föl magasult most,
 mennyezetig, megtöltve az ajtót isteni fénnel.
 Eltöltötte a tisztelet és a csodálat, a sápadt
 félelem is Metaneirát, és átadta a széket.
 Csakhogy bőkezű Démétér, tavasz, ősz úrnője,
 nem volt hajlandó ragyogó székére leülni,
 állt csak hallgatagon, gyönyörű szemeit lesütötte;
 végre a gondos Iambé vitt oda egy faragott szép
 széket, a székre ezüstös gyapjat vetve, eléje.
 Arra leült, és arca elé tartotta a fátylat,

hallgatagon, hosszan bánkódva a széken ekép ült,
 és senkit se köszöntött sem szóval, se jelekkel,
 ámde mosolytalanul ült étlen-szomjan az úrnő,
 mert szépleplű leánya miatt vágyódva kesergett;
 végül a gondos Iambé volt, aki felvidította,
 sok tréfájával s játékkal a szent istennőt,
 és mosolyát, nevetését csalta ki, kedvrederítvén,
 mint ahogyan később is szokta csitítani haragját.
 Majd Metaneira adott neki édes bort peremig-telt
 csészében, hanem ő ki nem itta, mivel neki – így szólt –
 nem szabad inni vörösbort; kérte, hogy összekeverve
 adjon lágymentát, vizet és lisztet, s Metaneira
 összevegyítvén adta, ahogy rendelte az úrnő,
 s ezt átvette a nagy Déó, italáldozatául.

 Köztük először ekép szólt szépleplű Metaneira:

„Üdvözlég, asszony, sose származhatsz te silánytól,
 csak nemes őstől, mert a szemedben látszik a kellem
 s méltóság, az igazságos fejedelmek erénye.
 Ám mindazt, mit az istenek adnak, földi halandók
 tűrjük, bár kínlódva, nyakunkat nyomja igájuk.
 Most, miután idejöttél, úgy fogsz élni, ahogy mink.
 Dajkáld gyermekemet, kit későn adtak az égből,
 hisz már nem vártam, s akiért annyit könnyörögtem.
 Ezt a fiút ha te fölneveled, míg ifju legény lesz,
 rádnézvén irigyelhet téged mindegyik asszony,
 munkáért oly nagy fizetést fogok adni tenéked.”

Néki felelve ekép szólt szépkoszorús Démétér:
 „Üdvözlég te is, asszony, az istenek adjanak üdvöt;
 gyermekedet, mint kívánod, szívesen nevelem föl
 keblemen, és dajkája hibájából, fogadom, hogy
 nem fog néki varázsfű ártani, vagy megigézés,
 mert a Farontónál sokkal jobb szert tudok én, és
 ártalmas megigézés ellen drága varázsszert.”

Szólt s a fiúcskát illatozó kebelére ölelte
 isteni karjával s megörült szívében az anyja,
 Így ő Démophoónt, Keleosz ragyogó gyerekét, kit

szépleplű Metaneira hozott a világra, nevelte
 termeiben; s a fiú, mint isten nőtt a kezében.
 Mert nem evett ételt, nem táplálták anyatejjel,
 nappal a szépkoszorús Démétér ambrosziával
 kente meg őt, minthogyha egy isten gyermeke volna,
 rájalehelt édes szájjal, s őrizte a keblén,
 éjszaka meg tűzben tartotta, akárcsak a fáklyát,
 anyjának s apjának meg nem mondta; csodásan
 s gyorsan nőtt, s valamint egy olümposzi éppenolyan lett.
 S így lett volna haláltalan és örökifju a gyermek,
 hogyha a szépleplű Metaneira az éj folyamán nem
 leskelt volna be illatozó hálóterméből
 balgaton; s felsírt, mindkét combjára ütött ott,
 mert féltette fiát, s lelkében vak harag ébredt;
 följajdulva kesergett és szárnyas szavakat szólt:

„Gyermequem, ó jaj, tűzbe merít meg téged az asszony,
 Démophoónom, s gyászbaborít engem, siralomba.”

Így szólt jajszóval; hallotta az isteni úrnő,
 szépkoszorús Démétér; s megharagudva, a féltett
 kis csecsemőt, kit túl a reményen szültek a házban,
 isteni kézzel a lángokból kiragadva, a földre
 dobta magától, rettentőn őrjöngve szívében,
 szépleplű Metaneirához szólt nyomban eképen:

„Ó, ti halandók, balgák vagytok s esztelenek mind:
 nem látjátok a jó sorsot, sem a rosszat előre;
 most is balgaton mit tettél? Búbamerülhetsz.
 Istenek eskünevője, a Sztüx szomorú vize hallja,
 hogy fiad istenné vált volna, örök fiatallá
 általam és tisztelték volna a földön örökké,
 s most nincs mód, hogy a Kéreket és a halált kikerülje;
 ám tisztelni örökké fogják mégis, amért én
 térden tartottam, s a karomban aludta az álmát.
 Fölserdül, miután körbenfordulnak az évek,
 és az eleuszisziak majd akkor küzdeni fognak
 egymással minden napon át, örökös hadizajban.
 Én ama tisztelt Démétér vagyok, elnemenyészők
 s földi halandók legkegyesebb nagy megsegítője.

*Rajta tehát, építsen nagy szentélyt s vele oltárt
nékem egész néped meredek falnál, hol a város
végződik, dombháton, a Kallikhorosz közelében.
S megtanítom szertartásomra a népet azért, hogy
jól végezve, kiengesztelhesse a szívem.”*

*Így szólván, alakot váltott és képet az úrnő,
eltaszította a vénkort, és beragyogta a szépség,
vágyakozást keltő illat szállt szét köpenyéről,
elnemenyésző isteni bőréről a sugárzás
messzireterjedt, szőke haj omlott vállaira s mint
villám fényével, telt meg sugarával a nagy ház.
S elment termükből. Ezután nyomban Metaneira
térde megoldódott; várt némán, arra se gondolt,
hogy későnszületett gyermekét fölemelje a földről.
Ámde a nővérek hallották sírni, azonnal
fölpattantak a szép kerevetről, s egyikük akkor
karral a gyermek után nyúlt és kebelére emelte.
Másikuk újra tüzet gerjesztett, harmadikuk meg
gyengéd lábbal inalt, a teremből hívni az anyját.
S mosdatták a kapálózó csecsemőt, odaállva,
gyengéden megölelték, ám nem örült a gyerek, mert
ők nem voltak olyan jó dajkák, mint aki elment.*

*És a nagy istennőhöz egész éjjel könyörögtek,
rettegtek sápadtan; alig ragyogott fel a hajnal,
mindent őszintén elmondtak erős Keleosznak,
mit csak az istennő rendelt, koszorús Démétér.
Ő az egész népet gyűlésbe hívatta azonnal,
elrendelte: a széphaju Démétérnek a szentélyt
építsék föl az oltárral, hol a dombra visz ösvény.
Meghallotta a nép s rögtön végezte parancsát,
épített aszerint. S a gyerek, mint isten, aként nőtt.*

*És amikor befejezték, elvégezve a munkát,
mindegyikük hazament. De a székehajú Démétér
ott ült messze, magában, a boldog olümposziaktól,
egyhelyben, szépleplü leánya után keseregve.
Szörnyű esztendőt támasztott ekkor a mindent
tápláló földön, rettentőt: mert a magoknak*

szépkoszorús Démétér elrejtette vetését;
 görbe ekéket hasztalanul vonszoltak az ökrök,
 hasztalanul hullt földbe az árpavetés, a fehérlő.
 S elpusztítja talán gyökerestül az emberi fajtát
 gyötrő éhséggel, s megfosztja az áldozatoktól
 és az ajándéktól az olümposzi ház urait mind,
 hogyha a nagy Zeus nem veszi észre s meg nem előzi.
 Ő az aranyszárnyú Íriszt küldötte először:
 széphaju, szépalakú Démétért hívja közéjük.
 Így szólt Zeus, a sötétfelhős Kronión; a parancsra
 Írisz a távolságot gyorsan szelte keresztül,
 szentélyébe az illatozó városnak elért, és
 Démétért, a sötétköpenyűt ott ülve találta,
 és megszólította ekép, szárnyas szavakat szolt:

„Démétér, az örökké bölcs Zeus hív haza téged,
 hogy jöjj vissza a nemmúló örök isteni néphez.
 Rajta tehát, a szavam Zeusstól jön, kárba ne vesszen.”

Így kérlelte, de szívét meg nem győzte szavával.
 Akkor a boldog olümposzi népet sorban egyenként
 küldte le Zeus; egymást felváltva siettek a földre,
 hívták őt, sok drága ajándékot följajánlva
 és oly tiszteletet köztük, mit majd maga választ.
 Senki se volt képes megváltoztatni a tervét,
 oly haragos volt, visszavetette keményen a szót is,
 és azt mondta, hogy addig az illatozó nagy Olümposzt
 meg nem nézi, s a földből sem sarjasztja a termést,
 míg széparcu leányát meg nem látja szemével.

Meghallotta a messziredörgő, mennykövező Zeus,
 és elküldte aranyvesszőjű Argeiphontészt
 mély Ereboszba, hogy ott Hádészt meggyőzze hízelgő
 szókkal, a szent lányt, Perszephoneiát éji homályból
 hozza a napfényre s hozzájuk föl, hogy az anyja
 megláthassa szemével s szűnjék meg haragudni.
 Hermész nem vonakodva szökött le a földbe, a rejtett
 mélységekbe, Olümposz csúcsát messzirehagyva.
 És ott érte a háza ölen Hádészt: kerevetjén
 nyúlt el az úr, s mellette a szégyenlős feleség, ki

anyja után vágyódva huzódott el, de az anyja
messze, az égilakók tettéért bosszura gondolt.
Mellé állva ekép szólt Argosz erős megölője:

„Éjfürtű Hádész, ki az elpusztultakon úr vagy,
Zeusz atya küldött engem a fényes Perszephonéért,
hogy vigyem őt Ereboszból föl, közibük, hol az anyja
megláthassa szemével, s szűnjék meg haragudni
szörnyen az égilakókra, mivel most szörnyű a terve:
elpusztítja a gyenge halandó népet a földön,
elrejtven a vetést a talajba s eképen az égnek
áldozatát teszi tönkre. Dühében az égilakókkal
sincs együtt, hanem illatozó szentélye ölében
ül, sziklás nagy Eleuszisz várát lakva az úrnő.”

Így szólt. És Hádész, a halottak nagy fejedelme
hallgatagon mosolyogva követte az égi parancsot;
rögtön ekép küldötte a bölcseszű Perszephoneiát:

„Menj hát, Perszephoné, éjleplű édesanyádhoz,
indulatod s lelked kebeledben már legyen enyhébb
és kétségbe ne ess inkább, mint más, ily erősen;
nem leszek én méltatlan férjed az elnemenyészők
közt, hisz Zeusz testvére vagyok s míg énvelem itt vagy,
mindennek, mi csak él és jár, úrnője leszel majd
és a nagy égilakók közt legtöbb tiszteleted lesz.
És aki vétkezik ellened, arra örök lakolás vár,
hogyha hatalmadat áldozatokkal nem becsülik meg,
s drága ajándékul nem nyújtják át, ami illet.”

Így szólt. Erre nagyon megörült bölcs Perszephoneia,
fürge örömmel pattant föl, de a férje titokban
édes gránátalmamagot nyújtott eleségül,
mert volt gondja reá, hogy örökre a lány ne maradjon
fönt, kegyes, éjkepenyű Démétér oldala mellett.
Ekkor örök paripáit arany szekérébe befogta
szép rendben Hádész, a halottak nagy fejedelme.
Föllépett a leány, és Argosz erős megölője
drága kezébe ragadva a gyeplőket meg az ostort,
elhajtott vele: és a lovak nemkésve röpültek.
És sebesen járták meg a hosszú utat; sem a tenger,

sem folyamok vize, sem zöld völgy nem volt akadály
 fürge örök paripáiknak, se hegyek meredélye:
 mentek azok s a magas levegőt szelték rohanásban.
 Ott fékezte meg őket, ahol koszorús Démétér
 illatozó szentélynél ült, s ő látva leányát,
 szállt hozzá, mint Mainasz az árnyas hegy sűrűjében.
 Perszephoné pedig anyja szemét meglátva, a szépet,
 fölpattant, odahagyta a hintót és paripákat,
 és odafutva, nyakába borult, megölelte szülőjét.
 Kedves kislányát karjában tartva az úrnő,
 cselt sejtett a szívében azonnal, félt iszonyúan
 és szünetet tartván a becézésben, kérdezte:
 „Ettél-é valamit, kislányom, vagy nem, amíg lent
 voltál, mondd meg, mindketten hadd tudjuk a titkot.
 Mert ha nem, akkor visszajöhetsz te a gyűlöletestől,
 vélem s édesapád, a sötétfelhőjü Kronión
 mellett itt élhetsz, tisztelten az égilakóktól;
 ámde, ha ettél, újra le kell menned, le a mélybe
 s egyharmadrészt töltesz az évből éji homályban,
 kettőt mellettem meg a többi nagy égilakókkal.
 És ha a föld kivirul jóillatu tarka virággal
 szép tavaszon, feljössz akkor te az éji homályból,
 és a nagy égilakók s a halandók újra csodálnak.

 Mondd, mily csellel csalt le magához erős Polüdegmón?”

Perszephoné meg, a szépséges, neki válaszul így szólt;
 „Édesanyám, semmit sem hallgatok el teelőtted:
 hogy Hermész, a szerencsehozó, gyors hírnök, apámtól
 jött, Kronidészról, tőle s a többi nagy égilakótól
 s kért: Ereboszból jöjjenek föl, hogy láss a szemeddel
 s fölhagyj szörnyű haraggal, dühvel az égiek ellen,
 rögtön örömmel pattantam föl, csakhogy a férjem
 édes gránátalmamagot tett titkon a számba,
 s kényszerített rá, hogy nyeljem le, pedig nem akartam.
 Most elmondom: apám, Kronidész, bölcs terve szerint, mint
 hurcolt el, s mint vitt le a föld mélyébe magával,
 úgy, ahogyan kérdeztél sorban, mindre felelve.

*Mindnyájan játszottunk akkor a szépfüvü réten,
 Leukippé, Phainó, vele Élektré, meg Ianthé,
 Kallirhoé, Melité, Iakhé és véle Rhodeia,
 Méloboszisz, s Tükhé s a virágarc Óküroével
 Khrúszéis s Ianeira, Akaszté, Admété is,
 Plútó és Rhodopé, vágy keltegetője Kalüpszó,
 drága Galaxauré s vele Sztüx és Uranié is,
 és nyilas Artemisz és Pallasz, csata keltegetője,
 játszottunk s a kezünkkel téptük a drága virágot,
 szép sáfrányt, jácintot s nőszirmot, vele együtt
 bimbózó rózsát liliommal, látni csodás volt,
 s nárciszt: mely sáfránysárgán nőtt akkor a széles
 földből, nyúltam utána örömmel, a föld pedig ekkor
 megnyílt, s ott termett a hatalmas nagy Polüdegmón,
 megragadott s hurcolt aranyos szekerén le a földbe,
 bár ellenkeztem s éles hangon kiabáltam.
 Hát így történt, bánatosan közlöm veled ezt mind.”*

*Akkor az istennők az egész napon át egyetértően
 egymás szívét és lelkét hosszan vidítették,
 egymást általölelve; a sóhajok abbamaradtak.
 És a kapott örömet mindkettőjük viszonozta.
 Aztán hozzájuk ragyogófátylas Hekaté jött
 s Démétér szent lányát többször is általölelte;
 ettől kezdve kíséri s jár vele mindig az úrnő.*

*Hozzájuk követet küldött el a messziredörgő
 mennykövező Zeusz, dúsfürtű Rheiát: vigye vissza
 Démétért, a sötétköpenyűt hozzájuk; amit csak
 választ köztük, a tiszteletet megígérte előre.
 Elrendelte: a körbefutó évből a leány csak
 egyharmadrészt töltsön a ködlő éji homályban,
 kettőt anyjánál meg a többi nagy égilakónál.
 Így szólt. Nem vonakodva fogadta szívébe az úrnő
 Zeusz üzenetjét és az Olümposzról lesietve
 Rárósz síkságára suhant; termő buzaföld volt
 az nemrég, de bizony nem termett most, hanem árván
 és leveletlen nyúlt el, mert a fehér gabonát már
 széplábú Démétér elrejtette. De ettől*

kezdve megint hullámozhat sok hosszú kalásza,
 hogyha tavasz jön, lent a barázdák telve lehetnek
 természettel s kérékbe lehet majd kötni kalászuk.
 Ott ért földre először a meddő nagy levegőből.
 Meglátták egymást, lelkükben boldog örömmel.
 S akkor ekép szólalt meg a fényesfátyolu Rheia:
 „Jöjj, lányom, hisz a messziredörgő, mennykövező Zeusz
 hív el az isteni néphez, s mind megígérte, amit csak
 elnemenyészők közt választasz a tiszteletedre.
 S elrendelte: a körbefutó évből a leány csak
 egyharmadrészt töltsön a ködlő éji homályban
 és kettőt nálad meg a többi nagy égilakónál.
 Mondta, hogy így lesz, és bölintott rá a fejével.
 Rajta, leányom, jöjj, hallgass rá, és ne neheztelj
 annyira féktelenül a sötétfelhős Kroniónra.
 S életadó termést sarjassz föl a földilakóknak.”

Szólt; mire szépkoszorús Déméter nem vonakodva,
 dús szántóföldön termést érlelt meg azonnal
 és az egész széles föld megtelt drága virággal
 és levelekkel. S ő elment az igaz vezetőkhöz:
 gyorsparipáju Dioklészhez meg Triptolemoszhoz,
 Eumolposzhoz, a nép vezetőjéhez: Keleoszhöz;
 és föltárta a szent szertartást mindegyiküknek.
 Triptolemosznak, a város többi urának is éppúgy,
 melyről nem szabad ejteni szót, se pedig tudakolni,
 sem terjeszteni, mert nem tűri a szent hit a hangot.
 Boldog a földi halandók közt, aki tudja e titkot,
 ámde ki nem részes szent titkában, sohasem lesz
 ily boldog, még holta után sem az éji homályban.

És miután mindent elmondott nekik az úrnő,
 ment az Olümposzi isteni néphez lánya is, ő is.
 Ott élnek villámszerető Zeusz oldala mellett,
 kedvesek és szentek; boldog nagyon az, kit ez úrnők
 jóakarón kedvelnek a földi halandó népből.
 Annak a házához vendégül küldik azonnal
 Plútoszt, őt, ki a földilakóknak kincseit adja.

Most pedig, illatozó nagy Eleuszisz népe fölött ki állsz, meg a vízövezett Paroszon, s Antrón meredekjén úrnő vagy, tavasz és ősz asszonya, bőkezű Déó, nyújts te is és lányod, gyönyörűszép Perszephoneia énekemért kegyesen sok szívvidító eleséget; énekelek mást is, de fogok még zengeni rólad.
(ford. Devecseri Gábor)

#3 Áldozatok

3.1 Pauszaniasz, Görögország leírása 5.14.6

Héphaisztosz oltáráról egyes élisziek azt állítják, hogy a harcias Zeuszé (Areiosz), és úgy tudják, hogy ez volt az a Zeusz-oltár, ahol Oinomaosz mutatott be mindig áldozatot, valahányszor Hippodameia egyik kérőjével versenyezni indult.

3.2 Publius Ovidius Naso, Átváltozások 8.273-298.

Mondja a hír: Oeneus régen, dús év idejében, adta Ceresnek az új gabonát, tisztelte Lyaeust borral, a szőke Minervának meg olajjal adózott. Földmivelő istenségek legelőbb, de utánuk tiszteletet már mind kaptak: tömjéntelen – így szól róla a hír – csak a Leto-lány oltárai álltak. Istenek is tudnak haragudni. „De nem hagyom én ezt büntetlen! Boszultatlan nem, ha vagyok becsületlen!” szól, s Oeneus mezejére kiküldi, hogy állja meg érte bosszúját, ama kant, aminél a bikák se nagyobbak Epirus füvein, s a sicul szántón kicsinyebbek: vérben a két szeme ég, s tűzben; sörtéi merednek szörnyű nyakán, mint szálegyenes gerelyek sokasága; mint a karók meg a hosszú dzsidák, meredeznek a serték, foly forrongva rekedt zajjal marján le a tajték, és nagysága fogának az ind agyarakkal egyenlő; száján mennykövet ont, lomb lobban lánggra lehétől. És hol a zsenge vetést töri-rontja, tapossa a fűbe, hol meg a már érett gabonát, hogy a gazda zokogjon,

*és a ceresi ajándékot lábon teszi tönkre:
hasztalanul vár csűr, vár szérü a dús aratásra.
Fürtökkel terhelt vesszők letaposva hevernek,
és ugyanúgy az örökviruló, a bogyós olajágak.
Barmokat is leterít: pásztor se tud, eb sem ezentúl
nyáját, bős bika sem tud már megvédeni csordát.*

3.3 Euripidész, Iphigeneia Auliszban 1540-1603

*Kezdetől mondom el, hacsak kábult eszem
míg szólalok, meg nem zavarja nyelvemet.
Mikor megérkeztünk a Zeus-lány Artemisz
füves-virágos berkéhez, hol már fölállt
az egybegyűlt akhájok teljes nagy hada,
vezetve lányod – az argosziak tömege
tüstént körénk gyűlt. Agamemnón úr pedig,
meglátva lányát, amint a mezőre halni lép,
följajdult, fejét elfordítva könnyezett,
szemét meg arcát leple mögé rejtve el.
A lány pedig, megállva apjához közel,
így szólt: „Apám, tekints rám, íme itt vagyok,
s testemet hazám üdvéért átadom,
s Hellász egész földjének üdvéért, magam,
önként, hogy isten-oltárhoz vezessenek,
fömládozásra, ha ezt kérte az ég szava.
Legyen szerencsétek, ha rajtam áll, s legyen
győztes dzsidátok, térjete meg győztesen.
De hozzám egy se érjen Argosz harcosa:
erősszívűen, csöndben nyújtom át nyakam.”
Ezt mondta, és bámulta minden hallgató
nemes lelkét a szűznek és merész szívét.
Középre állt most Talthübiosz, mint tiszte volt,
s a hadnak áhítatteli csöndet hirdetett;
Kalkhász, a jóspap, ekkor aranykosár fölé
emelte éles kardvasát, kirántva a
hüvelyéből, aztán megkoszorúzta a zsenge leányt.
Péleusz fia az istennő oltára körül*

kosárral és tisztító vízzel kört futott,
 majd így kiáltott: „Zeusz leánya, vadölő,
 az éjhomályon át sugárfényt görgető,
 fogadd el ezt az áldozatot, mit átadunk,
 akháj sereg mi, s éppúgy Agamemnón urunk,
 a szűzi nyaknak tiszta vérét elfogadd,
 s hajórajunknak adj töretlen jó utat,
 s hogy Trója várát harcilándzsánk megvegye.”
 A két Átreida földre nézett, s mind a had.
 A pap pedig kardját emelve, esdekelt,
 s a gégét nézte, hogy hová sújtson vele.
 Szívembe akkor nem kis fájdalom hatolt,
 főhajtvá álltam; s íme hirtelen csoda!
 Mindenki jól hallotta, mint csapott le a kés,
 de senki se látta, földbe hol süllyed a szűz.
 A pap kiált, visszhangzik rá a hadsereg,
 látván csodát, melyet csak isten küldhetett,
 nem is reméltet, mit ki lát, még az se hisz.
 A földön ott egy vergődő szarvas feküdt,
 hatalmas és már messziről meglátható,
 s az istennő oltárát vére lepte el.
 S Kalkhász, gondold el, mily örömmel szólhatott:
 „Ó, egyesült akháj hadunk vezérei,
 nézzétek ezt az áldozatot, melyet Artemisz
 oltárra tett: hegyek szökellő szarvasát!
 Ezt szívesebben várja, mint a gyöngé lányt,
 ne fertőztesse oltárát a büszke vér.
 Kegyelmesen fogadta, s immár jószelű
 utat kínál, hogy megrohanjuk Íliont.
 Hát szedje összelelkét most minden hajós;
 gályákra föl! Mert még a mai nap kell nekünk
 Aulisz kanyargós öblét elhagynunk, s tovább
 Aigeusz vizét átszelnünk.” És azután, mikor
 az állat elhamvadt már Héphaisztosz tüzén,
 még esdekelt, hogy vissza is érvünk boldogan.
 (ford. Devecseri Gábor)

3.4 Hésziodosz, Istenek születése, 507-616.

Íapetosz feleségül vette el Ókeanosznak széplábú lányát, Klümenét, s a közös nyoszolyán hált. És szült is Klümené hőslélkű gyermeket, Atlaszt, szülte Menoitiosz órját és ő szülte Prométheuszt, tarkaesztú títánt, meg a kurtaesztú Epimétheuszt. Embernek kezdettől fogva csak árt ez utóbbi, mert ő vette először Zeusztól át az agyagból gyúrt asszonyt szűzen. Gőg volt a Menoitiosz átka, messzetekintő Zeusz füstölgő mennyköve érte s balga fölénye miatt Erebosz mélyére leküldte. Atlasz tartja a tágas eget zord végzete folytán föld peremén, széphangú Heszperiszek közelében áll, és tartja fején, meg-megtámasztva kezével, mert ezt szabta ki rá osztályrészéül a bölcs Zeusz. És ugyanő a ravaszdi Prométheuszt durva bilincessel oszlop törzséhez szorosan láncolta-kötötte, s ellene szélesszárnyú saskeselyűt is uszított, hogy máján lakmározzék, amely éjszaka mindig annyit nő, mennyit napközben a sas harapott ki. Széplábú Alkméné hős fia végre megölte ezt a gonoszt és megmentette nehéz nyavalyától Íapetosz sarját, gyötrelmeitől szabadítva, és nem tett az olümposzi Zeusz ellen, ki az égből arra ügylet, hogy a thébai Héraklésznek a híre sok népet tápláló föld színén gyarapodjék. Ezt fontolva meg és fia hírét többre becsülve, megfékezte dühét, mit a títán ellen idáig táplált, mert Kronidész tervével szembeszegült ez. Mert mikor osztozkodtak az istenek és a halandók Mékónéban, a marhát feldarabolta vigyázva, s úgy szolgálta fel azt, hogy Zeusz ne figyeljen a cselre: zsíros belső részekből s jó húsdarabokból rakta az egyik halmot, bőrbé, pacalba takarva, míg a fehér csontok kupacát fényes zsiradékkal

fedte le nagy ravaszul s jól elrendezve kínálta.
 Szólt hozzá a halandók s istenek atyja imigyen:
 „Íapetosz fia, nagy fejedelmek közt a legelső,
 osztottál, de az egyik félnek kedvez az osztály.”
 Zeusz így róttá meg őt az örök terv ismeretében,
 ámde az álnokszívű títán így felel erre,
 elmosolyodva szelíden, a cselt forgatva eszében:
 „Zeusz te dicső, minden más istennél ki nagyobb vagy,
 válaszd azt a rakást, amelyik lelkednek esik jól.”
 Szólt ravaszul, míg Zeusz az örök terv ismeretében,
 bár átlátta a cselt, a halandó emberi nemnek
 rosszat forralt lelkében, s ez teljesedett be.
 Két kézzel felemelte tehát a fehér zsiradékot,
 s gyúlt rekeszizma köré a harag s a szívében a méreg,
 hogy csontot lát csak fortéllyal rakva halomba.
 Attól kezdve haláltalanoknak a földi halandók
 oltár lángján áldozatul csak csontokat adnak.
 Fellegetet gyűjtő Zeusz ekkor mondta dühében:
 „Íapetosz fia, nincs nálad ravaszabb a világon,
 jaj, kedves, hogy mindig csak csel jár az eszedben.”
 Így szólt Zeusz dühösen s az örök terv ismeretében,
 és nem tudva feledni azóta se megcsalását,
 kőrisfák koronáján át nem adott kinemalvó
 lángot a földilakóknak már ezután soha többé.
 Ámde megint megcsalta derék fia Íapetosznak,
 mert kinemalvó tűz lángját, mely messze világít,
 rejtve husáng szárába, kilopta. Szívébe belémart
 fellegggyűjtő Zeusznak a düh, hogy látnia kellett
 földi halandók közt a tüzet, mely messze világít.
 Hát fizetett is bajjal az emberi nemnek a tűzért.
 Földből gyúrt Héphaisztosz, a híres sánta kovács, Zeusz
 terve szerint valamit, mi szemérmes szűzre hasonlít,
 ezt felövezte, fel is cicomázta bagolyszemű Pallasz,
 öltöztetve fehérbe, fején meg a mesteri fátylat
 elrendezte az istennő keze, látni csodás volt;

s frissen nyíló réti virágból Pallasz Athéné
 fűzött szép koszorút homlokdíszéül a szűznek,
 végül aranyból vont pártával megkoszorúzta.
 Ezt maga mesteri kézzel készítette a híres
 sánta kovács, hogy Zeusz atya kedve szerint tegyen evvel,
 s ékítette a pártát sok dísszel, csoda látni,
 állatokat mintázott rája, a föld meg a tenger
 állatait, sokfélét, fénylik rajtuk a szépség,
 bámulatos mind, mintha csak élne s akarna beszélni.
 Így miután elkészült, nem csupajó, de a szép rossz,
 istenek és a halandók gyűlésébe vezette
 Zeusz a bagolyszemű istennőtől felcicomázott
 asszonyt, bámulták a haláltalanok s a halandók,
 látva a cselt, amit elhárítani nem tud az ember,
 mert ez az asszony lett ősanja az asszonyi nemnek.
 Tőle eredt a szeszélyes női nem, asszonyi fajta,
 mely csak azért van a háznál, hogy baj sújtsa a férfit,
 ínséget ha talál, menekül, tele kamra a vágya.
 Mint amikor rendjén befedett kaptárban a méhek
 táplálják a heréket, akik csak a rosszra serények,
 míg amazok napszálltáig röpködnek egész nap,
 építgetve a lépet a kasban szőke viaszból,
 ám a herék a fedett kaptárban tétlenül ülnek,
 mások fáradnak s ők potrohukat teletöltik,
 úgy a halandó férfiakat sújtotta a női
 nemmel a fentről dörgő Zeusz, mert nem tesz az asszony
 jót soha, csak rosszat, s forrása további bajoknak.
 Mert ki a házasságból nem kér, megmenekülhet
 asszony nyűgétől, de elér a keserves öregség
 napjaihoz s nincs támasza, még ha mit enni maradt is,
 míg él, ámde ha meghal, széthordják vagyonát majd
 távoli vérei; mégis, megnőszülhet az ember,
 s hozhat jóra való, józan feleséget a házhoz,
 akkor a jó egyensúlyban van még csak a rosszal,
 ám aki természetből fogva komisz feleségre
 lelt, míg él csak, súlyos terhet vett a nyakába,
 szívét-lelkét kór üli meg, s nincs ellene gyógyír.

*Zeuszt megcsalni, eszén túljárni bizony lehetetlen,
mert lám, Íapetosz fia is, bár tette nemes volt,
Zeusz bosszúja elől mégsem menekült meg, a végzet
kényszere rakta reá a bilincset, akármily okos volt.
(ford. Trencsényi-Waldapfel Imre)*

3.5 Homérosz, Odüsszeia 14.418–438

*Szólt, és fát hasított szét éles fejsze vasával;
hájás, ötesztendő disznót hoztak be a társak.
Tűzhelye mellé vitték; s ő el nem hanyagolta
most az örökkéélőket, hisz a lelke derék volt;
hát legelőbb a fehérfogú sertésnek fejeszörét
dobta a tűzre, könnyörgött mindegyik égilakóhoz,
hogy házába a bölcs Odüszeusz hazatérjen, elérjen.
Majd leütötte egy ottheverő fahasábbal a disznót;
azt elhagyta az élet. A társak most beleszúrtak,
megperzselve, föl is szeletelték, tálra kirakták;
minden rész húsát dús hájba takarta a kondás.
Majd lisztet hintett tetejébe, a tűzre vetette;
fölszelték maradékait és fölhúzza a nyársra,
gonddal megsütögették mind, majd újra lehúzták
és tálakra kirakták. Majd odaállva a kondás
osztani kezdett: mert értette nagyon, mi az illő.
Fölszeletelte a húst, s hét részt osztott ki belőle:
egyét a nimfáknak s Hermésznek, Maia fiának
tett, könnyörgvén, félre; a többi a társai kapták;
és a fehérfogú disznó háthúsát Odüszeusznak,
megtisztelve urát, átadta; örült szive annak.*

#4 Az emberiség eredete

4.1 Apollodóros, Mitológia 1.7.1-2.

1. Prométheusz vízből és földből embereket gyúrt, és megajándékozta őket a tűzzel, melyet Zeusz elől köményszárba rejtett. Amikor Zeusz tudomást szerzett a dologról, megparancsolta Héphaisztosznak, hogy szögezze Prométheusz testét a Szküthiában levő Kaukaszosz

hegységhez. Héphaisztosz engedelmeskedett, Prométheusz pedig ott raboskodott sok-sok éven át. Egy saskeselyű repült arra minden áldott nap, és lakmározott a májából, amely azonban éjszakánként mindig újranozott. Így bűnhődött Prométheusz a tűzlopásért mindaddig, míg Héraklész meg nem szabadította – de erről majd Héraklészszel kapcsolatban fogunk beszélni.

2. Prométheusznak született egy Deukalión nevű fia, aki Phthia vidékén uralkodott, és Pürrhát, Epimétheusz és Pandóra leányát vette feleségül. Pandóra az istenek első asszonyteremténye volt. Amikor Zeus elhatározta, hogy kiirtja a vaskori nemzedéket, Prométheusz tanácsára Deukalión bárkát ácsolt, elhelyezte benne a legszükségesebb holmikat, majd Pürrhával együtt maga is beleköltözött. Zeus pedig tömérdek esőt hullatott az égből, és Hellasz nagy részét elárasztotta vele, úgyhogy minden ember elpusztult, kivéve azt a néhányat, akiknek sikerült a közeli magas hegyekbe felhúzódnuk. Ekkor hasadt szét a thesszaliai hegyvidék is, és az Iszthmosz meg a Peloponnészosz kivételével mindent elborított az ár. Deukalión bárkája pedig kilenc napon és ugyanannyi éjszakán keresztül hánycódott a tengeren, míg végül a Parnaszoszon kötött ki. Amikor vége szakadt az esőzésnek, kiszállt Deukalión, és áldozatot mutatott be Zeusnak, a menekülőket oltalmazójának. Zeus elküldte hozzá Hermészt azzal az üzenettel, hogy kívánjon, amit akar; Deukaliónnak pedig az volt a kívánsága, hogy teremjenek köréje emberek. Ekkor Zeus utasítására a földről fölszedett köveket hajított hátra a feje fölé; Deukalión köveiből férfiak születtek, Pürrha köveiből pedig asszonyok. Ez az oka egyébként annak, hogy az embereket a laasz (kő) szó alapján laoi-nak nevezik.

4.2 Hésziodosz, *Munkák és napok*, 42-201.

*Elrejtették mélyen az istenek élelmünket;
másként könnyen meghoznád neked egy napi munka
azt, ami kell az egész évben, bár tétlenül élnél;
gyorsan akaszthatnád a hajókormányt is a füstre,
ökrök s öszvérek munkája se kellene akkor.
Ám Zeus elrejtette, szívében megharagudván,
hogy megcsalta a görbeeszű Prométheusz őt is;
embereket pusztító gondokat akkor eszelt ki.*

*Elrejté a tüzet, de derék fia Íapetosznak
bölcs Zeusztól ellopva lehozta az emberi nemnek,
dugva husáng szárába, kijátszva a mennyköves istent.
Ekkor felleggyújtó Zeus így szóla haraggal:*

*„Íapetosz fia, minden másnál hát ravaszabb vagy,
annak örülsz, hogy megcsaltál s elloptad a lángot,
mely bajt hoz tereád s a jövőben az emberi nemre.
Tűz kellett? Adok én majd nékik olyan veszedelmet,
hogy szeretik s körülujjongják a saját veszedelmük.”*

*Szólt és felnevetett a halandók s istenek atyja,
s tüstént hívta a híres Héphaisztoszt a parancssal,
hogy földet gyúrjon vízzel, majd emberi hangot
és mozgékony erőt adjon bele és gyönyörű szűz
istennőkre hasonló szépséget, azután meg
asszonyi mesterségre: szövésre tanítsa Athéné,
és arany Aphrodité öntsön bűbájt a fejére
s bajszerző vágyat s gondot, mi a testet emészti,
szemtelen eblelket bele, tolvaj hajlamot adjon
végül az isteni hírnök, Hermész Argeiphontész.*

*Így szólt, s mind hallgattak Zeusz fejedelmi szavára.
Tüstént gyúrt, ahogyan Kronidész kívánta, a santa
mester szégyenlős szép szűz lánykát az agyagból,
és a bagolyszemű Pallasz Athéné felcicomázta.
Istennők: Khariszok, s Peithó, a királyi Igézet,
hoztak arany láncot testére, s a széphaju Hórák
nyíladozó tavaszon fonták meg dús koszorúját,
végül minden dísz elrendez rajta Athéné.
Keblet Argeiphontész megtöltötte csalással,
hízeltő szóval s tolvaj hajlammal egészen,
úgy ahogyan mennydörgő Zeusz kívánta, s adott még
hangot az isteni hírnök a lánynak, s elnevezé őt
Pandórának, mert neki, kik lakják az Olümposzt,
mind adtak valamit, kárára az emberi nemnek.*

*Aztán elkészülve ravasz tervével egészen,
már Epimétheuszhoz küldötte le Zeusz atya Hermészt,
mint gyors hírnöke, kézen fogva vezesse a szűzet
hozzá, s ez, bár szólt neki jókor bátyja, Prométheusz,*

*hogy, ha ajándékot küld Zeusz atya, el ne fogadja,
mert a halandó emberi nemre hoz az veszedelmet,
észbe csak akkor kap, hogy a bajt már látnia kellett.*

*Mert gond nélkül élt mindaddig az ember a földön,
távol a fáradság, távol minden nyomorúság,
és távol volt még, mi halált hoz ránk, a betegség.
Most a halandó sok baj közt gyorsan megöregszik.
Mert ez a nő, hogy a hombárnak fedelét felemelte,
mind szétszórta, az embernek sok gondot okozva.
Egy nem távozik el, mélyen megül ott a Reménység,
hombár szája mögött mindvégig, s el se repülhet,
mert mielőtt kirepült, a fedél ismét lecsapódott,
úgy, ahogy aigisztartó Zeusz kieszelte előre.
Más, sokezernyi csapás kószál pusztítva közöttünk,
bajjal telt el a föld, vele telt el a tenger egészen,
nappal törnek a kórságok ránk, s éjszaka törnek,
mind hívás nélkül jön s bajt hoz az emberi nemre,
némán, mert elvette a hangot tőlük a bölcs Zeusz.
Így amit elgondolt Zeusz, nem lehet azt kikerülni.
Vagy ha kívánod, más magyarázatot adhatok erre,
jól tudom én azt is, csak jól vésnéd a szivedbe.
Egy törzsből származnak az istenek és a halandók.*

*Emberi nemzetséget először fényes aranyból
készítettek az istenek, ők, az Olümposzon élők.
Akkor még mindenki fölött Kronosz égi király volt,
s könnyű szívvel, akárcsak az istenek, élt a halandó,
távol a bajtól, távol a jajtól, még az öregség
sem járt köztük, mindvégig duzzadt az erőtől
karjuk s lábuk, a kórság még nem törte meg őket;
mint lágy álmom jött a halál rájuk, s amíg éltek,
csak jóban volt részük; a föld meghozta magától
bő termését és dolgozni merő gyönyörűség
volt, sok jó közepette, a dús legelőn legelészett
nyájuk, s kedvelték az olümposzi boldogok őket.
Majd aztán, hogy a föld befogadta magába e fajtát,
jótét lelkek lettek, a nagy Zeusz rendeletére,
földönjáró hű őrzői az emberi nemnek,*

*minden gaztettet meglátnak, s őrzik a törvényt,
míg magukat köd leplezi, úgy járnak be a földet,
gazdagság-gyarapítók, mert az övék ez a rang is.*

*Másodikul sokkal satnyább rend jött, az ezüstmép,
úgy rendelték ezt el, akik lakják az Olümposzt,
testben-lélekben nem volt az aranyra hasonló.*

*Száz évig nevelődött hű anya oldala mellett
otthon a gyermek, balgatagon játszódva egész nap,
ámde amint felserdültek, s átléptek a mezsgyén,
már alig éltek arasznyi időt, azt is tele bajjal,
dőrén, mert egymás gőgjét nem tudta kivédni
egy sem, s már nem tisztelték a nagy isteneket sem,
s istenek oltárára se hozták áldozatuk már,
úgy, ahogy embertől a szokás törvénye kívánja.
Zeusz Kronidész haragos szívvel rejtette el őket,
merthogy a boldog olümposzi isteneket nem imádták.
Majd aztán, hogy a föld befogadta magába e fajt is,
föld-mélyén-lakozó boldognak hívja az ember,
s csak másodsorban, de azért még tisztelik őket.*

*Zeusz atya akkor harmadikul más rendet, a rézkort:
új embert formált, az ezüstkorhoz se hasonló,
kőrisfából, durva, kemény fajt, melynek Arész kell,
gőgje alatt jajszó támad, nem is él gabonával,
lelke szilárd és meg nem hajlik, mint a rideg vas,
izmában szörnyű hatalom van, nagy keze vállból
nő ki hatalmas tagjaihoz, s közeledni sem enged.
Rézből voltak a fegyvereik, rézből a lakásuk,
rézszerszámmal dolgoztak, nem járta a vas még.
Egymással harcoltak s egymást gyűrte le karjuk,
így érték el a hűs Hádész tágas palotáját,
névtelenül: feketén, bár rettentő erejük volt,
értük jött a halál, s el kellett hagyni a napfényt.*

*Majd aztán, hogy a föld befogadta magába e fajt is,
más embert állított Zeusz ismét a világba,
jobb s igazabb volt, mint az előbbi, ez új, negyedik rend,
isteni hősök rendje, nevük félisten a földön,
föld végnélküli térein ők jártak mielőttünk.*

Emberölő csata, irtó harc pusztítja ki őket,
 részben a hétkapujú Thébaiban, a kadmoszi földön,
 míg a Dagadtlábú dús nyájaiért tusakodnak,
 másokat elcsalt messzire, tengeren át a hajókkal
 szépfürtű Helenáért Trója alatt tusakodni.
 Ott a halál végzése homályba takarta be őket,
 ám egy részét Zeusz Kronidész, ki az emberi sorsot
 két mértékkel méri, a föld peremére helyezte.
 Ott laknak, s lelkükhöz nem fér gond s szomorúság,
 mély örvényű Ókeanosz boldog szigetében,
 áldott hősök, akieket mézédessé gabonát ad,
 s esztendőnként háromszor virul újra a szántó,
 távol az isteni székhelytől s Kronosz ott a királyuk.
 Mert a bilincsektől őt Zeusz atya megszabadítva,
 száműzvén tisztelte, királlyá téve felettük.

Aztán létrehoz ismét egy más emberi fajtát,
 sok népet tápláló földön most ezek élnek.
 Csak ne születtem volna e most élő ötödik rend
 embereként, meghalni előbb, vagy a messze jövőben
 élni szeretnék, mert melyben mi vagyunk, ez a vaskor.
 Éjjel-nappal nincs pihenésünk, pusztul az ember
 gondban, bajban, az istenek így szabták ki a sorsunk.
 Mégis, járul még öröm is némelykor a bajhoz,
 s Zeusz el fogja törölni e fajtát is, ha az ember
 már a halántékán ősz hajjal jő a világra.
 Ellentét támad majd akkor apák s a fiúk közt,
 s vendéghez vendéglátója, barát a baráthoz,
 s testvérhez nem kedves a testvér, mint ahogy addig,
 és nem tiszteli többé gyermek öreg szüleit sem.
 Súlyos szitkokkal szólnak hozzájuk a durva
 gyermekek, isteni bosszútól sem félve, a hálás
 gyermek adóját nem fizetik meg öreg szüleiknek,
 áll az ököljog, s egymás városait kirabolják.
 Nem becsülik meg a jót, az igazt, aki őrzi az esküt,
 inkább azt, aki gőgjében mindig gonoszat tesz,
 tisztelik, és markában a jog mindenkinek, és nem
 ismeri senki a szégyent, árt az igaznak az álnok,

*mert hamisan szól és nem fél megszegni az esküt.
 Sok baj sújtja a népet, s köztünk jár az Irigység,
 annak örül, ha baj ér, csúf hangja van, arca kegyetlen.
 Akkor a széles térségű földről az Olümposz
 orma felé, öltözve fehérbe, elindul, az embert
 elhagyván, fel örökké élő isteneinkhez
 Aidósz és Nemeszisz: méltó harag és a szemérem,
 itt csak a baj meg a kór marad és nincs ellene gyógyír.
 (ford. Trencsényi-Waldapfel Imre)*

#5 Túlvilág

5.1 Homérosz, Odüsszeia 11. 12-50, 90-99, 215-327, 385-640.

*S már a nap is lebukott, árnyékba borultak az utcák,
 ekkor elért a hajónk is a mélyvizü Ókeanoszhoz.
 Ott van a kimmeriosz nép városa, lakhelye, ködbe
 és felhőbe takartan; a nap sose néz le reájuk,
 és sohasem fénylik sugarával az égi magasból,
 sem mikor útnakered, föllépve a csillagos égre,
 sem mikor újra leszáll, és föld fele fordul az égről;
 vészeli éj feszül egyre e gyarló földilakókra.
 Ott futtattuk a partra hajónkat; a kost meg a párját
 vittük; s mentünk Ókeanosz zuhogó vize mentén
 míg, ahová Kirké kijelölte, a helyre nem értünk.
 Ekkor az állatokat Perimédész Eurülokhosszal
 fogta; s a combom mellől rántva ki jóhegyü kardom,
 ástam a gödröt, amelynek a széle s a hossza könyöknyi;
 körbe italt is töltöttem valamennyi halottnak,
 tejjel mézet előbb, azután édes boritalt is,
 harmadszorra vizet, fölibé a fehér daralisztet.
 És az erőtelen elhúnytakhoz hosszan esengtem,
 hogy hazatértem után tehenet sujtok le nekik, mely
 meddő s legjelesebb, és kincseket égetek otthon,
 s ígértem juhok is külön ekkor Teiresziásznak,
 éjfeketét, mely egész nyájamból messze a legszebb.
 Engesztelve a holtak népét jámbor imákkal,*

20

30

*fogtam az állatokat, nyakuk elmetszettem azonnal;
folyt feketén a gödörbe a vér, gyülekeztek az elhúnyt
holtak lelkei mély Ereboszból, sűrű sereggel.*

*Ifju menyasszonyok, ifjak, gyötröttéletű aggok,
friss bánattal a lelkükben szép zsenge leányok,
és sokan ércmívű dárdával megsebesített
elhullt harcosok is, foltos volt vértjük a vértől.*

40

*Mind odagyűltek az árok mellé, innen-amonnan,
szörnyű zsvajjal; sápadt félsz ragadott meg azonnal.
Ekkor a társaimat noszogatva, kimondtam: a kost is
és a juhót, melyek ott a vad ércből sujtva heverték,
nyúzzák s égessék meg, az isteneket megimádván,
szörnyűerős Hádészt s riadalmas Perszephoneiát;
én meg a combom mellől rántva ki jóhegyű kardom,
ott ültem, nem eresztve erőtlen holt seregekből
senkit a vérhez, amíg nem szóltam Teiresziásszal.*

50

...

*Végre közelgett lelke a thébai Teiresziásznak,
szép aranyos bottal; rámismert, szólt is azonnal:
»Isteni sarj, Láertiadész, leleményes Odüsszeusz,
jaj, te szegény, mért fordultál el a nap sugarától
s jöttél nézni a holtakat és a mezőt, hol öröm nincs?
Menj a gödörtől már és vond el a jóhegyű kardot,
hadd izleljem a vért és mondjak néked igaz szót.«
Szólt; mire hátrahúzódva, ezüstszőgű kardomat újra
visszaeresztettem hüvelyébe. Ivott a sötétlő
vérből és azután így szólt hozzám a derék jós:*

90

...

*Szóltam; s édesanyám ezt mondta azonnal, az úrnő:
»Ó, jaj, drága fiam, gyászszorsú, mint soha senki,
nem csal meg téged Zeusz gyermeke, Perszephoneia,
csak hogy a földi halandók sorsa haláluk után ez:
mert az inak nem tartják össze a húst meg a csontot,
mindezeket megemésztí a tűz, lobogó erejével,
rögtön amint a fehér csontok közül életük elszáll,
s lelkük, akárcsak az álomkép, röpül erre meg arra.
Rajta, siess igyekezve a fényre; jegyezd meg azonban*

220

mindezeket, hogy majd elmondhasd Pénélopénak.«
 Így szavakat váltottunk; s jöttek az asszonyok ekkor,
 mert ide küldte el őket a fennkölt Perszephoneia,
 minden legderekabb harcos felesége, leánya.
 Éjszinű vér körül ott gyülekeztek a sűrű csoportok;
 tűnődtem: hogyan is szólhatnak mindegyikükkel.
 És ez a terv látszott lelkemben a leghelyesebbnek. 230
 Hosszú kardom a combom mellől rántva ki tüstént,
 nem hagytam, hogy az éjszinű vért egyszerre igyák mind.
 Így hát sorba suhantak a nők, s elmondta a törzsét
 mindegyikük; s én kérdezgettem mindet egyenként.
 Túrót láttam először amott, a nemes-születésűt,
 ő elmondta, hogy apja a tisztanevű Szalmóneusz,
 ő pedig Aiolidész Krétheuszhoz ment feleségül:
 és az Enípeusz isteni áradatába szeretve,
 mely valamennyi folyó közt legszebben fut a földön,
 sétálgatni szokott az Enípeusz tiszta vizénél. 240
 Annak alakját vette a föld rázója magára
 s hált a leánnyal az örvényes víz torkolatában,
 hol bíbor hullám hegyoromként dombosodott föl,
 s elrejtette a földi halandó nőt meg az istent.
 Szűzi övét ott oldta meg, álmod hintve a lányra.
 És miután a szerelmet eként befejezte az isten,
 megszorította kezét, s a nevéen szólítva kimondta:
 »Üdvözlégy szerelemben: az év ha bevégni futását,
 nagyszerű gyermekeket szülsz, mert tudd meg, hogy az isten
 ágya sosem meddő; dajkálj azokat, te neveld föl. 250
 Most meg eredj haza és hallgass, soha meg ne nevezzél:
 íme, Poszeidáon vagyok én, aki rázza a földet.«
 Így szólván lemerült a magashullámu vizekbe.
 Terhes lett Túró és szült: Peliászt s vele Néleuszt,
 mindkettő a hatalmas Zeuszt szolgálta erősen;
 soknyájú Peliász tágtáncsterű széles Iókoszt
 lakta, Pülosz fövényes földjét Néleusz, a fivére.
 Többi fiát Krétheusznak szülte a büszke királynő:
 Aiszónt szülte, Pherészt, s Amütháónt, hadszekeres hőst.
 Antiopét, Ászóposz lányát láttam utána, 260

büszkén mondta, hogy ő Kroniónnak karja között hált,
 két fiút is szült, Amphión egy, Zéthosz a másik,
 hétkapujú Thébát alapították ezek egykor,
 és körül is bástyázták, mert tágtáncsterü Thébát
 fal nélkül nem lakhatták, noha jó erejük volt.
 Alkménét is láttam utána, ki Amphitrüónnak
 asszonya volt, és szülte oroszlánszívű vitézlő
 Héraklést, miután Zeusszal szerelembe vegyült el;
 büszke Kreón lányát, Megarét is láttam, akit meg
 Amphitrüón mindig győztes fia vett feleségül. 270
 S Oidipusz anyját is láttam, gyönyörű Epikasztét,
 őt, aki rettenetes dolgot tett balgatağ ésszel:
 nőülment a fiához; az ifjú megölte az apját,
 és így vette el; ámde az istenek ezt fölfedték.
 S ő szeretett Thébájában gyötrődve uralgott
 kadmoszi népe fölött; vést mértek az istenek órá:
 anyja a zártkapujú Hádész házába suhant el,
 mert kötelelet kötözött fel a terme magas tetejére
 és a nyakába vetette: fiának hagyta a sok kint,
 édesanyáért bosszútállva mit ád az Erinüsz. 280
 Majd gyönyörű Khlóriszt láttam, Néleusz akit egykor
 nagy szépsége miatt vett el, nagy kincseket adva,
 legkisebb lányát Amphión Ászidésznek,
 ez Minüiai-beli Orkhomenoszban erősen uralgott,
 s lánya Püloszban, ahol tündöklő gyermekeket szült,
 Nesztört és Khromioszt meg a büszke Periklümenoszt is.
 Szülte sudár Pérót is, akit bámultak a népek,
 s körben a szomszédok kérték, de csak annak akarta
 Néleusz adni, ki elhozná az erős Íphiklész
 széleshomloku, csámpás csordáját Phülakéból, 290
 bármi nehéz. Egy tisztanevű jós ment csak el érte
 egymaga: ám ottfogta a szörnyű isteni végzet
 és a mezők pásztornéének vad köteléke.
 Csak miután elmúltak a hónapok és a napok mind,
 s fordult újra az év, perdült évszakra az évszak,
 oldta föl őt az erős Íphiklész, hallva a jósszót,
 mert ő elmondotta, betelt vele Zeusz akaratja.

Tündareosz feleségét, Lédát láttam utána,
 őt, aki Tündareosznak két hosszívű fiút szült,
 lóbetörő Kasztórt, s az ökölvívó Polüdeukészt; 300
 élnek ezek s így rejti el őket az életadó föld,
 Zeusztól még odalent is tisztelet illeti őket,
 egy napon át fönt élnek mindig, más napon újra
 meghalnak; s valamint istent, úgy tisztelik őket.
 Ennekutána Alóeus asszonya, Íphimedeia,
 tűnt föl; mondta, hogy őt hajdan megölelte Poszeidón,
 két fiat is szült, csakhogy ezek nagy kort sosem értek,
 isteni Ótosz meg széleshírű Ephialtész;
 legmagasabbra növelte fel őket az életadó föld,
 s leggyönyörűbbre, utána a nagynevű Óríónnak. 310
 És a kilencedik évben már ugyanannyi könyök volt
 szélessége a két fiúnak, nagysága kilenc öl.
 Még az Olümposz örök népét is megfenyegették,
 hogy nekiesnek a sokrohamú viadal zsivajával.
 Olümposzra az Osszát, és Osszára akarták
 tenni az erdős Péliont, hogy az égbe lehessen
 lépni: ha felcseperednek, tán még megteszik ezt is:
 csakhogy Zeusz és széphaju Létó sarja megölte
 mindkettőt, mielőtt kivirágzott volna szakálluk
 arcukon és mielőtt még álluk pelyhe kisarjadt. 320
 Phaidrát és Prokriszt láttam, meg a szép Ariadnét,
 fondorlelkű Minosz lányát, Thészeusz akit egykor
 Krétából kívánt szentelt földjére Athénnek
 vinni, de ott nem örült neki; Artemisz ölte meg útján
 vízövezett Diában a lányt, dionüszoszi szóra.
 Mairát és Klümenét láttam, s iszonyú Eriphülét,
 őt, aki kedves férjéért aranyat fogadott el.
 ...
 Hát miután már mind tovaszélesztette a nőknek
 lelkeit, erre meg arra, magasztos Perszephoneia:
 Átreidész Agamemnón lelke került közelembe
 bánatosan, s köribe gyűlt mind, aki övele együtt
 Aigiszthosz házában halt s töltötte be sorsát.
 Itta az éjszinü vért és nyomban utána fölismert: 390

éles hangon sírt, a kövér könny hullt a szeméből,
 terjesztgette felém kezeit, vágyott megölelni.
 Csakhogy az izmai nem voltak már jók, s az erő, mely
 egykor a hajlékony tagokat töltötte meg, elszállt.
 Néztem könnyeket ejtve, a szívem szánta erősen,
 majd pedig így szóltam hozzá szárnyas szavaimmal:
 »Hírneves Átreidész, sereget-vezető Agamemnón,
 téged a hosszuranyujtó végnek mily neme vert le?
 Tán a hajóiddal sujtott le a mélybe Poszeidón,
 vésteli fúvását fölverve a vad viharoknak? 400
 Vagy pedig ellenséges nép kaszabolt le a földön,
 ökrük s szép juhukat mikor el kívántad orozni,
 vagy tán asszonyukért meg a városukért verekedtél?«
 Ezt mondtam; mire választ adva azonnal ekép szólt:
 »Isteni sarj, Láertiadész, leleményes Odüsszeusz,
 nem sujtott le Poszeidáón a hajóimon engem,
 vésteli fúvását fölverve a vad viharoknak,
 és nem is ölt meg az ellenséges nép sem a földön,
 Aigiszthosz tervelte ki végemet, ő a halálom,
 elvetemült feleségemmel hazahíva, leszúrt ott 410
 - vendégelvén – mint ha ki barmot jászol előtt öl.
 Így haltam meg a legnyomorultabb véggel; a társak
 hullottak körülöttem, akár a fehérfogu disznók
 hullanak egyre, mikor valamely nagybirtoku gazda
 nászt ül, vagy sokakat meghív, vagy dús lakomát ad.
 Már te sok ember hullását láthattad idáig,
 párviadalban is és iszonyú heves ütközetekben:
 mégis e látványon keseregtél volna leginkább:
 mellettünk a borosvödör, és dús asztalok alján
 fetrengünk odabent, vérüinktől gőzöl a föld is. 420
 Legsörnyűbb volt, mint sikitott Priamosznak a lánya,
 Kasszandré, akit oldalamon szúrt át a gonosz nő.
 Hallottam, kezemet fölemeltem, azonban azonnal
 újra, halódva, leejtettem, kard állt ki belőlem;
 és az az ebszemű nő elfordult, még a szemem sem
 fogta le, szám sem csukta be, bár Hádész fele mentem.
 Nincs is az asszonynál iszonyúbb, mint nála kuttyább sem,

nála, ki elméjében ilyen rút dolgokat érlel:
 mint amilyen csúf dolgot mívelt, lám, ez a nő is,
 törvényes férjét ki megölte. Hiszen hitem az volt, 430
 hogy majd gyermekeim s a cselédek jó örömére
 érkezem egykor meg: s ez a legszörnyebb gonosz asszony
 hozta magára a csúfságot, de a megszületendő
 összes nőre is, arra, ki jó leszen és szelid, éppúgy.«
 Így szólt ő; mire én így adtam néki a választ:
 »Jaj, bizony Átreusz nemzetségét messziredörgő
 Zeusz dűhe éppen eléggé sujtja az asszonyi bűnnel,
 kezdettől: hiszen oly sokan elvesztünk Helenéért,
 s íme, Klütaimnésztré ily cselt szőtt, míg oda voltál.«
 Ezt mondtam; mire ő így adta azonnal a választ: 440
 »Éppenezért nődhöz te se légy túl kedves ezentúl
 és sose mondd el, amit tudsz, többé néki egészen:
 egy részét mondd csak, de sokat titkolj el előle.
 Bár, Odüszeusz, téged soha nem gyilkol meg az asszony;
 mert ennél okosabb, és jobban is érti a dolgát
 Íkariosz lánysarja, okosszívü Pénélopeia.
 Mint fiatal feleséget hagytuk az otthoni földön,
 harcba vonulva; a mellén csüngött még csecsemője:
 most bizonyára helyet foglalhat a férfiunép közt.
 Boldog gyermek ez: őt meglátja az apja is otthon, 450
 s ő hozzásimul apjához majd, mint ahogy illik.
 Nőm bizony azt sem hagyta, hogy elteljék a fiamnak
 látásával a két szemem: engem előbb terített le.
 Mást mondok neked én, te pedig vesd jól a szivedbe:
 rejtve, ne nyíltan térj bárkáddal a drága hazába,
 úgy köss ott ki, hisz asszonyban már senkise bízhat.
 Most pedig áruld el nekem azt és szólj egyenes szót:
 mit hallottatok, éle-e fiam, hol tölti a napját?
 Orkhomenoszbán tán, a baráti Pülosz fövényén él,
 vagy Meneláosznál Lakedaimón tágterü földjén: 460
 mert tán csak nem halt meg a földön a fényes Oresztész?«
 Így szólt ő; mire én így adtam néki a választ:
 »Átreidész, mért kérdesz ilyesmit? Nem tudom én azt,
 él-e avagy meghalt; kár mondani szélbevesző szót.«

Szólván egymáshoz szomorú szavainkkal eképen,
 álltunk bánatosan, s a kövér könny hullt a szemünkből.
 S lám: Péléiadész Akhileusznak jött oda lelke
 és Patroklosznak, meg a gáncstalan Antilokhosznak,
 s Aiásznak, ki a legjobb termetű és alakú volt
 minden akháj hős közt, a dicső Akhileusznak utána. 470
 Lelke reám ismert gyorslábú Aiakidésznak,
 és zokogó hangon hozzám szárnyas szavakat szólt:
 »Isteni sarj, Láertiadész, leleményes Odüsszeusz,
 jaj, te szegény, mit nem fogsz még kieszelni nagyobbbat?
 Hogy mertél Hádészhoz jönni, ahol csak a holtak
 laknak, s nincs tudatuk, s a halandók árnyai pusztán?«
 Így szólt ő; mire én így adtam néki a választ:
 »Ó, Akhileusz, Péleusz fia, legjobb minden akháj közt,
 Teiresziászt kellett kérdeznem, hátha tanácsot
 mond, hogyan érhessek haza már, sziklás Ithakába; 480
 mert hiszen eddig akháj földnek közelébe sem értem,
 sem földemhez, örökké bajban. Nálad azonban
 senkise volt inkább boldog, de bizony sosem is lesz:
 mert hisz előbb istenként tiszteltünk mi, akhájok,
 míg éltél, s most íme uralkodol itt a halottak
 népe fölött: ne szomorkodj hát a halálon, Akhilleusz.«
 Így szóltam; mire ő így adta azonnal a választ:
 »Csak ne dicsérd a halált nékem soha, fényes Odüsszeusz.
 Napszámban szivesebben túrnám másnak a földjét,
 egy nyomorultét is, kire nem szállt gazdag örökség, 490
 mint hogy az összes erőtlen holt fejedelme maradjak.
 Rajta azonban, szólj nekem egy szót drága fiamról,
 ment-e utánatok ő, elsők közt küzdeni, vagy sem?
 Szólj a derék Péleusztól is, ha talán valamit tudsz:
 megvan-e még tisztsége a népes mürmidonok közt,
 vagy már megvetik őt Hellászban, a phthiai földön,
 mert a kezét meg a lábát már lenyűgözte az aggkor?
 Gyámolaként bizony én ha a nap sugarában aképen
 állhatnék, ahogy egykor a tágas trójai téren
 öltem az ellenség legjobbjait argosziak közt, 500
 hogyha ekép házába mehetnék, csak kis időre:

rettenetes kezeimmel, erőmmel azokra rohannék,
 kik bántalmazták s fejedelmi jogát elorozzák.«
 Így szólt ő; mire én így adtam néki a választ:
 »Én biz a tisztanevű Péleuszról mitse tudok még,
 ámde Neoptolemoszról szólok, drága fiadról,
 mondom a tiszta valót, ahogyan kérdezve kívánod.
 Mert hiszen őt én vittem arányos görbe hajóval
 Szküroszból a remeklábvértes akháj seregekhez.
 S hogyha a trójai vár alján hadiszerre siettünk,
 mindig először szólt a tanácsban, szót sose vétett:
 isteni Nesztór s én voltunk csak nála különbek.
 És amidőn ércel vívtunk mi a trójai síkon,
 nem maradott bizony ő a tömegben, a nagy sokaságban,
 messze előrerohant, sose hátrált senki elől sem,
 és meg is ölt sok férfit a rémületes viadalban.
 Én bizony azt mind nem sorolom föl, nem nevezem meg,
 mennyi vitézt ölt meg, verekedve az argoszi népért,
 csak hős Eurüpuszt említem, a Télephidészt most,
 kit ledöfött ércel, s elesett körülötte a számos
 kéteiosz haditárs, ezt tette a nőknek adott kincs.
 Nála sosem láttam szebbet, csak az isteni Memnónt.
 S hát amikor szálltunk be a lóba, amelyet Epeiosz
 készített, jeles argosziak, s rám volt az egész terv
 bízva: a rejteket ott föltárni, meg újra becsukni,
 akkor az argoszi nép fejedelmei és vezetői
 könnyeiket morzsolták mind, remegett is a térdük:
 rajta bizony nem látta szemem, hogy szépszinű bőre
 elsápadna akár, vagy hogy könny futna le arcán
 s lopva törülgetné: hanem inkább sűrűn esengett,
 hadd törhessen elő, s markolva a kardja fogóját
 és a nehéz kelevézt, tört volna a trójaiakra.
 Majd, hogy földúltuk Priamosz meredekfalu várát,
 zsákmányrésszel, ajándékkal hágott a hajóra,
 sértetlen: meg nem sebesült soha dárda hegyétől,
 kézitusában sem sebesült meg, bárha a harcban
 ez megesik sokszor, hisz Arész sose nézi, hol őrvöng.«
 Így szóltam; mire lelke a gyors lábú Akhileusznak

510

520

530

aszphodelosz-téren nagyokat lépdelve továbbment,
 örvendezve, amért elmondtam, hogy fia mily hős. 540
 Közben az elhúnyt többi halottnak lelke körémállt
 bánatosan, s mindjűk valamit kérdett a bajában.
 És egyedül Telamóniadész Aiásznak a lelke
 állt félrébb, most is haragudva a győzelemért, mit
 bárkánál vetekedve, fölötte arattam: Akhilleusz
 fegyvereit kaptam meg, amelyeket anyja kitűzött.
 Trójai ifjak ítélkeztek, meg Pallasz Athéné.
 Csakhogy bár sose győztem volna e párviadalban:
 ekkora hős szállott le miatta a földi homályba:
 Aiász, ő, aki termettel, tettel kimagaslott 550
 minden akháj közt; tisztanevű Akhileusznak utána.
 Őt megszólítottam ekép mézes szavaimmal:
 »Aiász, tisztanevű Telamón fia, holtod után sem
 hagysz a haraggal föl, melyet ellenem érzel az átkos
 fegyverekért? Azokat kárunkra mutatta fel isten;
 mert te, ki ekkora bástyánk vagy, dőltél ki miattuk.
 Mint ama Péleión Akhileuszt, mi akhájok aképen
 szüntelenül siratunk téged. S itt senkise vétkes,
 csak Zeus volt, ki a dárdavető danaosz daliákra
 megharagudva nagyon, rádküldte a vésteli sorsot. 560
 Lépj ide, kérlek, uram; hallgasd meg a szóm, a beszédem;
 indulatát s erejét fékezd meg büszke szivednek.«
 Így szóltam; hanem ő választ nem adott, de a többi
 holt hős lelke után a sötét Ereboszba továbbment.
 Ott, noha még haragudva, talán szólt volna nekem, vagy
 újból hozzá én: de szivem kedves kebelemben
 ekkor a többi halott lelkét is látni kívánta.
 Ott láttam Mínószt, Kronidész ragyogó fiusarját:
 tartva arany jogarát, holtak közt tette a törvényt
 trónján; s ők döntő szavait kérték a királynak, 570
 ülve meg állva körül, Hádész tágas kapujában.
 Majd meg az órjas Óríont láttam meg utána,
 aszphodelosz-réten vadakat hajtott a hatalmas,
 melyeket egykor még maga ölt meg a pásztori bércen,
 és markába simult sose-romló ércbuzogánya.

Láttam még Titüöszt, a magasztos Gaia fiát is,
 teste kilenc telket betakarva terült el a földön;
 mindkét oldalon egy keselyű ült és a belébe
 vájva, a máját tépte; elűzni se tudta kezével:
 mert Létót támadta meg ő, Zeusz büszke szerelmét, 580
 míg Panopeusz gyönyörű mezején Püthó fele lépdelt.
 Láttam, Tantalosz is hogy szenved, mily nagy a kínja,
 egy tónak közepén: állát csapdosta a hullám,
 úgy állt, szomjuhozott, a vizet sose tudta elérni:
 mert valahányszor csak lehajolt az öreg, hogy igyék már,
 annyiszor elhúzódott tőle a víz; a sötét föld
 látszott lába alatt, szárazzá tette az isten.
 Közbe fölötte magas fák lengették a gyümölcsük,
 drágagyümölcsű gránátalmafa, körte meg alma,
 édes, jó füge és viruló-koronájú olajfák; 590
 és az öreg valahányszor fölnyúlt, hogy leszakítson
 egyet, a szél a sötét felhők fele csapta az ágat.
 Láttam: Szíszüphosz is hogy szenved, mily nagy a kínja,
 mindkét kézzel egy órjas sziklát tolva előre.
 Kézzel is és lábával is úgy nekidőlt ama szirtnek,
 úgy görgette a csúcs fele azt: de amint a tetőre
 ért vele épp, azt súlya megintcsak visszavetette:
 s újra a völgybe gurult le rohanva a szikla, az átkos.
 Nékifeszülve megint elkezdte taszítani; csurgott
 sok veritéke, fejét a kavargó por borította. 600
 Aztán Héraklész erejét láttam meg, azaz csak
 képmását: hiszen ő maga él örök isteneink közt,
 ott lakomázik, s karcsubokájú asszonya Hébé,
 nagy Zeusznak s az aranyсарujú Hérának a lánya.
 És körülötte zsibongtak a holtak, akár a madárraj,
 erre meg arra riadva rohantak; mint a sötét éj
 lépdelt, meztelen újat tartva, nyilát is a húron,
 zordul pillantgatva, akárha kilőni akarná.
 Rettenetes kardtartó szíj körítette a mellét,
 drága aranyból volt, csodaszép veretek diszítették, 610
 vadkanok és medvék, tüzelőszemű bérci oroszlán,
 ütközetek, harcok, gyilkosság, emberölések.

Újabb dolgot akár sose készítsen, ki e szíjat
 egyszer ilyen nagy művészettel földiszitette.
 Ő meg amint rámpillantott, nyomban meg is ismert,
 és zokogó hangon hozzám szárnyas szavakat szólt:
 »Isteni sarj, Láertiadész, leleményes Odüsszeusz,
 jaj, te szegény, bizonyára olyan rossz sors az, amit tűrsz,
 mint amilyent magam is hordottam a nap sugarában.
 Én Kronión Zeusznak voltam fia, csakhogy a kínom
 végtelen és csúf volt: nálam sokkal ki silányabb, 620
 az lett zsarnokom, és iszonyú munkákra jelölt ki.
 Még ide is küldött, hogy a szörny-et elvigyem innen,
 mert azt hitte, hogy ennél már nehezebb feladat nincs.
 Hádész házából fölvittem, a földre vezettem,
 mert Hermész kísért s a bagolyszemű Pallasz Athéné.«
 Így szólt, és tovatűnt Hádész palotája ölében;
 én pedig ott álltam s vártam, hogy hátha előjön
 még ama hősök közül egy, kik rég szálltak a sírba.
 S tán meglátom, ahogy kívántam, e régieket még: 630
 Thészeuszt, Peirithooszt, deli sarjait isteneinknek;
 csakhogy a holtak egész sokasága előbb odatódult
 szörnyű zsvajjal; sápadt félsz ragadott meg azonnal,
 hogy rámküldi a rettenetes Gorgó-fejet is még
 Hádész házából a magasztos Perszephoneia.
 Gyorsan a fürge hajóhoz eredve, parancsot is adtam:
 társaim oldják el, fölszállva, a tatköteléket.
 Fölszálltak szaporán, evezők mellé telepedtek.
 Ókeanosz folyamán hordozta hajónkat a hullám
 s vitte előbb a lapát lefelé, azután meg a jó szél. 640

5.2 Homérosz, Odüsszeia 4. 561-569

Néked meg nem végzeted az, te nemes Meneláosz,
 lónevelő Argosz mezején hogy leld a haláloed,
 ámde az istenek Élűszion mezejére, s a földnek
 végire küldenek el, hol a székehajú Rhadamanthűsz
 úr, s hol a legkönnyebb lét várja a földilakókat:
 hó nem esik, viharok sose dúlnak, nincs soha zápor,
 éleshangu Zephír szele fű csak folyton e tájon,

*Ókeanosztól jő, hogy az embereket felüldítse:
mert a tiéd Helené, s számukra te Zeusz veje is vagy.*

5.3 Platón, Állam 614-621

Nem az Alkinoosz-nál előadott elbeszélést fogom elmondani – kezdem –, hanem egy igen bátor férfiú, a pamphüliai Armeniosz fia, Ér történetét. Ő valamikor régen háborúban elesett, és amikor tíz nap múlva a már oszlófélben levő holttesteket összeszedték, őt ép testtel találták. Hazaszállították, és már a temetésre fölkészítve feküdt a máglyán, amikor tizenkétnapos halott létére föléledt, és föléledvén elmesélte, amit a másvilágon látott. Elmondta, hogy lelke, mihelyt a testéből kilépett, sok más lélekkel együtt vándorolt, és elérkeztek [c] egy csodálatos helyre, ahol a földben egymás mellett két hasadék volt, átellenben pedig, fenn az égben ugyancsak kettő. Közöttük közbül bírák foglaltak helyet, akik miután az ítéletet meghozták, az igazságos lelkeket a jobboldali hasadékon át fölfelé, az égbolton keresztül indították útnak, miután cselekedeteik megítélésére vonatkozó jeleket akasztottak elől rájuk. Az igazságtalanokat a baloldali hasadékon át lefelé irányították; [d] ezek hátul hordták az összes cselekedükre vonatkozó jeleket. Amikor ő a bírák elé lépett, azt mondták neki, hogy az ő feladata lesz majd hírül vinni az embereknek az ott történő dolgokat, és megparancsolták neki, hogy jól hallgasson és figyeljen meg ott mindent. Látta, amint az ítélet meghozatala után az égbolt és a föld két-két hasadékának egyikén át lelkek távoznak, a másik két hasadékon át pedig lelkek érkeznek, mocsokkal és porral belepve azok, akik a föld alól, tisztán, akik az égből jönnek le. A [e] szakadatlanul érkező lelkek azt az érzést keltették benne, mintha hosszú vándorlás után értek volna ide. Lelkendezve vonultak a rétre, és ott, mint valami ünnepi gyülekezetben, letelepedtek, az ismerősök üdvözölték egymást, a föld alól érkezők a másik csapat tagjaitól az égi dolgok felől, amazok meg tőlük a föld alatt történekről érdeklődtek. Elbeszéltek egymásnak történeteiket, emezek nagy jajveszékelés és sírás közepette emlékeztek vissza arra, [615] hogy mennyi és milyen szenvedésen mentek keresztül, és mit láttak a föld alatti vándorlásuk során – ez a vándorlás ezer évig tartott –, az égből érkezők pedig boldog élményekről és csodálatosan szép látomásokról számoltak be. Sok időbe telnék, Glaukón, minden

részletet elmondani; a lényeg azonban az, mint mondta, hogy mindazért az igazságtalanságért, amit valaha másokkal szemben elkövettek, rendre megbűnhődtek, mégpedig mindegyikért tízszeresen. Mindegyik büntetés mértéke egy százéves periódus, minthogy [b] ennyivel számolják az emberi élet tartamát, így mindegyik igazságtalan tettükért tízszeres árat fizettek. Aki például sok embernek okozta halálát azzal, hogy városokat vagy hadseregeket árult el és juttatott rabszolgaságba, vagy akinek valami más gonoszságban volt része, annak minden egyes tettéért tízszeres kint kellett kiállnia. Aki pedig erényes cselekedeteket hajtott végre, igazságos és istenes életet élt, ugyanezen arány szerint részesült jutalomban. Akik [c] éppen csak megszülettek és rövid ideig éltek, azokról mást mondott, de erre nem érdemes kitérni. Az istenekkel és a szülőkkel szembeni tisztetlenség, illetve tiszteletteljes magatartás, valamint a saját kezüleg elkövetett gyilkosság esetében még nagyobb árról beszélt.

Elmondta, hogy jelen volt, amikor valaki azt kérdezte a másiktól, hogy hol van a Nagy Ardaiosz. Ez az Ardaiosz Pamphülia egyik városának volt a türannosza ezer évvel azelőtt, aki öreg édesapját és bátyját [d] megölette, és mint beszélik, sok egyéb istentelenséget is elkövetett. Mint mondta, a megkérdezett így felelt: „Nem jött meg, és nem is fog”.

XIV. A sok szörnyű látvány között ugyanis a következőnek is tanúi voltunk: amikor már közel voltunk a kijáráshoz, és minden más szenvedésen átesve éppen fel akartunk jönni, hirtelen megpillantottuk őt és másokat, legnagyobbreszt türannoszokat, bár voltak köztük magánemberek is, akik nagy gonosztetteket követtek el. Ezeket, amikor már azt hitték, [e] hogy feljöhetnek, a hasadék szája nem engedte, hanem nagyot bődült, valahányszor olyan akart feljönni, aki gyógyíthatatlanul gonosz volt, vagy még nem lakolt meg eléggé. Ekkor, mint mondta, vad, láthatólag tűzben izzó emberek, akik készenlétben állottak és a hangra figyeltek, némelyeket közrefogtak és elhurcoltak, Ardaioszt pedig és másokat kezüknél, lábuknál [616] és fejüknél megkötözve a földre teperték és megnyúzták, aztán úgy vonszolták őket az út mentén álló tüskés bokrokon gerebenezve testüket, miközben azoknak, akik időről-időre elmentek mellettük, elmondták, hogy miért történik a dolog, és hogy ezeket a Tartaroszba

vetik. Noha számos és sokféle félelmet éltek meg, mint mondta, a legjobban mégis attól rettegetek, hogy meg ne szólaljon az a hang, amikor éppen fel akarnak jönni; és nagy örömmel hágott fel mind-egyikük, ha a hang nem szólalt meg. Ilyenek voltak a büntetések és a bűnhódések, [b] és velük szemben álltak a jutalmazások. Amikor aztán a réten kinek-kinek letelt a hét napja, a nyolcadikon megint csak útnak kellett indulniuk, és az elindulás utáni negyedik napon érkeztek egy helyre, ahonnan a magasban az egész égen és földön át feszülő, egyenes, oszlopszerű fényt láttak, amely igen hasonlított a szivárványhoz, de sokkal ragyogóbb és tisztább volt. További egynapi út után aztán beléptek ebbe a fénybe, és ott megpillantották a fény közepén, [c] az égboltozathoz kapcsolva az ég kötelékeinek a végeit. Ez a fény volt ugyanis az égboltozatot összetartó kötelék – olyan, mint a hadihajókat övező erősítőkötel – amely az égbolt egész területét körülfogja. Ennek a végére van akasztva Ananké orsója, amelynek révén minden körforgás végbemegy. Az orsó nyele és kampója adamantból van, korongja is ebből, meg egyéb anyagokból készült. A korong szerkezete [d] ilyen: alakja éppen olyan, mint a nálunk használatos korongé, de abból, amit elmondott, azt lehet kivenni, hogy olyan, mintha egy nagy, üres, azaz körben kivágott közepű korongba egy ugyanilyen másik, de kisebb korong volna beleillesztve, akárcsak az egymásba illesztett dobozok, és így tovább egy harmadik, majd egy negyedik és még további négy. Összesen ugyanis nyolc egymásba illesztett korong van, peremük a korong felületén megannyi körnek [e] látszik, maga a felület pedig egyetlen folytonos felszínű korongot ad ki, amely a nyél körül forog. A nyél a nyolcadik korog középpontján van keresztülvezetve. Az első, azaz a legkülső korongnak van a legszélesebb körpereme; e tekintetben a második helyen áll a hatodik korong, harmadik helyen a negyedik korong, negyedik helyen a nyolcadik, ötödik helyen a hetedik, hatodik helyen az ötödik, hetedik helyen a harmadik, és a nyolcadik helyen a második. A legnagyobb korong pereme sziporkázó, a hetediké a legragyogóbb, a nyolcadiké a hetedikétől megvilágítva kapja [617] a színét, a másodiké és az ötödiké hasonlít egymáshoz – az előbbieknél halványabbak –, a harmadiknak van a legfehérebb színe, a negyedik vöröses, a hatodik fényességben a második helyen áll. Az orsó egésze egy irányban pörög, de a körben forgó egészen belül lévő hét kör az

egésszel ellentétes irányú lassú körforgást végez. A leggyorsabbat a nyolcadik; második helyen [b] következik a gyorsaságban a hetedik, hatodik és ötödik kör, amelyek egyforma sebességgel mozognak; harmadik helyen van a körforgás sebességében – ők így látták – a negyedik kör, negyedik helyen a harmadik kör, és az ötödik helyen a második. Az orsó Ananké térdén forog körbe. Mindegyik kör felső részén egy-egy szirén ül, aki a körrel együtt körben forog, és mindig egy és ugyanazt a hangot hallatja; a nyolc hang aztán egyetlen harmóniában cseng össze. Másik három nőalak pedig körben ül, mindegyik [c] a trónusán. Ezek a Moirák, Ananké leányai, fehér ruhában, fejükön szalagdísszel: Lakheszisz, Klóthó és Atroposz, akik a szirénekkal összhangban énekelnek, mégpedig Lakheszisz az elmúlt, Klóthó a jelenbeli, Atroposz a jövőbeli dolgokról. Klóthó a jobbkezével időről időre meg-megérinti az orsónak a külső körét, így segíti forgásában, Atroposz a baljával ugyanígy a belső köröket, Lakheszisz pedig [d] mindkét kezével sorban hol a belső köröket, hol a külsőt érinti meg.

XV. Mikor odaérkeztek, tüstént Lakheszisz elé kellett járulniuk. Egy pap mindenké elött fölsorakoztatta őket, majd Lakheszisz öléből sorshúzó cserepeket és életmintákat vett a kezébe, föllépett egy magas emelvényre és így szólt: „Ezek Ananké leányának, a szűz Lakheszisznek szavai. Egynapos életű lelkek! Íme a halandók új, halált hozó periódusának kezdete. Nem titeket [e] sorsol ki a daimón, hanem ti választotok daimónt magatoknak. Akinek az első hely jut, az válasszon magának először életformát, amely mellett aztán kénytelen-kelletlen ki kell tartania. Az erénynek azonban nincs gazdája: mindenki aszerint részesül belőle, amint többé vagy kevésbé tiszteli vagy nem tiszteli. Az a felelős, aki választ; az isten nem felelős.” E szavakkal közibük dobta a sorshúzó cserepeket, és mindenki fölemelte azt, amelyik mellette esett a földre, csak ő nem, mert neki megtiltották. Aki fölvetett egyet, abból megtudta, hányadik helyre jutott. [618] Ezek után az életmintákat rakta ki elébük a földre, sokkal többet, mint ahányan ők voltak. Sokféle minta volt ott: minden állatfajtának az életmintája, és az összes emberi életforma is. Türranosz-sorsok: részint olyanok, akik egész életüket végigzsarnokoskodták, részint, akik megbuktak és szegénységben, száműzetésben vagy

éppen koldusként végezték. Tekintélyes emberek életmintái: testalkat, szépség, testi erő, [b] küzdőképesség kölcsönözte tekintély, aztán a származásból és az ősök erényéből adódó nemesség. Épp így voltak tekintélyt nélkülöző életek is; az asszonyok esetében ugyanazek a változatok. A lélek minősége nem volt rögzített, hiszen a lélek, ha más életformát választ, szükségképpen maga is mássá lesz. A többi jellemvonás azonban mind egymással, mind a gazdagsággal, szegénységgel, betegséggel és egészséggel, meg ezeknek köztes állapotaival keveredett. Valószínűleg ebben rejlik, kedves Glaukón, a nagy kockázat az emberre nézve, és ezért kell elsősorban azzal törődnünk, [c] hogy minden más tudást félresöpörve mindegyikünk annak a tudásnak legyen kutatója és tudója, hogy honnan tudná megtanulni és kitudni, vajon ki teheti őt képessé és jártassá benne, hogy különbséget téve a jó és a silány életforma között a lehetséges életminták közül mindig a legjobbat válassza, és az imént említett szempontokat egymással összevetve és meghatározva tisztában legyen az életformának az erényhez való viszonyával, megtudja, mit ér a szegénységgel vagy gazdagsággal vegyülő szépség, [d] és a lélek milyen alkatával társulva eredményez jót vagy rosszat. Továbbá az előkelő és az alacsony származás, a visszavonult élet és a vezetői tisztségek, a testi erő és a gyengeség, a jó és a rossz értelmi felfogás, egyszóval minden ilyen, természetadta és megszerezhető lelki vonás egymással keveredve mit eredményez. Mindezen körülmények alapján választhat csak az ember, a lélek természetének figyelembevételével a rosszabb és a jobb élet között, rosszabbon [e] értve azt, amelyik a lelket odajuttatja, hogy igazságtalanabbá, jobbon pedig azt, amelyik oda, hogy igazságosabbá válják. Minden egyéb szemponttól vegyünk búcsút, hiszen már megláttuk, hogy az élet és a halál tekintetében is ez a legerőteljesebb választás. A Hadészba ebben a [619] gyémántkemény meggyőződésben kell az embernek leszállnia, hogy ott se szédítse meg őt a gazdagság és más efféle rossz, ne vetemedjék zsarnokságra vagy más efféle praktikára, aminek folytán sok jóvátehetetlen gátságot követ el, és maga még nagyobbakat kénytelen elszenvetni, hanem ismerje fel, hogy mindig az ilyen túlzások közt középpont elhelyezkedő életet kell választania, és a túlzást mindkét irányban kerülnie kell, lehetőleg már ebben az életben, de az egész túlvilági életben is, mert így lesz az ember [b] a legboldogabb.

XVI. Mint a túlvilágról jött hírnök beszélt, ezt mondta a pap is: „Még aki utolsónak járul is ide, ám okosan választ és emelkedett komolysággal él, annak a számára is marad elfogadható, nem rossz életforma. Aki elsőnek választ, ne legyen könnyelmű, aki utolsónak, ne essen kétségbe!”

Mint mondta, e szavak után előlépett az, aki az első sorszámat húzta, és nyomban kiválasztotta magának a legteljesebb türannoszi hatalmat. Ám ostobaságból és mohóságból nem járt el elég gondosan a választásnál, [c] mert elkerülte a figyelmét, hogy kiválasztott életformájában a sors végzése szerint bennefoglaltatott tulajdon gyermekeinek felfalása és egyéb szörnyűségek. Amikor aztán alkalma volt rá, hogy átgondolja a dolgot, verte a mellét és siránkozott a választás miatt, és sehogy sem akart belenyugodni a pap előzetes figyelmeztetésébe. Nem magát okolta a bajokért, hanem a véletlent, a daimónokat, szóval mindent inkább, csak magát nem. Ez az ember azok közül való volt, akik az égből érkeztek, előző életében egy rendezett alkotmányú államban élt, de ott csak szokásból, nem pedig bölcsességszeretből [d] volt részese az erénynek. Mondhatni, azok között, akik így lépre mentek, nem voltak kevesebben az égből érkezettek, hiszen ezeket nem edzették meg a szenvedések. Azok ellenben, akik a föld alól jöttek, legnagyobb részt – mivel maguk is megkínlódtak már, és ezt másokon is látták – nem végezték ilyen hebehurgyán a választást. Ez a körülmény, valamint a sorsolás szeszélye az oka annak, hogy a legtöbb lélek jó, illetve rossz sorsa az ellenkezőjére változik. Mert ha az ember, valahányszor az itteni életbe érkezik, mindig őszintén a bölcsesség szeretetében élne [e] és a választás sorrendjében sem kerül az utolsók közé, valószínű, hogy az odaát elhangzó figyelmeztetések alapján nemcsak az itteni világban élne boldogan, hanem innen oda, és onnan vissza is nem föld alatti és rögzös, hanem sima és égi úton juthatna el.

Elmondta még, hogy érdemes volt megfigyelni, miképpen választottak életformát az egyes lelkek. [620] Ez a látvány szánalmat keltő, majd meg mulatságos és megdöbbenítő volt. Többnyire a korábbi, megszokott életformájuk szerint választottak. Említette, hogy egy lélek, amely valaha Orpheuszé volt, a hattyú életformáját választotta, mert gyűlölte a női nemet, amely halálát okozta, és nem akart asszonyban megfogantva megszületni. Láta Thamürasz lelkét, amely a csalogány életét választotta. De látott egy hattyút

is, amely emberi életet választott, és más, zenei érzékkel rendelkező állatokat, amelyek így cselekedtek. [b] A huszas sorsszámú lélek választása az oroszlán életére esett: ez Aiasznak, Telamón fiának a lelke volt, amely irtózott attól, hogy emberré legyen, mert még jól emlékezett a fegyverzet ügyében hozott döntésre. A következő lélek Agamemnóné volt. Az emberi nem iránti gyűlöletből, a kiállott szenvedések miatt ez a lélek egy sas életével cserélte föl az emberi életet. A sorsolásban középtájt került sorra Atalanté lelke, amely midőn megpillantotta egy atléta gyönyörű tiszteletajándékait, nem tudott mellettük elmenni, hanem azokat választotta. Utána lehetett [c] látni Epeiosznak, Panopeusz fiának a lelkét, amely egy művészi munkát készítő asszony természetébe ment át. Még hátrább, az utolsók között látta a bohóckodó Therszitész lelkét, amely egy majomba bújt bele. Véletlenül Odüsszeusz lelkét jelölte ki a sors arra, hogy valamennyi közül utolsóként járuljon a választáshoz. Ekkor ő, mivel a korábbi viszontagságaira való emlékezés hatása alatt hallani sem akart a dicsőségvágyról, sokáig járt fel és alá, és egy közéleti szerepléstől távolálló magánember életformáját kereste. Végül nagy nehezen meg is találta: ott feküdt valahol, másoktól észre sem véve. Amikor a lelke ezt megpillantotta, [d] azt mondta, hogy akkor is így tett volna, ha az első sorsszámot kapja – és nagy örömmel vette magához. Hasonlóképpen vándorolt más állatok lelke is emberekbe, vagy egyik állat a másikba. Az igazságtalakodók vad, az igazságosak pedig szelíd állatokká változtak, és mindenféle keveredésre volt példa.

Amikor valamennyi lélek kiválasztotta már az életformáját, a sorsolás sorrendjében Lakheszisz elé járultak, és ő mindegyikük mellé kísérőül odaállította azt a daimónt, akit ki-kí választott, [e] hogy vigyázzon életére és teljesítse be sorsát. Ez a daimón először is Klóthóhoz vezette a lelkét, és az ő keze, és orsójának a pörgése alatt hitelesítette azt a sorsot, amelyet az illető választott. Ezt megérintve tovább vezette őt Atroposz fonásához, hogy a megfont fonalat változatlanra tegye. Innen, anélkül, hogy hátrafordult volna, [621] Ananké trónusához ment, elhaladt előtte, és amikor a többiek is áthaladtak, valamennyien a Léthé síkságára vonultak, nagy forróságban és szörnyen fojtogató levegőn, mert ott sem fa, sem semmiféle növényzet nem volt. Itt táboroztak estefelé az Amelész folyó partján, amelynek vizét semmiféle edény nem tudja magában tartani. Ennek

a vízből mindenkinek innia kellett egy bizonyos mennyiséget, de akit a belátása vissza nem tartott, az többet is ivott a kiszabott mennyiségnél. Aki aztán ivott belőle, [b] az mindent elfelejtett. Mikor lefeküdtek és éjfél lett, mennydörgés támadt és a föld remegni kezdett, és ekkor hirtelen az egyik erre, a másik amarra sodródott, fölfelé, szökellve, mint a csillagok, hogy megszülessék. Neki nem engedtek inni a vízből. De hogy merre és miképpen jutott vissza a testébe, azt nem tudja, csak reggel hirtelen felnyitotta a szemét, és látta, hogy ott fekszik a máglyán.

Így maradt ránk, Glaukón, ez a mítosz, és nem ment veszendőbe. Sőt minket is [c] megmenthet, ha hallgatunk rá, és így a Léthé folyóján is szerencsésen át fogunk jutni, meg a lelkünket sem fogjuk beszenyyezni. Ha megfogadjuk, amit mondok, akkor elhisszük, hogy a lélek halhatatlan, és képes minden rosszat és minden jót elviselni, akkor mindig a fölfelé vezető úthoz ragaszkodunk, a belátással társult igazságosságot gyakoroljuk, hogy így önmagunkkal és az istenekkel barátságban maradjunk, nemcsak addig, amíg e földön időzünk, hanem akkor is, amikor elnyerjük [d] az érte járó jutalmat, amelyet díjnyertes győztesek módjára mindenünnen összegyűjtünk, hogy ne csak itt, hanem az ezeréves utazás alatt is, amelyet leírtunk, boldogan éljünk. (ford. Szabó Miklós)

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

Hegy Dolores, *Polis és vallás. Bevezetés a görög vallástörténetbe*, Budapest: Osiris, 2002.

Hegy Dolores, *Görög vallástörténeti chrestomathia*, Budapest: Osiris, 2003.

Sarkady János (szerk.), *Görög vallás, görög istenek*, Budapest: Gondolat, 1974.

Walter Burkert, *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, trans. Peter Bing. Berkeley: University of California. 1983.

Walter Burkert, *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche* (2. kiad.), Stuttgart: Kohlhammer, 2010.

Walter Burkert, *Structure and history in Greek mythology and ritual*, Berkeley: University of California, 1979.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Keressen olyan mítoszokat, amelyekben az állatáldozat fontos szerepet játszik!
2. Gyűjtse ki az áldozati szertartás fontos elemeit a fenti drámaidézetből (#3.3)!
3. Miben nyilvánult meg Amphiaraos kultusza Óróposban? Melyik mondakörhöz kapcsolódott ez a kultusz?
4. Miben hasonlít és miben különbözik az athéni Athéna- és az argosi Héra-kultusz alapításának mitikus története? Melyik szolgálhatott kiindulópontként a másik számára?
5. Gyűjtse össze Prométheus jelzőit az idézett Hésiodos-szövegekből! Hogyan értékeli a költő a titán alakját és tetteit?
6. Kik bűnhődtek, mit vétettek és mi volt a büntetésük az alvilágban szenvedőknek (pl. Tantalos, Sziszüphos, Ixión)?
7. Miről volt nevezetes Diagoras?
8. Milyen helyszínekhez kapcsolódott Démétér és Persephoné mítosza?
9. Milyen világkorszakokat feltételeztek a görögök az emberiség fejlődésében?

3. MÍTOSZ ÉS IRODALOM

A legtöbb mítoszt valamilyen ókori irodalmi feldolgozásból ismerjük, másrészt az ókori irodalom minden korszakában és műfajában meghatározó szerepük van a mítoszoknak, hiszen ezek ismerete nélkül a legtöbb irodalmi alkotást aligha lehet megérteni. Az argonauták, a trójai háború vagy éppen Héraklés mítoszai nyilván nagyon korán és széleskörben ismertek voltak és számtalan irodalmi feldolgozásuk készült, illetve maradt ránk. Voltak azonban helyi mítoszok, amelyek csak viszonylag későn kerültek lejegyzésre, és sokáig nem keltették fel neves költők vagy írók figyelmét, vagy csak valamely római szerző verziója maradt ránk. (#1)

A mítoszok általában közismert voltuknál fogva példázatokként, hasonlatként jelennek meg, amelyekre a költők, írók vagy az egyes történetek szereplői hivatkoznak. Ez a gyakorlat már Homérosznál is megtalálható (#2), később elégiákban (#3) lírai költeményekben (#4), epigrammákban (#9.2) és prózai alkotásokban is megjelenik (#6). Valójában egyetlen kivétellel az összes ránk maradt görög tragédia mitikus témát dolgoz fel (és az elveszett darabok között is nagyon kevés volt, amelyik Aischylos *Perzsák* c. darabjához hasonlóan nem mitikus, hanem történelmi témájú volt) és ezek a művek a korabeli vagy akár mai hallgatóság számára is egyfajta példázatként szolgálnak. Az Aristophanés darabjaiból ismert ókomédia nem közvetlenül a mítoszokból meríti témáját, de gyakran alkalmaz mitikus szereplőket (pl. Héraklés, Dionysos a *Békák* c. darabban vagy Prométheus a *Madarakban*), helyszíneket és a cselekmény is gyakran követi a hagyományos mítoszok felépítését, fordulatait.

Az eposzokban és a drámákban a mitikus történetek elbeszélése, illetve megjelenítése volt a fő cél, de az istenek tiszteletére előadott himnuszoknak (#5) vagy a különféle versenyek győzteseit ünneplő ódáknak is a legnagyobb részét a mitikus elbeszélések töltötték ki. A költő, illetve a szerző mindig számíthatott arra, hogy a hallgatóság nagyjából ismeri a szereplőket és a történetet, ezért csak azokat a részleteket dolgozta ki, beszélte el részletesebben, amelyek az adott összefüggésben fontosak voltak és persze ezeket a részleteket mindig az éppen aktuális mondanivalóhoz igazíthatta (ld. D #1). Az Ilias például a trójai háborúnak csak egy elenyészően rövidke epizódját beszélte el részletesen, a többi számtalan más szerző igyekezett pótolni és mindig adva volt a lehetőség, hogy egy történetet új

részletekkel egészítsenek ki, illetve akár radikálisan úrafogalmazzanak (D #2). A trójai háború tehát kimeríthetetlen kincsesbánya volt, és még a császárkorban is eposzokat (Quintus Smyrnaeus, Tryphiodóros, Kolluthos) és fiktív szemtanú-beszámolókat (krétai Diktys és a frígiai Darés) írtak róla.

A rengeteg közismert történet, illetve részlet ismételtetése nyilván unalmas lett volna, ezért a szerzők általában csak röviden utaltak az egyes mítoszokra, illetve mindig más és más szereplő szempontjából adták elő a történeteket, új szereplőket, új epizódokat iktattak be a hagyományos történetekbe vagy éppen újraértelmezték a hagyományos történetet. Szép példája ennek az első fejezetben már megismert Polyphémos történetének hellénisztikus kori átalakítása (#7) vagy Prométheus alakja, akinek a története magyarázhatta az emberiséget sújtó bajokat (ld. 2 #4.2), de más megközelítésben lehetett őt az emberiség legfőbb jótevőjeként is láttatni (#8). A mitikus utalások esetében is változatosságra törekedtek, ugyanazokat a szereplőket sokszor más-más néven nevezték (pl. Zeus – Kronidés, Agamemnón – Atreidés, Apollón – Phoibos, Messzelövő stb.) és igyekeztek minél körmönfontabban fogalmazni. Ez pedig azt eredményezte, hogy a mai vagy az ókori olvasó, de sokszor még a szakember sem tudja pontosan kihámozni, hogy mire is gondolt a szerző. Legdöbbenetesebb ebből a szempontból az a hellénisztikus kori költemény (Lykophrón *Alexandra* c. műve), amely homályos jóslatok sorozatából áll és nyilván már az ókorban sem értették magyarázatok nélkül, ezért minden egyes sorához hosszas magyarázatokat kellett fűzni.

Az érdeklődés felkeltése érdekében olyan művek is születtek, amelyek a hagyományos változatoktól nemcsak kisebb részletekben tértek el, hanem azokkal szöges ellentétben álltak. Már az archaikus korban született olyan költemény, amely azt állította, hogy a trójai háborút kiváltó Helené valójában sohasem volt Trójában (D #2) és Euripidész egy egész drámát szentelt ennek kifejtésére. A klasszikus korban a szónoklattan felvirágzásával megszülettek olyan szónoki mesterművek, amelyek részletesen érveltek a hagyományostól eltérő álláspont mellett (Gorgias: Helené védőbeszéde, Palamédész dicsérete), a római császárkorban pedig Lukianos kifejezetten parodizálta a mítoszok hagyományos változatait (#9.1). A szónokiskolákban azt gyakorolták, hogy egy-egy híres mitikus alak bizonyos helyzetben mit és hogyan mondhatott és meg kellett tudni védeni vagy éppen cáfolni Homéros bizonyos állításait (#10). Persze Homéros sorai nem voltak minden szempontból egyértelműek, ezért különféle magyarázó jegyzetek (ún. scholionok) készültek hozzájuk (pl. 6 #10) és sokszor már az ókorban is heves viták folytak egy-egy kérdésről (#11), sőt mind a mai napig vita tárgya lehet, hogy mit is gondolhatott a szerző. Agamemnón családfájának homéroszi bemutatásában

például (#12) már az ókoriaknak is feltűnt, hogy Atreus és Thyestés véres történetét nem említi a költő, és úgy tűnik, hogy vagy nem ismerte, vagy szándékosan elhallgatta a későbbi (ókori írott és újkori népmesei) hagyományból oly jól ismert családi viszályt és csupán néhány homályos értelmű jelzővel utalt az eseményekre. Mivel nincs korábbi írásos feljegyzés, a kérdés végső soron eldönthetetlen.

Viszonylag ritkán adódik olyan lehetőség, hogy ugyanazt a történetet több, irodalmilag jelentős és részletes megfogalmazásban is ismerjük, de Orestés és Élektra története fennmaradt mindhárom nagy athéni tragédiaszerző (Aischylos, Sophoklés és Euripidés) egy-egy darabjában és ezért ezeket érdemes egymással összehasonlítani. (Ilyesfajta összehasonlítást az ókorban nyilván sok más esetben is el lehetett végezni, hiszen sokkal több darab volt ismert, és a prusai Dión 52. beszédében be is számol róla, hogy ezzel foglalatосkodott egy egész napon át.) Az előzmények és a cselekmény alapvetően mindegyikben ugyanaz: Orestést még csecsemőkorában sikerült valahogy kimenekíteni a szülői házból, miután anyja, Klytaimnéstra és az ő szeretője Aigisthos meggyilkolták a Trója alól hazatérő apát, Agamemnónt. Orestés nővére, Élektra otthonmaradt és az időközben felserdült Orestést várja, hogy közösen bosszút álljanak apjuk gyilkosain. A titokban hazatérő Orestés és nővére találkoznak, egymásra ismernek és sikerrel végre is hajtják tervüket, tehát megölik saját anyjukat is. Aischylos *Áldozatvivők* c. darabjában a testvérek egymásra ismerése Agamemnón sírjánál történik és teljesen meseszerű, hiszen lábnymuk és hajfürtjeik hasonlóságából jönnek rá arra, hogy ők valójában testvérek. Ezt a jelenetet Sophoklés mellékessé fokozza le, és az egymásra ismerést áthelyezi a palotába. Itt már Élektra alakja, jelleme áll a dráma középpontjában, és éppen ezért Sophoklés bevezet, kitalál neki még egy lánytestvért, Khrysothemist, akit egészen más fából faragtak, szóváltásba keveredik nővérel és ezáltal kidomborítja Élektra hajthatatlanságát. Míg Aischylosnál az emberek az istenek által megszabott rend helyreállítása érdekében cselekszenek, és végül is, ha nem is darab, de a trilógia végén helyre is áll a rend, addig Sophoklésnél az ember saját elhatározásán van a hangsúly. Euripidés még továbbfejleszti, tökéletesíti a darab dramaturgiáját és egyértelművé teszi, hogy az anyagyilkosságért az isteneket terheli a felelősség. Aischylosnál sincs ez másként, csak épp ott az istenek képesek rendet teremteni, Euripidésnél viszont tehetetlennek tűnnek. Már az ókorban is világos volt, hogy nyelvezetében, világlátásában nagyon nagy a különbség a három klasszikus szerző között, pedig időben nem álltak egymástól nagyon távol: Aischylos a perzsa háborúk nemzedékéhez tartozott, Sophoklés Periklés korának embere, Euripidés pedig nagyrészt az 5. század végén, a Peloponnésosi háború zűrzavaros idején alkotott. Tény, hogy

az ókorban egyértelműen Euripidész volt a legnépszerűbb, de ez lehet, hogy nem annyira a darabok tartalmának, hanem a (mára nagyrészt elveszett) zenéjének volt köszönhető.

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

#1 Publius Ovidius Naso, Átváltozások 8.611–724

„Végtelen ám a hatalma, határt sosem ismer, az égnek;
 s mit csak az égilakók kívántak, teljesedett is;
 s hogy sose kételkedj: hárs mellett tölgyfa magaslik
 phryg halmok közepett, közepes kőfal körülöttük:
 láttam, mert Pittheus odaküldött egykoron engem,
 minthogy az apja, Pelops volt régen e föld fejedelme.
 Nem távol tó áll, tó most, hajdanta lakott föld,
 most szárcsák, vöcskők, vizityúk lakhelye, posvány.
 Arra halandó képében Jupiter s vele pálcás
 gyermeke jött, Atlantiades, de levette a szárnyát.
 Kértek ezer házban pihenőt és éjjeli szállást,
 zártak ezer házat reteszek; hanem egy befogadta
 mégis a két istent, csak sásfedeles kicsi kunyhó,
 ám jó Baucis anyó s vele egykoru férje Philemon
 házasság ott lettek még ifjan, s ott öregedtek
 együtt, és a szegénységet megvallva viselték
 könnyen e kunyhóban, sose lázadt ellene lelkük;
 ott urat és szolgát, vendég, be hiába keresnél:
 ők az egész háznép, s a parancsot az adja, ki kapja.

Hát hogy az égilakók e szerény kicsi házhoz elértek,
 és fej ükét hajtván alacsony kapuján bekerültek,
 már elibük széket hoz az agg, le is ülteti őket;
 rá a szerény Baucis takarót tesz, durvaszövésűt,
 tűzhelye langyosodott hamuját tovasöpri, föléleszt
 tegnapi csöpp parazsat, táplálja levéllel a lángot
 s száraz kéreggel; lobbantja öreg lehelettel;

fölszelt mézgafenyőt, padlásról hozza a rőzsét,
 tördeli szét, s a kis üstnek alá odarakja serényen.
 Majd, a locsolt kertből ami zöltséget hoz a férje,
 fosztja levéltől mind; azután kormos fatetőről
 ágas villával leemel füstlepte szalonnát,
 mit be soká őrzött, darabocskát szel le belőle,
 és a tűzön buzgó vízben megfőzi puhára.
 Múlatják az időt közben, csalják csevegéssel,
 várakozásuk könnyű legyen. S ama bükkfa-medencét,
 falbaütött szögről mely függött görbe fülével,
 langyosodott vízzel töltik, fürdetni a lábuk;
 állt a középén egy ágy, raknak rá nádbuzogánynak
 pelyhével töltött vánkost; fűzből keret és láb.
 Nádbuzogány-pelyhes vánkost tesznek kerevetre,
 rendezik el buzgón; fűzből kerevet-keret és láb;
 rá takarót tesznek, mit egyébkor elő sose vesznek,
 csak szent ünnepeken; de bizony hogy ez is csak öreg volt
 és foszlott, illő mindenhogy a fűz-kerevethez.
 Dőlt le a két isten. Nekitűzőzködve, remegve
 asztalt ád az anyó: de a háromból rövidebb volt
 egy láb: tettek alá cserepet, s eltűnt a különbség,
 már egyenes; lapját zöld ménta sikálja simára.
 Tiszta Minervának kétszínű bogyója kerül rá,
 s ősszel termő som borseprő-övta gyümölcse;
 répa, cikória is, sajttá sűrűdötten aludt tej,
 s vele tojás, langyos hamuban forgatva kifőzött,
 mindez agyagtálban. S keverő, ami éppoly ezüstből
 volt vésett, vele meg faragott poharak, valamennyi
 bükkfából, sárgállt vajt öblük szőke viasszal;
 csöpp kis idő: s melegen küldött neki étket a tűzhely,
 végül a nem nagy időn át vénült bor jön utána,
 s második asztalnak mindez hamar ad helyet aztán:
 ott a dió, füge, ott az aszalt datolyák meg a szilva,
 majd remekillatu alma kerül kereköblü kosárba,
 s bíborosult vessző leszedett friss fürtje, a szőlő.
 Ott közepütt, a fehér lépesméz; és ami legfőbb:
 jóakaró orcák, sose rest, sose szűkös igyekvés.

Közben a kancsóról látják, hogy megtelik újra mindig, amint kiürül, s hogy a bor megemelkedik önként, megrémülnek, a furcsa csodán, tenyerét fölemelve Baucis anyó könyörög s vele félénk férje Philemon, rögtönzött kicsiny étkeikért a bocsánatuk esdve. Volt egy lúdjuk, a kis kunyhó őrzője, egyetlen, ezt a lakók le akarták vágni az égilakóknak; fürge a lúd, repdes, fárasztja a két öregembert, játssza ki őket igen hosszan, s fut az égilakókhoz végülis oltalomért: mire ők tiltják leölését.

»Égből érkeztünk, bűnhődni fog itt a sok ádáz szomszéd, érdeme díjában; de ti«, szólnak, »a vészből megmenekültök, igen; de ki kell most lépnetek innen, s nyomdokaink kísérve, a hegy meredek tetejére mennetek!« Így is tesz mindkettő, botrahajolva lépdelnek föl a domb derekán igyekezve a vének.

Annyira voltak csak, mint nyíl tud szállni, a csúcstól, s vissza amint néznek, látják, hogy lent az egész táj mélyre, mocsárba merült, csak az ő kicsiny otthonuk áll még; sírnak a szomszédok sorsán, s ámulnak az aggok; s ím az a kettőjüknek is oly kicsi ócska lakocska templommá válik: cölöp állott, most csupa oszlop, sárgul a zsupp, s a tető tündöklök sárga arannyal, díszes az ajtófél, márványból rakva a padlat. Saturnus fia most szeliden megkérdezi tőlük:

»Mondd, te igazságos vénember s hű felesége ennek a jó férjnek, mire vágytok?« Csak keveset szól Baucisszal, s közösen vele már ezt kéri Philemon:

»Itt mi a papjaitok, szentélyetek őrei légyünk, s mert egyetértésben töltöttük az életet együtt, egy legyen elhívó óránk, sose lássam a sírját én feleségemnek, ne temessen el ő soha engem.«

Teljesedik vágyuk: hív őrei voltak a szentelt helynek, míg éltek; s mikor őket az aggkor, az évek megtörték, s mikor épp ama lépcsőn állva, az elmúlt dolgokról szóltak, hát Baucis látja: Philemon

*lombosodik, s Baucist levedzeni látja Philemon.
Már mindkettőnek kezdett arcára a lombcsúcs
nőni, mikor míg még lehetett, »Isten veled, édes
hitvesem!« ezt mondták, egyszerre, s az ágak is ekkor
és egyszerre belepték ajkuk: a thynosi tájon
azt az iker két fát a lakos mutogatja ma is még.
Ezt szavanemjászó sok vén (nem volt oka csálni)
mondta el énnekem; magam is láttam koszorúkat
függni az ágakon ott, s szóltam, magam is, koszorúzva:
»Égi legyen, kit az ég kedvel, s tisztelt, aki tisztelt!«»*

#2 Homérosz, Iliasz 24. 596-620

*Szólt s ismét sátrába került be a fényes Akhilleusz,
s honnan ismét fölkelt díszes, faragott heverőre
ült le, a fal mellé, s így szólt az öreg Priamoszhoz:
„Íme, kiadtam a gyermeked, agg, akiért könyörögtél:
fekszik a hordágyon, s tüstént mikor eljön a Hajnal,
látod s elviheted; gondoljunk most az evésre.
Hisz gondolt az evésre a sűrűhajjú Niobé is,
bárha tizenkét gyermeke hullt el a termei mélyén,
lánya hat és viruló fia hat; fiait nagy Apollón
mind lenyilazta ezüst íjával, mert Niobéra
megdühödött, s nyilas Artemisz úrnő ölte le lányát
mind, mert ő széparcú Létóval vetekedve
mondta, hogy az csak kettőt szült, míg ő maga többet:
s lám, noha csak ketten, lenyilaszták ők valamennyit.
Hosszu kilenc napon át nem akadt nekik eltemetőjük,
mert hisz a népet kövé változtatta Kronión;
égbeli isteneink földelték végül el őket.
S még Niobé is evett, kimerülten a sok zokogástól.
Most meg az elhagyatott hegyeken, sziklák tetejében,
ős Szípüloszban, ahol mondják, hogy az isteni Nimfák
fekhelye van, s Akhelóosz mellé járnak a táncba,
ott, noha kövé vált, égbőljött kínokat érez.*

*Rajta, te isteni agg, gondoljunk hát mi magunk is
már lakománkra; utána sirathatod édes sarjad,
míg Trójába viszed: hisz méltó nagy siratásra.”*

#3 Túrtaiosz 11. töredék

*Nem fűzném versembe a férfit, szóba se hoznám,
jól birkózni ha tud, vagy fut a versenyeken,
nem, ha a Küklópszok nagysága, hatalma övé is,
s elhagynák szaladó lábai thrák Boreászt,
sem, ha Tithónosznál is igézőbb lenne alakja,
s Mídász meg Kinürasz bujna a pénze előtt:
sem, ha királyibb lenne a Tantalosz-ági Pelopsznál,
s mézszavu Adrésztosz nyelve se lenne simább,
s lenne övé minden hírnév, – ha a harci erény nem:
mert nem lesz soha hős férfi a háboruban
az, ki a véres ölésre tekintve leejti a karját,
ellenségre közel törve lecsapni remeg.
Minden erénynél több ez, a legméltóbb jutalomra,
legszebb pályafutás ifjak előtt ez a cél.
Mert a vitézség hasznos a városnak, meg a népnek,
hogyha a férfi kitart, s szüntelenül legelől
lépked, az első sorban; a lelkét gyáva futástól
távoltartva, merész szívvel előre halad,
s együtt álló társait is buzdítja szavával, -
így lesz hős a derék férfi a háboruban:
gyorsan megfordítja az ellenség csatarendjét,
bár rohamoz, s buzgón állja a had viharát.*

(ford. Kerényi Grácia)

#4 Szapphó, Hérához

*Állj fejem mellé, mikor álmodom, szent
Héra úrasszony, gyönyörű alakban,*

*mint az Átreusz két fia látta, esdvén,
képed, a két úr,*

*épp mikor Tróját leigázta karjuk;
és Szkamandrosztól mikor útrakeltek,
otthonukba vissza elérni nékik
nem lehetett még,*

*míg nem áldoztak neked és uradnak
és Thüóné hőnszeretett fiának.
Éppenúgy kérlek könyörögve, úrnő:
hadd tegyem újra*

*Leszboszomban szép hivatásom, ismét
drága szűzek közt, kiket annyi táncra,
dalra oktattam, mikor ünneped jött
szent örömével.*

*Mint a két Átreusz-ivadék hajóit
visszajuttattad honi partra, kérlek:
engem is vígy vissza hazámba, Héra,
légy kegyes úrnőm.*

(ford. Devecseri Gábor)

#5 Homéroszi Hermész-himnusz

*Zeusz és Maia fiát, Hermészt zengd, Múzsza, e dalban,
Küllénének urát, meg a nyájdús Arkadiáét,
ég hasznos követét, kit Maia hozott a világra,
széphaju, tisztos nimfa, mivel szerelembe vegyült el
Zeusszal; a boldog olümposziaktól messzehuzódott,
otthona mélyárnyú barlang volt, éji fejéskor
ott hált együtt a széphaju nimfával Kronidész, míg
édesen elfoglalta az álom a hókaru Hérát;
ezt örök isten nem láthatta, se földi halandó.*

Ám miután a hatalmas Zeus szándéka elérte
 célját s már tizedik hold jött számára az égen,
 akkor szült s minden kiderült, ami rejtegetett volt:
 mert fiu jött a világra, ravasz, nyájasszavu csalfa,
 nyájhajtó tolvaj, rabló, álmok vezetője,
 éjszaka is figyelő, kapukon beleső, ki csodákat
 volt hivatott gyorsan cselekedni az égilakók közt.
 Hajnalban született, délben pengette a lantot
 s este, a hó negyedik napján, amikor született, a
 messzelövő nagy Apollón barmait elhajtotta.
 Anyja örök két combja közül miután kiszökött már,
 nem maradott szent bölcsőjében fekve sokáig,
 fölpattant, hogy Apollón csordájára akadjon,
 és a magasfödelű barlang küszöbét átlépvén
 egy teknősbékára talált – roppant nyereségre,
 mert legelőször a teknőst Hermész tette dalossá.
 Udvari ajtónál akadott útjába az állat,
 házuk előtt a buján viruló füveket legelészve
 lomhán lépegetett. Mikor ezt meglátta Kronión
 hasznot-adó fia, fölnevetett és nyomban ekép szólott:

„Máris ilyen jó jelt kapok én, de nem is vetem ám meg!
 Üdvözlég, gyönyörű alakú, lakomák követője,
 táncvezető, nagy örömmel látlak. Honnan e páncél
 rajtad, e sokszinű szép játék, te hegyek tekenőse?
 Légy a segítségem, fölemellek s viszlek a házba,
 nem teszek én rosszat, csak légy hasznomra először,
 jobb otthon lennünk, veszedelmes az élet a réten:
 ártalmas megigézés ellen légy te varázs-szer
 míg élsz, ámde ha meghaltál, légy nagyszerű dalnok.”

Így szólott, azután mindkét kézzel fölemelve
 fogta a bájos játékszer, házukba bevitte,
 ott lemetélte fejét meg a lábait, és kikaparta
 a hegyiteknős belső részét szürke vasával.
 Mint ahogyan gyors mentőgondolat átüti szívét
 annak, kit sűrű gondok falkája szorongat
 s mint ahogyan pillantások szikrázva röpködnek,
 úgy a dicső Hermész szólott és tett is azonnal.

„Mértékben lenyesett néhány nádszálat, a teknős
 páncélján s hátán átfúrta, lekötve erősen.
 És ügyesen betakarta ökör bőrével egészen,
 két rudat is tett rá s egy igát e rudakra keresztbe,
 és azután kifeszített rá hét húrt juh beléből.
 Majd miután elkészült ezzel, fogta a bájos
 játékszert és minden húrt megütött a verővel.
 Ujja alatt éles hangon szólt lantja, s az isten
 rögtönzött dalokat zengett – így szoktak az ifjak
 csípős, víg dalokat kiabálni az ünnepi karban.
 Szépsarujú Maiáról szóltak ezek s Kronidésről,
 egykor, a nász idején egymáshoz mint közeledtek;
 és a saját nagy nemzetségét mondta el aztán;
 anyja cselédségét s triposzokkal, számtalan üsttel
 megtöltött ragyogó házát dicsérte a dalban.

Csakhogymég így szólt, a szívében másfele gondolt.
 Fogta a vájt lantot, szent bölcsőjébe helyezte,
 ő maga megkívánta a húst: kiugorva az édes
 illatu csarnokból, egy leshelyen ült le; szívében
 furfangos cseleket tervelt – így szoktak az álnok
 férfiak éji sötét órán rablásra vonulni.

Héliosz éppen alásüllyedt és Ókeanoszhoz
 ment lovain s szekerén, amikor Hermész tovaszökkent
 s Périába, az árnyékos hegycsúcsokig ért el.
 Ott volt istállója a boldog olümposziak szép
 barmainak s lekaszálatlan gyönyörű legelője.
 Maia szülötte, az Argoszölő, élesszemű, ekkor
 elvágott ötven bőgő tehenet csapatától
 s elhajtotta kanyargós úton, pusztá homokban,
 megfordítva a lábnyomukat. Volt gondja a cselre:
 elrendezte patájukat, úgy, hogy hátul a mellső
 hagyja nyomát és megfordítva, de ő maga szembe
 ment velük. Aztán gyékénytálat font a homokban,
 eddig nem képzelt, nem sejtett új csoda-dolgot,
 összecsavarva a mirtus hajtását tamariszkkal.
 Egy telikarravalót friss gallyból font hamar össze
 és szépen megerősítette a talpa alatt, mint

*könnyü sarut, levelestül; a hírneves Argoszölő ezt
Périában szedte, mikor tervelte az útját
s mint aki hosszú útnak vág neki, élt az eszével.*

*Csakhogy egy agg ember, művelve virágzó kertjét,
látta, amint Onkhésztozon át sietett le a síkra;
Maia dicsőséges fia hozzá nyomban ekép szól:*

*„Hallod, öreg, ki a szőlőt ásod görbe derékkel,
sok hasznod lesz majd, ha gyümölcsöt hoznak a vesszők:
ám nem láttad, amit láttál, hallásra süket vagy
és hallgatsz arról, ami úgysem néked okoz kárt.”*

*Így szólván az erősféjű barmokat összeterelte
s elhajtotta a híres Hermész számtalan árnyas
bércen, sok visszhangzó völgyön, tarka mezőn át.
Ámde sötétlő cinkostársa, az isteni éj, már
vége felé járt és dolgos hajnal közelített.
Újra elért a hatalmas Pallas lánya, Szeléné
istennő, Megamédész sarja az égi oromra;
Zeusz bátor fia ekkor vitte az Alpheusz árján
Phoibosz Apollón széleshomloku barmait által.
Nem fáradtak el, úgy érkeztek a nagy tetejű szép
istállóhoz, a dús legelő mellett itatókhoz.
Ott megetette füvekkel a bőgő barmokat, aztán
istállóba terelte zsufoltan, sűrű csoportban,
míg levelén rágódtak s harmatmosta virágon
s fát gyűjtött: megkísérelte a tűzélesztést.
Vett egy hosszú babérágat, lekaparta a héjját*

*jól megfogta s a forró füst fölszállt a magasba;
szikrát így Hermész dörzsölt legelőszőr a fából.
És vett sok száraz rőzsét, egy földi verembe
rakta be sűrűn és bőven, láng gyúlt ki azonnal,
messzire hirdetvén a hatalmas tűz lobogását.
S míg ezt tette hatalma a nagynevű Héphaisztosznak,
addig a tűzhöz Hermész két bőgő tehenet vitt,
két görbültszarvút, minthogy roppanterejű volt.
Ott levetette hanyatt a talajra s a két lihegőnek
oldaltfordította nyakát s elvágta gerincét.*

Munka után munkát végzett, szétszelte a zsíros húst, föl húzta fanyársra s a hátrészt és a kövér húst mind egyszerre sütötte meg, együtt a belsőrészel és a sötét vérrel. Mindezt szétrakta a földre; bőrüket ott a kemény sziklán kifeszítve letette; hosszú idő telt el s ott vannak most is a bőrök, egyfolytában azóta. Az örvendőszivü Hermész ekkor a hájtól vastag húst fölemelte a földről, egy sima kőre helyezte, tizenkét részre metélte, sorsot vetve megadta a részét mindegyiküknek. Vágyott ekkor az áldozatok húsára a híres Hermész, mert noha isten volt, kínoztá a jó szag. Nem nyugodott bele mégsem nagyszerű lelke, akárhogy sóvárgott hogy szent torkán lebocsássa az étket. Így a magastetejű baromistállóban a hájból és az egész húsból épített halmot az első rablás emlékéül, utána a rőzsényalábon lábukat és fejüket hamuvá égette a tűzben.

És miután mindent véghezvitt rendben az isten, Alpheiosz mély örvényébe vetette fatalpát; majd a sötét hamut és parazsat porral betakarta, így töltötte az éjt, míg fénylett fönt a szelíd Hold. S Külléné ragyogó szép csúcsaihoz hazaszökkent hajnalban, s hosszú útján ki se jött vele szembe, boldog olümposzi isten sem, sem földi halandó, és a kutyák sem ugattak. Zeusz hasznos fia, Hermész meggörbülve osont be a házba, a kulcslukon átbujt, mint koraósszel a szél, vagy mint a köd, éppenolyan volt. Barlangjuk belső, dús, szentelt terme felé ment, lassan lépdelt, zajt sem ütött, mint mások, a padlón s bölcsőjébe rohanva szaladt be a nagynevű Hermész; vállá köré göngyölte a pólyát s mintha butácska gyermek volna, a térde fölött heverő takaróval játszva feküdt s kedves teknőjét balkeze fogta. Ám istennő anyja az istent látta s ekép szól:

„Hát te, te tarkaeszű, honnan jössz vissza ez éji órában, te szemérmertlenség-öltönyű fickó?

Látom, vagy Létó fia fogja erős köteléssel
 oldaladat lekötözni, s kivisz majd téged a házból,
 vagy pedig életedet rablóként töltöd a völgyben.
 Vissza veled! Hisz apád roppant bajként szabadított
 az örök isteni és a halandó emberi népre.”
 Őhozzá Hermész furfangos válasza így szólt:
 „Édesanyám, mit rémítgetsz, mint egy buta kölyköt,
 mint aki semmi gonoszsgot nem tudva szívében
 félénk és megijed, ha az anyja kemény szavakat mond?
 Megkísérlem a legjobb fortélyt, hogy veled együtt
 elartsam magam; azt sem tűrjük már, hogy imákkal
 s áldozatokkal meg nem ajándékozva az összes
 égilakók közt csak mi maradjunk, mint te kívánnád.
 Jobb minden napon át mulatozni az isteni néppel,
 gazdagon és gabonával dúsan, mint a homályos
 barlang mélyében gubbasztani: tiszteletemről
 gondoskodni fogok, szertartásom nekem is lesz.
 Hogyha apám ki nem adja nekem, majd arra törekszem,
 hisz van erőm rá, hogy rablók fejedelme lehessenek.
 Hogyha pedig híres Létó fia kémlel utánam,
 azt hiszem, újabb s ennél rosszabb kárra talál csak.
 Mert Púthóba megyek, hogy nagy házába betörjek
 és jó sok gyönyörű triposzát, sok drága edényét
 elhordom s aranyat lopok és ragyogó vasat onnan
 s rengeteg öltönyt, csak kívánd és látni fogod majd.”

Ők egymással ilyen szavakat hallatva beszéltek,
 pajzstartó Zeusznak fia és nagy Maia, az úrnő.
 Majd meg a ködbőlkel Hajnal, fényt hozva a népnek,
 Ókeanosz mélyéből fölszállt; ekkor Apollón
 Onkhésztoz gyönyörű ligetéhez, a messzemorajló
 Földtartó berkéhez jött és ott egy öregre,
 egy nyájörző szörnyre talált a sövény kapujánál.
 Nagyhírű Létó fia hozzá nyomban eképzólt:

„Hallod, öreg, füves Onkhésztoz vén túskeszedője,
 barmaimat keresem s idejöttem Píeriából,
 mindjük nőstény volt, mindjüknek görbe a sarva,
 csordámból; biz barna bikám egyedül legelészett,

tőlük messze, de négy egyetértő vad kuvaszom járt,
mint négy férfi, nyomukban; mégis hátramaradtak
mind a kutyák s a bikám, ez nagy csoda mindenesetre;
ámde a barmok, amint lefelé süllyedt a nap éppen,
elballagtak a lágy rétről, édes legelőről.
Hát mondd meg, te nagyon régen született öregember,
láttál-e valakit, ki mögöttük rótt az ösvényt?”

Erre felelt az öreg s neki válaszul ily szavakat szólt:
„Szörnyű nehéz, uram, azt, mit az ember lát a szemével,
mind elmondani, mert sok vándor járja az ösvényt
és van olyan, ki gonoszra törekszik, van, ki a jóra
vagyva halad. Bajos is róluk mindent kitalálni.
Ám az igaz, hogy egésznap, míg nem jött el az alkony,
szőlőskertemet ástam s azt hittem, de egészen
biztos nem vagyok ebben, uram, hogy láttam egy ifjú
gyermeket, egy csecsemőt, szépszarvú barmok után ment,
bárki is ő, pálcát vitt, erre meg arra szaladgált;
hátrafelé hajtotta a csordát, szembehaladva.”

Szólt az öreg. S ő gyorsabban ment, hallva e választ;
egy szélesszarvú madarat vett észre s azonnal
tudta e jelből, hogy Kronidész fia volt az a rabló.
Zeusz fia, Phoibosz Apollón Úr sietett a nagyonszent
Pülosz földje felé, a csavargó csorda nyomában;
széles válla fölött bíbor felhőtakaró volt.
És amikor nyomukat meglátta a Messzelövő, szólt:
„Ó jaj, szörnyű csodát veszek észre szememmel a földön,
mert egyenszarvú barmok nyoma itt ez a sok nyom,
csak hogy vissza, az aszphodeloszteli rétre mutat mind;
és ezek itt nem férfinyomok, nem női nyomok, sem
szürkés farkasoké, sem medvéké; nem oroszlán
hagyta, hiszem, hogy durvasörényű Kentaurosز sem.
Bárki is az, ki szilaj lábával ilyen nagyokat lép,
furcsák itt e nyomok, de az út tulsó fele furcsább.”

Így szólt s elsietett a hatalmas Phoibosz Apollón,
Zeusz fia: Külléné erdőborította hegyére
ért el, a szikla sötét árnyékú mély üregéhez,
hol Kronidész gyerekét megszülte az isteni nimfa.

Vágyakozást keltő illat szállt szét a nagyonszent dombon, hol sok vékonylábu juh ette a zöldet. Ekkor a kőküszöböt hamar általlépve, bement a mélyárnyú barlangba a messzelövő nagy Apollón.

Zeusz és Maia szülötte, mikor meglátta a barmok elrablása miatt haragos Nyilazó nagy Apollónt, illatozó pólyája alá bújt, s mint az elégett fák roppant parazsát hamujuk betakarja egészen, látva a Messzehatót, Hermész úgy dugta magát el. És a kezét s lábát fölhúzta egész a fejéig, mint aki most fürdött és hívja a jóízű álmot, ébren volt igazán s karjával fogta a lantot. Csakhogy Zeusz s Létó fia nem ment lépre, nagyon jól látta a szép hegyi nimfát és bájos gyerekét is, fordulatos csellel takarózó kis csecsemőjét. Minden kis zugot átvizsgálva a nagy palotában, tündöklő kulccsal három rejtekre nyitott be: nektárral volt mind tele és üde ambrosziával és sok arany, sok ezüst volt fölhalmozva a mélyben, számos ezüst s biborszínű köntös, a nimfa ruhái, boldog olümposziaknak is ez van szent lakaikban; és miután minden zugolyát kikutatta a háznak Létó gyermeke, szólt a dicső Hermészhez eképen:

„Gyermekek a bölcsőben, mondd csak meg, hol van a csordám, egy-kettőre, különben csúfosan összeveszünk még. Mert a homállyaltelt Hádész mélyébe taszítlak, szörnyű reménytelen éji sötétbe, ahonnan a fényre nem hoz föl sem anyád, sem apád, de a földnek alatta fogsz tévelygeni, mint apró népség vezetője.”

Őhozzá Hermész furfangos válasza így szólt: „Létó gyermeke, mért szólsz hozzám zord szavaiddal? És ha a csordádat keresed, mért jössz ide éppen? Nem láttam, sose hallottam mástól sem a hírét, nem tudok újat mondani, díjat sem vehetek föl; izmos férfi a nyájhajtó, nem látszom olyannak. Ez nem az én dolgom, mindig más foglal el engem, engem az álom foglalkoztat, anyám teje és, hogy

pólya legyen vállára körül és fürdöm melegítve.
 Senki se tudja meg azt, hogy e cívódás mi miatt van,
 mert az örökkéélők közt is nagy csoda lenne,
 hogy legelő barmokkal megy ki a ház küszöbén túl
 egy csecsemő, aki most született: tréfálsz bizonyára.
 Tegnap szültek, a talpam gyenge, a föld pedig érdes.
 Ámde, ha azt akarod, meg is esküszöm édesapámra,
 ünnepien kijelentem, hogy nem voltam a tettes,
 sem nem láttam mást, aki barmaidat tovaűzte,
 bármilyenek legyenek, csak hírből ismerem őket.”
 Szólt s pillája alól sok szikrát szertelövelve
 és fölvonva szemöldjét, erre meg arra tekintett
 s mintha hiábavaló szót hallana, csak füttyörészett.

Messzeható nagy Apollón halkan fölnevetett s szólt:
 „Ej, te csaló, ravaszul szóltál, de gyanítom erősen
 most már, hogy sok jólépített házba betörsz még
 s padlójára leültetsz majd nem is egy urat éjjel,
 mert a lakásából mindent nesz nélkül elorzol;
 sok hegyipásztort fogsz még megszomorítani eztán
 hegyszakadékokban, ha a hús ízére sovárogsz
 és tehenekre találsz, vagy sűrűgyapju juhokra.
 Rajta, nehogy legutolsó s végső éjed aludd át,
 szállj ki a bölcsöből, feketéllő éjszaka társa,
 mert bizony úgy tisztelnek a végtelenéletűek majd,
 hogy tolvajvezető néven szólítanak örökké.”

Így szólt és a fiút fölvette, kivitte Apollón.
 Ám a nagy Argoszölőnek kész volt máris a terve:
 jósmadarat küldött, mialatt tartotta Apollón,
 fájdalmas korgást gyomrából, szörnyű követként
 és ezután nyomban tüsszentett gyorsan; Apollón
 meghallotta, ledobta a földre a nagynevű Hermészt;
 aztán melléült s noha vágyott már tovamenni
 útján, így szólt Hermészhez s szurkálta szavával:

„Bátorság, pólyás csecsemő, Zeusz s Maia szülötte,
 rá fogok én az erős tehenekre találni azonnal,
 bízz csak e jósjelben: te magad mutatod meg az ösvényt.”

Így szólt. Fölpattant rögtön Küllénei Hermész

és indult gyorsan; fölhúzta fülére a pólyát,
mit vállára csavart a kezével imént, ezután szólt:
„Messzeható, te legörjögőbb isten, hova hurcolsz?
Barmaidért támadsz énrám ily szörnyű haraggal?
Ó jaj, bár fajtájuk pusztult volna ki, mert én
nem loptam marháidat el, nem láttam a tettest,
bármilyenek legyenek, csak hírből ismerem őket.
Légy méltányos, a döntést bíz Zeuszra, Kronidészra.”

Egymáshoz mindenről nyíltan szólva, eképen
cívódtak Létó ragyogó fia és a juhásztor
Hermész. Mindkettő haragos volt. Az jogosan szólt,
barmaiért jogosan hurcolta a nagynevű Hermészt,
míg ez, a küllénéi, cselekkkel s törbekerítő
szókkal akarta a Fénylőíjjút félrevezetni.
Ám miután fortélyaisal furfangra talált csak,
hirtelenül nekiindult és a homokban előre
lépegetett, míg Zeusz s Létó fia ment a nyomában.
Zeusz két szép fia egy-kettőre elért az Olümposz
illatozó csúcsára az apjához, Kroniónhoz.
Mert ott mindkettőt az igazság mérlege várta.
Jöttek a hóborította oromra az elnemenyészők
s ott az aranyló trónusu Hajnal után gyülekeztek.

Álltak Hermész és az ezüstíjjas nagy Apollón
apjuk térde előtt. És kérdést téve, eképen
szólt a magasbandörgő Zeusz ragyogó sarjához:

„Phoibosz, honnan hajtod elénk e hatalmas zsákmányt?
egy csak imént született és hírnöki-arcu fiúcskát?
Látom: súlyos ügyet tárgyalhat az isteni gyűlés.”
Válaszul ezt mondotta a messzeható nagy Apollón:
„Nem könnyű szavakat fogsz hallani rögtön, apám, bár
engem szídsz, hogy a zsákmányt én egyedül szeretem csak.
Ezt a fiút fogtam – pusztító nagy betörő ez -
Külléné hegyein, miután nagy utat bebolyongtam.
Ennyire szemtelen istent nem láttam, de halandót
sem, köztük, kik társaikat csapják be a földön.
Mert ellopta a rétről barmaimat s tovahajtva
őket az est folyamán, zúgózaju tenger mentén,

ment Püloszba azonnal. S kettős nagy nyoma támadt,
 mit bámulni lehet, mint nagyszerű isteni művet.
 Mert csordám nyoma vissza az aszphodeloszlegelőre
 volt fordítva s ekép őrizte meg azt a sötét por.
 Ő maga meg ravaszul nem az ösvényen s nem a lábán,
 nem kezein ment át a homokborította vidéken;
 volt más eszköze s oly nagyokat lépett vele útján,
 mint aki kis tölgyfák hajtásán lépdél előre.
 Míg homokos földön hajtotta a barmokat, addig
 szembetünően meglátszottak a léptek a porban,
 ám miután a homokban már befejezte nagy útját,
 eltűnt rögtön csordám lábnyoma és az övé is
 mind a kemény talajon. De egy ember látta, amint ment
 Püloszba s hajtotta a széleshomloku csordát.
 És miután azokat csendben beterelte karámba,
 s ő maga is hazament, ravaszul kanyarogva az úton,
 bölcsőjébe feküdt le, olyan volt, mint a sötét éj,
 árnyas barlangban s a homályban egy éleslátó
 sas sem bukkant volna rá. A szemét a kezével
 hosszan dörgölgette, de cselt forralt ezalatt is.
 És nagybátran megszólalt, ezt mondta azonnal:
 »Nem láttam, sose hallottam mástól sem a hírét,
 nem tudok újat mondani, díjat sem vehetek föl.«

Phoibosz Apollón így szólt és le is ült: de utána
 Hermész máshogy mondta el ezt az olümposziaknak
 s rámutatott Kroniónra, az égilakók nagy urára:
 „Zeusz atya, én az igazságot mondom neked el majd,
 mert őszinte vagyok s a hazugság nem tudományom.
 Házunkhoz jött, hogy csámpás tehenekre találjon,
 reggel, a nap kezdett épp fölfele menni: a boldog
 égilakók közül egy kémlőt se, tanút se hozott el,
 csak rámszólt nagy erőszakosan, hogy valljak azonnal,
 s rémített, hogy a Hádész mély fenekére taszít le,
 mert a dicső fiatalság zsenge virága övé, míg
 engem csak tegnap szültek s ezt tudja nagyon jól;
 izmos férfi a nyájhajtó, nem látszom olyannak.
 Hidd nekem el, hiszen azt mondod, hogy az édesapám vagy,

- boldog aképe legyek én – hogy nem vittem haza nyáját
s nem léptem ki az ajtón, állítom, hogy ez így van.
Tisztelem Éelioszt nagyon és vele mindegyik istent,
téged imádlak s ettől félek: jól tudod azt, hogy
nem vagyok én bűnös, de nagy esküvel esküszöm is rá.
Így van: az elnemenyészők ékes tornácára.

Egyszer még megbüntetem őt, amiért ilyen ádáz
s faggat, bármily erős. Te pedig védd azt, aki ifjabb.”

Szólt Külléné Argoszölő ura, szertetekintett
s pólyáját nem dobta el, ott tartotta a karján.
Zeusz meg fölnevetett nagy hangon, látva, milyen jól,
mily ügyesen letagadja a vásott gyermek a rablást.
Mégis mindkettőt intette, hogy értsenek egyet
a keresésben: a hírnök Hermész menjen elől és
cselre nem is gondolva, mutassa meg azt a vidéket,
melyen Apollón nagyfejű barmait elrejtette.
Bólintott Kronidész s a dicső Hermész el is indult,
mert könnyen hajlott pajzstartó apja szavára.

Ment együtt Zeusz két gyönyörűszép gyermeke gyorsan,
és fövenyes Püloszba s az Alpheiosz folyamához
ért meg a szántóföldekhez s a magasrafölépült
istállóhoz, ahol jóllaktak a barmok az éjjel.
Ott azután Hermész behatolva a sziklaüregbe,
kezdte a fényre terelni a széleshomloku csordát.
Közben Apollón félretekintett s látta a lejtős
szirten a két bőrt és a dicső Hermészhez eképe szólt:

„Hogy tudtál, te ravasz fiu, két tehenet lenyakazni?
hisz csak nemrégén született csecsemő vagy; ezért én
bámulom azt az erőt, mely részed lesz; de nem is kell,
hogy megnőjj még, Külléné fia, Maia szülötte.”

Így szólt és a kezével szívós fűzkötéléket
font; de a vesszők hirtelenül föl nőttek a földből
lábuk előtt s ugyanott egymásba fonódva, sietve
terjedtek, s az egész pihenő csordát betakarták:
így kívánta a tolvaj Hermész. Ekkor Apollón
elbámult a csodán. Az erőshezü Argoszölő most
újra meg újra a földre tekintett, hogy szeme lángját

elrejthesse, s eközben a Messzelövőt, fíusarját
 Létónak, megbékítette, ahogy csak akarta,
 bár zord volt, könnyen: baljára emelte a lantot,
 minden húrt megütött a verővel, s ujja alatt szólt
 éles hangon a lant; nevetett már Phoibosz Apollón
 örvendezve, az isteni dal szép hangja szívébe
 szállt, s lelkét elfogta az édes vágyakozás, míg
 erre figyelt. Bűvös dalokat pengetve a lanton,
 már fölbátorodott és ott állt Maia szülötte
 Phoibosz Apollón balján, majd csengő zene mellett
 hangját is fölemelte s az ének bájosan ömlött.
 Az örök isteneket s a sötét földet megzengte:
 létre mikép jöttek s hogy kapták részüket is meg.
 Mnemoszünét tisztelte először dalban, a Múzsák
 anyját, mert ő volt, aki Maia fiára vigyázott.
 Aztán szólt születésükről s így sorrahaladva
 Zeusz fényes fia megtisztelte a többi nagy istent.
 Rendben szólt mindről, s karján pengette a lantot.
 Phoibosz Apollón lelkét nagy vágy fogta el ekkor,
 és őt megszólítva ekép, szárnyas szavakat szólt:
 „Nyájnyakazó, buzgó tolvaj, lakománál társunk,
 éneked ér annyit, mint ötven barmom, ezért én
 azt hiszem, egy-kettőre megállapodunk egymással.
 Most mondd meg, leleményes gyermek, Maia szülötte,
 bűvös szerszámod veled együtt jött a világra?
 vagy pedig adta egy isten, vagy rövidéletű ember
 fényes ajándékul s oktatta az isteni dalra?
 Mert csodaszép ez az új zengzet, most hallom először;
 Állítom, hogy idáig senki se tudta, sem ember,
 sem pedig elnemenyésző isten olümposzi házban,
 csak te tudod, tolvaj, Zeusz gyermeke, Maia szülötte.
 Mily művészet, mily dal ez, orvossága a szörnyű
 gondnak, mily játék? Három van benne valóban
 választásra: derű, szerelem, meg a jóízű álom.
 Bár az olümposzi Múzsákat követem, kik a táncot
 kedvelik és a dalok fényes menetét, a virágzó
 ének hangjait és fuvolák vágyó sivitását,

még sohasem vágytam szívemben ilyen nagyon arra,
 mit bemutatnak ügyes kézzel lakomákon az ifjak.
 Zeusz fia, bámullak, hogy milyen kecsesen citerázol.
 S mert fiatal létedre van ekkora szép tudományod,
 ülj le, fiam, s tiszteld az idősebb vágyakozását:
 mert az örökkéélők közt lesz híred azonnal,
 néked is, édesanyádnak is, ezt komolyan megígérem.
 Úgy van, e somdárdára, kimondom az eskümet: ismert
 és boldog vezetővé teszek az égilakók közt,
 díszes ajándékkal; sose foglak félrevezetni.”

Hozzá most Hermész furfangos válasza így szólt:
 „Messzeható, okosan kérdezhetsz, tőled azonban
 én nem irigylem, hogy kitanuljad az én tudományom.
 Tudni fogod hát, s még ma. Neked kedvezni kívánok
 szándékkal s szóval. Hisz mindent tudsz te szivedben,
 Zeusz fia, mert legelől ülsz mindig az égilakók közt,
 szép vagy, erős vagy, a bölcs Zeusz kedvel téged, ez így van
 jól, sok fényes ajándékot nyújtott neked át már.
 Messzeható, mondják, tisztelnek s Zeusz szava által
 jóslatokat kaptál s Zeusz isteni szózata részed.
 Hogy sok kincsed van, mindebből már tudom én is.
 Bármire vágyakozol, csak tőled függ, hogy elérjed.
 S minthogy olyan nagyon óhajtod pengetni a lantot,
 csak zengj és pengesd és add magad át az örömnek,
 vedd ezt át tőlem. S adj hírnevet érte, barátom.
 Szépen játssz és tartsd a kezében ez élehangú
 társadat és tudj szép rendben megzengeni mindent.
 Tudd biztos kézzel hordozni a dús lakomákon,
 vágykeltő tánchoz s a dicső ünnep menetéhez,
 mert éjjel-nappal gyönyörűség ez. Ha a lantot
 művelt és avatott művész kérdezheti, azt ő
 megszólalva nagyon sok bájos hangra tanítja,
 mert a tanult játékos lágyan pengeti, könnyen
 s nem kínos fáradtsággal; de ha egy tanulatlan
 nagyhevesen hozzáfog s úgy kérdezheti, annak
 céltalanul felel, ingadozó hangon hamisan szól.
 Bármire vágyakozol, csak tőled függ, hogy elérjed,

*Zeusz ragyogó fia, éppenezért ezt néked adom most:
s én a hegyek, meg a lónevelő földek legelőin,
Messzeható, engedd, hogy a réti baromra vigyázzak.
Sok borjat szülnék pározva bikákkal a barmok,
hímet meg nőstényt; nem kell már, hogy haragudjál
és nyereségvágyó légy, ekkora szörnyű haraggal.”*

*Így szólván odaadta a lantot; Phoibosz Apollón
átvette s Hermésznek az ostort adta, a fénylőt,
nyájórzővé tette; örömmel vette kezébe
Maia szülötte; s utána a messzeható nagy Apollón,
Létó szép fia, balkarjára emelte a lantot,
minden hírt megütött a verővel s ujja alatt szólt
éles hangon a lant. És zengett szépen az isten.*

*Ennekutána kicsapták nyomban az isteni rétre
csordájuk; s maguk ők, Zeusz két gyönyörű ivadéka,
visszasiettek a hóborította olümposzi csúcsra;
élvezték a zenét közben. Megörült az okos Zeusz,
hogy megbékítette a két fiut. Akkor Apollónt
Hermész már kedvelte erősen s kedveli most is,
mert odaadta a bájos lantot a Messzelövőnek;
az karjára emelte s ügyes kézzel citerázott;
ő maga meg kitalált egy másik nagyszerű művet,
elkészítve a pásztorsípot, a messzirehangzót.*

*És akkor Hermészhez Létó gyermeke így szólt:
„Maia szülötte, ravaszlelkű hírnökfiu, félek,
visszalopod lantod s vele együtt görbe nyilam még;
mert Zeusztól hivatalt kaptál: a cseréket a népek
közt intézed a bőventermő földi mezőkön.
Ám ha az égilakók komoly esküje kötne le téged,
fejbólintásoddal a Sztüx szigorú habjára,
mindent megtennél, ami szép és jó a szívemnek.”*

*Ekkor bólintással ígérte a Maia szülötte,
hogy soha semmit sem fog lopni a Messzelövőtől,
nem közelít gazdag házához. S erre Apollón,
Létó gyermeke, azt ígérte: az égilakók közt
senki se lesz neki drágább társa, barátja, sem isten,
sem pedig ember Zeusz ivadékai közt; azután meg*

„Jó sorsot mutatóvá teszek az égilakók közt
és a halandók közt, szívemben sokrabecsüllek
és megajándékozlak a boldogság s tehetőség
háromszárnyu aranypálcájával, mely egészben
őríz meg téged s véghezviszi mindama jó szót
s tettet, amit Zeusz hangja nekem tudtomra adott volt.
Ám te a jóstudományt kéred, Zeusz gyermeke, kedves;
nem szabad azt se neked, sem másnak az égilakók közt
tudni, mivel csak Zeusz tudhatja, hiszen megígértem
én is, erős esküt tettem, bólintva fejemmel,
hogyan rajtam kívül sose fogja az elnemenyésző
égilakók közt Zeusz bölcs tervét senkise tudni.
Testvérem, ki aranypálcával szállsz, te se kívánd,
hogyan mit a Messziredörgő tud, beavassalak abba.
Lesz, akinek használni fogok, mást tönkreteszek majd,
sokszor körbevezetve a bánatos emberi népet.
Jóslatom annak lesz hasznos, ki tökéletes és szép
jósmadarak hangjára jön el, vagy szárnyuk után megy,
szózatom akkor hasznos lesz neki, nem csapom őt be.
Ám aki balgatagonfecsegő madarakban bízva
jóslatom esztelenül kérdezgeti; többet akarván
tudni az égilakóknál, kik soha el nem enyésznek,
az hiu úton jár, noha átveszem azt, amit áldoz.

Ám mást mondok, pajzstartó Zeusz s nagynevű Maia
gyermeke, néked, az égilakók hasznos követének.
Mert élnek bizonyos hajadon nővérek a földön,
hárman vannak, szentek, gyors szárnyuknak örülnek.
Mindegyikük feje meg van hintve fehérszínű liszttel,
a Parnasszosz alatt élnek s ott tőlem egészen
távoli jóstudományt oktatnak, melyet amíg még
gyermek voltam a csordánál, tudtam s az apám nem
bánta. Ezek röpködnek a réteken erre meg arra,
lépeket építenek, majd mindegyiket teletöltik.
Hogyha fehér mézet kóstolnak s lázbahevülnek,
megmondják a valót készséggel jóslataikban.
Ámde ha elveszik isteni édes táplálékuk,

*akkor nyugtalanul szálldosnak s félrevezetnek.
Őket néked adom, te pedig kérdezz figyelemmel,
örvendj szívedben s ha tanítod majd a halandót,
jóslatodat gyakran hallhatja meg az, ha szerencsés.
Maia szülötte, legyen tied ez, csámpás tehenekkel,
és a lovakra s a munkás öszvérekre vigyázzál.*

*és a dühösnézésü oroszlán, hófogu vadkan,
mind a kutyak s a juhok s mit csak táplál a kerek föld
és minden nyáj tartozzék a dicső Hermészhez.
Hádészhoz csakis ő rendeltessék követül s az
ad neki nem kis ajándékot, noha ő maga nem kap.”*

*Így a hatalmas Apollón Hermészt elhalmozta
sok kedvességgel; s Kronidész még több kegyet osztott.
Hermész jár a halandók közt meg az égilakók közt
és a sötét éjben, noha olykor védi, segíti,
gyakran rászedi ő a halandó emberi népet.*

*Most pedig üdvözlégy, Zeusz gyermeke, Maia szülötte:
énekelek mást is, de fogok még zengeni rólad.
(ford. Devecseri Gábor)*

#6 Xenophón, Emlékeim Szókratészről 2.1.21–34.

Prodikosz, a bölcselelő, Héraklészről szóló munkájában, mely kiemelkedik a többi hasonló tárgyú mű közül, ugyanúgy nyilatkozik az erényről [mint költő és filozófus elődei]; megpróbálom szavait emlékezetembe idézni.

Azt meséli, hogy mikor Héraklész, a gyermekkorból kinőve, ifjúvá serdült, s abba az életkorba jutott, amelyben a fiataloknak már maguknak kell dönteniük arról, hogy az erény útját választják-e életpályául, avagy a romlottságét — Héraklész magányba vonult, s meghányta-vetette magában, hogy a két út közül melyiket válassza. És ekkor úgy tűnt neki, hogy két sudár termetű hölgy közeledik feléje. Az egyik illedelmes külsejűnek és nemes lelkületűnek látszott; arcbőre sugárzott a tisztaságtól, tekintete szemérmes, egész viselkedése kimért volt, s csillogón fehér ruhát viselt. A másik viszont

gömbölydeddé duzzadt, és elpuhult nő benyomását keltette; arcára úgy ki volt pingálva, hogy valóságos színénél fehérebbnek is, pirosabbnak is lássék, testtartásával a természetesnél délcegebbnek igyekezett feltüntetni magát, szemeit tagra nyitotta, s olyan öltözetet viselt, hogy abból ifjúságának tavasza minél inkább előtündököljön; emellett állandóan illegette magát, s ha egy férfi rávetette szemét, visszakacsintott rá, nemegyszer viszont a saját árnyékát bámulta.

Ahogy Héraklész közelébe jutottak, az, akiről elsőként szóltunk, nyugodtan folytatta útját; a másik azonban, hogy társnőjét megelőzze, elébe futott Héraklésznek, és így szólt hozzá:

— Látom, ó Héraklész, azt hányod-veted magadban, hogy melyik utat válaszd életed pályájául. Ha engem találsz kedvesebbnek, gyönyörrel teljes és sima útra vezérellek, részed lesz minden élvezetben, és szenvedésektől menten fogod végigélni az életedet. Mindenekelőtt: nem fogsz vesződni háborúkkal és közügyekkel, hanem azon jártatod elmédet, hogy ételben és italban mi kellemesebb számodra, mi az, aminek látásában vagy hallásában leginkább örömet leled, minek illata vagy érintése okoz nagyobb élvezetet, milyen szerelemben találsz legnagyobb gyönyört, hogyan lehet a leglágyabb álom karjaiba szenderülnöd, s végül, miképpen tudsz mindezekhez a javakhoz hozzájutni a legkönnyebben. Ha pedig netán bárminek is hiányát gyanítanád az említettek megszerzéséhez szükséges feltételek közül, biztosítlak: nem kell félned attól, hogy olyan útra vezetlek, amelyen győtrelem és nyomorúság árán kell mindezeket megszerezned tested és lelked számára; bővelkedni fogsz mindenben, amiért mások olyannyira megküzdének, mert nem szenvedhetsz hiányt semmiben, ami hasznodra szolgál. Azoknak, akik hozzám szegődnek, módot adok arra, hogy minden körülmények között élvezethez jussanak.

Mikor Héraklész e szavakat meghallotta, így szólt:

— Mondd, asszony, hogy hívnak téged?

A nő erre így válaszolt:

— Akik híveim, azok Boldogságnak neveznek, ellenségeim viszont Romlottságnak csúfolnak.

Ebben a pillanatban megérkezett a másik nő is, és beszélni kezdett:

— Én is eljöttem hozzád, ó Héraklész. Származásodat és jellemet már gyermekkorodban megismerve, mindezekből reményt

meríthetek arra, hogy az én utamat választod; igen szép és isteneknek tetsző cselekedeteket fogsz, méghozzá derekasan, véghezvinni, és jótéteményeid által az én megbecsülésem s hírnevem is növekedni fog. Nem foglak elámítani a gyönyör ígéretes szózataival, hanem az igazságnak megfelelően tárom fel előtted a dolgokat, úgy, ahogy az istenek elrendezték azokat. A ténylegesen jó és szép dolgok közül fáradozás és küzdelem nélkül az istenek soha egyet sem ajándékoznak az embereknek; hiszen, ha kedves akarsz lenni az istenek szemében, tisztelned kell az isteneket; ha azt akarod, hogy barátaid szeressenek, munkálkodnod kell barátaid érdekében; ha számot tartasz valamelyik város tiszteletére, buzgólkodnod kell azért a városért; ha pedig azt óhajtod, hogy Hellász-szerte bámuljanak kíválságodért, azon kell lenned, hogy egész Hellász jótevője légy. Ha arra törekszel, hogy a föld bőséges termést hozzon, ápolnod kell földedet; ha jószágodból kívánsz meggazdagodni, törődnöd kell a jószággal; ha pedig úgy vélekedsz, hogy háborúban fogsz nagyra lenni, s úgy érzed, hogy képes vagy megvédelmezni barátaidat és letiporni ellenségeidet, úgy szert kell tenned a hozzáértők harcászati ismereteire, s emellett bizonyos gyakorlatot is kell szerezned, hogy ismereteidet alkalmazni tudd; s végül, ha a testgyakorlás területén gondolod magad átlagon felüli képességekkel megáldottnak, hozzá kell szoknod, hogy testedet aláveds az edzés szabályainak, s fáradozás és verejtékezés közepette végezned kell a kötelező gyakorlatokat.

A Romlottság itt közbevágott, mint Prodikosz mondja:

— Hát nem látod, ó Héraklész, milyen nehéznek és göröngyösnek festi az utat ez a nő maga is az általa ígért boldogság felé? Én sima és egyenes úton vezetlek el téged az igazi boldogsághoz!

Az Erény ekkor így szólt:

— Ó, szerencsétlen, mi jót is tudsz te nyújtani? Tudsz-e olyan élvezetet, amelynek megszerzéséért az embernek kisujját sem kell mozdítania? A magadfajták nem az élvezetvágy kielégítéséért buzgólkodnak, hanem előbb töltekeznek el mindennel, mintsem bármit is megkívánnának. Jóllaksz, mielőtt megéheznél, iszol, mielőtt megszomjaznál, s hogy az evés élvezetet nyújtson, szakácsokat foglalkoztatsz; hogy az ivás élvezetet nyújtson, méregdrága borkeveréseket készíttetsz magadnak, és a nyári kánikula idején jég után szaladgálsz. Ahhoz, hogy élvezettel átaludd az éjszakát, nem elég

neked a puha takaró, hanem különleges pamlagra van szükséged, s még az alá is különleges rugós szerkezetet készíttetsz. Hiszen nem attól álmosodsz el, amiben fáradozol, hanem attól, hogy nincs miben fáradoznod. A szerelem gyönyörűségét előbb csikarod ki, mintsem ingerét éreznéd; mindent elkövetsz, hogy az asszonyokban és férfiakban egyforma élvezetet lelj, s hozzászoktatod híveidet az átdorbézolt éjszakákhoz, melyek után a nappal drága idejét végigalszod. Így élsz, halhatatlan létedre számkivetve az istenek közül, s magadra vonva minden derék ember megvetését, önmagaddal eltele süket vagy mindannak meghallására, aminek hallása, mindannak meglátására, aminek látása a legkellemesebb; hiszen egyetlen tettetted sem tartatod számon mint saját érdemedet, hogy szépségében gyönyörködj. Hol találsz bárkit, aki csak egy parányit is bízik szavadban? Bárkit, aki segítségedre siet, ha valamiben segítséget látsz? Egyszóval: van-e józan elméjű ember, aki elég meggondolatlan ahhoz, hogy híveid közé szegődjék? Az ifjak testileg megrokkannak, az idősebbek pedig agyalágyultakká válnak körödben, és miután kikenve-kifelve, szenvedéstől menten eltöltötték ifjúságukat, majd megfonnyadtan átvergődtek az öregség szenvedésein, szánják-bánják múltbéli tetteiket, keseregnek jelenlegi életük miatt, mivelhogy ifjúságuk idején csak úgy átszáguldtak az élvezetekben, a szenvedéseket pedig vénkorukra tartalékolták. Én viszont otthonos vagyok az istenek között éppúgy, mint az emberek körében; jeles cselekedet sem az istenek, sem az emberek részéről nem jöhet létre közreműködésem nélkül. Mindenkinél nagyobb tiszteletben van részem mind az istenek, mind pedig az összes olyan halandók körében, akiktől ezt elvárni érdemes; áhított segítőtársa vagyok a kézműveseknek, hűséges őrzője a gazdaságok urainak, jóindulatú felügyelője a cselédségnek, igaz serkentője békében a tisztas munkának, jó bajtárs háborúban a harci feladatok megoldásában, s leghívebb ápolója a barátság szentségének. Az én követőimnek is része van gyönyörökben, s az ételek-italok élvezetéhez is könnyen hozzájuthatnak, éppen azért, hogy megtartóztatják magukat, míg csak kívánság nem támad bennük. Az álom is jobban esik nekik, mint a semmittevőknek, és sem azon nem keseregnek, ha félbe kell szakítaniok, sem kötelességük teljesítését el nem halasztják miatta. A fiatalok örömmel hallgatják az öregek dicsérő szavait, az öregek pedig élvezik a fiatalok tiszteletét. Élvezettel

emlékeznek a múlt idők nagy tetteire, gyönyörködnek a jelen jeles cselekedeteiben, s az én révemen barátaivá válnak az isteneknek, szeretetre méltók lesznek barátaik előtt, s tiszteletet szereznek atyáiknál. Amikor pedig elérkezik a kikerülhetetlen Vég, nem nyugszanak sírjukban megtiszteltelenül, nevük nem merül el a feledés homályába, hanem örök idők emlékezetében virágzik, megörökítve a dalnokok által. Ilyen módon kell küzdened, ó nemes szülők sarja, Héraklész, hogy az igazi boldogság birtokába juss.

Valahogy így fejtette ki Prodikosz az Erénynek Héraklész számára adott útmutatásait...” (ford. Horváth István Károly)

#7 Theokritosz, A Küklópsz (XI. idill)

*Nem termett más orvossága a szívszerelemnek,
Níkiasz, úgy látom, nincs por, sem balzsam a sebre
más, csak a Pieridák. A daluktól enyhül a fájás,
s édesedik, bár nem könnyen lel rájuk az ember.
Jól tudod ezt nyilván magad is, lévén te is orvos,
s hozzá még a kilenc Múzsának ritka kegyeltje.
Ezt bizonyítja a Küklópszról is a példa, ki nálunk
élt: Polüphémoszról, ki szerette a szép Galateiát
akkoriban, mikor ajka körül s arcán a szakáll nőtt.
S nem piros almával, hajfűrttel, rózsacsokorral,
ámde szerette bolond szerelemmel, s másra se gondolt.
Gyakran tért a karámba a nyáj őnélküle vissza
zöld legelőjéről, míg zengve a szép Galateiát
egyre gyötörte magát a hináros tengeri parton,
hajnaltól, hordozva a szörnyü sebet szíve mélyén,
melyet a nagy Küprisz nyíla ejtett, benneakadva.
Ám meglelte az orvosságot, s egy kimagasló
szirtre leülve ilyen dallal fordult a habokhoz:
„Tündöklő Galateia, szeretlek! Mért utasítasz el?
Tündöklőbb vagy a tejszínnél, szelidebb a gidánál,
borjúnál fürgébb, ragyogóbb, mint zöldhusu szőlő!
Mindig olyankor jössz, mikor álom méze pereg rám,
s tüstént elmenekülsz, ha az álom méze elolvad.*

Úgy futsz messzire, mint kese farkast látva a bárány!
 Akkor gyúlt fel irántad a szívem, lány, mikor egyszer
 eljöttél jácintot szedni anyámmal a rétre,
 s én mutogattam, hogy melyik ösvény visz fel a hegyre.
 Láttalak aztán később is, s nem múlt el a vágyam,
 s nem múlik soha már, – de te ezzel mitse törődöl.

Jól tudom én, gyönyörű lány, mért menekülsz te előlem!
 Mert a szemöldököm oly bokros, s átér a fülemtől
 homlokomon másik fülemig, hosszú és egyetlen,
 s mert szemem egy van csak, s lapos orr hajlik le a számra.
 Ámde ezer birkát hajtok ki legelni naponta,
 s legsűrűbb tejet én iszom, én fejek itt a vidéken!
 Nem vagyok én híjával a sajtnak nyári melegben,
 téli viharban sem; színültig telt a cserényem.
 S játszani egy Küklópsz se tud úgy, mint én, a szürinxen;
 énekelek néked s a magam kedvére is éjjel,

mézizü almácskám! S nevelek tizenegy kicsi szarvast,
 holdas homlokut, és négy medvebocsot – neked, édes!

Jőjj ide, jőjj hozzám, nem fog kár érni, ígérem!
 Hagyd el a kék tengert, hadd verje zubogva a partot;
 barlangomban, az oldalamon gyönyörűbb lesz az éjed!
 Vannak hajlós ciprusok ott, meg karcsu babérfák,
 éjszinü repkény is, meg szőlő mézizü fürtje;
 friss víz is van, az erdős Aitna havát oda küldi
 énnekem ambroziás italul, hótiszta patakban.

Vajh ki szeretné jobban a tenger habjait ennél?
 És ha azért nem tetszem, mert sűrű a bozontom,
 tölgyfahasáb is akad nálam, s hamufedte örök tűz;
 szívesen adnám tűznek a lelkemet is, ha te kéred,
 s egy-szememet, melynél énnékem semmise drágább!

Jaj nekem, édesanyám mért nem szült vízi uszonnyal,
 hogy lemerülhessek hozzád, csókolni kezeckéd,
 hogyha nem engeded ajkaidat! Hószín liliommal
 kedveskednék, s csörgő szirmu piros pipacsokkal, –
 ámde az egyik nyáron nyílik, télen a másik,
 úgyhogy együtt nem tudnám néked vinni csokorban.
 Tüstént megtanulok, kicsi lánykám, úszni, de tüstént!

*Hátha hajóján erre jön épp egy távoli vándor,
s megnézhetném, édes-e ott lenn lakni a mélyben?*

*Jöszte ki hát, Galateia, s ha egyszer kint leszel, újból
vissza ne térj, ahogy én se kívánok most hazatérni!*

*Órizd nyájaimat, fejd sok juhomat velem együtt,
s csípős oltót dobj, hogy sajttá érjen, a tejbe.*

Édesanyám volt csak rossz hozzám, rája haragszom:

még soha egy kedves szót sem szólt rólam előtted,

látta pedig, hogy napról napra fehérül az arcom.

Azt mondom neki majd: a fejem szaggat, meg a lábam,

hadd mardossa a gond, ahogy engem mardos a bánat.

Ó Küklópsz, Küklópsz, hova tetted a sütnivalódat!

Inkább fonj kosarat, vagy eredj, szedj zsenge falombot

báránkyáidnak, hamarabb megy s több lesz a haszna.

Fejni eléd jönnek mind, hát ne keresd, aki elfut!

Majd csak akad másik Galateiád, tán gyönyörűbb is.

Hány lány hívogat éjjeli hancurozásra naponta,

s mind kacarászik utána, ha meghallgattam a vágyuk!

Lám, én is vagyok ám valaki, s nem akárki a földön!”

Így laktatta szerelmét friss dallal Polüphemosz,

s száz aranyon vett balzsamnál jobb volt a sebére.

ford. Kerényi Grácia

#8 Aiszkhülosz, Leláncolt Prométheusz 436-506,

PROMÉTHEUSZ

Ne higgyétek, hogy önhitt dacból hallgatok,

de szívemet mardossa a felismerés,

mert látnom kell, hogy énvelem hogy bántak el.

Ez új istenségeknek itt pedig ki más

szerzett hatalmat és tekintélyt, hát nem én?

De erről hallgatok, hisz tudjátok ti is.

Elmondom inkább azt, a balga emberek

mily sok csapást megértek, míg értelmet én

adtam nekik s hogy ésszel élni tudjanak.

Halandó embereknek ezt fel nem rovom,

csak ismerjétek meg ti jószándékomat.
 Előbb, ha láttak is, hiába láttak ők,
 s amit hallottak, azt sem értették, akár
 az álomképek, éltek végig életük,
 mindegy volt minden, téglából a nap felé
 nem tudtak rakni házat s megmunkálni fát,
 de földbe ásták magukat, mint a serény
 hangyák, barlang zugában, hol nem jár a nap.
 Nem ismerték a tél s illatos tavasz
 s a termő nyár szilárd ismertetőjelét,
 terv nélkül végezték minden munkájukat
 mindaddig, míg én nem mutattam meg nekik
 a felkelő s letűnő csillagképeket.
 Okoskodásuk legjavát, a számot is
 javukra feltaláltam s a betűvetést,
 s a Múzsák anyja lett a hű Emlékezet.
 Először én fogtam járomba barmokat,
 igát s a terhet hordva hogy rabszolgaként
 az embertől a súlyos munkát átvegyék,
 szekér elé a hámot kedvelő lovat
 befogtam, s arra büszkék most a gazdagok.
 Fel nem találta tengert szeldelő hajók
 vitorlaszárnyát sem helyettem senki más.
 Ki feltaláltam ennyi eszközt emberek
 javára, most magamnak egy jó ötletem
 sincs, mely e rám szakadt bajból kimentene.

KARVEZETŐ

Méltatlanul szenvedsz, cserbenhagyott az ész,
 állsz téveteg, mint rossz orvos, mikor beteg,
 csüggedt vagy és tanácstalan, mert nem találsz
 gyógyírt, amellyel orvosolhatnád magad.

PROMÉTHEUSZ

Még jobban elcsodálkozol, ha megtudod,
 hogy én agyaltam még kis sok mesterfogást.
 A legnagyobb jó mindezek közül: ha kór

támad meg embert, nem volt orvosság sehol,
mit enni vagy inni vagy mit kenni kell,
de gyógyszer híján sorvadoztak, míg csak én
meg nem mutattam, hogy kevernek balzsamot,
minden betegség ellen mást s mást gyógyszerül.
Megállapítottam sokféle jóslatot,
én választottam szét először, hogy melyik
álom válik valóra, mit jelentenek
a hangok és az útközben talált jelek.
És én mutattam meg horgaskörmű sasok
röptét, mikor baljóslatú vagy kedvező,
melyiknek mily szokása van s természete,
harcban melyik madár melyik madárral áll,
s melyik melyikkel fér meg békességesen,
a síma belsőrészeket megnézni jól,
az istenek milyen színű epét s milyen
máj tarkaságát s szép arányát kedvelik.
Az áldozat nehéz művészetére én
vezettem rá az embert, zsírral eltakart
forgócsontot s a végtagot hamvasztva el,
a tűz titkos jelére nyitva rá szemük.
Elég ez is már. S föld alatt rejtőzködő,
az emberek hasznára való kincseket,
reztet, vasat, s ezüstöt és aranyat ha én
meg nem lelem, ki hozta volna fel nekik?
Tudom jól, senki, kár tovább beszélni is.
Tudd meg tehát, egy röpké szó mindent kimond:
ember minden tudása éntőlem való.
(ford. Trencsényi-Waldapfel Imre)

#9.1 Lukianosz, Istenek párbeszédei 7

HÉPHAISTOS

Látod-e, ó Apollón, Maia gyönyörű fiát? Alig született meg, és máris
mindenkire ránevet. A vak is látja, hogy sok áldás származik majd
belőle.

APOLLÓN

Ezt higgyem újszülöttnek, ó Héphaistos, ezt nagy áldásnak, aki vénebb Iapetosnál – legalábbis a csirkefogóságban!

HÉPHAISTOS

Ugyan kinek árthatott, alighogy megszületett!

APOLLÓN

Kérdezd meg Poseidónt, akinek a szigonyát csente el, vagy Árést, akinek sutttyomban kilopta a hüvelyéből a kardját, nem is szólva rólam, akit szépen lefegyverzett: újam és nyílam nincs sehol!

HÉPHAISTOS

És mindezt egy csecsemő tette volna, aki pólyában alig tud moccanni?!

APOLLÓN

Majd megtudod, Héphaistos, ha meglátod!

HÉPHAISTOS

Már volt itt.

APOLLÓN

Minden szerszámod megvan? Egy sem hiányzik?

HÉPHAISTOS

Mindenem megvan, Apollón.

APOLLÓN

Nézd csak meg jobban!

HÉPHAISTOS

Zeusra! Nem látom a tűzfogómat!

APOLLÓN

Keresd a csecsemű pólyájában!

HÉPHAISTOS

Ilyen villámgyors kezű lenne?!... Mintha a tolvajlást már az anyja méhében tanulta volna!

APOLLÓN

És hallottad-e beszélni? Úgy pörög a nyelve, mint a kereplő, s már szolgálni akart nekünk! Tegnap meg hívta Eróست birkózni és egy pillanat alatt földhöz teremtette. Fogalmam sincs, hogyan ránthatta el a lábát! Mi persze nem győztük dicsérni. És mialatt Aphrodité győzelme jutalmául átölelte, lelopta az övét és Zeus még abba sem hagyta a kacagást, máris eltűnt a kormánypálcája. Még a villámát is elcsente volna, ha nem lett volna tüzes és túl nehéz.

HÉPHAISTOS

Szörnyű, boszorkányos kölyök!

APOLLÓN

Ez még semmi! Máris kész muzsikus!

HÉPHAISTOS

Miből következteted?

APOLLÓN

Valahol talált egy döglött teknősbékát, és a páncéljából hangszert fabrikált. Nyakat szerelt rá markolattal, abba csavarokat illesztett, és a hangszert lábbal látta el, hét húrt feszített reá... oly gyönyörű egybecsengően játszott rajta, Héphaistos, hogy még én is megirigyeltem, pedig ugyancsak régóta gyakorolom a kitharajátékot! – Azt mondja Maia, hogy éjszakára nem maradt az égben, hanem merő nyugtalanságból az alvilágig csatangolt, hátha ott is elcsenhet valamit. Szárnyai vannak és egy csodálatos varázsvesszőt fabrikált, amellyel a holtak lelkeit vezérli az alvilágban.

HÉPHAISTOS

Én adtam neki játékul azt a vesszőt.

APOLLÓN

No ezt szépen meghálálta: a tűzfogód ellopta.

HÉPHAISTOS

Jó, hogy eszembe juttatod. Megyek is érte. Talán valóban ott van, ahol mondogd: a pólyájában. (ford. Jánosy István)

#9.2 Lukianosz, A büdös Teleszilla

*Nem lehel oly iszonyún a homéroszi szörny, a Khimaira,
sem mesebéli bikák lángtüdejű csapata,
mind az egész Lémnosz, meg a Harpüiák valahányan,
és a Philoktétész genny-iszamos sebei –
egyhangú szavazat, Teleszilla: Khimaira se győz le,
seb-bűz sem, se bikák, lémnoszi nők, madarak.
(ford. Szepessy Tibor)*

#10.1 Libaniosz 5.1: Nem valószínű, hogy Khrüszész elment a görögök kikötőjébe

1. Más költőktől sem veszem jó néven, ha fittyet hány az igazságra (ha már ők hangoztatják, hogy a Múzsák sugallatára mondják, amit mondanak), hanem azt várom el, hogy inkább az igazság elmondására, mintsem a hallgató gyönyörködtetésére törekedjenek. De leginkább Homérosznak kellett volna kerülnie ezt, hisz őt mindenki nemes és kiváló embernek ismeri.

2. Ehhez képest nyilvánvaló, hogy többször, sőt, rögtön az Íliász első soraiban, valótlan dolgokat állít. Azt mondja ugyanis, hogy Khrüszész elment a hellének hajóihoz, hogy kiváltsa lányát, és kétfelét is előadta könyörgését, egyrészt a seregnek, másrészt az uralkodóknak. A tömegből jóindulatot, a vezérből viszont haragot váltott ki próbálkozásával, és fenyegetéssel teli szavakat kapott válaszul. Megaláztatása annyira elkésértette – mondja Homérosz –, hogy Apollónhoz fordult, és kérte, álljon bosszút a történetekért és szerezzen elégtételt

a hellénektől. 3. Ezt állítja Homérosz, ezt nem hiszem el. Ugyan hogyan mert volna az ellenséghez menni egy meglett ember? Erre még egy ifjú sem vállalkozott volna. Ha ők keresik fel, valószínűleg elmenekül. Hát hogy akart volna elmenni hozzájuk, hisz tudta róluk, hogy gyűlölik Íliont és fosztogatják a környéket?

4. „A lánya iránti vágya kényszerítette rá.” De az ellenségtől való félelme akadályozta. Különben pedig vigasztalhatta először is az, hogy nem egyedül érte a csapás, hanem számos sorstársával együtt, kiknek gyermekei odavesztek vagy fogságba estek. Aztán meg, az ő lánya királynőhöz illő bánásmódban részesült a hellének között. A hírnököktől ugyanis bizonyára hallott a királynak az asszonyka iránt tanúsított buzgalmáról, hogy mennyire kedvelik, mennyire becsben áll és mindene megvan. Ez pedig enyhíthette fájdalmát és elriasztotta attól, hogy előhozakodjon kérésével.

5. „De Zeuszra, bízott a jogarában és a szalagjaiban.” És ugyan mit számítanak az ellenségnek a másik fél istenei? Nem látta, hogy Akhilleusz több mint húsz várost dúlt fel, ahol oly sok szent körzet, oly sok oltár, oly sok templom és istenszobor állt, melyek mindegyikét tűzzel-vassal pusztították el a hellének? Már hogy akartak volna Khrüszész kedvében járni pusztán a jogara miatt, ha korábban mind ezt semmibe vették? 6. És az micsoda esztelenség, hogy az uralkodók mellett a sereghez is könyörög? Mert ha a tömeg szava a döntő, akkor miért tárgyalt az Átreidákkal? Ha viszont az Átreidáké a hatalom, mit ér a tömeg támogatása?

7. De írjuk a fájdalom számlájára, hogy elvétette a helyzetnek megfelelő magatartást! Ám a hellénekről elképzelhető-e, hogy mielőtt megtudták volna, mit akarnak a vezetőik, együttesen szót emelnek az öreg érdekében és a segítségére sietnek? Hiszen ez a királyi uralom megdöntését és a hatalom átvételét jelentené! Az efféle dolgok a demokráciában szoktak megtörténni, egy királyságban viszont a hatalmat gyakorló személy véleménye számít törvénynek az alattvalók számára.

8. Ha viszont valóban történt ilyesmi, és az uralkodó döntését megelőzte az alattvalóké, akkor azt hiszem, Agamemnón nem

civakodik és nem makacsolja meg magát, mivel tisztában van vele, hogy hány birodalom bukott el az alattvalók ellenállása miatt. Mert nem kezek számán és saját erejük nagyságán múlik az uralom tartóssága, hanem az engedelmeskedők jóindulatán, melyet, ha valaki visszájára fordít, azok könnyen ellene fordulnak és megdöntik hatalmát. 9. Ettől tehát óvakodott volna és egyetlen személyért megvásárolta volna hatalmának szilárdságát. Ami pedig az öreget illeti, kizárt, hogy megsértette volna, akár a személyét, akár a jogarát, azzal, hogy dolga végezetlenül küldi el, mivel tisztában van vele, hogy ez ostoba és erőszakos cselekedet, és inkább illik inkább holmi piaci csöcselékhez, mint egy királyhoz.

10. Aztán meg milyen előnye származott volna a sértegetésből, ha úgyis fogva tartja a nőszemélyt? Nyugodtan mondhatott volna mindössze ennyit: „Hiába jöttél, nem adom.” Az istennel szemben elkövetett esztelenségnek nem látom értelmét. És egyáltalán mi ez a zavaros viselkedés? Az istentől való félelmében nem öli meg az öreget, közben viszont indokolatlanul sértegeti?!

11. Azt meg, hogy átkot is mondott a hellénekre, ki hinné el? Még egy tejfölösszájú ifjonc sem jutott volna az oktalanságnak arra a fokára, hogy büntetést kérjen a jóakarói fejére. Erre tessék: Egy öregember, egy pap, aki egész életét istenszobrok mellett töltötte, aki kedves az istenének, aki a többiek számára az igazság példaképe, megpróbálja az isten fegyverét a görög pártfogói ellen fordítani.

12. S ami mindennél különösebb: az egyik kér egy teljesen képtelen dolgot, a másik meg meghallgatja és teljesíti. Létó és Zeusz fia, aki a gyűlöli a jogsértőket! Kizárt, hogy én ezt elhiggyem. Hiszen amiben a legkiválóbb emberek sem szoktak hibázni, hogyan véthetnek az égiek? Ez hazugság is, és a hallgatóságára is ártalmas. Jobb tehát a költeményeknek vagy teljesen hátat fordítani, vagy csak szórakozásból kézbe venni azokat, észben tartva, hogy erre alkalmasak ugyan, az igazsághoz azonban semmi közük sincsen. (ford. Mészáros Tamás)

#10.2 Libaniosz 6.2: Valószínű mindaz, amit Akhilleusz haragjáról mondanak

1. Szánalomra méltók a költők vádlói, ha ugyan szánalomra méltók az örültek és tébolyodottak. Hát nem kész örült, aki olyanokat becs-mérel, kiknek bölcsességéhez nem is közelíthet? Azért így is csodál-kozom, hogy még azt sem képesek felfogni, hogy látszólag a költőket, valójában azonban a Múzsákat támadják. Hiszen ha a költők a Múzsák ihletésére alkotnak, ezek meg a költőket ócsárolják, akkor a vád szükségképpen a Múzsák, az alkotás kútfői ellen fordul. 2. Valamennyi költőt meg kell tehát védenünk, de Homéroszt, a görög bölcsesség közös ősatyját mindenkinél inkább. Egyesek ugyanis már ellene is felemelték a szavukat, azt állítván, hogy semmi sem igaz abból, ami kiváltotta Akhilleusz haragját. Be kell hát bizonyítanunk, hogy minden megtörtént, és hogy igenis jó oka volt a haragra.

3. Hisz miért ne ment volna el Khrüszész a görögökhöz, hogy kivált-sa leányát? Hát nem az apja volt? Hát nem az a természet törvénye, hogy gyermekeinkért még az életünket is kockára tesszük? Hát nem miattuk fogunk fegyvert és indulunk harcba? Ha kivívhat-juk számukra a szabadságot, örömmel vállaljuk akár a halált is. 4. Ő ráadásul öreg volt már és nem számíthatott hosszú életre sem. Vállalta tehát, hogy megmenti leányát, a váltságdíj nagysága pedig valamint a görögök helyzete (égetően kellett nekik a pénz az idegen földön) és korábbi viselkedése (sok hadifoglyot elengedtek előző-leg pénzért) azzal kecsegtette, hogy útja nem lesz hiábavaló. Hisz nem azzal indult el, hogy bevezeti, hanem hogy folytatja ezt a régi szokást.

5. Az is nagyban segítette, hogy templomi főpap volt, kezében tartot-ta az isten jogarát és vitte a szalagokat. A görögöktől ugyanis – épp azért mert görögök voltak – azt gondolta, hogy nem fogják ezeket könnyelműen semmibe venni.

6. Azon meg, hogy átkozta a trójaiakat és imádkozott a görögö-kért, ne csodálkozz, hisz tudta, azok elkövették, ezek elszenvedték a jogtalanságot, és hogy még a szomszédos népek is nagyon sokat

szenvedtek a trójaiak vétke miatt. Mert ha a trójaiak tisztelik a jogot, a szomszédokkal sem történik semmi rossz.

7. Helyes az is, hogy a tábor megszavazza a leány kiadatását, hisz ilyen a sokaság, hirtelen hajlik irgalomra s könnyen szánalomra. De egyszersmind azért is helyes, mert a katonák szabadon szólhattak, hisz nem szolgák, hanem saját véleménynel rendelkező szövetségeseek voltak.

Agamemnón viszont, aki vezérük volt és bölcs belátásával sokakon túltett, jól megfontolta a dolgot, s nem adta ki a leányt, s joggal cselekedett így. 8. Először is azért, mert tudta, saját hatalmát ásná alá azzal, ha mindent ráhagyna a seregbe; másodszor azért, mert úgy gondolta, saját tekintélyén ejtene csorbát, ha lemondana az ajándékról; harmadrészt pedig azért, mert ha visszaküldözgeti az ellenfél asszonyait, mikor Heléné még az ellenség kezében van, és engedékenynek mutatkozik a gonosztevőkkel szemben, elárulja fivérét. Sőt, még arra is vigyáznia kellett, nehogy a foglyok kiváltása kémkedésre adjon alkalmat az ellenségnek, s mintha csak a váltság ügyében jönnének, kifürkésszék, mi van a görögöknél.

9. A szalagokra pedig a háború törvényei szerint nem volt tekintettel a király. Hiszen ha máskülönben még tisztelik is ezeket, ilyenkor már egyáltalán nem fognak vissza senkit, hanem mihelyt háborút indítanak, minden, ami az ellenfélé: a föld, a sírok, s ami csak szent, rögvest ellenségesnek számít. Ha meg a jogar készteti önmérsékletre a királyt, mi tartja vissza az öreget, hogy felmutatva azt, egyenesen arra kérje, távozzék Trója alól?

10. Így hát bölcsen tette a király, hogy semmibe vette könyörgését, de azon se csodálkozzék senki, hogy az öreg épp a görögök ellen szólította az istent, holott azok segíteni próbáltak neki. Hiszen először is nem tartottak ki végig mellette, nem érték el, hogy visszakapja a leányt, hanem némi emberséget mutattak ugyan, de aztán magára hagyták, azaz inkább színleltek, mintsem szívből segítettek. Mert ha vissza akarták volna adni az elrabolt leányt, mi akadályozta volna őket? Tán Agamemnón keze? 11. Először is tehát – mint mondtam – olyanokat átkozott meg, akik nem tettek meg mindent az érdekében,

aztán meg tudta, Agamemnónnak okozza a legnagyobb fájdalmat, ha elpusztítja, ami az övé, megrendíti uralmát, megdönti hatalmát. Hisz nem mindegy, hogy az ember egyszerűen meghal, vagy egész életét csüggedésben tölti. A halott ugyanis csupán érzéketlenül fekszik, aki viszont egy életen át bánkódik, az valóban bűnhődik.

12. Mindemellett még azt is tudta, hogy a király halálával vége szakad a háborúnak, és szeretett lánya a görögökkel együtt elmegy, ha viszont a sereget sújtja járvány és pusztulni kezd, kivizsgálják majd az ügyet, kiderül az oka, és visszakapja gyermekét. Ezért is kérte ezt, és ezért is adta meg neki az isten, ezzel viszonzva templomi szolgálatát. ...

20. Így hát mindent hitelesen mesélt el a költő, s kétségtelen azok esztelensége, akik gyalázni próbálják a bölcs Homéroszt. (ford. Tóth Péter)

#11 Strabón, *Geógraphika* 8.3.5–6

Khelónatas és Kylléné között torkollik a tengerbe a Péneios, s a költő által Selléisnek nevezett folyó, amely a Pholoéból ered; mellette van Ephyra városa, de nem azonos a thesprótiai vagy thessaliai vagy korinthosi Ephyrával, tehát e néven a negyedik a Lasión felé vezető úton, talán azonos Boinóával (amelyet Oinoának is szoktak nevezni), vagy annak a közelében, Élis városától 120 stadionnyira. Valószínűleg innen származtatja (a költő, ti. Homéros) Héraklés fiának, Tlépolemosnak az anyját:

Selléis mellől, Ephyréből vitte el őt az (Il. 2.659)

(mert jobbra errefelé voltak Héraklés hadjáratai, amazoknak a vidékén nincs Selléis folyó), továbbá Megés mellvértjét

Selléis mellől azt hozta Phyleus Ephyrából (Il. 15. 530)

Innen valók az emberölő mérgek is; Athéné mondja ugyanis, hogy Odysseus elment Ephyrába:

*Emberölő mérget keresett, hogy véle mikor kell,
Ércnyilait kenhesse be (Od. 1.261)*

Télemakhosról pedig a kérők:

*Az el akar tán menni Ephyré kövér földjére,
Hogy hozzon majd emberölő mérget haza onnan. (Od. 2.328-329)*

Augeiasnak, az epeiosok királyának leányát Nestór az ellenük vezetett háború elmondásakor méregkeverőnek mutatja be, amikor azt mondja:

*...és elfogtam először egy férfit,
Dárdavető Muliost, Augeiasnak veje volt az,
Mert neje volt annak legidősebb lánya, az aranyhaju szép Agamédé
Minden mérget ismert az, mit csak a föld ad (Il. 11. 738-741)*

6. Apollodóros, amikor azt fejtegeti, hogy a költő milyen módon szokta a hasonló nevű helyeket egymástól megkülönböztetni azt állítja, hogy a „messzi” és a „Selléis folyótól” kifejezések a thesprótiai Ephyrára vonatkoznak. Ez azonban nem egyezik meg a sképsisi Démétrios adataival, akitől pedig nagyon sokat átvesz. Démétrios ugyanis azt állítja, hogy a thesprótoknál nincs Selléis folyó, hanem Élisben van az ottani Ephyra mellett, amint azt már említettük.

#12 Homérosz, Iliasz 2.99-109

*Nagy nehezen le is ültek mind, egyhelybe maradtak,
és a zaj is megszűnt; fölkelt a király; Agamemnón,
tartva királyi jogart, mit Héphaisztosz keze munkált.
Azt Héphaisztosz Zeusznak ajándékozta, az úrnak,
Zeusz meg a hírnöknek, Hermésznek, az Argoszölőnek,
nagy Hermész pedig adta Pelopsznak, a lónevelőnek,*

*majd odaadta Pelopsz Átreusznak, a népterelőnek;
haldokoló Átreusztól meg dúsnyáju Thüesztész,
kapta Thüesztésztől Agamemnón végül örökre,
hogy vele sok szigetén legyen úr és argoszi földjén;
rá támaszkodván, ezt mondta az argosziak közt.*

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

- Szepessy Tibor (szerk.), *Görög költők antológiája*, Budapest: Helikon, 1982.
- Kapitánffy István – Szepessy Tibor (szerk.), *Az ókori görög irodalom* (Vázlatos áttekintés), Budapest: Nemzeti tankönyvkiadó, 1997 (= *Bevezetés az ókori görög irodalom történetébe*, Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2013)
- Szabó Árpád, *Homéros*, Budapest: Akadémiai, 1954.
- Szabó Árpád, *Szophoklész tragédiái*, Budapest: Gondolat, 1985.
- Karsai György, *A Szép és a Szörnyeteg. Görög drámák értelmezései*, Budapest: Osiris, 1999.
- Hajdu Péter (szerk.), *Szemtanúk a trójai háborúról – Krétai Dictys, Frígiai Dares és Philosztratosz szövegei*, Budapest: Gondolat, 2009.
- Lykophrón: *Alexandra – Tetzés magyarázataival* (ford. és szerk. Fehér Bence), Budapest: Attraktor, 2017.
- Bolonyai Gábor (szerk.), *Antik szónoki gyakorlatok*, Budapest: Typotex, 2001.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Mely istenek látogatták meg Philémont és Baucist?
2. Foglalja össze, mit tud meg Niobé történetéről az Ilias 24. énekében! Miért említi Akhilleus ezt a történetet Priamosnak?
3. Olvassa el és hasonlítsa össze Sophoklész és Euripidész „Elektra” c. darabját különböző szempontok (szereplők, színhely, cselekmény) szerint!

4. Nézzen utána a Tyrtaios- és Lukianos-idézetekben felsorolt mitikus szereplőknek!
5. Milyen jelzőket használ a homérosi himnusz Hermésre és Apollónra? Milyen helyszíneken játszódik a történet?
6. Miben hasonlít és miben különbözik Theokritos Polyphémosa az Odysseiából megismert Kyklópszól?
7. Mit tudunk meg Homérostól Pelopsról?

4. MÍTOSZ ÉS KÉPZŐMŰVÉSZET

A mítoszok számtalan írott verziója mellett ránk maradtak mítoszábrázolások is, amelyek sokszor a szövegekből ismert történeteket ábrázolják, de nem feltétlenül azokat és nem feltétlenül úgy, ahogyan ezt pusztán a szövegek alapján várná a mai olvasó. Jellemző például, hogy azokon a vázakepeken, amelyeken nincsen a szereplőket megnevező felirat, sokszor nem tudjuk azonosítani, hogy pontosan mit is akart a vázafestő ábrázolni, pedig nyilván közismert mítoszról és talán még valamely közismert drámai feldolgozás ábrázolásáról is lehet szó. Volt amikor a művész vagy a megrendelő pusztán a szóbeli hagyományból, helyi legendákból indult ki (pl. Athéna és Poseidón vitájának története az athéni Parthenón nyugati oromcsoportján), de sok esetben valamely népszerű irodalmi alkotás ihlette az ábrázolásokat (általában Homéros vagy az athéni tragédiák), illetve elképzelhető fordított eset is, hogy a költő merített ihletet a korabeli festőktől.

Általában a képek nem egy-egy szöveg illusztrálására szolgáltak, hiszen nem léteztek nagy mennyiségben gyártott könyvek, pláne nem képeskönyvek, és az sem volt a cél, hogy a mítosz valamely epizódját pillanatfelvétel-szerűen rögzítsék, hanem igyekeztek a történet legjellemzőbb, legfontosabbnak ítélt részleteit egy képbe sűríteni és ezáltal a történet egészét felidézni a nézőben, még akkor is, ha ezáltal esetleg olyan képtelenség jött létre, amely a történet egyetlen pillanatának sem volt megfeleltethető (1. kép). Persze az is elképzelhető, hogy a kép készítője valami olyan verziót akart ábrázolni, amelyet az írott forrásokból ma már nem ismerünk, sőt az sem lehetetlen, hogy nem valamilyen közismert történet lebegett a szeme előtt, hanem saját elképzelését, ötletét öntötte formába. Ez lehet a helyzet Akhilleus és Aias kockajátékával, amelyről egyetlen írott forrás sem számol be, de Exékias, az egyik legtehetségesebb athéni vázafestő még azt is az alakok mellé tudta írni, hogy melyikük hányat dobott (2. kép). Ugyancsak ez a mester képzelte el és festette meg az Aias öngyilkosságát megelőző jelenetet.

A legkorábbi mítoszábrázolások még nem feltétlenül egyértelműek (3. kép), de vannak már ekkor is jól felismerhető képek, mint például a trójai faló vagy a Kyklóps megvakításának jelene. Később kialakulnak bizonyos ábrázolási hagyományok, szabályok arra vonatkozóan, hogy melyik alakot miként jelenítsenek meg, de ezek persze idővel változhatnak is. Dionysos például sokáig szakállas érett férfiként jelenik meg, de később szakálltalan ifjúként is találkozunk vele. Bizonyos

rendszeresen visszatérő tárgyak vagy ruházati elemek (attribútumok) könnyen felismerhetővé, illetve azonosíthatóvá tesznek egy-egy istent (pl. Zeust a villáma, Poseidónt a háromágú szigonya) vagy hőst, mint például Héraklést a buzogány vagy az oroszlánbőr. Sokszor azonban csak feliratok segítségével lehetett egyértelművé tenni, hogy kit is akartak megjeleníteni, és ennek az volt a következménye, hogy ha nem voltak feliratok valamely ábrázoláson, akkor már az ókoriak is csak találgatták, hogy valójában kit, illetve mit is látnak. (#4: 5. 18.6-7, 19.7) Persze a mai kutatók között sincs mindig egyetértés, hogy egy-egy jelenet mit ábrázolt és sokszor teljesen különböző módon értelmezik ugyanazt a képet (4. kép). Még az is előfordul, hogy bár az ábrázolás nem maradt ránk, mégis biztosra vehetjük, hogy a ránk maradt ókori értelmezés hibás (#4: 5.17.11, 19.7). Végül van egy kivételes eset (5. kép), amikor a műalkotás és egy részletes leírása is fennmaradt és már régóta vita folyik arról, hogy elfogadhatjuk-e az ókori szerző által kínált értelmezést (#3).

Mítoszokat mindig és mindenütt ábrázoltak az ókorban. Legtöbb kép vázákon és falfestményeken maradt ránk, de voltak domborművekkel vagy bekarcolással díszített használati- és dísz tárgyak, szarkofágok és templomok, mítoszokat ábrázoló hatalmas mozaikok és apró pénzérmék is. Az ábrázolásoknak természetesen alkalmazkodniuk kellett a rendelkezésre álló tér, illetve a díszített tárgy funkciójához, méretéhez és sokszor nagyon előnytelen alakjához pl. az ivócsészék kör alakú belső felületéhez (6. kép) vagy a templomok homlokzatának lapos háromszög alakú keretéhez (7. kép). Egy esetben ezek a kényszerítő körülmények képesek voltak még a hagyományt is alapvetően befolyásolni: Héraklés számtalan feladata közül azért válhatott a máig is ismert 12 munka általánosan elfogadottá, mert az olympiai Zeus-templom metopéinak díszítéséhez épp ezeket választották ki, és történetesen épp 6-6 metopét szemeltek ki erre a célra (8. kép). Magánházakat és középületeket is díszítettek mitikus témájú falfestmények és voltak már nyilvános képtárak (#2), magángyűjtemények is (#6). Az ókor legnevezetesebb festményei és szobrai nem maradtak ránk, de részletes leírásokból (#1, #5) és korabeli vázáképek vagy későbbi másolatok alapján némi fogalmat alkothatunk ezekről is.

Ahogy az írott változatok esetében a szórakoztatás, úgy az ábrázolások esetében a gyönyörködtetés önmagában is lehetett a cél, de sokszor feltételezhető, hogy a megrendelőknak vagy a készítőknak valami más üzenetük, céljuk is lehetett az egyes mítoszok ábrázolásával. Jól látható ez a templomok díszítésénél, ahol nyilván alapos tervezés és mérlegelés előzte meg az ábrázolt jelenetek kiválasztását és megformálását, bár sok esetben nem deríthető ki egyértelműen, hogy mi is volt a válogatás alapja. A kentaurok és lapithák harcát vagy a görögök és az amazónok küzdelmeit például a görög-perzsa háborúk idején nyilván a barbárok

ellen folytatott honvédő háború allegóriáiként választották a korabeli épületek díszítésére, de nem lehet határozottan állítani, hogy a pergamoni oltárt díszítő gigantomachia a kelták felett aratott pergamoni győzelmekre utalna.

Minden korban más és más mítoszok voltak népszerűek, illetve ugyanazokat a mítoszokat egészen másként ábrázolták, és mindez nyilván jól tükrözi azokat a körülményeket, amelyekben a különböző ábrázolások létrejöttek. Aias öngyilkosságát például kendőzetlen brutalitással ábrázolták az archaikus korban, ahogy azt is, ahogy Akhilleus kelepcebe csalja és megöli a védtelen és ártatlan Tróilost (9. kép), később azonban ezek teljesen eltűnnek a vázáképek repertoárjából és Akhilleust is nyugodt, nemes hősként ábrázolták (10. kép). Marsyas történetéből a klasszikus korban az Apollónnal folytatott versenyt (11. kép) vagy épp annak előzményét, a hangszer megtalálását ábrázolták (12. kép), a hellénisztikus korban viszont azt a véres jelenetet, amikor Marsyast elevenen megnyúzzák (13. kép). Ugyanebben az időben kerülnek előtérbe a szerelmi történetek is és Akhilleus ennek megfelelően reménytelen szerelmesként a halott vagy haldokló Penthesileia társaságában tűnik fel (14. kép).

1. kép: Lábmosás Odysseus hazatérésekor. Háttérben Pénélopé és Télemakhos.
Vö. Hom. Od.19, 335-507. Terrakotta relief. Kr. e. 5. sz. közepe körül. New York MET 25.78.26.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Terracotta_plaque_MET_DT5590.jpg

2. kép: Achilles és Aias kockajátéka. Athéni feketealakos amphora.

Exékias, Kr. e. 530 k. (Mus. Vaticani 16757)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Akhilleus_Aias_MGEt_16757.jpg

3. kép: Hajóra szálló pár (Théseus és Ariadné / Iasón és Médeia / Paris és Helené?)

Athéni geometrikus kratér. London, British Museum 1899, 0219.1.

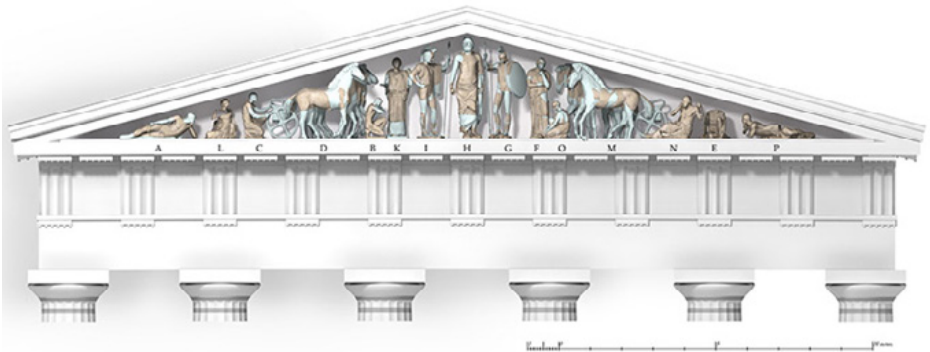
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:London_1899.2-19.1_%28Vase%29.jpg

4. kép: Héraklész, Athéna és görög hősök. Athéni vörösalakos kratér, Kr. e. 470 körül.

Niobida-festő, Paris Louvre G 341.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Niobid_Krater_-_Herakles_01.jpg

5. kép: Olympia, Zeus-templom keleti oromcsoportja, Kr. e. 460 k. Digitális rekonstrukció.
(szerző saját felvétele)

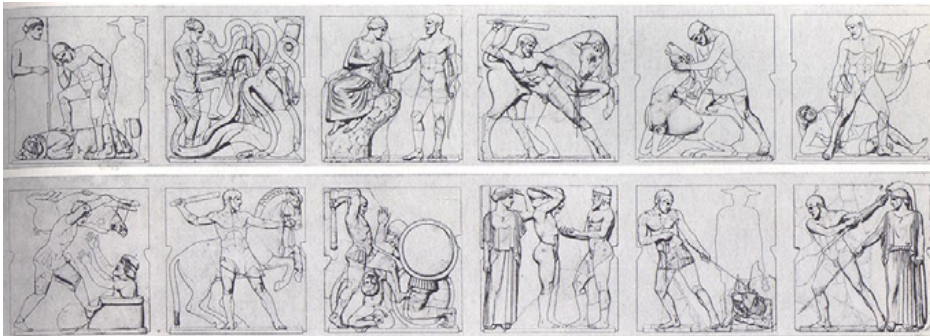

6. kép: Atlas és Prométheus. Spártai ivócsésze (kylix), Kr. e. 550 körül. (Mus. Vaticani 16592).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Atlas_Typhoeus_Prometheus.png

7. kép: Medusa és két mitológiai jelenet. Korfui, Artemis-templom főhomlokzata, Kr. e. 590 körül. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:West_Pediment_from_the_Temple_of_Artemis_in_Corfu.jpg

8. kép: Héraklész munkái. Olympia, Zeus-templom metopéi. Kr. e. 460 körül. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Temple_of_Zeus_in_Olympia_-_Metopes.jpg

9. kép: Achilleus és Tróilos. Korinthosi kenőcsösedény (aryballos), Kr. e. 600-570

k. [Timonidas, Athén, NM A 277. https://chilonas.com/wp-content/uploads/2019/04/cea4cf81cf89ceafcebbcebf85-ceb5cebdceadceb4cf81ceb1..jpg?w=1000](https://chilonas.com/wp-content/uploads/2019/04/cea4cf81cf89ceafcebbcebf85-ceb5cebdceadceb4cf81ceb1..jpg?w=1000)

10. kép: Achilleus. Attikai vörösalakos amphora, Kr. e. 440 k. Achilleus-festő
(Mus. Vaticani 16571)

<https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregoriano-etrusco/sala-xxi--del-la-meridiana--ceramica-attica-ed-etrusca/anfora-attica-eponima-del-pittore-di-achille.html#&gid=1&pid=1>

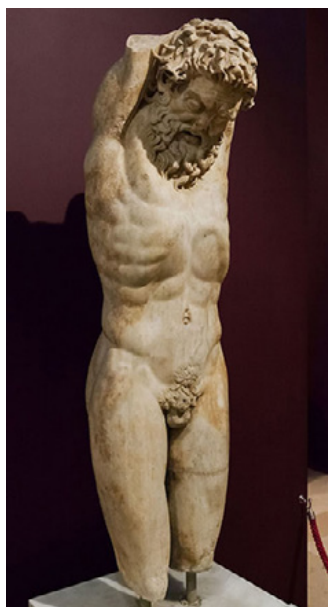

11. kép: Apollón és Marsyas versenye. Szobortalapzat Mantineiából. Praxitelész? Kr. e. 360k. Athén NM 216.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Apollon_%26_Marsyas.jpg

12. kép: Athéna és Marsyas. vö. Paus. 1.24.1.
Bronz szoborcsoport rekonstrukciója, Frankfurt,
Liebieghaus. Eredetileg Myrón, Kr. e. 470 k.
https://www.liebieghaus.de/sites/default/files/styles/gallery-lg/public/gallery/athena-marsyas_web.jpg?i-tok=FE4BRI1T

13. kép: Marsyas megnyúzása.
Hellénisztikus kori szobor
római másolata.
Istanbul, Rég. Múz. 400 T.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marsyas_Istanbul_Archaeological_Museum_-_inv._400_T_01.jpg

14. kép: Achilleus és Penthesileia. Római szarkofág Kr. u. 3. sz. Mus. Vaticani 900.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Achilles_Penthesilea_Pio-Clementino_Inv933.jpg

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

#1 Pauszaniasz, Görögország leírása 1.15.1-3

1. A színes csarnokban az első festmény az athéniakat ábrázolja, amint az argoszi Oinoéban a lakedaimóniakkal szemben felsorakoznak. Tárgya tehát nem az a pillanat, amelyben a harc leghevesebben tombolt, és amikor vakmerő hőstettekre került sor, hanem a csata kezdete, amikor a katonák még csak készülnek az összecsapásra. 2. A középső falon az athéniak és Thészeusz láthatók, amint az amazónok ellen harcolnak. Úgy látszik, egyedül a nők azok, akiknek rendíthetetlen bátorsága sosem ingott meg a csapások súlya alatt. Mert noha Héraklész elfoglalta tőlük Themiszkürét, később pedig Athén ellen küldött seregüket is elvesztették, mégis Trója alá vonultak, hogy ott valamennyi göröggel, sőt magukkal az athéniakkal is megvívjanak. Az amazónok utáni kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor Trója elfoglalását követően a görög királyok összegyűlnek, és Aiasznak Kasszandra ellen elkövetett merényletéről tárgyalnak. A képen maga Aiasz, valamint a többi fogoly nővel együtt Kasszandra is látható. 3. Az utolsó festmény tárgya a marathóni ütközet. A plataiai boiótok és az attikai sereg indulnak közelharcba a barbárok ellen. Itt a harci helyzet még egyenlő, de a kép közepén a barbárok már menekülnek és egymást a mocsárba lökdösik. A kép szélén a főniciai hajók láthatók, a görögök pedig a hajókon menedéket kereső barbárokat kaszabolják. Itt látható Marathón hérósz is, akiről a síkságot elnevezték, Thészeusz, amint az alvilágból felemelkedik, továbbá Athéna és Héraklész. A helyi hagyomány szerint ugyanis Héraklészt először a marathóniak tisztelték istenként. A festményeken ábrázolt harcok között különösen jól kivehető Kallimakhosz, akit az athéniak polemakhosszá választottak, a vezérek közül pedig Miltiadész, valamint az Ekhetlosz nevű hérósz, akiről majd később is megemlékezem.

#2 Pauszanasz, Görögország leírása 1.22.6.

A Propülaiaától balra áll egy épület, amelyben festmények vannak. Azok, amelyeket az idő nem tett felismerhetetlenné, egy-egy jelenetet ábrázolnak Diomédész és Odüsszeusz életéből. Az egyikük elveszi Lémnosz szigetén Philoktétész íját, a másik pedig elrabolja Trójából Athéna szobrát. Egy másik kép Oresztészt ábrázolja, amint meggyilkolja Aigiszthoszt, valamint Püladészt, amint végez Naupliosznak Aigiszthosz segítségére siető fiaival. Látható Polüxené is, amint fel akarják áldozni Akhilleusz sírja mellett. Homérosz helyesen tette, hogy nem említette ezt a kegyetlen jelenetet, és véleményem szerint helyes valóságérzéssel Akhilleuszt, mint Szkürosz elfoglalóját mutatja be, ellentétben azokkal, akik szerint Akhilleusz Szküroszon hajadonok társaságában élt, bár például Polügnótosz is így festette meg. Odüsszeuszt már Homérosz leírásához híven ábrázolta, amint a folyónál Nauszikaához és ruhát mosó szolgálóihoz közeledik.

7. Más képek is vannak itt, például egy Alkibiadész-portré Alkibiadész nemeai kocsiverseny-győzelmének jeleivel. Itt látható Perszeusz is, amint elhossa Szeriphoszba Polüdektésznek a Medusza fejét. Medusza történetét azonban egy Attikát bemutató leírásban nem óhajtom elbeszélni. Elhaladva a vízhordó fiú és Timainetosz birkózója előtt Muszaiosz képét pillanthatjuk meg. Egy költeményben azt olvastam, hogy Muszaioszt Boreasz a repülés tudományával ajándékozta meg. Úgy vélem, ezt a verset Onomakritosz írta, Muszaiosznak viszont egyáltalán nem maradt ránk hiteles műve, legfeljebb a Lükomidák számára írt Démétér-himnusz.

#3 Pauszanasz, Görögország leírása 5.10.6-8

A templom bejárata felett található orommezőben Pelopsz és Oinomaosz kocsiversenyének előkészületei láthatók; mindketten a nagy mérkőzésre készülődnek. Pontosan a *tympanon* közepén egy Zeusz-szobor helyezkedik el, tőle jobbra pedig Oinomaosz látható, sisakkal a fején. Mellette áll felesége, Sziperópé, Atlasz egyik leánya. Mürtilosz, Oinomaosz kocsihajtója a lovak előtt ül, amelyekből szám szerint négy látható. Mögötte

két férfi áll, akiknek nem tudjuk a nevét, de Oinomaosz szintén azzal bízhatta meg őket, hogy ügyeljenek a lovaira.

7. Egészen az orommező sarkában látható elnyúlva Kladeosz, az a folyó, amelyet az élisziek az Alpheiosz mellett a leginkább tisztelnek. Zeusztól balra áll Pelopsz, Hippodameia, Pelopsz kocsihajtója és a lovak, valamint két férfi, akik nyilvánvalóan szintén Pelopsz lovászhajói. Ahol az orommező ezen az oldalon elkeskenyedik, ott látható Alpheiosz alakja. A troizéni hagyomány szerint a Pelopsz kocsihajtójának Szphairosz volt a neve, olümpiai idegenvezetőim szerint azonban Killasznak hívták.

8. A bejárat oldal oromcsoportjait a thrákiai Mendéből származó Paioniosz, a hátsó oromcsoport alakjait pedig az az Alkamenész alkotta, aki Pheidiasz idejében élt, s aki szobrászművészetével Pheidiasz után a második helyet vívta ki magának. Az általa készített oromcsoport a laphitáknak és a kentauroszoknak Peirithoosz lakodalmán kirobbant harcát ábrázolta. Az oromzat közepén áll Peirithoosz, mellette az egyik oldalon Eurütión látható, amint megragadja Peirithoosz feleségét, majd a Peirithoosz segítségére siető Kaineusz következik, a másik oldalon pedig a kentauroszok ellen fejszével hadakozó Thészeusz; az egyik kentauroszt egy szép leányt, a másik egy csinos ifjút rabolt el. Véleményem szerint azért ábrázolta Alkamenész éppen ezt a jelenetet, mert a homéroszi eposzokból tudta, hogy Peirithoosz Zeusz fia volt, Thészeusz pedig Pelopsz dédunokája.

#4 Pauszanasz, Görögország leírása 5.17.5-19.10

A láda cédrusfából készült, s rajta részint aranyból készített, részint elefántcsontból vagy magából a cédrusfából kifaragott alakok láthatóak. Ebben a ládában rejtette el Küpszeloszt, a későbbi korinthuszi türannoszt az anyja, mikor születése után a Bakkhiadák mindenáron meg akarták találni. Küpszelosz akkori megmeneküléseért hálából ajánlották fel később Olümpiában ezt a ládát utódai, az úgynevezett Küpszelidák. Mivel a ládát az akkori korinthusziak a *küpszelé* szóval jelölték, állítólag erről kapta a fiú is a Küpszelosz nevet. 6. A ládán

az alakok mellett elég sok, régi betűkkel írt feliratot lehet látni. Némelyiket a megszokott módon írták, a többit azonban oly módon, amelyet a görögök a busztrophédon (=ökörszántás) szóval jelölnek. Ennek az a lényege, hogy amikor egy sor véget ér, ott a szöveg befordul, mint a stadionban a versenyző. Így azután az írás olyan kacs-karingósan halad, hogy nehéz feladat elolvasni. Ha a ládat alulról kezdve részletesen szemügyre vesszük, az első sávban a következő alakok tárulnak a szemünk elé. 7. Oinomaosz üldözi Pelopszt, aki Hippodameiát tartja a kezében. Mindketten két paripát hajtanak, Pelopsz lovainak pedig még szárnyuk is van. Mellettük látható Amphiaraoz háza, és egy öregasszony – nem tudni, kicsoda –, aki a még csecsemő Amphilokhoszt viszi magával. A ház előtt Eriphülé áll a nyakláncsal, mellette leányai, Eürüdiké és Démónassza, valamint meztelen fia, Alkmaión. 8. Asziosz költeménye szerint Alkméné is Amphiaraoz és Eriphülé egyik leánya volt. Batón, Amphiaraoz kocsihajtója egyik kezében a gyeplőt tartja, a másikban lándzsáját. Amphiaraoz egyik lábával már a kocsira lép, kezében kivont kard, Eürüdiké ellen fordul, s vad dühében alig tudja magát fékentartani. 9. Amphiaraoz háza után a Peliasz temetésén rendezett halotti játékokat láthatjuk, a nézőkkel együtt. Héraklész egy trónon ül, mögötte pedig egy nő áll. Felirat nem jelzi, hogy ez a nő kicsoda, de azt látni lehet, hogy nem görög, hanem phrügiai fuvolán játszik. Kettősfogatot hajt Piszosz, Periérész fia és Aszterión, Kométasz fia, akiről azt mondják, hogy az Argonauták vállalkozásában is részt vett. Itt van Polüdeukész és Admétosz, továbbá Euphémosz, aki a költők szerint Poszeidón egyik fia volt, és részt vett Iaszón kolkhiszi vállalkozásában; ennek a kocsiversenynek ő lett a győztese. 10. Láthatjuk Admétoszt és Mopszoszt, amint éppen ökölvívásba kezdenek. Közöttük egy férfi fuvolán játszik, mint ahogy az ugró- és pentathlonversenyt is fuvolaszó szokta kíséreni. Iaszón és Péleusz birkóznak, de küzdelmük még nem dőlt el. Látható Eurübótasz is, amint éppen diszkoszt dob, bár nem tudom, ki volt ez a híres diszkoszvető. Melanión, Neotheusz és Phalareusz éppen rajthoz álltak a versenyfutás előtt. Negyedikként Argeiosz, ötödikként Iphiklosz áll ott, s ennek nyújtja át a győzelmi koszorút Akasztosz, aki valószínűleg azonos az Ilion ellen hadbavonult Próteszilaosz apjával. 11. Tripuszok is láthatók, amelyeket természetesen a győztesek kapnak majd, távolabb

pedig Peliasz leányai állnak, de egyedül csak Alkésztisz mellett van feltüntetve a neve. Iolaosz, aki önként vett részt Héraklész munkáinak elvégzésében, éppen a kocsiversenyben arat győzelmet. Eddig tart a Peliasz temetésén rendezett halotti játékok ábrázolása. Héraklész mellett Athéna áll, Héraklész pedig az Amümóné folyóban tanyázó Hüdrára szórja a nyilait. A küzdelem és a hős alakja elárulja, hogy kiről van szó, ezért nem írták melléje a nevét. Látható továbbá a thrák Phineusz és Boreasz fiai, amint elűzik tőle a Harpüiákat.

18. 1. A láda következő sávjának leírását legcélszerűbb balról kezdenem. Itt áll egy asszony, aki egyik kezében egy fehér bőrű, alvó fiút, a másik kezében pedig egy alvónak látszó sötétbőrű fiút tart, és mindkét fiúnak ki vannak csavarodva a lábai. A feliratok elárulják, amit feliratok nélkül is felismerhetünk. A két fiú a Halál (Thanatosz) és az Álom (Hüpnosz), s mindkettőjük dajkája az Éj (Nüx). 2. Azután egy gyönyörű nő ütlegel egy rútat: jobb kezével fojtogatja, a baljában lévő bottal pedig üti. Ez a nő az Igazság, aki a Jogtalanságot bünteti. A másik két nőről, akik mozsártörővel törnek valamit egy mozsárban, azt mondják, hogy varázslásban járatos bűbajos asszonyok, mivel semmiféle felirat nem jelzi kilétüket. Hexameteres felirat ad felvilágosítást arról, hogy ki az itt látható férfi, és ki az a nő, aki követi őt: Idasz a széplábú Marpésszát hozza vidáman, Euanosz lányát, akit elvett tőle Apollón. 3. Egy khitónba öltözött férfi jobb kezében serleget, a másikban nyakéket tart, s Alkméné ezek után nyúl. Ez a jelenet arra a mítoszra utal, amely szerint Zeusz Amphütrión alakjában látogatta meg Alkménét. Látható Menelaosz is, amint mellvértjében, kivont karddal Helenére tör, hogy – nyilvánvalóan már Ilion elfoglalása után – megölje őt. Médeia egy trónuson ül, és egyik oldalán Iaszón, a másikon pedig Aphrodité áll. Ezen alakokhoz felirat is tartozik: Aphrodité szólt, s Médeiát veszi nőül Iaszón. 4. Láthatók a Múzsák is, amint Apollón vezetésével énekelnek. Mellettük ez a felirat olvasható: Létó sarja ez úr, a messzelövő, nagy Apollón, s véle a Múzsák, drága csapat, kiknek vezetője. Itt van Atlasz is, és amint a mítosz mondja, vállán tartja az eget és a földet, majd pedig elhozza a Heszperiszek almáit is. Hogy ki az a férfi, aki karddal ront Atlaszra, nincs külön odaírva, de világos, hogy Héraklész. Ide tartozik a következő felirat: Atlasz eget tart itt, de

elengedi majd az almákat. 5. Arész teljes fegyverzetben Aphroditét vezeti. Mellette az „Enüaliosz” felirat látható. Itt van a szűzként ábrázolt Thetisz is, akinek kezéből Péleusz érintésétől egy kígyó tekeredik elő, és Péleuszra támad. Majd Medusza nővérei szárnyakat öltve üldözik a menekülő Perszeuszt. Névfelirat csak Perszeusz mellett található. 6. A láda harmadik sávjában harci jelenetek láthatók. Legtöbb gyalogosokat ábrázol, de vannak kettősfogatot hajtó katonák is. A katonákról azt is gondolhatjuk, hogy harcba vonulnak, de azt is, hogy azért közelednek egymáshoz, hogy egymást felismerve üdvözljék, és ez a kettősség megtalálható az idegenvezetők magyarázataiban is. Egyesek azt mondják, hogy ez a dombormű az Oxülosz vezetése alatt álló aitoliaiakat, illetve a régi éliszieket ábrázolja, s azért közelednek egymás felé, hogy megemlékezzenek közös származásukról, s kölcsönösen tanúbizonyságot tegyenek egymás iránti jóindulatukról. Mások szerint viszont itt harcba vonuló seregeket látunk, mégpedig a pülosziakat és az arkadiaiakat, akik Pheia városánál, az Iardanosz folyónál ütköztek meg. 7. Azt azonban aligha hihetjük el, hogy Küpszelosz őse, aki korinthuszi volt, és a ládát saját magának készítette, elhagyta volna a közvetlenül Korinthoszhoz kapcsolódó hagyományokat, és ezek helyett a ládán idegen, és egyébként is említésre alig méltó eseményeket ábrázoltatott volna. Éppen azért véleményem szerint a következő lehet az igazság. Küpszelosz és elődei eredetileg a Sziküön melletti Gonusszából származtak, és Melasz, Antaszosz fia volt az ősük. 8. Melaszt és seregét azonban, mint a Korinthoszról szóló részben már említettem, Alétész nem akarta polgárjoggal felruházni és befogadni, mert gyanakvással fogadta a delphoi jóslatot. Végül azonban Alétész, fenntartásokkal bár, de befogadta Melaszt, aki mindig igyekezett a kedvében járni, s valahányszor Alétész elűzte, mindig újra meg újra kérlelni kezdte. Feltehetjük, hogy a ládán látható dombormű az ő seregét ábrázolja.

19. 1. A láda balról számított negyedik mezején Boreaszt láthatjuk, amint elrabolja Óreithüiát, akinek lába helyett halfarka van. Itt látható Héraklész és Gérüonész küzdelme is; Gérüonészt három egymáshoz nőtt ember alkotja. Thészeusz kezében lant, mellette pedig Ariadné látható, kezében koszorúval. Akhilleusz és Memnón küzdelménél jelen van mellettük mindkettőjük anyja is. 2. Itt van

Melanión is, aki mellett Atalanta áll, és kezében egy szarvasborjút tart. Látható Hektór és Aiasz párbaja, kettejük között pedig jelen van a rendkívül rút külsejű Viszály (Erisz) is. Ugyanígyennek ábrázolta Eriszt a szamoszi Kalliphón az epheszoszi Artemisz-szentélyben látható festményén, amelyen a görögöknek a hajók mellett vívott csatáját örökítette meg. A lánán láthatók a Dioszkuroszok is; az egyikük még szakálltalan, kettejük között pedig Helené áll. 3.

Aithra, Pittheusz lánya fekete ruhában a földre rogyott Helené lábai előtt. Feliratként egy hexameter van mellette, amelyhez még egy szót hozzátettek: Tündaridák Helenét viszik, Aithrát is tova vonják Athénból. 4. Ez a verssor tehát így hangzik. Iphidamasz, Anténór fia fekszik holtan, és Koón harcol érte Agamemnónnal. Agamemnón pajzsán az oroszlánfejű Phobosz (=Rémület) képe látható. Iphidamasz holtteste fölött a következő felirat van: Iphidamasz ez a holt, s harcol Koón érte merészen. Agamemnón pajzsára pedig a következő szavakat írták: Hordja halandók rémületét pajzsán Agamemnón. 5. Ezután Hermész az istennőket Priamosz fia, Alexandrosz elé vezeti, mert ő lesz majd az isteni szépségverseny döntőbírája. Mellettük is van egy felirat: Inti Alexandroszt Hermész: ítéljen azonnal Héra, Athéna s Aphrodité szépsége ügyében. Artemisznek, nem tudom miért, szárnyak vannak a vállán, jobb kezében egy párducot, baljában pedig egy oroszlánt tart. Itt látható Aiasz is, amint Kasszandrát Athéna szobrától elhurcolja. A hozzátartozó szöveg így hangzik: Húzza Athénától Kasszandrát lokriszi Aiasz. 6. Látható Oidipusz két fia is: Polüneikész térdre rogyott, Eteoklész pedig éppen ráront. Polüneikész mögött egy asszony áll, ragadozóhoz illő fogakkal, kezein görbe karmokkal. A felirat azt mondja, hogy ez a Kér, és ezáltal arra utal, hogy amikor Polüneikészt utoléri a végzete, akkor Eteoklész is megérdemli, hogy meghaljon. A szakállas Dionüszosz egy barlangban heverészik, kezében arany serleg, testén bokáig érő khitón, és a barlang körül szőlőtőkék, almafák és gránátalmafák nőnek. 7. A lánán öt képmező van, a legfelsőn nincsen felirat, és így szabadon találgathatjuk, hogy mit ábrázol ez a dombormű. Látható először is egy barlang, amelyben egy nő és egy férfi fekszik egy ágyon. A barlang előtt látható szolgálók száma és az általuk végzett munka alapján gyaníthatjuk, hogy Odüsszeusz és Kirké van a barlangban. Az asszonyok száma ugyanis négy, s épp a homéroszi eposzban leírt munkát végzik. Egy

kentauroszt is áll ott, amelynek nem az összes lába lóláb, hanem a két mellső lába emberi. 8. Láthatunk továbbá kettősfogatokat, amelyeken nők állnak. A lovaknak aranyozott szárnyuk van, és egy férfi az egyik nőnek fegyvereket ad át. Mindez azt mutatja, hogy a jelenet Patroklosz halálára vonatkozik. A kocsikon álló nők ugyanis a Néréiszek, és a fegyvereket Thetisz Héphaisztosztól veszi át. Az a férfi ugyanis, aki a fegyvereket átadja, egyébként sem áll valami szilárdan a lábán, háta mögött pedig egy szolga követi őt, kezében csípővassal. 9. A Kentauroszt is azt mondják, hogy Kheirónnal azonos, aki már kivált az emberek közül, és méltóvá vált az istenek társaságára, itt pedig most azért jelenik meg, hogy a gyászoló Akhilleuszt vigasztalja. Az ösvérfogaton álló leányalakokról, akik közül az egyik a gyeplőt tartja, a másiknak pedig fátyol van a fején, azt vélik, hogy Nauszikaát, Alkinoosz leányát és szolgálóleányát ábrázolják, amint mennek ruhát mosni. Az a férfi, aki íjával a Kentauroszokra lő, sőt némelyiket már meg is ölte, nyilvánvalóan Héraklész, a jelenet pedig Héraklész egyik hőstettét ábrázolja. 10. Hogy ki készítette a ládát, azt semmiképpen nem tudtam kideríteni. Az itt olvasható feliratok persze más embertől is származhatnak, de én azt gyanítom, hogy ezeket a verssorokat minden valószínűség szerint a korinthuszi Eumélosz költötte.

#5 Pauszanasz, Görögország leírása 10.25.1-31.12

25. 1. A Kasszotisz felett egy épület áll, amelyben Polügnótosz festményei láthatóak. Ezt az épületet a knidosziak ajánlották fel, és a delphoiak Társalgó (leszkhé) néven emlegetik, mert régen az emberek itt gyűltek össze, és itt beszélgettek komoly vagy éppen mondabeli dolgokról. ... 2. Az épületbe belépve láthatjuk, hogy a festmény egész jobboldali része a már elfoglalt Iliont és a hazafelé induló görögöket ábrázolja. Éppen Menelaosz utazásának előkészületei folynak: a festményen látható a hajó, amelyen a matrózok közé gyermekek is vegyülnek, a hajó közepén pedig a kormányos, Phrontisz áll, két csáklával a kezében. Homérosz költeményében Nesztór, amikor Télemakhosszal beszélget, többek között Phrontiszt is említi, és a következőket mondja el róla: Onétór fia és Menelaosz hajójának

kormányosa volt, kitűnően értette a mesterségét, és akkor halt meg, amikor az attikai Szunion mellett hajóztak el, Menelaosz pedig, aki eddig Nesztór társaságában utazott, azért maradt le, hogy gondoskodjék Phrontisz síremlékéről, és megadja neki a végtisztességet.

3. Polügnótosz festménye tehát őt ábrázolja. Phrontisz alatt látható egy bizonyos Ithaimenész, aki valami ruhadarabot tart a kezében, valamint Ekhoiax, amint kezében egy bronz korsóval a hajó létráján ereszkedik lefelé. Nem messze a hajótól Politész, Sztrophiosz és Alphiosz éppen Menelaosz sátrát bontják le. Egy másik sátrat Amphialosz bont le, és a lábánál egy fiú ül. A fiú mellett nincs semmiféle felirat, és egyedül Phrontisznak van szakálla. Csupán az ő nevét vette Polügnótosz az Odüsszeiából, a többi nevet véleményem szerint ő maga találta ki.

4. Úgy tűnik, hogy az ott álló Briseis, a felette ábrázolt Diomédé és a kettőjük előtt álló Iphisz Helenét nézik. Maga Helené azonban ül, a közelében pedig Eurübatész látható, aki szerintem Odüsszeusz követe, bár még nem visel szakállt. Helené egyik szolgálója, Panthalisz Helené mögött áll, a másik, Élektra pedig éppen úrnője saruszíját köti meg. Ezek a nevek sem egyeznek meg a Homérosz Íliaszában emlegetett szolgálóleányok nevével; a költő ugyanis másként nevezi őket, amikor leírja, hogy Helené szolgálói kíséretében a várfal felé ment.

5. Helené felett egy bíborköpenyes, ülő férfi látható, szomorúan lesütött szemmel. A felirat elolvasása nélkül is rá lehet jönni, hogy Helenoszt, Priamosz fiát ábrázolja. Helenosz közelében van Megész, aki egyik karján sebesült meg, mint ahogy ezt a pürrhai Leszkheosz, Aiszkhülinosz fia Iliuperszisz című költeményében is megírta. Ezen leírás szerint Megészt Admétosz, Augeiasz fia sebesítette meg a trójaiakkal vívott egyik éjszakai összecsapásban.

6. Megész mellett látható a képen Lükomédész, Kreón fia. Ő a csuklóján sebesült meg, és a sebet Leszkheosz költeménye szerint Agénór ütötte rajta. Világos tehát, hogy Polügnótosz nem örökölte volna meg festményén ezeket a sebeket, ha nem olvasta volna Leszkheosz művét. Ábrázolása szerint azonban Lükomédész ezen kívül még a bokáján és a fején is megsebesült, és látható, hogy Eurüalosznak, Mékiszteusz fiának is seb van a fején és a csuklóján.

7. Őket tehát Helené felett mutatja be a festmény. Helené mellett áll Thészeusz anyja, akinek leborotvták a haját, Thészeusz fiai közül pedig Démophón, aki testtartásáról

ítélve éppen azon töpreng, hogy miképpen tudná Aithrát megmen-
teni. Az argosziak azt mesélik, hogy Thészeusznak Szinisz leányától
is született egy Melanipposz nevű fia, és hogy ő lett a futóverseny
győztese, amikor az úgynevezett Epigonoszok Adrasztosz után
újra megrendezték a Nemeai Játékokat. 8. Leszkheósz költeménye
Aithráról azt mondja, hogy Ilion elfoglalásakor titokban átszökött
a görög táborba, Thészeusz fiai felismerték, és Démophón arra kérte
Agamemnónt, hogy adja őt neki. Agamemnón szívesen teljesítette
volna a kérését, de kijelentette, hogy csak akkor teheti ezt meg, ha
Helené beleegyezik a dologba. Hírnököt küldtek tehát Helenéhez, ő
pedig kegyesen hozzájárult a kérés teljesítéséhez. A festmény aligha-
nem azt ábrázolja, amint Eurübatész éppen megérkezik Helenéhez, és
átadja neki Agamemnón üzenetét. 9. A festményen látható trójai nők
már foglyok, és szemmel láthatóan jajgatnak. Ott áll Andromakhé és
mellette a gyermeke is, aki anyja keblébe kapaszkodik. Leszkheósz
szerint a gyermek úgy halt meg, hogy ledobták a bástyáról, de nem
a görögök döntöttek így, hanem Neoptolemosz saját kezűleg akar-
ta megölni. Szerepel a festményen Médeszikaszté, Priamosz egyik
törvénytelen leánya is, akiről Homérosz azt mondja, hogy Pédaion
városába költözött, ahol Imbriosznak, Mentór fiának lett a felesége.
10. Andromakhé és Médeszikaszté feje be van fődve, míg Polüxené
a hajadonokra jellemző hajviseletben jelenik meg. A költők szerint
Akhilleusz sírjánál halt meg, és én magam is láttam Athénban és
a Kaikosz menti Pergamonban olyan festményeket, amelyek Polüxené
szomorú sorsát ábrázolják. 11. A festő Nesztórt is megörökítette, fején
kalappal, kezében lándzsával. A lova úgy látszik, mintha éppen meg
akarna hemperegni a porban. A ló mögött a kavicsokkal borított
tengerpart látszik, maga a tenger azonban már nincs rajta a képen.

26. 1. Az Aithra és Nesztór között ábrázolt nők fölött ugyan-
csak foglyul ejtett trójai asszonyok láthatók: Klümené, Kreusza,
Arisztomakhé és Xenodiké. Sztészikhorosz Iliuperszisz című
költeményében azt mondja, hogy Klümené is a fogoly nők között
volt, Nosztói című művében pedig azt közli, hogy Arisztomakhé,
Priamosz leánya Kritolaosznak, Hiketaón fiának volt a felesége.
Xenodiké nevét azonban tudtommal egyetlen költő vagy történetíró
sem említi. Kreuszáról viszont azt állítják, hogy az Istenek Anyja

és Aphrodité mentette meg attól, hogy a görögök rabságába essék, mivel Aineiasz felesége volt. Igaz, Leszkheosz és a Küpria című eposz szerint Eurüdiké volt Aineiasz felesége. 2. Ezen alakok fölött egy kereveten örökítette meg a festő Déinomét, Métiokhét, Peisziszt és Kleodikét. Közülük egyedül csak Déinomé nevét említi az úgynevezett Kis Íliász; a többi nevet véleményem szerint Polügnótosz találta ki. A festményen ruhátlanul van megörökítve Epeiosz, amint Trója falát rombolja; mögötte a falónak csupán a feje látszik ki. Látható Polüpoitész, Peirithoosz fia is, fején szalaggal, mellette pedig Akamasz, Thészeusz fia áll, sisakforgós sisakkal a fején, Odüsszeusz meg mellvértet visel. 3. Aiasz, Oileusz fia pajzzsal a kezében egy oltár mellett áll, és éppen a Kasszandra ellen elkövetett gaztettéről tesz esküvel megerősített vallomást. Kasszandra a földön ül, és Athéna képmását tartja a kezében, mert ezt szakította le a talapzatáról, mikor Aiasz elhurcolta őt az oltártól, ahol oltalmat keresett. Szerepelnek a festményen Atreusz fiai is, szintén sisakkal a fejükön. Menelaosz pajzsán a kígyó az auliszi áldozatbemutató alkalmával megtapasztalt csoda emlékét őrzi. 4. Az Aiasz esküjét figyelő alakok alatt, a Nesztór mellett álló lóval egyvonalban Neoptolemosz látható, amint megöli Elaszoszt, bárki legyen is ez az Elaszosz; úgy tűnik, hogy Elaszoszban még van valami élet. A Leszkheosz által is említett Asztünooszra pedig, akit a festmény térdre rogyva ábrázol, Neoptolemosz éppen most sújt le a kardjával. Neoptolemosz az egyetlen görög, akit Polügnótosz úgy ábrázol, hogy még mindig gyilkolja a trójakat, mert az egész festményt nyilván Neoptolemosz síremléke fölé akarták elhelyezni. Akhilleusz fiát Homérosz költeményében mindenütt Neptolemosznak nevezi. A Küpria című költemény viszont azt állítja, hogy Lükomédész a Pürrhosz, Phoinx pedig az Neoptolemosz nevet adta neki, mert Akhilleusz még egészen ifjú volt, amikor elkezdett hadakozni. 5. A festményen egy oltár is látható, amelybe egy kisfiú kapaszkodik rémülten. Az oltáron egy olyan bronzpáncél van elhelyezve, amely manapság már ritkaság számba megy, de régen ilyet hordtak. Két bronzlemezből áll: az egyik a mellkasra és a gyomorra illeszthető, a másik pedig a harcos hátát védi. Ennek a páncélnak „teknő” volt a neve. Az egyik részt elől, a másikat hátul viselték, és a kettőt kapcsokkal erősítették össze. 6. Azt tartották, hogy ez a páncél pajzs nélkül is elég védelmet nyújt, és azért

mondja Homérosz, hogy a phrügiai Phorküsz pajzs nélkül harcolt, mert ezt a teknő-páncélt viselte. Nemcsak Polügnótosz képén láttam ezt a fajta páncélt, de felfedeztem a szamoszi Kalliphónnak az epheszosi Artemisz templomában látható festményén is, ahol a festő azt a pillanatot ábrázolta, amikor a nők a két teknőt összekapcsolják Patroklosz derekán. 7. Az oltár mögött Laodiké áll. Egyetlen költeményt sem olvastam, amelyben ő is a foglyul ejtett asszonyok között szerepelt volna, és szerintem ennek csak az lehet a magyarázata, hogy Laodikét a görögök szabadon engedték. Mindenesetre, amikor az Íliászban Anténór vendégül látja Menelaoszt és Odüsszeuszt, Homérosz megemlíti, hogy Laodiké Helikaónnak, Anténór fiának volt a felesége. 8. Leszkheosz pedig elmondja, hogy Helikaón egy éjszakai összecsapásban megsebesült, de Odüsszeusz felismerte, és élve kimentette a csatából. Így hát Menelaosznak és Odüsszeusznak Anténór családjával való jó viszonyából következik, hogy Menelaosz és Agamemnón egyáltalán nem bánt rosszindulatúan Helikaón feleségével. Euphorión khalkiszi költőnek Laodikére vonatkozó állítása azonban valószínűleg egyáltalán nem felel meg a valóságnak. 9. Laodiké mellett egy kőalapzaton álló bronz mosdótál látható. Medusza a földön ül, és kezével ezt az alapzatot karolja át; a himeraei költő (ti. Sztészikhorosz) sorai alapján őt is Priamosz leányai közé számíthatjuk. Medusza mellett kopaszra nyírt fejű öregasszony – vagy eunuch – látható, aki térdén egy meztelen kisgyereket tart; a gyerek félelmében eltakarja kezével a szemét.

27. 1. Halottak is láthatók a festményen. Meztelenül a hátán fekszik egy Pélisz nevű férfi, alatta pedig a halott Éioneusz és Admétosz hever; mindkettőn még rajta a páncél. Leszkheosz elbeszélése szerint Éioneuszt Neoptolemosz, Admétoszt pedig Philoktétész ölte meg. Feljebb további halottak láthatók. A mosdótál alatt hever Leókritosz, Pulüdamasz fia, akit Odüsszeusz ölt meg, Éioneusz és Admétosz felett pedig Koroibosz, Mügdón fia. Mügdónnak olyan csodálatos síremléket emeltek a phrügiai Szektorion határában, hogy a költők Phrügia lakóit az ő nevéről mügdónoknak is szokták nevezni. Koroibosz azért érkezett Trójába, hogy feleségül vegye Kaszszandrát; a legtöbben úgy vélik, hogy Neoptolemosz ölte meg, Leszkheosz szerint viszont Diomédész. 2. Koroibosz fölött fekszik Priamosz, Axión és Agénór

holtteste. Priamoszt, mint Leszkheosz elmondja, nem Zeusz Herkeiosz tűzhelye mellett érte utol a halál, hanem elhurcolták az oltártól, és Neoptolemosz a palota kapuja előtt ölte meg. Sztészikhorosz Iliuperszisz című költeményében az áll, hogy Hekabét Apollón Lükiaába vitte el. Leszkheosz Axiónról azt mondja, hogy Priamosz egyik fia volt, és hogy Eurüpiosz, Euaimón fia fosztotta meg életétől. Ugyanez a költő állítja, hogy Agénórt maga Neoptolemosz ölte meg, és így arra lehet csak gondolnunk, hogy Ekheklosszal, Agénór fiával Akhilleusz, Agénórral azonban Neoptolemosz végzett. 3. Laomedón holttestét Szinón, Odüsszeusz fegyvertársa és Ankhilaosz kísérik utolsó útjára. A képen egy másik halott is látható, akinek Ereszosz volt a neve. Ereszosz és Laomedón sorsáról azonban tudomásom szerint egyetlen költő sem emlékezett meg. A képen látható még Anténór háza, amelynek bejárata fölött egy párducbőr függ; ez volt ugyanis a megbeszélte jel a görögök számára, hogy kimélik meg Anténór házát. A festményen látható továbbá Theanó és gyermekei is: Glaukosz egy teknő-páncélon ül, Eurümakhosz pedig egy sziklán. 4. Mellette áll Anténór, valamint leánya, Krinó, aki karjában csecsemőjét tartja. Mindannyiuk arcán tükröződik az őket ért sorscsapás. Szolgák raknak fel egy ládát és egyéb poggyászt egy számarra, a számaron pedig egy kisgyerek ül. A festménynek ezen a részén olvasható Szimónidész epigrammája: Aglaophón-fi Polügnótosz festette Thaszoszról: így dőltek le a nagy trójai vár falai.

28. 1. A kép másik, baloldali része Odüsszeuszt ábrázolja, amint éppen leszáll az úgynevezett Hadészbba, hogy megkérdezze Teiresziasz lelkét, miképpen térhetne vissza épségben hazájába. A festménynek ezen a részén a következő dolgok találhatók. Van itt valami folyószerű víz – természetesen az Akherón – amelyben nádat és halakat láthatunk. A halak alakja annyira elmosódó, hogy az ember azt hinné, inkább árnyékokat, és nem is halakat lát. A folyón egy csónak úszik, az evező mellett pedig a révész látható. 2. Polügnótosz itt véleményem szerint a Minüasz című költemény leírását követte, mert a Minüasz Thészeuszról és Peirithooszról a következőket mondja: Holtak öreg révésze Kharón hajtotta a bárkát, így hát ők meg nem lelték ezt ott ama révben. Ez a vers volt az, amelynek alapján Polügnótosz Kharónt olyan embernek ábrázolta,

aki már igencsak megöregedett. 3. A csónakban teljességgel átlagosnak tekinthető lelkek foglalnak helyet. Tellisz még ifjúnak látszik, Kleoboa pedig még hajadon, aki az ölében egy olyan ládikát tart, amilyet Déméternek szoktak készíteni. Telliszről annyit tudtam meg, hogy az ő unokája volt Arkhilokhosz, a költő, Kleoboiáról pedig azt beszélnek, hogy ő honosította meg Thaszoszon a Déméter tiszteletére Paroszon rendezett titkos szertartásokat. 4. Az Akherón partján, közvetlenül Kharón csónakja alatt figyelemreméltó jelenet látható. Egy apa fojtogatja a fiát, aki hálátlanul viselkedett vele. A régiek ugyanis szüleiket a lehető legnagyobb megbecsülésben részesítették. Ezt igazolják többek között azok a fiúk is, akiket Katanéban kegyeseknek neveznek: az Etna kitörésekor ugyanis a láva megindult Katané felé, de ők az ezüsttel vagy az arannyal mit sem törődve úgy menekültek el, hogy az egyik az anyját, a másik az apját vette a vállára. Minden igyekezetük ellenére utolérte azonban őket a lángoló tűzfolyó, mégsem tették le hátukról szüleiket, a lávafolyam pedig kettévált, kikerülte az ifjakat és szüleiket, úgyhogy semmi bántódásuk nem esett. 5. Ezeket a fiatalembereket Katanéban még ma is a legnagyobb tisztelet övezi. Az atyját bántalmazó férfi, akinek bűnhődnie kell Hadészban ezen cselekedetért, Polügnótosz festményén egy templomrabló társaságában szenvedni el büntetését; az a nő, aki a büntetést végrehajtja, a különösen jártas a legerősebb mérgek alkalmazásában. 6. Az athéniai példája is bizonyítja, hogy régebben az emberek sokkal mélyebb áhítatot tanúsítottak az istenek iránt. Egyszer [Kr. e. 414.] ugyanis elfoglalták az olümposzi Zeusz Szürakuszai mellett álló szentélyét, de nemcsak hogy egyetlen fogadalmi ajándékhoz nem nyúltak hozzá, hanem éppen a szürakuszai papot bízták meg a kincsek őrzésével. A perzsa Datisznak a délosziakhoz intézett szavai szintén nagy jámborságra vallanak. Egy másik alkalommal Datisz az egyik főnőies hajón egy Apollón-szobrot talált, és visszaküldte Tanagra lakóinak, hogy állítsák vissza a Délionba. Ennyire tisztelték régen az égieket, és ezért festette meg a képen Polügnótosz egy templomrabló bűnhődését is. 7. Az imént felsoroltak felett Eurünomosz alakja látható. Delphoi idegenvezetőim azt állították, hogy Eurünomosz egyike a Hadészban élő daimónoknak, aki megeszi a holtak húsát, és csak a csontjaikat hagyja meg. Homérosz Odüsszeiája valamint a Minüasz és a Nosztói című költemények

– ezek is beszámolnak ugyanis a Hadészről és az ott található rémségekről – semmit sem tudnak az Eurünomosz nevű daimónról. Mindamellett leírom, hogy a festő milyen módon és milyen tartásban ábrázolja Eurünomoszt. A színe átmenet a sötétkék és a fekete között, akárcsak a hús körül rajzó legyeknek, fogaival vicsorít, és ahogy ül, egy keselyű bőre van alatta kiterítve. 8. Eurünomosz után az arkadii Augé és Iphimedeia látható egymás mellett. Augé Müsziaiban Teuthrasz király udvarába érkezett, és Héraklész szeretői közül ő volt az a nő, akinek a gyermeke leginkább hasonlított az apjára. Iphimedeiát a kariai Mülaszában részesítik nagy tiszteletben.

29. 1. A már említett alakok felett Perimédész és Eurülokhosz, Odüsszeusz bajtársai láthatók, amint éppen fekete szőrű kosokat készülnek feláldozni. Utánuk egy ülő férfit vehetünk szemügyre, akinek a felirat szerint Oknosz (=nemtörődömség) a neve. A festő úgy mutatja be őt, amint éppen kötelet sodor, mellette pedig egy nőstényszamar áll, amely megeszi a kötél éppen elkészült darabját. A hagyomány szerint Oknosz szorgalmas férfiú volt, de költekező asszonyt vett feleségül, és amit ő munkájával szerzett, azt a tékozló asszony mind elpazarolta. 2. Általános vélemény szerint a festő ezzel az ábrázolással Oknosz feleségére akart utalni. Tudomásom szerint az iónok is azt szokták mondani, ha látják, hogy valaki teljesen haszontalan munkát végez: „Ez is Oknosz kötelét sodorja!” A madárjós-lással foglalkozó jövendőmondók oknosz névvel jelölnek egy madárfajtát is; ez a madár számít a legnagyobbnak és legszebbnek a gémek között, de a legritkábban előforduló madarak közé tartozik. 3. Titüosz is szerepel a festményen, de már nem kínozza a büntetése, hanem olyannak látjuk, mint akit a szüntelen kínzás már teljesen elemésztett; alakja csonka árnyképpé fakult. Továbbhaladva a képen, a kötelet sodró alak közvetlen közelében felfedezhetjük Ariadnét, aki egy sziklán ül, és hintázó testvérét, Phaidrát nézi, aki kétoldalt mindkét kezével a kötelet fogja. Ez az egyébként nagyon tapintatos ábrázolás Phaidra halálára utal. 4. Ariadnét Thészeusztól Dionüszosz azért tudta elrabolni, mert nagyobb hajóhaddal rendelkezett, akár véletlenül talált rá, akár pedig előre feltett szándékkal csalta törbe. Dionüszosz véleményem szerint kétségtelenül azonos azzal a személlyel, aki először vonult seregével India ellen, és először vert hidat

az Euphratészen. Az egykori Euphratész-híd mellett álló város neve Zeugma, és a mai napig megvan az a szőlő- és borostyánágakból sodort kötél, amelyből a hidat elkészítették. 5. A görögök és az egyiptomiak egyaránt igen sokat tudnak Dionüszosz tetteiről mesélni. Phaidra alatt van a Thüia térdére támaszkodó Khlórisz képe. Nyilván nem téved, aki azt állítja, hogy a két nő életében igen jó barátságban volt egymással. Khlórisz a boiótiai Orkhomenoszból, a másik pedig, Kasztaliosz leánya a Parnasszosz vidékéről származott. Mások azt beszélnek róluk, hogy Thüia Poszeidónnak volt a szeretője, Khlórisz pedig Néleusznek, Poszeidón fiának lett a hitvese. 6. Thüia mellett Erekhtheusz leánya, Prokrisz, utána pedig Klümené áll, de hátat fordít neki. A Nosztói című költemény azt állítja, hogy Klümené Minüasz leánya volt, és Kephalosznak, Déión fiának lett a felesége, majd az Iphiklosz nevű fiút szülte neki. Prokrisz történetét mindenki ismeri: Klümené előtt ő volt Kephalosz felesége, és férje végzett vele. 7. Klümenétől valamivel beljebb láthatjuk a thébai Megarát. Megara Héraklész asszonya volt, de férje elvált tőle, mert elvesztette tőle született gyermekeit, és mert belátta, hogy házassága szerencsétlenül sikerült. Az említett nők feje felett egy sziklán Szalmóneusz leánya ül, mellette pedig Eriphülé áll, és látható, hogy ujjait a khitón redői közül a nyaka mellé emeli, és gyaníthatjuk, hogy a khitón alatt másik kezével ama hirhedtté vált nyakláncot tartja. 8. Eriphülé felett ábrázolta a festő Elpénórt, mellette pedig a kuporgó és kardját a gödör felett kezében tartó Odüsszeuszt, valamint Teiresziaszt, a jóst, amint a gödörhöz közeledik, majd Teiresziasz után Odüsszeusz anyját, Antikleíát, aki egy sziklán ül. Elpénór ruha helyett egy olyan vászonszöttest borított magára, mint amelyet a hajósok szoktak viselni. 9. Odüsszeusz alatt egy-egy trónuson Thészeusz és Peirithoosz ül, de Thészeusz nemcsak a saját kardját, hanem Peirithooszét is a kezében tartja. Peirithoosz a kardokat nézi, s úgy tűnik, hogy haragszik rájuk, mivel vállalkozása közben nem nyújtottak neki segítséget. Panüasszisz költeménye elmondja, hogy Thészeusz és Peirithoosz nem úgy ültek a trónusokon, mintha megkötözték volna őket, hanem a szikla szinte hozzánőtt a húsukhoz, és így tartotta őket fogva kötelék helyett. Thészeusz és Peirithoosz sokat emlegetett, közmondásos barátságáról Homérosz mindkét költeményében megemlékezik. Odüsszeusz azt mondja a phaiákoknál:

*S tán meglátom, ahogy kívántam, a régieket még:
Thészeuszt, Peirithooszt, deli sarjait isteneinknek.*

Az Íliászban Nesztór egyebek közt a következő szavakat mondja, amikor Agamemnónt és Akhilleuszt ki akarja békíteni egymással:

*Mert oly férfiakat sose láttam, s már sose látok,
mint nagy Peirithoosz, mint nép őrzője, Drüasz volt,
s Kaineusz, Exadiosz, vagy az isteni hős, Polüphémosz,
s Thészeusz Aigeidész, ki hasonlatos isteneinkhez.*

30. 1. Melléjük Pandareósz leányait festette Polügnótosz. Pénelopénak Homérosz költeményében olvasható szavaiból kiderül, hogy még kislányok voltak, amikor szüleiket az istenek haragja elpusztította. Az árvák nevelésének gondját Aphrodité vállalta magára, de a többi istennőtől is kaptak valamit ajándékba: Hérától kellő értelmet és szépséget, Artemisztől magas testalkatot kaptak ajándékba, Athéna pedig az asszonyi munkák ismeretére tanította őket. 2. Aphrodité azonban felment az égbe, hogy Zeustól szerencsés házasságot kérjen a lányok számára, a Harpüiák pedig az istennő távollétében elrabolták a lányokat, és átadták őket az Erinüsözöknek. Ezt írja róluk költeményében Homérosz, Polügnótosz viszont mint virágkoszorúkkal ékes, asztragalossal játszadozó fiatal leányokat ábrázolja őket, nevük pedig Kameiró és Klütié. Tudnunk kell még, hogy Pandareósz a krétai Milétozból származott, és bűntársa volt Tantalosznak ama bizonyos lopásban és a hamis esküvésben. 3. Pandareósz leányai után Antilokhoszt láthatjuk, aki egyik lábával egy sziklára támaszkodik, fejét pedig két kezére támasztja. Antilokhosz után Agamemnón következik: bal hóna alatt királyi pálcájára támaszkodik, két kezében egy botot emel magasra. Ugyanilyen helyzetben ábrázolja a festő Próteszilaoszt. Akhilleusz fölött Patroklosz áll. Agamemnón kivételével egyikük sem visel szakállt. 4. Fölöttük látható az ifjú Phókosz, mellette meg a dússzakállú Iaszeusz, aki Phókosz bal kezéről egy gyűrűt húz le. A hagyomány szerint ennek az a magyarázata, hogy Phókosz, Aiakosz fia Aiginából átkelt a ma Phókisznak nevezett területre, hogy az itteni lakosok felett a hatalmat átvegye, és maga is a szárazföldnek ezen a részén telepedjék le, Iaszeusz pedig

bensőséges barátságot kötött vele. Természetesen különböző ajándékokat is adott neki, többek között egy aranyba foglalt drágakővel díszített gyűrűt. Phókosz azonban nemsokára visszatért Aiginába, Péleusz pedig tüstént elhatározta, hogy megöli. A festmény tehát egykori barátságuk emlékét idézi azáltal, hogy Iaszeusz szeretné látni a gyűrűt, Phókosz pedig átadja neki. 5. Felette egy sziklán Maira ül, akiről a Nosztói című költemény azt mondja, hogy hajadonon hunyt el, és hogy Proitosznak, Therszandrosz fiának, Sziszüphosz unokájának volt a lánya. Mellette áll Aktaión, Arisztaios fia, valamint Aktaión anyja; szarvasborjút tartanak kezükben, és egy szarvasbőrön ülnek, mellettük pedig egy vadászkutya fekszik. Ez az ábrázolás Aktaión életmódjára és halálának körülményeire utal. 6. Ha ismét a festmény felső része felé irányítjuk tekintetünket, közvetlenül Patroklosz mellett látjuk Orpheuszt, mintha valami kis dombon ülne; bal kezét kitharáján nyugtatja, a másikkal pedig annak a fűzfának az ágait érinti, amelynek támaszkodik. A helyszín valószínűleg Perszephoné ligete, ahol Homérosz állítása szerint fekete nyárfák és fűzfák nőnek. Orpheusz görög módon van öltözve, és nem a thrákoknál szokásos ruhát és fejedőt viseli. 7. A fűzfa másik oldalához Promedón támaszkodik. Egyesek úgy vélik, hogy a Promedón név Polügnótosz költői leleménye, mások viszont azt állítják, hogy Promedón görög férfi volt, aki nagy zenerajongó volt, de legfőképpen mégis Orpheusz énekéért lelkesedett. 8. A festménynek ezen a részén láthatjuk Szkhedioszt, aki a phókisziakat Trója alá vezette, utána pedig Peliaszt: trónuson ül, haja és szakálla ősz, és Orpheuszra szegezi tekintetét. Szkhediosz kezében tört tart, és fejét pázsitfűből font koszorú díszíti. Peliasz közelében ül Thamürisz, aki már teljesen elvesztette látását, és egész alakja szánalmat kelt: haja és szakálla hosszúra nőtt, lábai előtt töröttkarú lant hever, amelynek a húrjai is elszakadtak. 9. Felette egy sziklán Marszüasz ül, mellette pedig Olümposz, egy zsenge ifjú látszik, aki éppen auloszeleckét vesz tőle. A Kelainában lakó phrügek azt állítják, hogy az aulosznak ez a mestere valamikor az ő városukat átszelő folyó volt, és szerintük Marszüasz szerezte a Nagy Istenanya ünnepén bemutatásra kerülő aulosz-zenét is. Azt is mondják, hogy annak idején a gall sereg támadását is Marszüasz segítségével tudták visszaverni, hiszen folyóként és auloszjátékával is segítségükre sietett.

31. 1. Visszatérve a festmény felső részére Aktaión mellett a szalamiszi Aiaszt, Palamédészt és Therszitészt láthatjuk, amint Palamédész találmányával, a kockajátékkal szórakoznak. A játékot a másik Aiasz figyeli. Ez az Aiasz olyan színnel van megfestve, mint ha hajótörött lenne, és bőrén a kicsapódott tengeri só lenne látható. 2. Polügnótosz itt nyilvánvalóan Odüsszeusz ellenségeit ábrázolta egy csoportban. Odüsszeusz és Aiasz, Oileusz fia azért lettek ellenségei egymásnak, mert Odüsszeusz akarta a görögöket rávenni, hogy kövezzék meg Aiaszt a Kasszandra ellen elkövetett vétke miatt. Palamédészt akkor fojtották meg, amikor elment halászni, és mint a Küpria című költeményben olvastam, gyilkosai Diomédész és Odüsszeusz voltak. 3. Meleagrosz, Oineusz fia Aiasz, Oileusz fia felett látható a festményen, és úgy tűnik, mintha Aiaszt figyelné. Palamédész kivételével valamennyien szakállt viselnek. Meleagrosz haláláról Homérosz azt mondja, hogy az Erinüsz meghallgatta Althaia átkait, és ezért kellett Meleagrosznak meghalnia. Ezzel szemben az úgynevezett Asszonyok katalógusa, illetve a Minüasz című költemény egybehangzóan azt állítja, hogy Apollón a kurészeket támogatta az aitoliaiak ellen vívott háborúban, és így Meleagrosz Apollón kezétől halt meg. 4. A mondának van egy olyan változata, amely szerint a Moirák egy bizonyos fahasábot adtak Althaiának és kijelentették, hogy Meleagrosz nem hal meg addig, míg a fahasábot el nem emésztí a tűz, Althaia pedig haragjában elégette a fadarabot. Ez a változat először Phrünikhosznak a Pleuróni asszonyok című drámájában szerepel: kikerülnie baljós sorsát nem sikerült; vele végzett gyorsan a láng, a fa, mit a szörnyű anya gonoszat tervelve, bős szívvvel elégetett. Mindenesetre Phrünikhosz – nem saját leleményéről lévén szó – nem fejtette ki részletesen a történetet, hanem csak utalt rá, hiszen akkor már egész Hellaszban széltekben ismeretes volt ez a változat. 5. A festmény alsó részén a thrák Thamürisz után Hektór ül, két kezét a bal térde felett kulcsolja össze, és ezáltal nagyon levertnek látszik. Az utána következő, sziklán ülő alak Memnón, Memnón közvetlen közelében pedig Szarpédón látható. Szarpédón arcát tenyerébe temeti, Memnón egyik keze pedig Szarpédón vállán nyugszik. 6. Mindannyian szakállt viselnek, és Memnón köpenyét hímzett madarak díszítik. Ezeket a madarakat „Memnón madarai”-nak nevezik, és a Helléspontosz vidékén élő

emberek azt állítják, hogy minden évben egy bizonyos napon nagy csapatban megjelennek Memnón sírjánál, és megtisztítják a sírnak azt a részét, amelyen nem nőnek fák és nincs gyep, majd behintik azzal a vízzel, amit az Aiszéposz folyóban megnedvesített szárnyakon magukkal hoztak. 7. Memnón mellé a művész egy meztelen aithiopsz fiút is festett, mivel Memnón az aithiopszok királya volt. Mindamellet Ilion alá nem Aithiopiából, hanem a perzsiai Szuszából, a Khoaszpész folyó vidékéről érkezett, miután a Szusza és Ilion között lakó valamennyi népet leigázta. A phrügiaiak még ma is meg tudják mutatni azt az utat, amelyen Memnón a sereget vezette: Memnón mindig a legrövidebb úton haladt. Az úton egymástól szabályos távolságban pihenőhelyek vannak. 8. Memnón és Szarpédón fölött látható Parisz; még nem visel szakállt. Úgy tapsol a kezével, mint egy vadember, és az embernek az a benyomása támad, mintha ezzel a tapssal Pentheszileiát próbálná odahívni magához. Pentheszileia is ott áll, és nézi őt, de arckifejezésén látszik, hogy Pariszt megveti és még csak figyelemre sem méltatja. Pentheszileia hajadonként jelenik meg, és kezében szkütha típusú íj van, vállát pedig párduebőr borítja. 9. A Pentheszileia fölött látható nőalakok vizet hordanak törött korsókban. Egyiküket még fiatalos külsejűnek ábrázolja a festő, a másikat viszont élemedett korúnak. Egyikük nevét sem jelzi külön felirat, a mindkettőjükre érvényes szöveg csak azt mondja, hogy nem tartoznak a beavatottak közé. 10. Távolabb, eme nők fölött látható Lúkaón leánya, Kallisztó, és vele Nomia, valamint Néleusz leánya, Péro is; kérőjétől Néleusz Iphiklosz barmait követelte. Kallisztó alatt szőnyeg helyett medvebőr látható, lábait pedig Nomia térdén nyugtatja. Művemben korábban már említettem, hogy az arkadiai monda szerint Nomia az ő földjükön élő nimfa volt. Noha a költők állítása szerint a nimfák nagyon sok évig élnek, mindamellet nem halhatatlanok. Kallisztó és a többi asszony után egy meredek lejtőt látunk és Sziszüphosz, Aiolosz fia azon erőlködik, hogy a lejtőn egy sziklatömböt felgörgessen. 11. A képen látható egy hombár, valamint egy öregember, egy fiú és két asszony: a fiatalabb a szikla alatt, a másik az öregember mellett áll, és korban is illik hozzá. A többiek vizet hordanak, a vénasszony korsója azonban alighanem eltört, és ami víz a cserépedény maradványában van, azt visszaönti a hombárba. Úgy gondolom, ezek az alakok azon emberek közé tartoznak, akik

az eleusiszi titkos szertartásokat teljesen semmibe vették. Régen a görögök az eleusiszi szertartásokon éppúgy sokkal áhítatosabban vettek részt, mint amennyire az isteneket is jobban tisztelték a hērőszoknál. 12. A hombár alatt látható Tantalosz, amint elszenvedi a Homérosz által is felsorolt kínokat, amelyet a fölötte függő sziklatömbtől való retteget még meg is sokszoroz. Az ábrázolásban Polügnótosz szemmel láthatóan Arkhilokhosz elbeszélését követte, azt viszont nem tudom, hogy Arkhilokhosz a szikladarabról mondott dolgokat más forrásokból vette-e át, vagy pedig az egész saját költői képzeletének a szülötte. Ilyen sok alakot ábrázol tehát a thaszoszi mester elragadó művészettel megalkotott festménye.

#6 Marcus Tullius Cicero, Verres ellen 2.4.2-3

A messanai C. Heius -amint ez mindenki, aki Messanában járt, elismeri – minden tekintetben a város legkiválóbb embere. Háza talán a leggyönyörűbb Messanában, de mindenképpen a legismertebb és a mieink számára mindig a legnagyobb vendégszeretettel áll nyitva. Ez a ház Verres megérkezése előtt olyan gazdag volt műkincsekben, hogy a városnak is díszére vált, ugyanis maga Messana noha fekvése, kikötője és falai szépek, teljességgel csupasz és híján van olyan dolgoknak, amelyekben Verres örömét leli. Volt Heius házában egy nagyméltóságú, az elődöktől örökölt ósrégi szentély, amelyben négy gyönyörű, művészi kivitelű nemes szobor állt, amelyekben nemcsak ő, a kényes ízlésű ember, hanem mindnyájan, akiket ő avatatlanoknak nevez gyönyörködhettünk volna. Az egyik Praxitelés márványból készült Cupidó szobra volt ...a másik Hercules csodálatos bronzszobra. Úgy hiszem, erről az mondják, hogy Myrón készítette, és bizonyosan így is van. ... Volt még ezen kívül két nem túl nagy, de gyönyörű lányos tartású és öltözetű bronzszobor, amelyek athéni szüzek módjára felemelt kézzel fejükön szent tárgyakat tartottak, ezeket canephoroszoknak nevezték. ... Azt mondják Polykleitos művei ... Ha a mieink közül valaki Messanába ment, ezeket meg szokta nézni, nap mint nap nyitva állt az ajtó, hogy megtekinthessék – a ház éppúgy büszkeségére vált tulajdonosának, mint a városnak. (Nótári Tamás fordítása nyomán)

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

- Szilágyi János György (szerk.), *A görög művészet világa I- II.*, Budapest: Gondolat, 1962.
- H. Alan Shapiro, *Myth Into Art. Poet and Painter in Classical Greece*, London – New York: Routledge, 1994.
- Timothy Gantz, *Early Greek Myth: A Guide to Literary and Artistic Sources I-II.*, Baltimore: Johns Hopkins UP, 1996.
- Luca Giuliani, *Bild und Mythos. Geschichte der Bilderzählung in der griechischen Kunst*, München: C. H. Beck, 2003.
- Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, Zürich: Artemis, 1981-1999.
- Patay-Horváth András, Kőbe zárt történelem. Hermann István (szerk.), *Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére*, Budapest: Egyetemi Széchenyi kör, 1999, 23-41. (http://jmvk.compunet.hu/szoveg/kiadvany_new/patay.htm)
- Patay-Horváth András, Mit ábrázol az Olympiai Zeus-templom keleti oromcsoportja? *ÓKOR* 3, 2004/3, 32-40.
- Nagy Árpád Miklós, Rebus novis studere? : Ellenvélemény az olympiai Zeus-templom bejáratí oromcsoportjának új értelmezéséről, *ÓKOR* 3, 2004/4, 30-35.
- Patay-Horváth András, Errare hunanum est, *ÓKOR* 3, 2004/4, 36-41.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Mely részeit díszíthették a dór templomoknak mitológiai témájú ábrázolásokkal?
2. Mikor és hol készültek az első mítoszábrázolások az ókori Görögországban?
3. Keressen ábrázolásokat a trójai falóról és Polyphémos megvakításáról? Nézze meg, melyik honnan és mely korszakból/évszázadból származik!
4. Gyűjtsön a szemelvényekből feliratokat, amelyek a nézőt segítették az ábrázolások értelmezésében!

4. MÍTOSZ ÉS KÉPZŐMŰVÉSZET

5. Milyen szempontok alapján válogathatták össze a köz- ill. magángyűjteményekben őrzött mitológiai témájú képeket és szobrokat?
6. Milyen mítoszokból lehetett képciklusokat, sorozatokat készíteni?
7. Keressen példákat, hogyan lehetett a templomok oromcsoportjának háromszög alakú terét értelmesen és szépen kitölteni?
8. Milyen írott és képi forrásokból ismerjük Athéna és Poseidón vitáját?

5. MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM

Az ókoriak számára a mitikus múlt ugyanúgy a történelem része volt, mint a valódi emberek által alakított közelmúlt. Teljesen magától értetődően valódi történelmi személyként tekintettek Héraklésre, Théseusra és a trójai hősökre, és a mitikus uralkodókat, eseményeket egészen pontosan el tudták helyezni térben és időben egyaránt. Ezt az általános felfogást jól tükrözik a különféle formában ránk maradt időrendi táblázatok (pl. #1), illetve a szicíliai Diodóros (Kr. e. 1. század) világtörténete, amelynek negyven könyvéből az első hat pusztán a trójai háborúig tartó eseményeket írta le. Hérodotos, bár nem osztotta kortársainak azt a nézetét, miszerint a trójai háború és a különféle mitikus lányrablások lettek volna a perzsa háborúk kiváltó okai (#2: 1.1-5), de nem vonta kétségbe ezen események megtörténtét és nagyjából ugyanúgy keltezte a trójai háborút, mint a későbbi szerzők (#2: 2.145), Thukydides (#3: 1.10) pedig a háborúban résztvevő görög harcosok számát is megpróbálta kiszámolni Homéros alapján.

Sokáig a modern történetírás is ezt a szemléletmódot követte, és a trójai háborút történelmi eseményként kezelte, amelyet pusztán kiszínezett a költői képzelet. Ebben kétségtelenül segítségére volt a régészet is, hiszen a mitikus helyszínt viszonylag könnyen lehetett azonosítani és feltárni és ráadásul még látványos leletek is felbukkantak, amelyeket a történet szereplőivel hoztak kapcsolatba. Ennek ellenére a trójai háború történeti létezését még nem sikerült bizonyítani és alighanem felesleges is vitatkozni azon, hogy Trója melyik pusztulási rétege lehet a homéroszi háború maradványa. Lehet, hogy a trójai vár nagyjából akkor is elpusztult, illetve leégett, amikor a ókori hagyomány a homéroszi háborút keltezte (mai évszámokban kifejezve kb. Kr. e. 1200 körül), de egyelőre semmi sem bizonyítja, hogy ez egy ostrom következtében következett volna be, és ha mégis, akkor valamiféle akháj, illetve görög koalíció vette volna be a várost. A homéroszi eposzokból ismert nevek (pl. Alexandros, azaz Paris) előfordulhatnak hettita dokumentumokban, és az Akhilleus név is megtalálható egy bronzkori görög feliraton, ahogy az akhajok is megfélemlíthetők az ékírási forrásokban emlegetett Ahhijawa népnek, de mindez még nem teszi történetileg hitelessé az egész történetet.

A szóbeli hagyomány nyilván nem tudta a történelmi eseményeket és szereplőket pontosan megőrizni és nem is ez volt a célja. A korai görög énekmondók az őket körülvevő valóságból és hagyományos elbeszélésekből, ha úgy tetszik a népmesei

hagyományból indultak ki és hallgatóságuk igényeihez igazodva alkották meg az eposzokat. Adottak voltak a nagy bronzkori romvárosok, köztük Thébai, Mykéné és Trója falai, amelyeknek létrejöttéről és pusztulásuk körülményeiről a vaskori görögök semmi biztosat nem tudtak és nyilván sokszor bukkantak gazdag sírokra és kincsleletekre is. Mindezt valahogyan magyarázni kellett, és romokról lévén szó, kézenfekvő volt egy nagy és hosszú háború feltételezése, amelynek során a hősök nagyrészt elpusztultak, illetve aki mégis túlélte a háborút, az nem sokkal később halt meg vagy hosszas vergődés után tért csak haza. A történet alapját az elveszett feleség kereséséről szóló mese (ATU 400) mese adja, amelyet a két egymást segítő testvéréről szóló népmesével (ATU 303 / KHM 60) egészítettek ki, illetve dolgoztak egybe. A hazatérő hősök utazásai során, mint a Polyphémos-történet mutatja, szintén ősi népmesei mintákat használtak fel. Ahogy már az ókorban is megfogalmazták (#4), Odysseus útját nyilván nem lehet rekonstruálni és nem is érdemes ezt megpróbálni, de ugyanígy nem érdemes a trójai háború történelmi magvát sem keresni. A mítoszok bronzkori helyszínekhez és emlékekhez kapcsolódtak, de nem bronzkori eseményeket, történelmet örökítenek meg. Bár a mitikus helyszínek egy része a bronzkor után elvesztette jelentőségét, ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a hozzájuk kapcsolódó történetek is mind a bronzkorból származnak, sőt éppen ellenkezőleg, létrejöhetnek évszázadokkal később, pusztán a romok magyarázata-képpen. Hasonló módon lehetett egy-egy legendás háborúval magyarázni a görög világban később is bizonyos furcsaságokat, szokásbeli eltéréseket. (#2: 5:82-89)

A mítoszok nemcsak egyes személyek tetteit vagy városok pusztulását örökítették meg, hanem egész népek eredetéről, vándorlásairól is szóltak. Voltak persze pusztán elképzelt népek, mint például az amazónok, de nyilván voltak valódiak is, mint például a dórok vagy iónok (#3: 1.12). A dórok vándorlásairól szóló történeteket (#5) az ókoriak történelmi valóságként kezelték (#6) és a modern történelmi kutatás is elfogadta annak ellenére, hogy az ezzel összefüggésbe hozott ión vándorlásra vonatkozó hagyomány nyilvánvalóan a Kr. e. 5. századi Athén nagyhatalmi igényeinek alátámasztására született és történetileg teljességgel hiteltelen.

Általánosságban igaz, hogy a mítoszok nem a történelmi valóságot örökítik meg, de magukon viselik annak a kornak a nyomait, amelyben keletkeztek (pl. #3: 1.4) és különböző korokban, helyzetekben különbözőképp lehetett felhasználni őket. A trójai háború történetével például a görög-perzsa háborúk során magyarázni lehetett, hogy miért is indult meg a perzsa támadás Hellas ellen és egyúttal az akkori világ legjelentősebb konfliktusaként, Európa és Ázsia közötti összecsapásként lehetett beállítani az eseményeket (#2: 1.1-5). Azt, hogy a háborúban minden emberi számítás ellenére miért a görögök győztek, szintén az istenek

pártfogásával és mitikus történetekkel lehetett leginkább magyarázni (#2: 7.188-190, 8.54-55). Ha hihetünk Hérodotos beszámolójának (C#1: 9.27), akkor még azt is a mitikus múlt eseményeire történő hivatkozással gondolták eldönteni, hogy miként sorakozzanak fel csatára az egyes seregrészek.

Végül nyilván voltak olyan esetek, amikor az események alakulására is valamiképp hatással voltak a mítoszok. A spártaiak egy elhúzódó háború sikeres befejezését köszönhatték Orestés csontjainak (#2: 1-67-68), az athéniakat pedig azzal tudta lenyűgözni Peisistratos, hogy Athéna kíséretében vonult fel az Akropolisra (#2:1.60), végül pedig a thébaiak választottak maguknak szövetségest mitikus rokonságuk alapján (C#1: 5.79-81). Mindhárom eset Hérodotosnál olvasható, akinek történelemszemléletére jellemző, hogy nagy szerepet tulajdonít az isteni beavatkozásnak, de nyilván nem lehet pusztán ezzel magyarázni, hogy a mítoszoknak ilyen konkrét politikai, történelemformáló hatásuk is volt annakidején. Mindhárom történet még a Kr. e. 6. századra keltezhető, de láthatólag különféle helyszínekhez kötődnek és mindegyikben világos, hogy nemcsak néhány ember meggyőződéséről, hanem egész közösségekről volt szó. A mitikus ősök rokoni kapcsolataira való hivatkozás általánosan elterjedt lehetett (#2: 7.150), ezt még a római korban is előszeretettel alkalmazták (#7).

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

#1 Paroszi márványkrónika (IG XII 5,444 = FGrHist 239)

[...] különféle feljegyzésekből és történeti művekből [?] vésettem kőbe ezeket az időrendi adatokat Kekropstól, Athén első királyától kezdve Parosban [...]anax, Athénben pedig Diognétos archónságának évéig. (Kr. e. 264/263)

Attól fogva, hogy Kekrops Athén királya lett, és a földet, amelyet korábban az itt született Aktaiosról Aktiké néven emlgettek, Kekropiának nevezték el, 1318 év.

...

Attól fogva, hogy Deukalión idejében özönvíz volt ... Athénban pedig Kranaos volt a király, 1265 év.

...

Attól fogva, hogy Phthiótisban Hellén, Deukalión fia lett a király, és az addig Graikoi néven ismeretes nép a hellén nevet vette fel, és [bevezették?] a Panathénaia ünnepét, Athénban pedig Amphiktyón volt a király, 1257 év.

...

Az amazónoknak Attika ellen indított hadjáratától fogva, amikor Théseus volt Athén királya, 992 év.

Attól fogva, hogy az argosiak Adrastossal Thébai ellen vonultak és [Archemoros emlékezetére] bevezették a nemeai versenyjátékokat, Athénban pedig Théseus volt a király, 987 év.

Attól fogva, hogy a hellének Trója ellen vonultak, Athénban pedig tizenharmadik esztendeje volt Menestheus a király, 954 év.

Attól fogva, hogy Tróját elfoglalták, Menestheus athéni király uralkodásának huszonkettedik évében, Thargélión havának huszonnegyedik napján, 945 év... (ford. Borzsák István)

#2 Héródotosz, Görög-perzsa háborúk

1.1-5

A perzsa történet ismerői azt állítják, hogy a viszálykodás okozói a phoinikiaiak voltak. Szerintük, amikor ezek ideköltöztek az úgynevezett Vörös-tenger mellől a mi tengerünkhöz, s letelepedtek a máig általuk lakott földsávon, hamarosan hosszú tengeri utakra vállalkoztak. Egyiptomi és asszúriai árukkal kereskedve sok országba s így Argoszba is eljutottak, mely akkor kiemelkedő szerepet játszott a most Hellasznak nevezett terület városai között. Mint mondtam, a phoinikiaiak tehát eljutottak Argoszba is, s itt is árulni kezdték portékáikat. A megérkezésüket követő ötödik vagy hatodik napon azonban, amikor már majdnem minden árujukon túladtak, lement a tengerhez sok asszony, köztük a király leánya is. A hellének szerint Ió volt az, Inakhosz leánya. Az asszonyok felmentek a hajó tatjára, s kedvükre vásárolgattak az árukból. Ekkor a phoinikiaiak egymást biztatva rárohantak az asszonyokra, és bár a legtöbben el tudtak menekülni, Iót néhány más nővel együtt elrabolták. Bevitték őket a hajó belsejébe, s elvitorláztak velük Egyiptom felé.

2. A perzsák szerint Ió ilyen módon jutott el Egyiptomba, nem pedig úgy, ahogy a hellének állítják, s ez indította el a sorozatos ellenségeskedéseket. Ezután, mint mesélik, az történt, hogy néhány hellén, akiknek a nevét nem tudják, kikötött a phoinikiai Türoszban, s elrabolta a király leányát, Európát. Állítólag krétaiak voltak, akik ekképp hasonlóval viszonzták az eredeti cselekedetet. Ezután a második méltánytalanságot is a hellének vitték végbe. Egy hosszú hajón* elhajóztak ugyanis a kolchiszi Aiába, a Phaszisz folyóhoz, s elvégezvén, amiért jöttek, elrabolták Médeiát, a király leányát. Erre a kolchiszi király követséget küldött Hellaszba, hogy elégtételt kérjen és visszakövetelje a leányát. Hellaszban azonban azt válaszolták, hogy ők sem kaptak elégtételt az argoszi Ió elrablásáért, ezért ők sem adnak.

3. Ezután – így folytatja a hagyomány -, a második nemzedék idejében, Priamosz fia, Alexandrosz hallott e dologról, s neki is kedve támadt, hogy Hellaszból asszonyt raboljon, és feltette magában, hogy ő éppúgy nem fog elégtételt adni, mint ahogy amazok sem adtak. Így azután elrabolta Helenát. Erre a hellének úgy döntöttek, hogy követséget küldenek, amely visszakéri Helenát, s elégtételt követel a rablásért. A trójaiak azonban követelésükre Médeia elrablására hivatkoztak, hogy lám csak, ők ugyan nem adtak elégtételt, és a leányt sem küldték vissza, másoktól mégis jóvátételt követelnek.

4. Eddig mindkét oldalról csak egyes személyeket raboltak el, a későbbi viszályokért azonban a bűn egészen a helléneket terhelte, mert először ők indítottak hadjáratot Ázsia, s nem a perzsák Európa ellen. A perzsák úgy vélekedtek, hogy az asszonyrablás valóban jogtalan cselekedet, de nyomban bosszút venni érte oktalanság, s úgy bölcsőbb, ha nem bánkódnak az elraboltak miatt, hiszen aligha rabolták volna el az asszonyokat, ha ezt ők maguk is nem akarják. Ezért azután, mondják a perzsák, ők Ázsiában nemigen bánkódtak az elrabolt nőkért. Ezzel szemben a hellének egyetlen lakedaimóni nő elrablása miatt hatalmas seregeket gyűjtöttek, behatoltak Ázsiába, és megdöntötték Priamosz uralmát. Ettől kezdve a perzsák szilárdan ellenségüknek vallották a hellén népet. A perzsák ugyanis

a magukénak tekintették Ázsiát s az ott lakó barbár népeket, Európát viszont s a hellének lakta földet teljesen különálló területnek.

5. A perzsák tehát így adják elő a történeteket, s szerintük Ilion elfoglalásától fogva vált ellenségessé viszonyuk a hellénekkel. A phoinikiaiak viszont Ió történetét másképpen adják elő, mint a perzsák. Szerintük ugyanis Ió nem úgy került Egyiptomba, hogy elrabolták, hanem úgy, hogy Argoszban szerelembe esett a hajó kapitányával, s mikor teherben maradt, szégyellve magát szülei előtt, önként elhajózott a phoinikiaiakkal, hogy a csúfság ki ne tudódjék.

Így adják tehát elő a dolgokat a perzsák és a phoinikiaiak. Én magam azonban nem kívánok állást foglalni, hogy így vagy amúgy estek-e a dolgok. Hanem legelőbb arról a személyről szólnék, aki az én tudomásom szerint is először követett el jogtalanságot a hellénekkel szemben.

1.60

Peisizisztratosz elfogadta az ajánlatot, s meg is egyeztek a visszatérésben, de erre, véleményem szerint, igen együgyű tervet eszeltek ki. Hiszen a hellénség már réges-rég elhagyta az egykori barbár szokásokat, és értelme világosabb volt annál, hogy bármilyen kezdetleges cselfogással rá lehessen szedni. Ők mégis a következő módon jártak túl az akkoriban már a legravaszabbnak tartott athéniak eszén. A Paiania kerületben élt egy Phüa nevű asszony, aki három hüvelyk híján négy könyök magas volt, s minden tekintetben vonzó a külleme. Ezt az asszonyt teljes fegyverzetben egy kocsira ültették, úgy helyezték el, hogy minél nagyobb tiszteletet keltsen, s hírnököket küldvén előre, elindultak vele a város felé. Mikor a hírnökök a városba értek, parancsuk szerint ezt kiáltozták: – Athéniak! Fogadjátok szívesen Peisizisztratoszt, akit Athéna is minden ember közül a legjobban kedvel, s most maga viszi őt vissza fellegrvárába.” Ezt kiáltozták mindenfelé, s hamarosan minden kerületben híre terjedt, hogy Athéna istennő visszahozta Peisizisztratoszt. Mire a városiak, abban a hitben, hogy ez az asszony valóban az istennő, ember létére imádkozni kezdtek hozzá, s visszafogadták Peisizisztratoszt.

61. Ily módon lett újra türannosz Peiszisztratosz, majd a megállapodás szerint feleségül vette Megaklész leányát.

1.67-68

67. A lakedaimóniak tehát a korábbi háborúkban mindig balszerencsével küzdöttek a tegeaiak ellen. Kroiszosz idejében azonban, mikor Lakedaimónban Anaxandridész és Arisztón volt a király, a spártaiak kerekedtek felül a háborúban, mégpedig a következő módon. Minthogy eladdig a tegeaiaktól egyre-másra vereségeket szenvedtek, követeket küldtek Delphoiba, hogy megtudakolják, melyik isten kiengesztelése árán győzhetnének a háborúban a tegeaiak fölött. Erre a Püthia azt válaszolta, hogy kutassák fel Oresztésznek, Agamemnón fiának csontjait. Csakhogy, mert nem tudták fellelni Oresztész sírját, ismét elküldtek az istenhez, hogy megkérdezzék, mely helyen is nyugszik Oresztész. Kérdésükre Püthia a következő választ adta:

*Arkadiának a sík földjén van a hely, Tegeában,
hol fű két fuvalom nagy erőnek kényszere folytán,
és az ütést viszonzozza ütés, s vész fekszik a vészen.
Ott Agamemnónnak sarját fedi életadó föld,
ezt hozd el nekem, és Tegeának uralma tiéd lesz.*

A lakedaimóniak e tudás birtokában sem tudták fellelni a sírt, bár mindenhol keresték. Végül Likhasz találta meg, az úgynevezett spártai – jótevők” egyike. Ezek a jótevők olyan polgárok, akik, a legidősebbek lévén, kilépnek a lovagok rendjéből, és szám szerint öten minden évben mindenfelé követségbe mennek, ahol járnak, a spártai állam érdekeit képviselik.

68. A közülük való Likhasz volt tehát az, aki megtalálta a sírt Tegeában, részben a szerencse, részben saját találékonysága segítségével. Ez idő tájt éppen zavartalan volt az érintkezés a tegeaiakkal, ő pedig betévedt egy kovácsműhelybe, ahol elnézte, hogyan kovácsolják a vasat, s elismerő csodálattal adózott a munkának. A kovács, látva csodálkozását, abbahagyta a kalapálást, és így szólt: – Lakón barátom, ha már a vas megmunkálását is megcsodálsz, mennyire

ámulnál, ha látod azt, amit én! Éppen kutat akartam ásni az udvaromban, és ásás közben egy hét könyök hosszú koporsóra akadtam. Mivel sehogy sem akartam elhinni, hogy valaha nagyobb termetű emberek éltek volna a mostaniaknál, felnyitottam, és a koporsóban egy bele illő holttestet találtam. Megmértem, azután betemettem a gödröt.” Miközben a kovács elmesélte, mit látott, Likhasz eltűnődött, s eszébe ötlött, hogy a holttest Oresztészé is lehet, és akkor a jóslat igazat mondott. Arra gondolt, hogy a kovács két fűjtatója nyilván a két fuvalmat jelenti, az ütést a kalapács, az ütés viszonzását a kovácsolt vas, s a vészen fekvő vész nem lehet más, csakis a kovácsolt vas, mert a vasat az emberiség vesztére fedezték fel. Miután mindezt meghányta-vetette, visszatért Spártába, és beszámolt a dologról a spártaiaknak. Ők azonban hazugsággal vádolták, és száműzték. Visszament tehát Likhasz Tegeába, elmondta a történeteket a kovácsnak, s felajánlotta, hogy bérbe veszi az udvarát, de az nem ment bele az alkuba. Idővel, hosszas rábeszélésre, mégiscsak bérbe adta az udvart, Likhasz pedig felásta a sírt, a csontokat összeszedte, és elvitte Spártába. Ettől kezdve a lakedaimóniak, valahányszor megütköztek a tegeaiakkal, mindig erősebbnek bizonyultak náluk, s végül a Peloponnészosz nagy részére kiterjesztették uralmukat.

2.145

Az egyiptomiak azt hajtogatják, hogy ők mindent pontosan tudnak, mert mindig számon tartották és mindig feljegyezték az évek számát. Az ő adataik szerint Dionüszosztól, akit a Kadmosztól született Szemelé fiának tartanak, az én koromig hozzávetőlegesen ezer év telt el, Héraklésztól, Alkméné fiától kilencszáz év, Pantól, Pénélopé fiától (hellén hagyomány szerint ugyanis Pan Pénélopé és Hermész fia) pedig még annyi se, mint a trójai háborútól, vagyis mintegy nyolcszáz esztendő az én időm.

5.82-89

82. Az aiginaiak és az athéniaiak régi gyűlölsége pedig a következő okokból eredt. Epidaurosban nem hozott a föld termést, az epidaurosziaiak tehát jóslatot kértek Delphoiban a csapás felől. A Püthia azt parancsolta, hogy emeljenek szobrot Damiának és Auxésziának,

akkor majd sorsuk kedvezőre fordul. Ekkor a epidaurosziak megkérdezték, hogy kőből vagy bronzból készüljenek-e a szobrok, de a Püthia azt mondta, hogy egyikből sem, hanem nemesített olajfából. Az epidaurosziak megkérték az athéniakat, engedjék meg, hogy kivágják néhány olajfájukat, mert az ottani fákat tartották a legszentebbnak. A hagyomány szerint nem is nőtt olajfa akkoriban máshol, csak Athénban. Az athéniak megadták az engedélyt, azzal a feltétellel, ha az epidaurosziak minden évben áldozatot visznek Athénba Poliasznak és Erekhtheusznek. Megígérték, teljesült a kérésük, fölállították az olajfából faragott szobrokat, s attól fogva a föld meghozta a termést, az epidaurosziak pedig teljesítették az athéniaknak tett ígéretet.

83. Addig az aiginaiak az epidaurosziak alattvalói voltak, s még jogi vitáik elintézésére is Epidaurosza kellett menniük. Ekkor azonban hajókat építettek, s e fölötti gőgjükben elpártoltak az epidaurosziaktól. Ellenségeiké lettek, s mint a tenger urai mindenfelé ártani akartak nekik. Nem átallozták elrabolni Damia és Auxészia szobrát és felállítani a maguk földjének kellős közepén, egy Oia nevű helyen, a várostól úgy húszsztadionnyi távolságra. Amikor a két szobrot a mondott helyen felállították, tiszteletükre engesztelő áldozatokat tartottak és gúnydalokat éneklő női kórusokat* léptettek fel, de a két istennő kórusának vezetésére tíz-tíz férfit jelöltek ki. Ezek a kórusok sosem a férfiakat gúnyolták, hanem mindig csak az ottani asszonyokat. Ugyanezek a szertartások az epidaurosziaknál is megvannak, de ők még olyan titkos szertartásokat is végeznek, amelyekről nem szabad beszélni.

84. A szobrok elrablása után az az epidaurosziak nem teljesítették az athéniaknak tett ígéretüket. Erre az athéniak követek útján fenyegetőztek, de az epidaurosziak bebizonyították, hogy nincs mit követelniük, hiszen amíg a szobrok az ő földjükön álltak, a megállapodás szerint eleget tettek kötelezettségüknek, de a szobrok elrablása után nem tartoznak semmivel. Forduljanak az athéniak az aiginaiakhoz, hiszen a szobrok most azoknál vannak. Erre az athéniak Aiginába küldtek, és követelték a szobrok visszadását, de az aiginaiak azt válaszolták, hogy nekik semmi dolguk nincs az athéniakkal.

85. Az athéniak azt állítják, hogy követelésük bejelentése után elküldték Aiginára néhány polgárukat egy három-evezősoros hajón. Ezek közös erővel megpróbálták a náluk nőtt fából faragott szobrokat leemelni a talapzatról, hogy elszállítsák őket. Nem boldogultak, ezért kötelet fontak a szobrok köré, és éppen mikor elvonszolták volna őket, dörögni kezdett az ég és megnyílt a föld. A hajó legénységét megszállta az örület, ellenség módjára egymást kezdték kaszabolni, míg utoljára egyetlenegy ember maradt életben, s tért meg Phaléronba.

86. Az athéniak szerint ez történt. Az aiginaiak viszont azt állítják, hogy az athéniak nem egyetlen hajóval érkeztek, hiszen egy-két hajóval ők is elbánnak, még ha nincs is hajóhaduk. Az athéniak, igenis, sok hajóval jöttek, úgyhogy ők kénytelenek voltak meghátrálni, és nem bocsátkoztak tengeri csatába. Azt már nem tudták világosan elmagyarázni, hogy azért hátráltak-e meg, mert félték a vereségtől, vagy pedig előre eltökélten tették, amit tettek. Úgy mesélik, az athéniak, nem találván ellenállásra, kiszálltak a hajókból, a szobrokhoz mentek, de mert nem tudták őket elmozdítani, köteleket kötöttek rájuk, hogy elvontassák őket. S vonszolódás közben a szobrok – alig hiszem, de más talán hihetőnek találja a hagyomány alapján – térdre hulltak, s attól fogva a mai napig ilyen helyzetben vannak. Így tettek hát az athéniak. Majd arra a hírre, mondják az aiginaiak, hogy az athéniak meg akarják őket támadni, szövetséget kötöttek az argosziakkal. S mikor az athéniak kikötöttek Aiginán, odajöttek az argosziak, hogy Aigina lakóinak segítséget nyújtsanak. Epidaurosz felől titokban keltek át a szigetre, elvágták az athéniak útját, megakadályozták, hogy visszavonulhassanak a hajókra, majd megrohanták őket. S ekkor dördült meg a menny és nyílt meg a föld.

87. Így mesélik az argosziak és az aiginaiak. S annyiban az athéniak története is megegyezik az ő változatukkal, hogy csak egyetlen athéni tudott visszamenekülni Attikába. Az argosziak állítása szerint ők semmisítették meg az athéniak táborát s hagytak életben egyetlen szál embert. Az attikaiak szerint viszont az isten pusztította el embereiket, és még az az utolsó ember sem maradt meg, hanem a következő módon végezte. Mikor elküldték Athénba, hogy adja

hírül a vereséget, tudomást szereztek jöveteléről az Aiginánál harcoló férfiak asszonyai, körülfogták, s haragjukban, hogy annyi sok férfi közül csak ez az egy menekült meg, mindegyik szúrt rajta egyet a köpenye kapcsával, miközben faggatta, hogy mit is tud az ő férje felől. Az attikaiak szerint ez az ember így végezte. Az athéniak váltig hajtogatják, hogy amit az asszonyok csináltak, az még a vereségnél is szörnyűbb, s mivel sehogy sem tudták megbüntetni őket, elrendelték, hogy attól fogva ión ruhában járjanak. Korábban ugyanis az athéni nők dór ruhát viseltek, amely nagyon hasonlít a korinthoszihoz. S azért kell most vászonkhitont* hordaniuk, mert ahhoz nincs szükség ruhakapcsokra.

88. Persze az az igazság, hogy ez a legrégebb fajta viselet nem ión, hanem kariai eredetű, egykor ugyanis a hellén nők abban a ruhában jártak, amelyet ma dór viseletnek nevezünk. Állítólag az argosziak és aiginaiak is ezért parancsolták meg a nőknek, hogy az addiginél másfélszer nagyobb ruhakapcsokat viseljenek, s a különböző istenszentélyekben a nőknek elsősorban ruhakapcsaikat kell felajánlaniuk. Tilos továbbá mindennemű attikai tárgyat felajánlani a szentélyekben, még az agyagedényt is, sőt azt is kimondja a törvény, hogy inni is csak az ő földjükön készült edényből* szabad.

89. Az argoszi és aiginai asszonyok tehát még az én időmben is nagyobb kapcsokat hordanak, Athén-gyűlöletük miatt.

7.150

Egész Hellaszban azt beszélnek, hogy Xerxész még a Hellasz elleni hadjárat megkezdése előtt követet küldött Argoszba, aki megérkezvén így szólt: «Argoszi férfiak! Xerxész király ezt üzeni nektek: – Mi úgy tudjuk, hogy ősünknek, Perszésznek apja Perszeusz, Danaé fia volt, anyja pedig Androméda, Képheusz leánya. Ha valóban így van, akkor mi tulajdonképpen a ti törzsetekből származunk. Nem volna hát helyes, ha a tulajdon elődeinknek üzennék hadat, vagy pedig ha ti szállnátok szembe, mások szövetségében, mivelünk. Legjobb lesz, ha békességben maradtok, akárcsak eddig. És ha minden a kívánságom szerint történik, nem lesz majd nép, amelyet többre becsülnék, mint benneteket.» Az argosziak – mondja a hagyomány – kedvezően

fogadták Xerxész üzenetét, s kezdetben semmiféle igénnyel nem léptek fel. Mikor pedig a hellének a segítségüket kérték, abban a biztos tudatban álltak elő követelésükkel, hogy a lakedaimóniak úgysem engedik át nekik a vezető szerepet, és ezzel megszerezték a jogcímet a háborúból való távolmaradásra.

7.188-190

Akik idejében észrevették a vihart és jó helyen horgonyoztak, még partra vonták hajóikat, és miközben a hajókat megmentették, maguk is megmenekültek. De azok a hajók, amelyeket a nyílt tengeren kapott el a vihar, részben az Ipnói nevű pélioni sziklákra sodródtak, részben a partra vetődtek, és összetörték, vagy közvetlenül a Szépiasz-hegyfoknál, vagy Meliboia és Kaszthania városa mellett, mert az orkán ereje valóban rendkívüli volt.

189. Úgy mesélik, hogy az athéniaiak egy jóslat intésére Boreaszhoz folyamodtak, egy másik jóslat viszont arra szólította fel őket, hogy a sógoruk segítségét kérjék. A hellén mítosz szerint ugyanis Boreasz az attikai Óreithüiának, Erekhtheusz leányának a férje, és ennek alapján, mint mondják, az athéniaiak Boreaszt a sógoruknak tartják. Amikor tehát az athéniaiak az euboiai Khalkisznál horgonyoztak, egyszer csak észrevették a közeledő vihart, s ekkor – vagy talán már korábban is – áldozatokat mutattak be Boreasznak meg Óreithüiának, és kérték őket, hogy segítsenek és pusztítsák el a barbárok hajóit, úgy, ahogy egyszer az Athósznál már megtették. Hogy aztán valóban a könyörgés hatására zúdult-e Boreasz a barbár hajókra, azt bizony nem tudom megmondani. Mindenesetre az athéniaiak azt állítják, hogy, miként korábban, most is Boreasz sietett a segítségükre. Amikor hazatértek, nyomban szentélyt emeltek Boreasznak az Ilisszosz folyó partján.

190. Ebben a viharban a legszerényebb becslés szerint is legalább négyszáz hajó pusztult el, és számtalan ember és mérhetetlenül sok érték veszett oda velük együtt. A magnésziai Ameinoklészt, Krétinész fiát viszont, akinek a Szépiasz-hegyfok mellett volt birtoka, dúsgazdag emberré tette ez a szerencsétlenség, mert összeszedte a partra vetődött arany- és ezüstkelyheket, és megtalálta a perzsa pénzesládákat is.

8.54-55

54. Xerxész így a hatalmába kerítette Athént. Nyomban lovas futárt küldött Szuszába, és megüzente Artabanosznak a fényes győzelem hírét. A hírnök elindulását követő napon összehívta a kíséretében lévő athéni menekülteket, és megparancsolta nekik, hogy menjenek fel az Akropoliszra és áldozzanak ott a saját szokásaik szerint. Vagy valamilyen álomlátás intésére tett így, vagy mert gyötörte a lelkiismeret a szentély felgyújtása miatt. S az athéni menekültek végrehajtották a parancsát.

55. Megmondom, miért említem ezt meg. Az Akropoliszon áll a Földből született Erekhtheusz temploma, a közepén egy olajfával és egy sós vizű, kis tóval. Az athéniak szerint Poszeidón, illetve Athéna helyezték el őket annak jeléül, hogy ők ketten versengtek e hely birtokáért.* Mikor a barbárok felgyújtották a szentélyt, az olajfa is elégett. Másnap azonban, mikor az athéniak felmentek a szentélybe, hogy a király parancsára áldozzanak ott, felfedezték, hogy a fa törzséből kisarjadt egy pékhüsznyi hosszú hajtás. Ezt aztán elmondták a királynak is.

#3 Thuküdidész, A peloponnészoszi háború

1.4

A régiek közül Minósz volt az első, akiről a szájhagyomány révén tudjuk, hogy hajóhaddal rendelkezett; ő hatalmában tartotta a mai Hellén tenger legnagyobb részét. Birtokba vette a Küklaszigeteket is; a legtöbbön gyarmatot alapított, de előbb elűzte a kariaiakat, és a hatalmat saját fiaira ruházta. Természetesen igyekezett, amennyire lehetséges volt, megtisztítani a tengert a kalózoztól, hogy bevételei minél biztosabban megérkezzenek.

1.10-12

S itt megint hitelt adhatunk Homérosz költeményeinek, bár igaz, hogy a hadjárat, amelyet a költő természetesen felnagyít és kiszínez, még így is elég jelentéktelennek látszik. Ő ugyanis az ezerkétszáz hajó között* a boiótiaiak százhusz és Philoktétész ötven embert

befogadó hajóit említi, s ezzel, gondolom, a legkisebbeket és a legnagyobbakat nevezi meg, de egyébként a hajók felsorolása közben sehol se beszél a legénység számáról. Azt viszont, hogy az evezősök egyszersmind kivétel nélkül harcosok is voltak, Philoktétész hajójáról szólva közli, az evezősöket ugyanis egytől egyig úgy mutatja be, mint íjászokat. S nem valószínű, hogy sokan hajóztak volna velük utasként a királyokon s a főbb vezetőkön kívül, hiszen a fő feladat a harci eszközök tengeri szállítása volt, a hajóknak pedig nem volt fedélzete, hanem régi módon készültek, mint a kalózbárkák. Ha most a legnagyobb és legkisebb hajók között a középarányt vesszük, akkor – ahhoz képest, hogy egész Hellasz állította ki – nem látszik nagynak a hadra kelt sereg létszáma.

11. Ez azonban nem annyira a lakosság csekély száma, hanem inkább az anyagi eszközök szűkössége miatt volt így. Az élelmezési nehézségek miatt vittek ugyanis magukkal kisebb sereget, csupán akkorát, amely – úgy remélhették ott helyben, hadakozás közben is el tudja magát tartani. Megérkezésük után egy ütközetben felülkerekedtek – ez bizonyosan így van, hiszen különben nem vehették volna körül táborukat védősáncsal -, de úgy látszik, ezután nem fordították minden erejüket a küzdelemre, hanem az élelemhiány miatt nekiláttak megművelni a Khersonészoszt és kalózkodni. Így aztán a trójaiak a szétszóródott ellenféllel szemben tíz évig könnyűszerrel állták a nyílt küzdelmet, s mindig azokkal harcoltak, akik éppen ott időztek.

Ha viszont a hellének elegendő élelemmel érkeznek, s a földműveléssel és kalózkodással mit sem törődve teljes erejüket szüntelenül csak a hadakozásra fordítják, egyetlen csatában diadalmaskodva könnyen elfoglalhatták volna a várost. Hiszen még így is, seregük éppen ott tartózkodó részével, nem teljes számban is helyt tudtak állni, de ha állandó ostromzárat vonnak a város köré, rövidebb idő alatt és kisebb fáradsággal veszik be Tróját. Az anyagi eszközök szűkössége miatt azonban nemcsak a korábbi vállalkozások voltak jelentéktelenek, hanem a valóságban ez az addigiaknál jóval nevezetesebbé vált hadjárat is sokkal csekélyebbnek bizonyul a hírénel és a költők műveiben megőrzött hagyománynál.

12. Hellaszban még a trójai háború után is folyt az elvándorlás és áttelepedés, s ezért nem volt zavartalan a fejlődés. Mert amiatt, hogy a hellének olyan későn tértek haza Ikon alól, sok zavargás támadt, a városokban mindenfelé lázadás tört ki, majd az elűzöttek új városokat alapítottak. Így telepedtek le a mai boiótiaiak hatvan évvel Trója elfoglalása után – miután a thesszaliaiak elűzték őket Arnéból – a ma Boiótiának, régebben pedig kadmoszi földnek nevezett területen, ahol már korábban is lakott egy kisebb csoportjuk, amely innen vonult hadba Ílion ellen. Ugyanígy a dórok is, nyolcvan évvel a háború után foglalták el, a Héraklidákkal szövetségben, a Peloponnészoszt. Mikor a vándorlások véget értével hosszú idő után nagy nehezen helyreállt a nyugalom Hellaszban, gyarmatosokat küldtek ki: ekkor telepedtek le az athéniaiak Ióniában és a legtöbb szigeten, a peloponnészosziak pedig Italiában, Szicília legnagyobb részén s Hellasz egyes vidékein. Ezeket a településeket mind a trójai háború után alapították.

#4 Strabón, Geógraphika 1.2.15

Eratosthenésnek az a véleménye, hogy csak akkor lehetne fölfedezni azokat a helyeket, ahol Odysseus bolyongott, ha megtalálnók azt a szíjgyártót, aki a szelek tömlőjét készítette.

#5 Apollodórosz, Mitológia 2.8.2-4

2. Eurüsztheus halála után a Héraklész-leszármazottak a Peloponnészoszra vonultak, és valamennyi városát bevettek. Visszatérésük után egy évvel dögvész sújtotta az egész Peloponnészoszt, s egy jósigé Héraklész fiait okolta érte, mivel a kelleténél hamarabb tértek vissza. Elhagyták hát a Peloponnészoszt, visszahúzódtak az attikai Marathónba, s le is telepedtek. Még mielőtt elindultak volna, Tlépolemosz véletlenül megölte Likümnioszt: éppen az egyik szolgáját ütlegette, Likümniosz pedig beleszaladt lecsapó botjába. Néhány társával együtt elmenekült hát Rhodosz szigetére, és letelepedett. Hüllosz apja végakarata szerint feleségül vette Iolét, és

azon fáradozott, hogy a Héraklész-leszármazottak visszatérhessenek a Peloponnészoszra. Delphoiba is elment, hogy megtudakolja, miként térhetnének vissza. Az istenség azt a választ adta, hogy várják meg a harmadik aratást, utána visszatérhetnek. Hüllosz úgy gondolta, hogy a három aratás három évet jelent, ezt ki is várta, majd seregével együtt visszatért... a Peloponnészoszra; a peloponnészosziak királya Oresztész fia, Tiszamenosz volt. A kiújult harc során a peloponnészosziak győztek, Arisztomakhosz pedig életét vesztette. Amikor Kleodaios fiai nagykorúak lettek, jóslatot kértek hazatérésük felől. Az istenség ugyanazt válaszolta, mint annak előtte, mire Témenosz felelősségre vonta őt, mondván, hogy éppen ezeknek a szavaknak engedelmeskedve jutottak bajba. Az istenség azonban kijelentette, hogy a szerencsétlenségüknek ők maguk az okai, mivel nem értették meg a jóslatot. A harmadik aratást ugyanis nem a földre, hanem a nemzetségre értette, s a széles gyomrú tengert nevezte tengerszorosnak, az Iszthmosz jobb oldalán. Témenosz, miután végighallgatta a szavakat, felkészítette seregét, és hajókat ácsoltatott Lokrisznak azon a részén, amelyet ettől fogva Naupaktosznak neveztek. Mialatt itt vesztegeltek, Arisztodémoszt halálra sújtotta egy villám. Egy ikerpárt hagyott maga után, Eurüszenészt és Proklészt, akiknek Auteszión leánya, Argeia volt az anyjuk.

3. Naupaktosznál a hadsereget is szerencsétlenség érte. Felbukkant köztük egy jós, ihletett állapotban jósigéket mondott, ők azonban mágusnak hitték, akit a peloponnészosziak küldtek hadseregük megrontására. Ezért Hippotész, Phülasz fia, Antiokhosz unokája, Héraklész dédunokája ráhajította a dárdáját és megölte a jóst. A történetek miatt tönkrementek a hajók, s az egész hajóhad odaveszett, a gyalogságot meg éhínség sanyargatta, úgyhogy a hadsereg is feloszlott. Amikor Témenosz a szerencsétlenség okát tudakolta, azt felelte neki az isten, hogy minden a jós miatt történt; megparancsolta, hogy tíz évre száműzzék a gyilkost, és hogy a háromszemű legyen a vezetőjük. Száműzték tehát Hippotészt, és nekiláttak megkeresni a háromszeműt. Végül is rátaláltak Andraimón fiára, Oxüloszra, aki félszemű lovon ült (a ló másik szemét nyílvevessző lötte ki). Oxülosznak gyilkosság miatt Éliszbe kellett menekülnie, s most, hogy letelt az év, visszatérőben volt Aitóliába. Megértették a jóslatot, és Oxüloszt tették

meg vezetőnek. Majd összecsaptak az ellenséggel, s szárazföldön is, tengeren is győzedelmeskedtek. Még Tiszamenoszt, Oresztész fiát is megölték. Szövetségeseik, Pamphülosz és Dümasz, Aigimiosz fiai, szintén életüket veszítették.

4. Miután leigázták a Peloponnészoszt, három oltárt emeltek az ősz Zeusznak, áldozatot mutattak be rajtuk, majd kisorsolták egymás között a városokat, elsőnek Argosz, utána Lakedaimón, végül Messzéné került sorra. Kerítettek egy vizeskorsót, és megállapodtak, hogy mindegyikük beledob egy-egy kavicsot. Témenosz, valamint Arisztodémosz fiai, Proklész és Eurüsztthenész így is tettek, Kreszphontész azonban, akinek Messzénére fájt a foga, földrögöt dobott a korsóba. A földrög persze szétmállott a vízben, úgyhogy csak a másik két fél osztályrésze kerülhetett elő a korsóból. Elsőnek Témenoszt húzták ki, másodiknak az Arisztodémosz fiaiét, s így Messzéné Kreszphontészé lett.

#6 Pauszaniasz, Görögország leírása 4.3.3-7

3. Mikor azután a trójai háború véget ért, Nesztór pedig hazaérkezett és meghalt, két emberöltővel később a dór hadsereg a Hérakleidák visszatérésekor rátámadt Messzénére, és elűzte innen Néleusz utódait. ... Mikor a dórok Argoszt átengedték Témenosznak, Kreszphontész azzal a követeléssel állt elő, hogy neki pedig adják oda Messzénét, mert ő az idősebb, mint Arisztodémosz. 4. ... Kreszphontész ezután, mivel mindenáron azt akarta, hogy ő kapja meg osztályrészül Messzénit, kérésével Témenoszhoz fordult, és megnyerte jóindulatát a maga számára, mivel azt a látszatot keltette, hogy hajlandó elfogadni a sors döntését. 5. Témenosz ezután egy vízzel telt edénybe dobta bele Arisztodémosz fiainak és Kreszphontésznek a sorstábláit, és abban állapodtak meg, hogy az választhat először, akinek tábláját hamarabb felveti a víz. A sorstáblákat Témenosz csináltatta, de Arisztodémosz fiainak a tábláját napon szárított, Kreszphontészt viszont égetett agyagból készítette el. Így Arisztodémosz fiainak a táblája természetesen szétázott a vízben, a nyertes Kreszphontész pedig Messzéné földjét választotta. 6.

A dórok az őslakos messzénéieket nem úzták el, így a nép beleegyezett abba, hogy Kreszphontész uralkodjék fölöttük, földjüket pedig megosszák a dórokkal. Azért voltak ilyen engedékenyek, mert nem bíztak saját királyaikban, az eredetileg Iólkoszból származó Néleida uralkodóházban. Kreszphontész az arkadiai királynak, Küpszelosznak a lányát, Meropét vette feleségül, és több gyermeke született tőle. A legfiatalabb Aipütosz volt. 7. Sztenükléroszban emeltetett királyi palotát, és azt tervezte, hogy ő maga és gyermekei is ott fognak lakni. Régebben a királyok, sőt még Periérész is Andaniában laktak, majd Aphareusz, miután megalapította Arénét, gyermekeivel együtt ott rendezkedett be. Nesztór és utódai idejében Pülosz volt a király székhelye, Kreszphontész azonban úgy rendelkezett, hogy a királynak gyermekeivel együtt Sztenükléroszban kell laknia. Mivel uralkodása folyamán a szegény köznép érdekeit tartotta elsősorban szem előtt, a gazdagok fellázadtak ellene, és fiaival együtt megölték. 8. Egyedül Aipütosz maradt életben a családból, mert ő ekkor még gyermek volt.

#7 Tacitus, Évkönyvek 4. 55-56

(55.) De Caesar (ti. Tiberius császár), hogy a mendemondákat elterelje, sűrűn megjelent a senatusban s több napon át hallgatta Asia követeit, kik azon vitáztak, melyik városban állítsanak templomot. Tizenegy város versengett, egyforma igyekezettel, egyenlőtlen erővel. Nem nagyon különböző érveket emlegettek származásuk ősiségéről, a római nép iránt való buzgóságukról a Perseus és Aristonicus s más királyok ellen vívott háborúban. ... Így a sardesiak s a smyrnaiak közt kellett döntenet. A sardesiak egy etruriai határozatot olvastak fel, mint vérrokonok: hogy tudniillik Tyrrhenus s Lydus, Atys király fiai, a sokaság miatt kettéosztották a népet; Lydus hazai földjén maradt, Tyrrhenusnak pedig az jutott, hogy új hazát alapítson; és a vezérek nevére neveztek el az egyik népet Asiában, a másikat Italiában; s még növekedett is a lydek hatalma, mikor telepéseket küldtek Görögországba, amelyet ezután Pelopsról neveztek el. Egyszersmind hadvezéreink leveleit és a macedon háború idején velünk kötött szerződéseket, folyóik

nagyságát, éghajlatuk enyheségét és a környező földek termékenységét emlegették.

(56.) A smyrnaiak viszont az ősi időkkel hozakodtak elő, – hogy Iuppitertől született Tantalus, hogy Théseus is isteni törzsből származik, vagy hogy egy amazón alapította városukat, – majd rátértek arra, amiben leginkább bizakodtak, a római népnek tett szolgálataikra, – mivel hajóhadat küldtek nemcsak a külső háborúba, hanem azokba is, melyeket Italiában szenvedtünk el, – meg hogy ők építettek elsőnek templomot Róma városának, Marcus Porcius consulsága alatt... Így mikor szavazásra került a sor, az atyák Smyrnát részesítették előnyben. (ford. Borzsák István)

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

- Philipp Vandenberg (ford. Stépán Gábor), *Priamosz kincse. Hogyan találta meg Tróját Heinrich Schliemann*, Budapest: Magyar Könyvklub, 1997.
- Manfred O. Korfmann (Hrsg.), *Troia – Traum und Wirklichkeit*, Stuttgart, 2001.
- Joachim Latacz, *Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels*, Leipzig, 2001.
- Christoph Ulf (Hrsg.), *Der neue Streit um Troia. Eine Bilanz*, München, 2003.
- Simon Zsolt, Trója, azaz Wilusa: Az Íliász történeti hátteréről. *ÓKOR* 3, 2004/3, 22–31.
- Raimund Wünsche (Hrsg.), *Mythos Troja*, Staatliche Antikensammlungen München, 2006.
- Patay-Horváth András, Der Götterstreit um Attika und der athenisch-äginetische Krieg, *specimina nova dissertationum ex instituto historico universitatis quinqueecclesiensis de iano pannonio nominatae* 2002/16, 83-102.
- Patay-Horváth András, The Contest between Athena and Poseidon: Art, Myth and History, *historika. studi di storia greca e romana* 2016/5, 353-362.
- Patay-Horváth András, Pelops legendás lapockacsontja és Orestés csontjai a politikai propaganda szolgálatában, in: Benke László (szerk.), *Legendás csontoktól egy matrózlázadásig : huszonnégy írás a múlt és a történeti források kapcsolatáról a hatvanéves Grüll Tibor köszöntésére*, Budapest: Kalligram, 2024, 11-18.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Mikorra keltezték az ókorban a trójai háborút?
2. Mennyi volt a résztvevő görögök száma Thukydides szerint?
3. Hol található az ókori Trója maradványai? Ki és mikor tárta fel? Milyen leletek kerültek elő?
4. Mikor zajlott az ókoriak elképzelése szerint a dór vándorlás?
5. Mi közük volt a perzsáknak Perszeuszhoz?
6. Mikor és miért vált fontossá Boreas és Óreithia mítosza az athéniak számára?
7. Melyik mítosz kapcsolódott (és hogyan) az athéni Akropolis Kr. e. 480-ban történt elpusztításához?
8. Hogyan és miben segítették a spártaiakat Orestés csontjai?

6. MÍTOSZ ÉS RACIONALITÁS

A mítoszokban nagyon gyakran találhatók meseszerű, csodás lények és hihetetlen események, amelyek valós körülmények között egyszerűen elképzelhetetlenek. Jellemző az ókori görögök racionális gondolkozására, hogy igyekeztek ezen hagyományos elemek magyarázatára valamiféle ésszerű indoklást találni (ld. **B #2**). Ezen képtelenségek „logikus” magyarázataiból egész gyűjtemények készültek és maradtak ránk, és ezek ráadásul friss magyar fordításban is hozzáférhetők. Ezért most itt csak egy mitikus alak, Pelops történetének racionalizálására tett ókori és modern kísérleteket vesszük sorra. Érdekes, hogy maga a mitológiai alak is alighanem egy racionalizálási kísérletnek köszönhette a nevét, illetve a létrejöttét, de erre majd a következő fejezetben térünk vissza.

Általában racionalizálásnak tartják a mítosz egyik legfontosabb és legkorábbi ránk maradt feldolgozását (**D #1**), azt feltételezve, hogy Pindaros elutasítja a gyermek Pelops feldarabolásáról, megfőzéséről és feltámasztásáról szóló hagyományos verziót és ehelyett azt állítja, hogy valójában csak az történt, hogy Poseidón beleszeretett a fiúba és a szülei tudta nélkül magával vitte őt az Olymposra. Még ha elfogadjuk is, hogy a költő tényleg ezt akarta mondani (pedig valójában ez nem is valószínű), ez még akkor sem lenne a mitikus történet racionalizálása, hiszen a feltételezett új verzió semmivel sem ésszerűbb, mint a hagyományos változat, ugyanúgy elfogadja az olymposi istenek létezését, beavatkozását a földi eseményekbe, mint a másik, csak épp nem annyira brutális. Valójában azonban a költő csak a már ismert történet egy újabb mitikus változatát alkotta meg és egyáltalán nem akarta annak meseszerűségét valamiféle valós esemény feltételezésével helyettesíteni. A Pindaros által megfogalmazott verzió pusztán abban különbözik az általánosan elfogadottól, hogy az istenek nem esznek Pelops húsból, de ugyanúgy feldarabolják, megfőzik és feltámasztják a fiút, akit aztán Poseidón még el is rabol. Az Apollodórosz neve alatt fennmaradt összefoglalás ugyanezt mondja:

„Pelopsz, miután lemészárolták és megfőzték az istenek lakomájára, még gyönyörűsebb formában született újjá, és páratlan szépsége miatt Poszeidón szeretője lett, aki szárnyas kocsit ajándékozott neki: még ha a tengeren hajtott is át Pelopsz, akkor sem lett vizes a tengelye.” (Kivonat, II. könyv 3. fejezet)

E mítosz valódi racionalizálása csak Ióannes Tzetzésnél található (**#5**). Itt a bizánci szerző a korábbi mitológiai hagyománnyal ellentétben azt állítja, hogy

Pelopsot nem megfőzték és feltámasztották, hanem Tantalosz valójában orvos volt, aki valamilyen műtétet végzett a beteg fián, és végül az istenek segítségével sikerült meggyógyítania őt. A vállán lévő híres jelet a bőrön maradt hegként magyarázta.

Pelops és Poseidón kapcsolatát megpróbálták a 20. században valamiféle beavatási homoszexualitásra visszavezetni, de volt olyan kutató is, aki Pelopsot meghaló és feltámadó vegetációs istenséggént értelmezte. A legnépszerűbb modern racionalizáló magyarázat képviselői szerint a történet egy ősi beavatási szertartásból ered, amelynek során a beavatandók egy szimbolikus halált követően támadtak fel. Az elképzelés alapját azokat a történetek alkotják, amelyek szibériai sámánokkal kapcsolatban emlegetnek a gyermek Pelops sorsához hasonló szörnyűségeket. A történet szerkezetének kialakulását tényleg lehet így magyarázni, de kifejezetten nehéz lenne ezt az elképzelést a Pelopsról ránk maradt legkorábbi forrásokkal (3 #3, 12) összeegyeztetni, hiszen ezek még csak nem is utalnak Pelops gyermekkorára, hanem nagy uralkodóként és egy nemzetség őseként hivatkoznak rá.

Egy másik elmélet szerint az egész mítosz hátterében egy őslény maradványai állnak. A mítosz egyik központi eleme ugyanis Pelops lapockacsontja, amely sokáig látható is volt Olympiában és állítólag a tenger mélyéről került elő (#8.2). Ez a csont elméletileg lehetett egy paleontológiai lelet, amely egy emberi csontra hasonlított, de óriási mérete miatt csodálatot váltott ki és aztán egy mitikus hőshöz kapcsolták. A csont magyarázatára született volna a legenda, miszerint az istenek lakomáján állítólag ezt az egy darabot ette meg figyelmetlenségéből Démétér, és ezért a fiú feltámasztásakor ezt elefántcsontból kellett pótolni. Más esetekben (pl. az istenek és a gigászok harca) tényleg elképzelhető ilyesfajta magyarázat, hiszen Görögország bizonyos területein tényleg gyakoriak az őslénymaradványok, de Pelops hiányzó lapockacsontja esetében valószínűbb, hogy egy világszerte elterjedt motívumról lévén szó, a történet a korábbi, és a csontot meglepően nagy mérete dacára pusztán a történet „bizonyítékaként” mutogatták egy ideig.

Ókori és modern szerzők a gyermek Pelops elborzasztó történeténél sokkal többet foglalkoztak a mítosz központi részével, az Oinomaos királlyal folytatott kocsiverseny legendájával, amelyet a következőképp lehet összefoglalni:

„4. Mármost Oinomaosznak, Piza királyának volt egy leánya, Hippodameia, akit – egyesek szerint mert szerelmes volt belé, vagy mert jóslat figyelmeztette, hogy a veje meg fogja ölni – egyetlen férfihoz sem adott feleségül; mindenesetre az apa nem tudta rábeszélni a leányát, hogy vele háljon, a kérőit viszont sorra megölte.

5. Mivel fegyvereit és lovait Arészról kapta, minden egyes kérőt versenyre hívott ki, mégpedig olyan feltétellel, hogy a kérő vegye fel a saját kocsijára Hippodameiát, és száguldjon el vele a korinthuszi földszorosig, ő, Oinomaosz,

talpig fegyverben, üldözni fogja, s ha utoléri, akkor megöli, ha viszont nem éri utol, odaadja neki Hippodameiát. Ily módon ölt meg sok kérőt, némelyek állítása szerint tizenkettőt; fejüket levágta és kiszögezte a házára.

6. Egyszer csak Pelopsz is felcsapott kérőnek: mikor Hippodameia megpillantotta szépségét, nyomban beleszeretett, és rávette Mürtiloszt, Hermész fiát, hogy legyen a segítségére; Mürtilosz volt ugyanis Oinomaosz kocsihajtója.

7. Mürtilosz, maga is szerelmes lévén a leányba, kedvében akart járni Hippodameiának: nem tette be a tengelyszögeket a kerékagyba, következésképp Oinomaosz alulmaradt a versenyben, sőt a gyeplőbe gabalyodva halálra zúzódot, bár egyesek azt állítják, hogy Pelopsz ölte meg. Mivel árulására rájött, utolsó perceiben megátkozta Mürtiloszt: azt kívánta neki, hogy Pelopsz kezétől essen el.

8. Pelopsz tehát megkapta Hippodameiát. Később, Mürtilosz kíséretében utazva, ő egy helyt elment szomjazó asszonyának vizet szerezni, s közben Mürtilosz erőszakkal rátámadt Hippodameiára. Pelopsz, ahogy megtudta ezt az asszonytól, a Geraisz-toszi-hegyfokról belehajította Mürtiloszt abba a tengerbe, amelyet róla neveztek el Mürtoszi-tengernek; Mürtilosz zuhantában átkokat szórt Pelopsz utódaira.

9. Pelopsz az Ókeanoszhoz vándorolt, s miután Héphaisztosz megtisztította, visszatért az éliszi Piszába, ahol reászállt Oinomaosz királysága; előbb azonban leigázta a korábban Apiának és Pelaszgiótisznak nevezett területet, és saját magáról Peloponnészosznak nevezte el.” (Kivonat Apollodórosz mitológiájából, II. könyv 4-9)

Ez a történet alapvetően a „mágikus menekülés” ill. „a segítő lány” címet viselő mesetípus (ATU 313) egyik változata, de ugyanakkor a kérőket lehetetlen feladat elé állító királyról, illetve királylányról szóló, szintén világszerte elterjedt népmesékkel (pl. ATU 329, 851) is rokoníthatók. A repülő, szárnyas lovak alapvetően szintén népmesei elemnek tekinthetők, és már a mítosz legkorábbi ismert ábrázolásán (Paus. 5.17.7 ld. 4 #4) is szerepeltek. Érdekes módon a Kr. e. 5. századtól kezdve a vázafestők Pelops kocsiját (immár szárnyatlan lovakkal) a tenger hullámai felett ábrázolták, és a fentebb idézett szöveg is hangsúlyozta, hogy a kocsi kerekei nem nedvesedtek meg a tengeren való átkelés közben. De valójában miért is kellett Pelopsnak átkelnie bármiféle tengeren? Talán azért, mert a szárnyas lovakat, mint ezt Pindaros mondja, Poseidóntól kapta? Vagy éppen azért kapta a csodás lovakat Poseidóntól, mert egy tengeren kellett aztán átkelnie velük? A történet fent idézett általánosan elterjedt változata szerint a kocsiverseny a Peloponnésos félsziget nyugati részén fekvő Pisából ill. Olympiából indult és a korinthusi földszorosig tartott és ezen a szakaszon semmiféle tengeri átkelésre nincs szükség. Elképzelhető, hogy a dolog háttérében pusztán a szárnyas lovak hajóként történő racionalizálása állt, azaz úgy gondolták, hogy az ún. kocsiverseny valójában egy

lányszöktetés volt és Pelops, más mitikus hősökhöz, például Théseushoz, Iasónhoz vagy épp Parishoz hasonlóan nem lovaskocsin, hanem egy hajón távozott Hippodameiával? Ezt a magyarázatot a Kr. e. 4. században Palaiphatos művében találjuk meg először (#2), de a jelek szerint később is ismert lehetett, hiszen a szárnyas lovakról a híres kocsiverseny után soha többé nem hallunk, viszont Pelops és Myrtilos később állítólag együtt hajóztak (#8.3). Oinomaos kocsiját mindenestre sohasem magyarázták ilyen módon, hajós üldözésről, illetve versenyről sincs szó soha és a szárnyas lovak által vont kocsi hajóként való racionalizálására leginkább akkor lehetett szükség, ha a történet nem a Peloponnésoson, hanem valami olyan helyszínen játszódik, ahonnan azt csak tengeri úton lehet megközelíteni. Egy ilyen változatról tényleg van tudomásunk, és ez a lesbosi történet ráadásul elég korán keletkezhetett, mert minden bizonnyal innen eredeztethető az áruló kocsihajtó, Myrtilos széles körben elterjedt alakja is. De összességében, mivel Pelops alakja egyértelműen a Peloponnésoshoz kötődik, nem csoda, hogy a mítosznak ez a változata, illetve magyarázata nem vált széles körben elfogadottá.

A kocsiverseny Myrtilos árulásával kapcsolatos változata a következő okból jöhetett létre. Pelops sikerét alapvetően teljes mértékig magyarázták az eredetileg szárnyas lovak, illetve az isteni pártfogás, amely e csodás lovakban öltött testet. Ha azonban megpróbáljuk racionalizálni a kocsiversenyt, azaz eltávolítjuk a szárnyakat, akkor valamilyen más okot kell találni és egy baleset vagy szabotázs ilyen reális okként szolgálhat Oinomaosz kudarcára. E magyarázat legfőbb hibája, hogy miként élte túl a kocsihajtó azt a balesetet, amelyben a király az életét vesztette. Ezért aztán már Euripidésnél (#7) felmerült, hogy Pelops valójában megölte Oinomaost.

Egy másik magyarázat (#3) szerint a kocsiverseny valójában egy háború vagy hadjárat lett volna Oinomaos ellen. Eszerint Pelops sereggel érkezett volna Oinomaos földjére és Myrtilos a király tisztjeként, Pelopsz korábban tett ígéretéért cserébe elárulta és megölte urát a csatatéren.

Végül a Kr. u. 2. században, nyilvánvalóan a korabeli római kocsiversenyek népszerűsége folytán felmerült lehetőségként, hogy annakidején Oinomaos is valami hasonló versenyt rendezett volna (#4). A korabeli római szarkofágokon és mozaikokon is ilyen módon jelent meg a mitikus kocsiverseny története, tehát ez egy viszonylag népszerű értelmezésnek tartható, de végeredményben csak azt mutatja, hogy minden ilyen racionális magyarázat valójában a korabeli valóságból indul ki, és annak megfelelően alakítja át, illetve igyekszik hihetőbbé tenni a hagyományos történetet. (Oinomaos halála egyszerű balesetként jelenhetett meg viszont a kocsiversenyek gyakorlatának megfelelően Hippodameia nem tarthatott Pelopsszal, hanem csak nézőként lehetett jelen.)

Az ókori történészek általában nem is foglalkoznak a kocsiversennyel, hanem sokkal inkább arra keresik a választ, milyen útvonalon jutott Pelops Ázsiából a Peloponnésosra, és miért nevezték el róla a félszigetet. Sokan (#1) azt feltételezték (és ezt a magyarázatot láthatólag Thukydides is elfogadta), hogy Pelops gazdagabb volt Görögország egykori lakóinál, kincsekkel megrakodva érkezett ide és ezért hódíthatta meg az egész vidéket. Azt, hogy Pelops gazdag volt, azért lehetett feltételezni, mert a görögök számára mindig is a kelet, Kis-Ázsia volt a gazdagság forrása (valahogy úgy, ahogy manapság a jólétet Amerikával azonosítják), Pelops apjának lakhelyét pedig a Sipylos hegyen képzelték el (D #1: 38), talán éppen azért, mert igen gazdag bányák voltak azon a vidéken (#6). Mindezek a magyarázatok egyértelműen a mese későbbi racionalizálásának részei: az eredeti változatban és Pindaros első olympiai ódájában is Pelops csak azért hagyja el otthonát, hogy megszerezze Hippodameiát, és a sikerhez nem kell kincs vagy vagyon, csak egy mesebeli gyors lovasfogat. Később azonban egy meggyőzőbb „történelmi” indoklást is kitaláltak arra, hogy elhagyja a szülőhelyét. Azt mondták, hogy őt magát (#8.1) vagy apját (#3) megtámadta Ilos, a mitikus Trója királya, és ilyen módon még a trójai háborút is erre a viszályra lehetett visszavezetni.

Ami Pelopsznak a Kis-Ázsiából a Peloponnészoszra vezető útját illeti, az eredeti mesés változatban a hős nyilván az istenektől ajándékba kapott szárnyas fogatán esetleg hajón kelt át az Égei-tengeren. A racionalizálás során azonban felmerült, hogy Pelops szárazföldi úton is érkezhett, és hosszú útja természetesen több megállót is igényelt. Tekintettel arra, hogy az ókorban a mítoszokat valódi történelemnek, és a mitikus alakokat valós történelmi személyeknek tartották, ez egyáltalán nem meglepő. Mivel pedig a történelmi uralkodók, hódítók vagy gyarmatalapítók nem érkezhettek egyedül, teljesen természetes volt az a feltételezés is, hogy Pelopsnak is voltak kísérői: „Például azt mondják, hogy a phthiótisi akhájok Pelopsszal együtt jöttek le a Peloponnészoszra” (Ephoros 118. töredék = Strabón 8.5.5). Egy másik híradás (Athénaios, *Bölcsek lakomája* 14.21) szerint pedig phrygökkal és lydökkal érkezett, akiknek a sírjai még később is szerte a Peloponnésoson láthatók voltak.

A mítosz racionalizálását a modern kutatók is folytatták. Feltételezték, hogy a kocsiverseny a bronzkori valóságból fakad, és a kisázsiai helyszín valamilyen képp annak a következménye, hogy a történet a hettita birodalomból származik. Myrtilost nem volt nehéz a hettita Mursilis király nevéből eredeztetni (bár azt nehezebb megindokolni, miért lett az uralkodóból egy álnok kocsihajtó), de ugyanígy a Sipylos hegyet is lehetett egy hettita forrásban említett Zipasla hegynek, Tantalost pedig Tudhaliya királynak megfeleltetni. Volt, aki a kocsiverseny mítoszáat egy élisi állattenyésztési szokásból eredeztette, más pedig csillagképek magyarázatát véli

felfedezni a történetben. Ezek az elképzelések az ókori racionalizálási kísérletekhez hasonlóan ötletesek, de valószínűleg ugyanannyira tekinthetők történelmileg helytállóknak, mint amazok.

A történet emberi szereplőire egy másfajta, pszichológiai racionalizálást is alkalmaztak. A szépség, a szerelem vagy a szexuális vágy különböző pontokon alkalmazva jó magyarázatot adhat az egyébként érthetetlen fordulatokra. Ezt már Pindaros is alkalmazta: a Poseidón által nyújtott segítséget a Pelopshoz fűződő és a fiú kivételes szépsége által kiváltott szerelmi viszonyoknak tulajdonította. Hippodameia állítólag szintén kivételes szépsége miatt szeretett bele Pelopszba első látásra. Természetesen Hippodameia is híres volt szépségéről, hiszen a kérők épp ezért vállalkoztak a kocsiversenyre. Ezenkívül Oinomaosról is azt mondták (#9), hogy éppen a szépsége miatt szeretett bele a lányába, és azért rendezte meg a halálos versenyt, hogy megakadályozza a házasságát, és megtarthassa magának. „Myrtilos is szerelmes volt Hippodameiába, de bátorsága elhagyta, visszariadt a versenytől, és Oinomaost szolgálta kocsihajtóként. Végül, mint mondják, árulónak bizonyult Oinomaos mellett, és erre az a Pelops által tett eskü készítette, hogy egy éjszakára átengedi neki Hippodameiát.” (Paus. 8.14.11.) A történetnek még azt a furcsa változatát is mesélték (#10), amelyben Hippodameia beleszeretett Myrtilosba, aki viszont visszaütötte őt, mire a megsértett nő, a bibliai Putifárnéhoz hasonlóan bevádolta a visszatérő Pelopsnál. Így aztán bár a felbőszült Pelops jogtalanul ölte meg Myrtilost, mégis Hippodameiát lehetett hibáztatni a kocsihajtó meggyilkolásáért. A variációs lehetőségek száma a szerelmi motivációk sokféleségének és kiszámíthatatlanságának köszönhetően ilyen módon megsokszorozódhatott, és mindegyik verzió valamiféleképp indokolhatóvá vált. Nemcsak Pelops és Hippodameia esetében igaz ez, hanem a legtöbb mítosznál megfigyelhető, hogy az idő előrehaladtával a történetekben az érzelmek, illetve a szerelmi bonyodalmak kerültek előtérbe. Végeredményben ez a fajta racionalizálás volt tehát a legsikeresebb.

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

#1 Thuküdidész, A peloponnészoszi háború 1.9

A régiektől származó legbiztosabb hagyományok őrei is azt mondják, hogy Pelopsz hatalmát az a roppant vagyon alapozta meg, amellyel

Ázsiából eljött a nincstelen emberek közé, s ezért, noha jövevény volt, a földet is róla nevezték el, később pedig utódainak még ennél is dicsőbb sorsjutott osztályrészül.

Mikor ugyanis Eurüsztheusz, akit Attikában a Héraklidák megölték, hadbavonult, Mükénét és uralmát a rokoni kapcsolat alapján anyja fivérére, Atreuszra bízta, aki ekkoriban éppen bujdosott atyja elől Khrüszipposz megölése miatt. Minthogy Eurüsztheusz soha többé nem tért vissza, Atreusz átvette az uralmat Mükéné és mindazok felett, akiken Eurüsztheusz uralkodott. Ezt maguk a mükénéiek is helyeselték, mert félték a Héraklidáktól, Atreuszt pedig, aki a tömegek jóindulatát is meg tudta nyerni, elég erősnek tartották, s így a Pelopidák hatalmasabbak lettek, mint a Perszeidák.

#2 Palaiphatosz, A hihetetlen mesékről 29

Mesélik, hogy Pelops szárnyas lovakkal ment Pisába, hogy megkérje Hippodameia kezét, aki Oinomaos leánya volt. Erről ugyanaz a véleményem, amit már Pégasosról elmondtam. Ha ugyanis Oinomaos tudja, hogy Pelopsnak szárnyas lovai Vannak, nem engedte volna, hogy leánya felszálljon Pelops kocsijára.

Ezért aztán azt kell mondanunk, hogy Pelops hajón érkezett, amelynek kabinponyváján a "Szárnyas lovak" felirat állott, és miután elragadta a leányt, elviharzott. Mondogatták is az emberek, hogy Pelops "szárnyas lovakkal" ragadta el Oinomaos lányát és úgy menekült el. Így alakult ki a mítosz. (ford. Bajnok Dániel)

#3 Damaszkuszi Nikolaos 10. töredék

Perszeusz idején a következő dolgok történtek. Tantalosz, Tmólosz fia, akiről a lúdiai Tmólosz-hegyet nevezték el, háborút viselt a trójai Ílosz, Frígia királya ellen, de vereséget szenvedett, és elhagyta az országot. A Peloponnészoszra akart kivándorolni, de mivel már öreg volt, ő maga Lúdiában maradt, és helyette fiát, Pelopszt küldte oda egy sereggel. Pelopsz végülis elköltözött Szipüloszból, és nővérel, Niobével együtt sok pénzt is vitt magával. Nővérét

a thébai Amphióhhoz adta feleségül, ő maga pedig a peloponnészi Piszába ment, ahol Oinomaosz, Hippodameia apja uralkodott. Hippodameiának sok kérője volt. Egyikük Mürtilosz, Hüperokhidész fia egyúttal Oinomaosznak is rokona volt. Oinomaosz beleszeretett a lányába, és nem akarta senkinek sem férjhez adni, de a lány visszatartotta apja szerelmét, és elmenekült előle. Amikor Pelopsz nagy sereggel megérkezett Piszába, Oinomaosz elküldte Mürtiloszt, hogy tudakolja meg érkezésének okait, mert arra számított, hogy lányát akarja feleségül venni. Pelopsz azt válaszolta Mürtilosznak, hogy azért jött, hogy letelepedjen az országban. Mürtilosz erre azt mondta, hogy Oinomaosz beleegyezése nélkül ezt aligha tudja megtenni, de ő el intézheti a dolgot helyette, ha Pelopsz megígéri, hogy Oinomaosz legyőzése után feleségül adja neki a király lányát. Pelopsz megígérte, és megesküdtött neki, hogy így lesz. Ezután Mürtilosz elment Oinomaoszhoz, és beszámolt neki Pelopsz szándékáról. Oinomaosz összegyűjtötte a seregét, ő maga is fogta a fegyvereit, és harcba indult Pelopsz ellen, hogy kiűzze őt az országból. De Pelopsz is felsorakoztatta a seregét, és a csata kezdetén Mürtilosz, aki a király kocsihajtója mellett állt, kardjával lesújtott Oinomaoszra, letaszította a harci szekéréről, majd csatlakozott Pelopszhoz. Miután Oinomaosz elesett, serege szétszéledt, ki-ki menekült, amerre látott. Pelopsz szekérével szépen bevonult Piszába, és övé lett Oinomaosz egész királysága. Később feleségül akarta venni Hippodameiát: ennek érdekében, és azért is hogy örömet szerezzen a menyasszonyának, aki bosszút akart állni apja gyilkosán, Mürtiloszt a tengerpartra vezette, és belökte a vízbe. Ezután pedig feleségül vette Hippodameiát.

#4 Pergamoni Kharax 34. töredék

Oinomaosz, Piszá király, Düstrosz, azaz március havában versenyt rendezett Európa partjainál az égen fenn járó titán, a nap tiszteletére. A négy elem közül, amelyek a Nap alatt vannak, a föld és a tenger, azaz Démétér és Poszeidón szokott versenyezni. Sorsot vetettek a király, Oinomaosz és azok között, akik más vidékekről érkeztek oda, hogy versenyezzenek vele. Ha Oinomaoszra esett a választás, hogy Poszeidónért harcoljon, akkor jelképként kék színű ruhát viselt,

ami a víz színe, vetélytársa pedig zöld színű ruhát, ami a föld színe. Fordítva, ha a sors úgy döntött, hogy Oinomaosznak a földet jelképező ruhát kell felvennie, akkor ő zöld színű ruhát öltött, ellenfele pedig Poszeidón kék színű ruháját viselte. [...] Oinomaosz sok éven át legyőzte az ellenfeleit: Apszürtosz volt a mestere, aki hires volt a kocsihajtásban. Oinomaoszt végül legyőzte és megölte a lúdiai Pelopsz.

#5 Ióannész Tzetész, Magyarázatok Lykophrón Alexandrájához 152

Mi pedig az igazságot így magyarázzuk: Tantalos istenfélő és jámbor pap volt, és mivel emberszeretetében az istenek misztériumait végül elmondta (a beavatatlanoknak), a papok névsorából kivették. Azt mondták, hogy mivel a fia, Pelops egész teste bénulásban szenvedett, ő műtétekkel, kautérokkal (égetéses gyógymóddal) és mindenféle sebészi beavatkozással felszabdalva nagynehezen egészségessé tette, és a kautérok nyomai voltak rajta, a lapockája a műtétek miatt félbe volt vágva, kifehéredett és megfakult a testi gyengeség miatt; mintegy az atyja vágta darabokra az isteneknek, mikor azok meglátogatták (tudniillik ilyen betegség végzete érkezett rá, mert a végzet is istenség), de valójában megműtötte és meggyógyította az égetéssel. Mivel pedig a lapockájának a megrohadt része földdé lett és eltemették, ezt úgy mesélték, hogy Déméter ette meg. (Fehér Bence fordítása nyomán)

#6 Strabón, Geógraphika 14.5.28

Ennek támogatására összegyűjtötték azokat a mondákat is, amelyek szerint Tantalosznak és a Pelopidáknak a gazdagsága a phrígiai és szipüloszi ércbányákból keletkezett, Kadmoszé a thrákiai és a Pangaion-hegyi bányákból...

#7 Euripidész: Iphigeneia a Tauroszok földjén 822-826

(ORESZTÉSZ): Most, mit szememmel láttam, azt mondom jelül: Pelopsz ős lándzsáját apánk házában, mit

kezében tartott, hogy kivívta a piszai
Hippodameiát, és megölte Oinomaoszt;
leányi termeidben volt a rejteke.
(ford. Devecseri Gábor)

#8.1 Pauszaniasz, Görögország leírása 2.22.3

A Zeusz és Plutó fiának tartott Tantalosz sírját én magam láttam a Szípülosz hegységben; érdemes megtekinteni. Tantalosznak semmi oka nem volt rá, hogy Szípüloszból elmeneküljön, amint erre később Pelopsz rákényszerült, mikor a phrügiai Ilosz sereggel indult ellene.

#8.2 Pauszaniasz, Görögország leírása 5.13.4-6

4. A következő történetet is beszélük. Amikor az Ilion alatt vívott háború túl hosszúvá nyúlt, a jósök kinyilvánították, hogy nem fogják elfoglalni a várost mindaddig, amíg Héraklész íját és Pelopsz egyik csontját oda nem hozzák. Így vitték el azután a görögök táborába Philoktétészt, Pelopsz csontjai közül pedig a hős lapockacsontját Piszából. Mikor azonban hazatérőben voltak, a vihar Euboiánál azt a hajót is elpusztította, amely Pelopsz 5. Sok évvel Ilion elfoglalása után egy eretiai halász, Damarmenosz, amikor a hálóját a tengerbe vetette, kifogta ezt a csontot. Mivel a nagysága csodálatba ejtette, elrejtette a parti homokban, és Delphoiba is elment, hogy megkérdezze, miféle embernek a csontja ez, s ő mit csináljon vele. 6. Minthogy az isteni gondviselés folytán éppen ekkor érkezett oda egy követség az élisziektől is, akik segítséget kértek egy ragályos betegség ellen, a Püthia ezeknek azt a választ adta, hogy Pelopsz csontját vissza fogják kapni, Damarmenosznak pedig azt, hogy amit talált, adja át az éliszieknek. Viszonzásképp az élisziek többek között azzal is megjutalmazták, hogy őt, majd utódait bízták meg a csont őrzésével. Pelopsz lapockacsontja azonban az én időmben már nem volt meg, véleményem szerint azért, mert oly sokáig volt elrejtve a mélységben, és nemcsak az idő kezdte ki, hanem a tengervíz is emésztette.

#8.3 Pauszaniasz, Görögország leírása 8.14.10-12

A szentély mögött található Mürtilosz síremléke. Mürtilosz a görög hagyomány szerint Hermész fia és Oinomaosz kocsihajtója volt. Valahányszor Oinomaosz leányának a kezét megkérte valaki, az ügyes Mürtilosz hajtotta Oinomaosz lovait, miközben a király, ha versenyzés közben utolérte, leszúrta a kérőt. 11. Mürtilosz maga is szerelmes volt Hippodameiába, de mivel nem volt elég bátorsága hozzá, hogy a leány kezéért vállalja a versenyt, inkább elszegődött Oinomaoszhoz kocsihajtónak. Végül azonban Pelopsz állítólag megesküdött, hogy egy éjszakára átengedi neki Hippodameiát, és ezzel rábírta, hogy elárulja Oinomaoszt. Amikor azonban számonkérte Pelopsztól az eskü teljesítését, Pelopsz kidobta őt a hajóból. A pheneosziak azt mesélik, hogy a hullámok partra sodorták Mürtilosz holttestét, ők pedig megtalálták és eltemették, és évenként egyszer éjjel halotti áldozatot mutatnak be neki. 12. Nyilvánvaló, hogy Pelopsz nem tehetett meg nagyobb utat a tengeren, hanem legfeljebb az Alpheiosz torkolatától Élisz kikötőjéig hajózhatott

#9 Lukianosz: Kharidémosz avagy a szépségről 19

Át is térek egy másik történetre, amely éppolyan jó arra, hogy bemutassam a szépség értékét, mint az előző. Ez Hippodameiáról, az arkadiai Oinomaosz lányáról szól. Akit a szépsége rabul ejtett, az inkább választotta érte a halált, semmint hogy nélküle élvezze a napvilágot. Amint a lány felserdült, apjának feltűnt, hogy mennyivel szebb minden más nőnél. Őt magát is megfogta a lány szépsége- annyira szép volt, hogy a természet ellenére még szülőapját is elragadta -, s meg akarta tartani a lányt a amaga számára. Mégis úgy tett, mintha egy méltó kérőhöz hozzá akarná adni, hogy kikerülje a gyanúsításokat. Cselt eszelt ki, ez még alávalóbb volt, mint a vágya, s ezzel remélte elérni a célját. Az akkor leggyorsabb arkadiai lovakat fogta a kocsija elé, amely mestermű volt gyorsasága miatt, s versenyt rendezett lánya kérőivel; a jelentkezőknek magát a lányt ígérte győzelmi díjul, a veszteseknek azonban fővesztést helyezett kilátásba.

A lányának meghagyta, szálljon a versenyzővel együtt kocsira, hogy az vele foglalkozván, megfélekezze a versenyről. Az első versenyző vesztett, s életével együtt a lányról is le kellett mondania; a többiek is egymás után siettek a halálba, mintha attól féltek volna, hogy nem adhatják oda érte az életüket. Megvetették Oinomaoszt vadsága miatt, de gyermeteg kislelkűségnek tartották volna, ha visszalépnek a versenytől vagy megszegik a feltételeket. Tizenhárom ifjút ért utol a halál; az istenek azonban megutálták Oinomaoszt ezért a bűnért, megszánták az áldozatokat és a lányt...Féltették azt az ifjút, aki éppen a versenyre készült – Pelopsz volt -, s még jobb kocsit meg halhatatlan lovakat ajándékoztak neki; ezek segítségével sikerült megszereznie a lányt, apósát pedig a verseny végén megölte. (ford. Kapitánffy István)

#10 Névtelen magyarázat (scholion) az Iliasz 2.104 sorához (1.200.10 Erbse)

Hippodameia, Oinomaosz lánya beleszeretett Pelopszba és meggyőzte Mürtiloszt, Hermész fiát, aki apjának kocsihajtója volt, hogy segítsen legyőzni az apját és tartsa vissza a lovakat, mert Pelopsz felesége akart lenni. A kocsiverseny győztese ugyanis feleségül vehette Hippodameiát, ha viszont alulmaradt a versenyben, akkor az életével fizetett. A kocsiverseny közben Oinomaosz balesetet szenvedett, mert Mürtilosz megbabráltta a csapszeget és az eleresztette a tengelyt. Oinomaosz tehát vereséget szenvedett és meghalt, de még megátkozta Mürtiloszt, hogy Pelopsz kezétől vessen el, és ez az átok be is teljesedett. Amikor átkeltek az Égei tengeren, Hippodameia szörnyen megszomjazott, és Pelopsz elment, hogy vizet hozzon neki. Közben Hippodameia beleszeretett Mürtiloszba, szerelmet vallott neki és kérte, hogy ne hagyja viszonzatlanul az érzelmeit. Mürtilosz azonban visszautasította és amikor Pelopsz visszatért, Hippodameia azzal vádolta meg, hogy meg akarta őt erőszakolni. Pelopsz erre Mürtiloszt kilökte a kocsiból a tengerbe és ezért innentől maga kellett hajtja a kocsit. A tengert pedig Mürtiloszról Mürtóinak nevezték el.

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

Adrienne Mayor (ford. Viczián Beáta), *Az ókor régészei. Őslénytan a görög-római világban*, Debrecen: Gold Book, 2001.

Németh György (szerk.), *Földreszállt mítoszok. Palaiphatos és Hérakleitos mítoszmagyarázatai*, Szeged: Líceum, 2008.

Greta Hawes, *Rationalizing Myth in Antiquity*. Oxford: UP, 2014.

Patay-Horváth András, *Transformations of Pelops. Myths, cults and monuments reconsidered*, London-New York: Routledge, 2023.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Milyen módon próbálták meg érthetőbbé tenni Pelops feldarabolásának, megfőzésének és feltámasztásának történetét az ókorban és napjainkban?
2. Mivel lehetett indokolni Pelops győzelmét a kocsiversenyben?
3. Milyen racionális magyarázatok születtek a kocsiverseny történetére?
4. Miért hozták kapcsolatba Pelopsot a trójai háborúval?
5. Milyen munkák/szerzők foglalkoztak a mítoszok racionalizálásával?
6. Keressen más mítosZRacionalizálási kísérleteket! Milyen módszereket alkalmaztak erre a célra az ókorban?

7. MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG

Az ókorban a valóság minden megmagyarázhatatlan elemét, a természeti jelenségeket, a dolgok és élőlények eredetét mítoszokkal magyarázták. Bevolt gyakorlat volt a társadalmi viszonyok, vallási és egyéb szokások mitikus magyarázata mellett a földrajzi helyek, tehát a folyók, szigetek, hegyek megszemélyesítése, azaz a földrajzi névvel megegyező nevet viselő, de emberi tulajdonságokkal rendelkező mitikus személy feltételezése. A folyamistenek közül lányai (pl. Aigina) miatt volt fontos az Asópos, Héraklésszel küzdött Achelóos, Achilleusszal a Skamandros, Alpheios pedig Arethusa nimfát üldözte szerelmével és mikor amaz forrássá változott (a Syrakusai melletti Ortygia szigetén), ő folyóként követte (#1). Az észak-afrikai Atlas hegységet Prométheus testvérével azonosították, a Taygetos hegységet pedig állítólag az ő lányáról, Taygeté nimfáról nevezték el.

Voltak szokatlan geológiai képződmények, amelyeket ismert mitológiai szereplőkkel hoztak kapcsolatba. Legismertebbek ezek közül a Gibraltári szoros, amelyet Héraklés oszlopainak neveztek (#2.1), de Héraklés nevéhez kapcsoltak óriási víznyelőket, gátakat és csatornákat is (#2.2). Az Etna vulkanikus tevékenységét azzal magyarázták, hogy Zeus ide zárta be a Typhón nevű szörnyeteget (#3.1), Kis-Ázsiában pedig egy magasra törő sziklát Pelops trónusának, egy közeli mocsarat Tantalos tavának neveztek (#3.3); egy másik sziklát a kővé vált Niobével azonosítottak és azt tartották róla, hogy könnyezik (#3.2). Az Adriai tenger egyik szigetét (ma Palagruza Horvátországban) Diomédés szigetének nevezték és legendák keringtek az ottani madarak szokatlan viselkedéséről (#4), a Fekete-tenger partjaihoz közel pedig Achilleus futópályájának neveztek egy feltűnően hosszú szigetet. Az alvilágba vezető út bejáratát több helyen is mutogatták (#5) és az elíziumi mezőket ill. a boldogok szigeteit (ld. 2 #5.2) is azonosítani próbálták (#6).

A görög mítoszok gyakran szólnak arról is, hogyan jött létre, illetve miként kapta a nevét valamely élőlény vagy élettelen dolog. Állatok és növények esetében általában egy emberalakban elképzelt hős(nő) átváltozásáról szól a történet, a földrajzi képződmények, azaz hegyek, szigetek, tengerek vagy éppen ezek mintájára városok esetében pedig az adott helyen leli a halálát az illető. Mindkét típusba mindmáig közismert alakok és történetek tartoznak. Daphnéből babérfa lesz, amint Apollón szerelme elől menekül, Arachnét Athéné haragja pókká változtatja (#7), Narkissosból és Hyakinthosból (#8) pedig virágok lesznek; Ikaria szigete

és a környező tenger Ikarosról, az Égei tenger (Aigaion pelagos) Aigeus athéni királyról, a Saróni öböl (#9.1) és az Euénos folyó az azonosnevű uralkodókról kapja a nevét. Érdekes módon, míg az állatokról és növényekről szóló történeteket alighanem senki sem gondolta komolyan, a földrajzi nevek esetében az ókortól napjainkig hajlamosak az emberek készpénznek venni ezeket a történeteket, jóllehet elég egyértelmű, hogy épp fordítva történt a dolog, és az állat- ill. növénynevekhez hasonlóan az immár érthetetlen földrajzi név vagy népnév magyarázataként születtek meg a mitikus (*epónymos*) alakok és aitiológiai történetek. Volt persze olyan eset is, ahol a helynévnek és a mitikus személynévnek azonos volt az eredete, ezért a hangalakjuk is nagyon hasonlított egymásra, de a mitikus személy nem kapcsolódott össze a helynévvel semmiféle történetben (Atalanté, Alkyoné), illetve az összekapcsolásuk már az ókorban is problematikusnak tűnt (#9.2).

Általában egy-egy hegységhez, folyóhoz, szigethez egy-egy mitológiai szereplő társult, és ezek a névadó hősök, bár általában mellékszereplők voltak egy-egy történetben (#9.4-5), mégis idővel nagyobb jelentőségre is szert tehettek. Legszébb példája ennek Daidalos és Ikaros története (#9.3).

Földrajzi névadó hősök elképzelhetők voltak férfiak vagy nők alakjában is, általában az elnevezett földrajzi képződmény neméhez igazodtak (területek/ népcsoportok ősei, hegyek és folyók esetében férfiak, városok, szigetek, források esetében pedig nők), de olykor egyazon hely(név)hez mindkettő társulhatott. Szinte még ma is mindenki ismeri az argonauták és az aranygyapjú történetét, amelynek előzménye Phrixos és Hellé utazása, és talán sokaknak feltűnt, hogy a kislánynak csak annyi a szerepe, hogy belefullad ill. belezuhan a tengerbe és ily módon nevet ad a tengerszorosnak (Helléspontos = Hellé tengere). A tengerbe fulladó névadó hős(nő) alakja nyilván nem valamiféle történeti valóságot tükröz, és nem is tipikus népmesei elem, hanem az ismeretlen eredetű földrajzi név jellegzetesen görög magyarázataként szolgál, azaz aitiológiai elbeszélés. Az ilyesfajta történeteket népetimológiai magyarázatnak is szokás nevezni, jóllehet nem feltétlenül úgy jönnek létre, mint a népdalok vagy a népmesék.

Már a 19. században megfogalmazták, hogy a mitikus Hellé alakja a Helléspontos nevének magyarázatára jött létre, és nyilvánvaló, hogy azért tudta magát olyan sokáig tartani a népetimológiai magyarázat, mert nem sikerült meggyőző alternatívát állítani a helyére. Pedig párhuzamok találhatók szép számmal. Közéjük tartozik maga a Hellas név is, amely pontosan megegyezik a Helléspontos előtagjával, valamint egy láthatóan széles körben elterjedt folyónév (Sellééis) is, és elképzelhető, hogy ez a név oly sok más folyónévhez hasonlóan pusztán a vízfolyás kanyargós, tekervényes voltát fejezi ki. A Helléspontos neve ennek megfelelően a folyók

nevéhez hasonlóan egyszerűen „kanyargó tenger”-t jelenthet. A Dardanellák esetében teljesen kézenfekvő volt a tengerszorost a folyóknál megszokott módon elnevezni, hiszen elég keskeny is és kanyargós is volt, ráadásul még ugyanúgy sodrása is van, mint bármelyik folyónak. A ’kanyargós’ jelzőt lehetett azonban ugyanígy a föld szóhoz is kapcsolni és az Égei-tenger zegzugos, mély öblökkel tagolt, csipkézett partvidékét is Hellasnak, majd az ezen a területen élő, de különféle tájszólásokat beszélő és magukat dórként, iónként, illetve aiolokként definiáló lakosait összefoglalóan helléneknek nevezni. Egymással való rokonságuk kifejezésére mindegyik törzs névadó fiktív őst családfába rendezték és egy közös ősapától, Helléntől származtatták. Így az elhomályosult jelentésű, de egymással rokon két földrajzi névből két egymástól teljesen független alak jött létre: egy lány, aki tragikus körülmények között, fiatalon halt meg, utódok nélkül, pont azon a helyen, ahol állítólag az ő nevét viselte a tengerszoros, és egy másik, nem konkrét földrajzi ponthoz, hanem egy területhez köthető ősapa, akihez semmiféle történet nem kapcsolódott, csak a leszármazottai. Életéről de még a haláláról sem tudott semmit a hagyomány. Igaz, hogy Hellénnek ugyanúgy „volt” sírja, mint Hellének (#9.6), de kultusza egyiküknek sem alakult ki.

Több hasonló férfi-női epónymos párt is ismerünk. Ilyenek kapcsolódtak a Myrtói tengerhez (Paus. 8. 14.12), a Peloponnésos második legmagasabb (de az ókorban legmagasabbnak gondolt) hegyéhez, a Kyllénéhez (#9.7), vagy különféle városokhoz is, többek között Mykénéhez, a bronzkori Görögország egyik legfontosabb központjához (#9.8). Sok esetben az indoeurópai nyelvet beszélő görögök érkezését megelőzően kialakult helynevekről volt szó, amelyek jelentése nemcsak az ókoriak számára volt teljességgel ismeretlen, de mindmáig teljesen kinyomozhatatlan és talán örökre az is marad. Az pedig eldönthetetlen (és talán nem is nagyon lényeges), hogy melyik mitikus alak jött létre korábban. Egy város esetében inkább nőalakot, egy hegynél férfialakot várnánk, de az is igaz, hogy a hegyekben élő nimfák miatt könnyen elképzelhető volt ilyen esetben is egy nőalak (amint ezt a Taygetos hegy, a Peloponnésos legmagasabb hegyvonulata is mutatja, ahol a hagyomány csakugyan kizárólag egy Taygeté nevű nimfáról tud) és a városok esetében alapítóként nyilván férfialakok jöhettek inkább szóba (mint például Róma esetében is Romulus).

Végezetül ide tartozik az előző fejezetben már részletesen tárgyalt Pelops és a Peloponnésos félsziget kapcsolata. A Peloponnésos név a Pelops szó genitívusából és a *nésos*, azaz ’sziget’ szóból képzett összetett szó, szerkezetileg megegyezik a Helléspontosszal. Már az ókor óta egyöntetűen Pelops szigeteként értették, és a magyarázatok csak abban tértek el egymástól, hogy vajon ő maga uralkodott az egész félszigeten és azért nevezték el róla (#9.9), vagy csak az utódai tettek szert olyan

hatalomra, amely az elnevezést indokolta (Thuk. 1.9: 6 #1). Mivel a legkorábbi ránk maradt források (3 #3, 12) arról tanúskodnak, hogy Pelops közismerten nagyhatalmú uralkodó volt, az első magyarázat lehet a korábbi, a Thukydidésnél olvasható másik elképzelés pedig, mint az előző fejezetben láttuk, egy későbbi racionalizálási kísérletnek tekinthető. Viszont ez a racionalizálás is jól mutatja, hogy már az ókoriak számára is elképzelhetetlennek tűnt, hogy valamikor korábban egységes irányítás alá tartozott volna az egész félsziget és ez mai tudásunk szerint is teljességgel kizárható. Tehát az az alapgondolat, miszerint a Peloponnésosnak volt egy Pelops nevű legendás ősi uralkodója, nyilván nem történeti valóságot takar, hanem a félsziget nevét magyarázó népetimológiai elképzelés és nagyon jó párhuzamát találjuk a fentebb már tárgyalt névadó hősökben. Igaz, hogy Pelops központi jelentőségű azokban a későbbi mítoszokban, amelyekben szerepel, és halála sem játszik szerepet a félsziget elnevezésében, de ettől még a neve és az őt emlegető legkorábbi források egyértelműen arra mutatnak, hogy alakja leginkább a félsziget nevének magyarázatára jött létre. Mivel az Iliasban (2.102) már közismert alaknak látszik, ezért feltételezhető, hogy erre igen korán, tehát már valamikor a vaskor első évszázadaiban vagy esetleg a bronzkorban került sor. (Az, hogy a Peloponnésos elnevezés még nem jelenik meg a homéroszi eposzokban, még nem zárja ki ezt a lehetőséget, erre többféle magyarázat is elképzelhető.)

Pelops alapvetően a különféle népek, illetve tájegységek névadó hőseivel (pl. Lakedaimón, Kar, Arkas vagy éppen Hellén) állítható párhuzamba, de legjobb párhuzamát Itália névadó hérósa, Italos jelenti. Itt ugyanúgy egy félsziget nevé-ről van szó, és elég biztosra vehető, hogy a félsziget neve volt a korábbi és abból alkották meg a legendás király alakját (#9.10: Thukydidés). Ráadásul az Itália név kezdetben csak Bruttiumot (a mai Calabriát) jelölte és ezt a területet Elaphoussa azaz 'Szarvasföld' néven is ismerték. Ez önmagában nem lenne érdekes, viszont már az ókorban is felismerték (#9.10: Dionysios), és a mai nyelvészet is megerősíti, hogy Itália neve valójában a helyi *vitulus*, azaz borjú szóból ered. A két látszólag különböző elnevezés alighanem abban az egy pontban érintkezik egymással, hogy mindkét állatnak legjellegzetesebb része a szarva, és az állat nevét hasonlóként a félsziget alakjának leírására lehetett használni. A Peloponnésos név formai párhuzamai között is megtalálhatók az Elaphonésos (szarvas-sziget), Prokonnesos (őz-sziget) elnevezések és még sok más állatnév is szerepel hasonló szóösszetételekben. Sőt a *nésos* utótag valójában szinte kizárólag állatnevekkel alkot ilyen összetételt, tehát minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a Peloponnésos is egy állat, méghozzá egy közismert, de ezen a területen viszonylag korán kihalt állat, az őstulok nevéből eredhet. (Ennek az állatnak az ógörög nevét nem ismerjük,

viszont tudjuk, hogy rengeteg mitológiai személy viselt állatneveket.) És ha a félsziget alakját tekintjük, akkor a dél felé néző két kiszögellés, a Tainaron és a Malea hegyfok nyilván jól megfeleltethetők egy bika szarvainak. A földrajzi név nyilván korábbi eredetű, mint a népetimológiai magyarázat, és a bronzkorban keletkezett, jelentése aztán elhomályosult és ezért volt szükség a névadó hős megalkotására. A Csepel-sziget példája pedig jól mutatja, hogy ez a folyamat elég rövid idő alatt is lejátszódhatott. A szó ugyanis egy zombékos jelentésű magyar köznévből származik, de a helynevet már Anonymus (*gesta hung.* 44) is egy teljesen ismeretlen és fiktív személy nevére vezeti vissza. Ahogy tehát a Csepel-sziget sem Árpád vezér Csepel nevű lovászáról, Vác városa pedig a közsímsert legenda dacára nem egy azonosnevű remetéről kapta a nevét, a Peloponnésost sem Peloprsól nevezték el, hanem a mitikus alak a Peloponnésos név magyarázatára született, a földrajzi név pedig, mint ez Itália esetében is megfigyelhető, egy állat nevéből származott. Ortygia szigete (a fürj jelentésű *ortyx* szóból) és a belőle képzett Ortygia nimfa vagy a Sauros hegy (a gyík jelentésű *sauros* szóból) és az ebből származtatott Sauros nevű mitikus útonálló jól mutatják, hogy ilyesmi máskor és másutt is előfordult (#9.11). A mítoszok tehát sokféleképp és olykor igen meglepő módon kapcsolódhatnak a valósághoz, de a valóság nem köti gúzsba, nem korlátozza bennük az emberi képzelet szárnyalását és ezért szinte végtelenül változatosak.

FORRÁSSZEMELVÉNYEK

#1 Egy folyó és egy forrás szerelme (Publius Ovidius Naso, *Átváltozások* 5.572-641)

*Kéri Ceres, a kegyes, felüldülve, s a lánynak örülve,
mért vagy szent forrás, Arethusá, miért menekültél.
Hallgat a hab, főt mély forrásból vet föl az úrnő,
hínárvöld hajait kézzel száradni simítja,
s régi szerelméről Elis folyamának eképp szól:
,Én az achájai nimfáknak voltam seregéből
egy; s nem akadt, ki serényebben járt volna a berken,
vagy ki vadászhalót lett volna kivetni serényebb.
S bár alakom hírére bizony sohasem törekedtem,*

csak bátor voltam, mondtak szépalakúnak.
 Annyira dícsért szép orcám sose volt örömömre;
 más örvend, engem falusit, piritott, hogy a testem
 oly gyönyörű: hittem, hogy vétkek vétke, ha tetszem.
 Stymphal erdőből tértem haza lankadozóan;
 hőség volt, s a hevét még megkettőzte a munka.
 Föllelek egy patakot, miben örvény nincs, se morajlás,
 teljesen áttetsző a fenékig, kis kavicsát mind
 megszámlálhatnád, s alig is látszott tovafolyni.
 Ott a fehér fűzfák, habtáplált nyárfai lombok
 adtak a vízbevesző partnak természetes árnyat.
 Indulok, és legelőbb talpam mártom be a vízbe,
 majd térdig bemegyek; nem elég ez, lány puha leplem
 oldozom és levetem, hajlós fűzagra terítem,
 s elmerülök csupaszon. Csapkodva a vízcsobogásban
 játszadozom, karomat kivetem, s ide és tova siklom,
 s ekkor a vízmélyről sustorgás ér a fülemben,
 megriadok, s a közel partnak peremére kiszállok.
 »Merre szaladsz, Arethusa?« kiált Alpheus a habból
 »Merre szaladsz?« reccsen nem is egyszer a hangja rekedten.
 Úgy, ahogyan voltam, rohanok ruha nélkül: a túlsó
 parton volt a ruhám. Méginkább lángol is, izz is,
 s mert csupaszon láthat, hiszi: könnyen megkaparinthat.
 Úgy menekültem el én, úgy szállt ő bőszen utánam,
 mint ahogy ölyvtől száll a galamb remegő röpüléssel,
 mint ahogy ölyv üldöz remegő röpülésű galambot.
 Orchomenost, Psophist, Cyllenét mind befutottam,
 Maenalus oldalait, s Elist, s fagyvert Erymanthost,
 s győztem a száguldást, nem volt sebesebb, aki izzott.
 Mégis, a hosszú futást én, gyöngébb, győzni ezentúl
 nem tudtam; szívós volt ő, fáradni türelmes.
 Messze mezők mélyén, bércek ligetes meredélyén,
 szirteken és köveken, s ahol út sincs, futva futottam.
 Hátulról süt a nap; látom lábamnak előtte
 hosszú nagy árnyékát (vagy a félsz láttatta, hogy üldöz);
 rettegetett csakugyan rengő lépése, növekvő
 nagy lihegése hajamnak már fűdosta szalagját.

*Már kimerülten »faj, megfog! Diana, segítsd meg«
szólogatom »fegyvernöködet, kinek annyiszor adtad
kézived s nyíllal tele tegzed vinnie vállán.«
Ekkor az istennő könnyörül, kerit egy sűrű felhőt
s rámveti. Most a folyó keres engem, a ködbetakartat,
és a fedő felhő mellett fürkészve kutatgat;
ott, hol az istennő elrejtett, kétszer is elmegy,
s kétszer »io Arethusa«, kiáltja, »io Arethusa!«
S én, a szegény, hogy is éreztem magam: úgy csak a bárány
fél, mikor akla körül vicsorog – s ő hallja – a farkas;
vagy kicsi nyúl, ha bozót alján lelapulva, kutyáknak
látja dühös képét, s moccantam nem meri testét.
Az pedig el nem megy, mert nem lát lábnyomot onnan
térni tovább: de vigyázza tovább is a tájat, a felhőt.
Körbefogott minden tagomon fagyosan veriték dőlt,
teljes testemről kéken csorrantak a cseppek,
merre a lábam lép, tó támad, hull a hajamból
harmatozás: hamarabb, semmint neked elsorolom most,
vízzé változom át. De fölismeri már az imádott
áradatot, s veti már a folyó el férfi alakját,
mit fölvet, s keverülni velem, simul újra habokká.
Delia áttöri most a mezőt; vak mélybe zuhanva
Ortygiába jutok, mely nékem kedves a névért,
mit visel istennőm, s mely először hoz ki a légre.’*

#2 Héraklész alkotásai

2.1 Diodórosz, Világkrónika 4.18.4-7

Minthogy azonban Héraklész oszlopait említettük, érdemes egy kicsit részletesebben bemutatni ezeket. Amikor Héraklész Afrikának és Európának az óceán partján fekvő legtávolabbi pontjára jutott, elhatározta, hogy expedíciója emlékére oszlopokat emel. És mivel olyan emléket akart az óceán partjára állítani, amely örökre megmarad, azt mondják, hogy mindkét hegyfokot jól felmagasította. Korábban ugyanis nagy távolság volt a két part között, ő viszont leszűkítette a szorost, hogy a szűk és sekély vízben a nagy tengeri szörnyek ne

tudjanak az óceánból a belső tengerbe jönni és egyúttal a hatalmas építmény örökké hirdesse építőjének emlékét. Egyesek viszont épp az ellenkezőjét állítják, tudniillik, hogy a két földrész eredetileg nem vált el egymástól, és hogy Héraklész csatornát vágott közöttük és ezáltal az óceán vize összevegyült a mi oldalunkon levő tenger vizével. Erről tehát mindenki tetszése szerint alkosson véleményt.

Valami nagyon hasonlót már készített Hellaszban is. A Tempének nevezett területen, ahol a síkságot nagyrészt mocsár borította, vízelvezető árkot ásott és lecsapolta a vizet. Így jött létre Thesszáliában a Péneiosz folyó menti síkság.

Boiótiában viszont épp az ellenkezőjét tette. A minüaszok földjén fekvő Orkhomenosz közelében gáttal zárta el a közeli folyó útját, és az egész területet elmocsarasítva tönkretette a vidéket. Thesszáliában jól tett a hellénekkel, Boiótiában viszont megbüntette a minüaszokat, akik leigázták a thébaiakat.

2.2 Pauszanasz, Görögország leírása 8.14.2-3

Karüaitól mintegy öt sztadion távolságban két hegy emelkedik, az Orüxisz és a Szkiathisz. Mindét hegy alatt egy-egy nyílás található, mely az esővizet a síkságról elvezeti. 2. Pheneosz lakói azt állítják, hogy ezek a nyílások mesterséges úton jöttek létre, és Héraklész keze munkáját dicsérik, Héraklész pedig állítólag Pheneoszból Laonoménál, Amphitrüón anyjánál lakott. ... 3. Héraklész itt, a pheneoszi síkság közepén egy csatornát ásott, hogy elterelje az Olbiosz folyót, amelyet Arkadia többi lakója nem Olbiosznak, hanem Aroaniosznak nevez. A csatorna hossza ötven sztadion, és ahol nem omlott be, mélysége a harminc lábat is eléri. A folyó azonban már nem ebben a csatornában folyik, hanem Héraklész árkát elhagyta, és visszatért saját régi medrébe.

#3 Hegyek, sziklák

3.1 Pindaros, 1. Püthói óda 15-28.

*Így az égnek ellensége, a szörnyű százfejű Tüphón:
Kilikíának a barlangjában élt;
Most bilincsben fekszik a hádeszi éjnek mélyiben.*

*Kümé fölött a tengerövezte partok
S Sikeliának terhe nyomja
Szőrös mellét, égbenyúló oszlop, fagyos Etna hegye
Örökös havu orma pihen
A leigázott óriáson.*

*Pusztító tűz szent patakját ontja öléből a bérc,
Napvilágon lávafolyam
Vörhenyes gomolyagban okádja magasra a füstjét.
Éjjel bíboran kigyúl a láng
S robogva sodorja a sziklatömböket
Elkigyózva mélyen tenger alá.
És e rettenetes tűznek folyamit csakis ő
Küldi föl, e csodalény.
Látni éppoly rettenetes csoda ezt, mint
Hallani, szemtanú hogyha elbeszéli:*

*Mint fekszik bilincsbe verve az Etna sötétlevelű
Orma és töve közt; a kemény
Nyoszolya mint hasogatja sebesre, hogy égeti hátát!
(ford. Csengery János)*

3.2 Pauszaniasz, Görögország leírása 1.21.3

Niobét a Szipülosz hegyen járva magam is láttam. Közelről a szikla-fal ugyan nem mutatja egy asszony, méghozzá egy gyászoló asszony alakját, de ha távolabb megyünk, valóban az a benyomásunk, hogy egy síró és gyászoló asszonyt látunk.

3.3 Pauszaniasz, Görögország leírása 5.13.7

Tantalosz nevét egy mocsár, valamint egy jelentős síremlék őrzi, Pelopsz trónja pedig a Szipülosz-hegy csúcsán, a plaszténéi anya szentélye mögött található. A Hermosz folyó túlszéljén Témnoszban találjuk Aphroditének friss mirtuszfából faragott szobrát. A hagyomány szerint ezt is Pelopsz készítette, miután kiengesztelte az istennőt, és könyörgött hozzá Hipodameiával kötendő házassága sikeréért.

#4 Csodás madarak egy távoli szigeten

Claudius Aelianus, *Az állatok természetéről* 1.1: Van egy sziget, amelyet Diomédész szigetének neveznek és amelyen rengeteg vihar-madár él. Azt mondják, hogy a barbárokat nem bántják, de nem is közelítenek hozzájuk, de ha egy hellén vetődik ide, annak valami isteni sugallat hatására az üdvözlésére sietnek és szárnyaikat úgy nyújtják feléje, mintha kezet akarnának rázni vele vagy meg akarnák ölelni. És ha a görögök nyújtják feléjük a kezüket, akkor nem repülnek el, hanem hagyják magukat megsimogatni és ha a leülnek (ti. a hellének), akkor odarepülnek és az ölükbe telepednek, mint ha ők is meghívott vacsoravendégek lennének. Azt mondják, hogy Diomédész társai voltak, akik vele harcoltak Trójánál, és aztán bár alakjukat megváltoztatva madarakká lettek, de hellén természetüket és hellénbarátságukat megőrizték.

#5 Az alvilág bejáratai

5.1 Pauszanasz, Görögország leírása 2.35.10 (Hermioné)

Khthonia temploma mögött három tér van, s a hermionéiek az első kettőt Klümenosz és Plutón, a harmadikat pedig az Akheruszia-tó terének nevezik. Mindegyiket kőkerítés veszi körbe, Klümenosz terén pedig van egy földszakadék is, a hermionéiek szerint itt hozta fel Héraklész a Hadész kutyáját.

5.2 Pauszanasz, Görögország leírása 3.25.4-5 (Tainaron-fok)

A hegyfok végén van egy barlangformájú templom, amely előtt Poszeidón szobra áll. Néhány görög költő állítása szerint Héraklész itt hozta fel a földre a Hádész örebét, noha a barlangban semmiféle, a föld mélyébe vezető járat nem található, s egyébként sem hihetjük, hogy lenne az isteneknek valamilyen földalatti lakhelyük, ahol a lelkek összegyülekeznek.

#6 A boldogok szigetei

Plutarkhosz: *Sertorius életrajza* 8.2: Itt hajósokkal találkozott, akik nemrégiben tértek vissza az Atlanti-szigetről. Két sziget ez, amelyet keskeny csatorna választ el egymástól, Libüától tízezer stádiumnyira fekszenek, s a Boldogok szigetének hívják őket. Nagy időközökben mérsékelt mennyiségű eső hull a szigeteken, langyos és harmatot hozó szelek járnak, s a jó termékeny talaj nemcsak szántásra és vetésre alkalmas, hanem oly sok és ízletes gyümölcs is megterem magától, hogy a lakosok kényelmesen, minden munka nélkül megélhetnek. Ezenfelül az évszakok váltakozása közötti mérsékelt átmenetek miatt a szigeteken nagyon egészséges a levegő. A szárazföld felől fújó északi és keleti szél ugyanis a közbeeső nagy távolság miatt szétszóródnak, csaknem teljesen erejüket veszítik, a déli és nyugati szél pedig, amely a tenger felől éri a szigeteket, langyos futó esőket és enyhe harmatot hoz magával, amely a talajt felfrissíti és termékenynyé teszi. Ezért a barbárok közt is erősen tartja magát az a hit, hogy itt található az elíziumi mezők, és ez a boldogok lakóhelye, ahogyan Homérosz megénekelte. (ford. Máthé Elek)

#7 Hősnőből állat (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 6.1-145)

*Adta fülét szívesen Tritonia szózataiknak,
Aonisok dalait s méltó haraguk helyeselte.
Majd „Dicsérni kevés, dicsérjenek engem is;” így szól,
„istenségünket sose tűrjük semmibe venni.”
Sújtani kész végzettel Arachnét Maeoniában,
mert hallotta: e lány nem gyatrább gyapjuszövésben
nála. Neves nem volt sem rangról, sem születésről,
csak művészetéről. Idmon, colophoni, az apja,
mártogatott szomjas gyapjút phocaeai bíbor
nedvébe. Az anyja nem élt; alacsonyorsó volt, az urával
egyrangú. De a lány lydia városokon nemenyésző
hírre jutott szorgalmával, noha póri családból
lett, s noha városa is kicsi volt, falu szinte, Hypaepa.
Hogy csoda-munkáját láthassák, gyakran esett meg:*

szőlőskertjüket elhagyták a timolusi nimfák,
 Pactolus folyamát odahagyták gyakran a nimfák.
 Nemcsak az elkészült szövetet volt nézni mulatság;
 azt is, ahogy készült: mert bájjal tette a dolgát.
 Hisz ha akár nyers gyapjút gyűjtötte gomolyba,
 vagy ha az ujjával munkált, s mikor újra meg újra
 finom fellegeket fosztott ki a gyapjufüzérből,
 vagy sima orsóját könnyen forgatta hüvelyke,
 vagy hímzett, vélnéd: maga Pallas volt tanítója.
 Sérti e gondolat is, letagadja e nagy tanítót is,
 „Versengjen velem ő; érhet”, szól, „bármi, ha vesztek”.

Pallas, anyó-képet s vendéghajat öltve, fehérét,
 megjelenik, bottal lépdél, vén s gyöngé tagokkal,
 s így szólítja meg őt: „A magas kor nemcsak ijesztő
 dolgokkal gazdag: nagy idő- s a tapasztalat eljő.
 Hallgass rám, le ne nézz: csak légy te a földilakók közt
 legjobb gyapjuszövő, hírednek ez épp elegendő;
 istennőt versenyre ne hívj ki, de merszed esengő
 szókkal tedd jóvá; könyörülni fog ő a könyörgőn.”
 Rá a leány görbén pillant, fonalát leereszti,
 fékezi még a kezét, de az arcán lángol a méreg,
 s adja az álcázott Pallasnak e szókkal a választ:
 „Gyöngeszed, te, nagyon fölemésztett már az öregség,
 s túlsokat élni megárt. Az ilyen szót, hogyha menyed van,
 hallja csak az; s lányod ha akad, csak hallja a lányod.
 Nékem eszem van elég; sose hidd, hogy tőled az intés
 használhat nékem, sose lesz más vélekedésem.
 Mért nem jön maga el? Mért fél vállalni a versenyt?”
 „Eljött” – mondja az istennő, veti messze a vénkort,
 s Pallasként ott áll. Leborulnak előtte a nimfák
 s lányai Mygdoniának; a szűz egyedül riadatlan.
 Elpirosult mégis, nem akarja, de fénylik is, ég is,
 tűnik is újra a pír arcáról, mint ha az ég s lég
 bíborosul, mihelyest legelőbb felrebben a hajnal,
 majd amidőn a nap is fölgyúl, már elhalaványul.
 Megmakacsolja magát, mást nem vágy, csak diadalmát,

*és vesztébe rohan; Jupiternek lánya se hátrál,
inteni már nem akar, párharcuk nem halogatja.*

*Késedelem nélkül kétoldalt áll föl a kettő,
és a finom fonalat ketten két székre feszítik.
Fára feszül a fonál, sok szálát nád különíti,
közben a belfonalat vetik egyre a fürge vetélők,
rendezik ujjai ezt, vezetik be sűrű fonadékba,
közben a fésűfogak verik egyre, tömítik a szőttest.
S ők igyekeznek, a mellük alatt megkötve ruhájuk,
jár ügyesen karjuk, könnyebbé kedv teszi dolguk.
Itt Tyrus üstjében főtt bíbor-szál szövetik be,
egymástól alig is különült piciny árnyalatokkal,
mint ahogyan ha a nap sugarát átmetszi a zápor,
látszik az ég boltján tarkán a nagyívű szivárvány;
s tündököl abban ezer szép szín, más mindnek a fénye,
mégis az átmenetet soha szem nem tudja kilesni:
hol két sáv szomszéd, azonos; túlszéle megint más.
Máshol arany sújtás szaladoz színezett szövedék közt,
s szőttesüket beszövik hajdan megesett dolgokkal.*

*Cecropi várban a Mars dombját hímezte be Pallas
s hajdani híres pört, mely e földnek folyt a nevérol.
Égbeli kétszer hat, Jupiter középpütt ül a trónon,
mindjük fenséges; mindnek jól látni az arcán,
hogymelyik is közölük; Jupiternek képe királyi.
Tengerek istene – így szövi – áll, meredő szigonyával
szirtbe csap, és a kemény szirtből, szigony adta-sebéből
tenger szökken elő, bizonyítja: övé ez a város;
ámde magát pajzssal, fegyverzi hegyes kelevézzel,
hord a fején sisakot, mellét fedi-óvja az aegis:
s himzi a földet, mely, megütötten az ő gerelyétől,
fölsarjasztja boggyó-terhelten a szőke olajfát,
ámul rajta az ég: diadal koszorúzza a művét.
És, hogy a példákbl versenyző társa megértse,
mily jutalom vár rá merszéért, örületéért,
négy sarkába a szőttesnek négy harcot is iktat,
színnel szembetűnőek mind, noha csak piciny ábrák.*

*Thrák Rhodope s Haemos látszik sarkán a szövetnek,
most hólepte hegyek, hanem egykoron emberi testek,
kik nevüket merték elorozni az égi nagyoknak.*

*Más szegelet pygmaeus anyának mostoha sorsát
ábrázolja, akit Juno győzött le a harcban,
s váltott át daruvá, maga népét öldöklővé.*

*Antigonét hímezte be még, ki a nagy Jupiternek
versengett feleségével, s kit az égi királynő
szárnyassá bűvölt; nem használt Ilion akkor
néki, se Laomedon, nemzője: de tolla fehérlik,
s csattogató csőrrel tapsol, mint gólya, magának.
Hátra csak egy szeglet van még: Cinyras, az elárvult,
rajta a szentélynek lépcsőjét s lányai testét,
fonja körül karra, könnyezve s a kőre borulva.
Hímzi körül végül békés olajággal a szőttest,
s végzi is így a saját szentelt fájával a munkát.*

*Ez meg, a maeoni lány, Europe elcsalatását
hímezi: hinnéd, él a bika, s hullámszik a hullám.
Látszik a lány, Europa, amint néz vissza a partra,
társnőket hívogat, s a szökellő hab mikor éri,
megriad és félénk talpát fölhúzza előle.
Asteriét is himzi, amint a sas égberagadja;
s hattyui szárnyak alatt fekvő szerelemteni Ledát;
s hogy Jupiter satyros képében mint lepi bájos
Nycteist, mint tölti iker-nemzéssel a méhét;
s Amphitryonként mint ejt meg, Tirynthia, téged,
és Danaét arany, Asopist tűz ejti meg – ő az! -,
Mnemosynét pásztor, Deoist többszínű kígyó.
Téged, Neptunus, haragos bika-képben az aeol
lányra ki törsz, hímez; s az Aloidákat Enipeus
képében nemzed; s kosnak Bisaltis, a szűz, hisz;
érezte mint csődört gabonák szelid anyja, a szőke,
érezte mint madarat kígyóhaju anyja a szárnyas
ménnek téged, s mint delphint fogadott be Melantho.
Mindezek arcát és a helyet, hol a nász megesett volt,
mind odahímezi; földművesként Phoebus amott áll,
s ölyvtollban meg oroszlánbőrben, s pásztor-alakban,*

*úgy, ahogyan Macareus lányát ejtette meg, Issét;
Liber is, Erigonét aki mint fürt vonja magához,
s kétalakú Chiront aki ménként nemzeni tudta,
Saturnus. Leheletszerű szál szegi szóttese szélét:
tarka virágkoszorú, repkényfutamokba fonódva.*

*Pallas sem, s az Irígység sem tudhatta e művet
ócsárolni. A szőke Leányt e siker dühösíti:
tépi az égnek e sok vétkét mutató szövedéket
rögtön szét, s a cytorusi fát fogván, a vetélőt,
három-négyszer az Idmon-lányt veri fejbe, Arachnét.
Ezt a szerencsétlen nem tűrte, nyakára kesergőn
köt kötelet. De mikor fenn függ, megszánja Athena,
és „Élj csak, de azért mégiscsak függj, gonosz;” így szól,
„és ez a bűnhődés – a jövőbe se vesd a reményed -
nemzetségedet és késő unokáid is érje”.
Szólt, s elmentében hecatéi növény nedűjével
hinti meg őt; ahogy éri a mérges nedv, a leánynak
már hajafürtje lehull, füle tűnik, tűnik az orra,
lesz feje pöttömmé, lesz teljes teste kicsinnyé:
oldalt, lába helyett, vékony kicsiny ujjai nőttek,
minden egyéb has lesz; hanem ebből küldi tovább is
szálait és szövi, szorgos pók, szövetét szakadatlan.*

#8 Virággá változott ifjú (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 10.162-219)

*Téged, Amyclas-sarj, Phoebus vitt volna az égbe,
hogyha időt hagy a bús sors arra, hogy ezt cselekedje.
Mégis örök vagy, amennyire csak lehet, és ha tavasz győz
újra telet, s az esős Hálnak Kos lép a helyébe,
éledsz folytonosan, kivirágzol a zöld gyepen újra.
Édesapám mind közt téged szeretett a leginkább,
s föld közepén Delphit odahagyta az istene ekkor,
mert ez az Eurotast meg a bástyák-nélküli Spártát
járta, s a lantnak sem volt már becsületje, s az íjnak:
méltóságfeledőn, hálót sem restel emelni,*

sem pórázon vinni ebet, s vad bérc meredélyén,
 véle futkosni, az együttlét táplálja a lángját.
 Már mintegy közepén haladott Titan a közelgő
 és a tűnő éjnek, kezdet s vég távol egyenlőn,
 s ők levetik mezüket, kenekednek gazdag olajjal,
 s így sugaras-ragyogón a koronggal kezdik a küzdést.
 Ezt legelőbb Phoebus veti föl, csóválva, a légbé;
 száll sebesen, felhőt hasogat nagy súlya az égen;
 hosszú idő multán hullt újra a földre, mutatva:
 mily művészettel hajították, mily nagy erővel.
 Oktalanul fut elő – játék heve űzi előre –
 Taenarides a korongot kézhezkapni, de ekkor
 rúgja föl újra a föld, a kemény, a korongot a légbé
 és arcodba, szegény Hyacinthus. Sápád, akár te,
 ekkor az isten, alácsukló tested fölemelve,
 most ápol téged, sebedet szárítja, a gyászost,
 most bucsuzó lelked fogná még vissza füvekkel.
 Nem használ tudomány: sebedet gyógyítani meddő.
 Mint mikoron violák vagy a mák letöretnek a kertben,
 vagy sárgás nyelvvel rezgő gyönyörű liliomszál,
 hervadnak, nehezült fejüket tüstént lebocsátják,
 állani nem tudnak, lekonyultan nézik a földet:
 így függ haldokló feje, így – erejét odavesztve –
 terhe magának a nyak, vállára konyulva lehajlik.
 „Oebalides, viruló élted közepén lehanyatlasz,”
 Phoebus szól, „s látom sebedet, mit vétkem ütött rád.
 Kínom s bűnöm vagy: hisz az én jobbmra haláloz
 bélyege kéne hogy üttessék! Én hoztam a véged!
 Mégis, a vétkem ugyan mi? Hacsak teveled mulatoznom
 nem volt bűn, ha szeretnem téged nem lehetett bűn?
 Bárcsak az életemet tudnám befejezni tevéled!
 Minthogy azonban nekünk ezt megtiltja a végzet,
 mindig vélem léssz, szól rólad folyton az ajkam.
 Kézzeled ütött lantom, s tefelőled szól dalolásom,
 s mint új zsenge virág, a nyögésemet írva utánzod.
 S jó az idő, mikor egy nagy hős ugyanígy e virágba
 rejti magát, s a nevét ugyanígy olvasni a szirmon.”

*Míg így szól, igazat-mondó ajkával, Apollo,
lámcsak, a vér, mely omol s a füvet megfesti pirosra,
már nem vér: ragyogóbban, akár a Tyrus-beli bíbor,
drága virággá lesz, liliomformájú növénné,
csak hogy amannak ezüst, ennek meg bíbor a színe.
Phoebusnak nem elég (mivel ő tisztelte meg ezzel):
ő maga írja reá a jaját, s e nyögése az AI AI
ott áll már szirmán, a betűk mondják ki a gyászát.
Spárta pedig nem resteli, hogy fia volt Hyacinthus,
máig tiszteli őt; s mint tették egykor az ősök,
évenként ülik ünnepeit, Hyacinthia néven.*

#9 Névadó (epónymos) hősök és hősnők

9.1 Szarón király és a Szaróni öböl

Pauszaniász, Görögország leírása 2.30.7: Althéposz után Szarón uralkodott. Állítólag ő építette Artemisz templomát egy sekély és mocsaras tenger-öböl mellett, amelyet éppen ezért Phoibaia-tónak is neveztek. Szarón szennvedélyes vadász volt, és amikor egy alkalommal az üldözött szarvas menekülés közben belerohant a vízbe, ő is utánavetette magát. A szarvas egyre messzebb és messzebb úszott a szárazföldtől, Szarón pedig nem akarta elveszteni zsákmányát, ezért addig követte, míg az üldözés hevében ki nem jutott a nyílt tengerre. Mivel ekkorra már teljesen kimerült, a viharos hullámok közt lelte halálát. Partra vetődött holttestét a Phoibaia-tó mellett, Artemisz ligetében, a szent kerületben temették el, a tengernek azt a részét pedig azóta Phoibaia helyett Szarónisznak nevezik

9.2 Európé és Európa

Hérodotosz 4.45: Hogy Európa keleti és északi részét tenger veszi-e körül, azt azonban senki sem tudja bizonyosan. Csak annyit tudunk, hogy olyan hosszú, mint a másik két világrész együtt. Azt sem értem, hogy miért adtak nekik három nevet – ráadásul női neveket –, noha egyetlen összefüggő területet alkotnak. S azt sem, hogy egyesek miért az egyiptomi Nílust és a kolkhiszi Phasziszt tették meg határukká, mások meg miért a Maiétisztóba folyó Tanaiszt meg a Kimmer-tengerszorost. Nem tudtam kideríteni, hogy hogyan hívták a határok megállapítóit

és azt sem, hogy honnan vették az egyes elnevezéseket. Mert Libüáról azt mondja a legtöbb hellén, hogy egy ott született nő volt a névadója, Ázsiának pedig Prométheusz asszonya. A lüdek viszont vitatják e név eredetét, és azt állítják, hogy Ázsiát nem Prométheusz feleségéről, Asziáról, hanem Asziaszról, Kotüsz fiáról, Manész unokájáról nevezték el, s Szardisz egyik részének is Asziasz a neve. Nos tehát, hogy Európát tenger veszi-e körül, azt ugyanúgy senki nem tudja, mint ahogy azt sem, hogy kiről kapta a nevét, vagy ki nevezte el, hacsak nem fogadjuk el ténynek, hogy a türoszi Európáról, s korábban, akár csak a két másik földrésznek, ennek sem volt neve. Csakhogy tudjuk, hogy ez a nő ázsiai eredetű volt, s még csak nem is lépett arra a földre, amelyet a hellének Európának neveznek, mert Phoinikiából Krétára, majd Krétáról Lükiába vándorolt. Erről most többet nem akarok beszélni, és továbbra is a hagyományos neveket fogom használni.

9.3 Daidalosz és Ikarosz (Publius Ovidius Naso, *Átváltozások* 8.183-235)

Meggyűlölte ezenközben Krétát, meg a hosszú számkivetést, mert vágyakozott haza Daedalus immár - s foglya a tengernek. „Minos elzárta a földet és el a tengert,” szól, „de az ég csak nyitva; gyerünk hát: mindenén úr lehet ő, de a tágas lég nem övé még.” Szólt, s új művészet, mire most szíve-lelke törekszik: s újul a természet. Tollat sűrű rendbe rakosgat, kezdi a kurtákon, melléjük rakja a hosszúút, mint lejtősen ahogy nőnének: hajdan a pásztor sípja eképp magasuk nem-egyenlő nád-darabokból; majd közepütt szállal, köti lentebb össze viasszal, és az egész toll-sort kicsikét görbére konyítja, mint a valódi madár szárnyát. Fia, Icarus ott áll, s hogy maga vesztével játszik, nem sejtí sehogysem: hol, mosolyogva, a szél-felfelfúdosta pihékért kapdos, hol meg a szőke viaszt lágyítja hüvelykkel, s apja csodás művét késlelteti játszadozással. És hogy a legvégső simítást megkapta a munka, két kifeszült szárnyán egyensúlyt ér el a művész, és levegőt rezzent s ott leng, levegő magasán fent.

Oktatgatja fiát: „Közepütt szállj,” adja tanácsát,
 „Icarus, erre vigyázz, nehogy aztán, hogyha alant szállsz,
 víz nehezítse a tollaidat, s tűz marja, ha túlfönt:
 szállj csak a kettő közt! S intlek: ne figyeld a Bootest,
 sem Helicét, sem az Orion kardját, a kivontat:
 szállj, ahogy én vezetek!” S míg így repülésre tanítja,
 már a szokatlan két szárnyat vállára szorítja.
 Dolgozik és oktat, s öreg arcán könnyei folynak,
 két keze is reszket. Csókot nyom a gyermeki arcra,
 mit többé soha már, s szárnyán fölemelkedik, úgy száll,
 kísérijét féltve, elől, valamint a madár, ha
 zsenge fiókáját fészekből légbe vezérli;
 szállani hívja tovább, vészes tudományra tanítja,
 lengeti két szárnyát, néz vissza, figyelve fiát.
 Lent a halász, remegő nádszárral míg halakat fog,
 botra hajolt pásztor, s ekevasra hajolva a szántó,
 látja, meg is döbben, s azt véli: kik útjuk a légben
 így veszik, égilakók. Ők meg balkéz fele hagyták
 Juno szent Samosát (Paroson túl, Deloson is túl),
 jobbra Lebinthus esett tőlük s dúsmézü Calymne;
 ekkor a gyermek kezd a szilaj röpdülésnek örülni,
 és vezetője fölé száguld, vágy vonja az égbe,
 tör magasabbra utat. Lágýítja közelben a hő Nap
 tollai illatozó viaszát, körítő kötelékét;
 olvad a könnyü viasz: csupaszon csap-csapkod a karja,
 s már evezőtlenül nem fog vele csöpp levegőt sem,
 ajka kiált, apját szólítja, de elnyeli ekkor
 áradatába a kék tenger, mely róla nevet nyer.
 Ekkor a bús apa – már nem is az! – szól: „Icarus!” így szól,
 „Icarusom, hol vagy? Nyomodat hol-merre kutassam?”
 „Icarus!” így harsan: s meglátja a tollat a habban;
 már átkozza találmányát, teszi sírba a testet,
 s kapta nevét az egész tájék amaz ott-nyugovóról.

9.4 Likhász (Publius Ovidius Naso, Átváltozások 9.210-229)

S íme Lichast, aki nagyremegőn egy sziklaüregben
 rejtőzött, meglátja, egész dühe ellene támad:

„Gyilkos ajándékot hoztál, te Lichas, te leszel hát az, ki halálom okozza?” Amaz sápadva, vacogva mentegetőzik a bajnok előtt remegő dadogással. Ekkor az esdekelőt s térdét megölelni törekvőt Alcides felkapja, körül megpörgeti többször, és hadigépeknél hevesebben a habba hajítja. Az meg röptében merevenné válik a légben; mint hús szél az esőt, mondják, faggyal teszi hóvá, majd puha hópelyhek perdülnek s összetömődnek, egybeszilárdulnak s így válnak jégzivatarrá: ő, amikor testét az erős karok elhajították, vértelenül féltében, s nedvtől fosztva egészen, sziklává merevült – ezt mondja felőle a régmúlt. Euboiánál még ma is egy kis szirt hegye nyúl ki szintre az örvényből, s ott őrizi emberalakját; erre hajós, minthogyha csak érezhetne, sosem lép, s hívja Lichas néven.

9.5 Pelopsz kocsihajtói: Szphairosz és Killosz

Pauszaniasz, *Görögország leírása* 2.33.1: A troizéniaiaknak több szigetük is van, s az egyik olyan közel esik a szárazföldhöz, hogy gyalog is át lehet oda menni. Régebben Szphairiának nevezték, majd később a Hiera nevet kapta, mégpedig a következő okból. Itt található Szphairosz síremléke, akiről azt mondják, hogy Pelopsz kocsisa volt. Aithra álmában parancsot kapott Athénától, és ennek engedelmeskedve átkelt a szigetre, hogy Szphairosznak síri áldozatot vigyen. Állítólag itt egyesült vele Poszeidón, Aithra pedig szentélyt emelt ezen a helyen Athéna Apaturiának, és a szigetnek Szphairia helyett a Hiera nevet adta, sőt a troizéni hajadonok körében is meghonosította a zt a szokást, hogy házasságuk előtt övüket Athéna Apaturiának ajánlják fel.

Strabón, *Geógraphika* 13.1. 62–63: Adramyttion területén van Khrysa is, Killa is. Thébé közelében most is van egy Killa nevű hely s benne a killai Apollón temploma; mellette folyik ez az Idáról jövő Killaios folyó. Ezek a helyek Antandria mellett vannak. A lesbosi Killaion is ettől a Killától kapta a nevét. Killaion hegy is van Gargara és Antandros között. A kolónai Daés szerint a killai Apollón templomát

először a Hellásból áthajózott aiolosok alapították.A killai Apollón temploma mellett van egy nagy földhányás is, Killos síremléke. Ez állítólag Pelops kocsisa volt, s ezen a vidéken uralkodott; talán Kilikia is róla kapta a nevét, vagy megfordítva.

Theopomposz 350. töredék: Amikor ő (ti.Pelopsz) Leszbosz közelében járt, meghalt Killosz, a kocsihajtója. Aztán álmában megjelent Pelopsznak, aki egyébként is nagyon fájlalta az elvesztését. Killosz siránkozott és kérte Pelopszt, hogy temesse el méltóképpen. Így aztán, mikor Pelopsz felébredt, máglyára helyezte és elhamvasztotta Killoszt, hamvai fölé pedig sírhalmot emelt. A sírhalom mellé még egy templomot is emeltetett Apollón Killaiosz tiszteletére. Az elnevezést Killosz hirtelen halála indokolta. Alapított egy várost is, amelyet Killának nevezett el. Killosz pedig halála után is láthatóan segítette Pelopszt az Oinomaosz elleni kocsiversenyben.

9.6 Hellé és Hellén sírja

Hérodotosz 7.58: A szárazföldi sereg viszont a Khersonészoszon haladt át és kelet felé nyomult előre, jobbra hagyva Athamasz leányának, Hellének síremlékét, balra Kardia városát, keresztülment az Agora nevű városon.

Strabón, *Geógraphika* 9.5.6: Némelyek Hellast tartománynak mondják ... mások ellenben városnak mondják és a pharsalosiak mutogatnak is az ő városuktól 60 stadionnyira egy romvárost s az ő meggyőződésük szerint ez volt Hellas.... A melitaiak viszont azt állítják, hogy Hellas városa az Enipeuson túl, tőlük mintegy tíz stadionnyira feküdt... Bizonyítéka ennek Deukalión és Pyrrha fiának Hellénnek a sírhalma az ő piacterükön.

9.7 Küllén és Külléné

Pauszanasz, Görögország leírása 8.4.4-6: Elatosz pedig a Külléné-hegységet kapta, amelynek ekkor még nem volt neve. Elatosz később átköltözött a most Phókisznak nevezett területre. Segítséget nyújtott a phlegüiaiak által keményen szorongatott phókisziaknak, és megalapította Elateia városát. A hagyomány szerint Azan fia volt Kleitór, Apheidaszé Aleosz, Elatosznak viszont öt gyermeke volt: Aipütosz,

Pereusz, Küllén, Iszkhüs és Sztümphélosz. ... 6. Ami pedig Elatosz fiait illeti, Küllénről nevezték el a Külléné-hegységet, Sztümphélosznak pedig egy forrás és a forrás mellett épült Sztümphalosz város őrzi a nevét.

Halikarnasszoszi Dionüsziosz, *Római régiségek* 1.13.1: Az athéni Phereküdesz a következőképp nyilatkozik Arkadia királyairól: „Pelaszgosz és Déianeira fia volt Lükaón; ő feleségül vette Küllénét, a naiád nimfát, akiről a Külléné hegyet nevezték el.”

Apollodórosz, *Mitológia* 3.8.1: Pelaszgosz Ókeanosz leányával, Meliboiával, vagy mások szerint Külléné nimfával nemzette Lükaónt, aki Arkadia királya lett, és számos feleségével összesen ötven gyermeket nemzett.

9.8 Mükéné és Kleónai

Pauszaniasz, *Görögország leírása* 2.16. 4: Homérosz is említ egy Mükéné nevű asszonyt az Odüsszeia következő sorában: „Türo, Alkméné, vagy a szépkoszorújú Mükéné.” A görögök által az *Asszonyok katalógusa*-nak nevezett költemény azt mondja, hogy ez az asszony Inakhosz leánya és Aresztór felesége volt, és hogy a város állítólag róla kapta a nevét. Az Akuszilaosznak tulajdonított mondát viszont, amely szerint Mükéneusz Szpartón fia és Phoróneusz unokája volt, már csak azért sem tudom elfogadni, mert maguk a lakedaimóniak sem tartják hitelesnek. Igaz ugyan, hogy a lakedaimóniaknál Amüklaiban van egy Szparté nevű nőt ábrázoló szobor, de már pusztán Szpartón, Phoróneusz fia nevének hallatára is teljesen meg lennének döbbenve.

Pauszaniasz, *Görögország leírása* 2.15.1: A Korinthoszból Argoszbba vezető út mellett van egy közepes méretű város, név szerint Kleónai. Egyesek szerint Kleónész Pelopsz fia volt, mások szerint a sziküóni Aszóposz folyó lányai közt volt egy Kleóné nevű is. Kettejük közül az egyik volt a város névadója.

9.9 Pelopsz és a Peloponnészosz

Iszokratész, Helené dicsérete (10.68): A korábbi időkben azok, akik a barbároknál nem jártak szerencsével, a hellén poliszok fölött akartak uralkodni: Danaosz megszökött Egyiptomból és birtokába vette Argoszt,

a szidóni Kadmosz thébai király lett, Káriaiak telepedtek le a szigetekre, az egész Peloponnészosz fölött pedig Tantalosz fia, Pelopsz uralkodott.

Iszokratész, Panathénaikosz (12.80): Ám nemcsak ezért lehet őt (ti. Agamemnónt) dicsérni, ... minden poliszból a királyokat is megnyerte, hogy teljesítsék parancsait, és királyi életmódról lemondva, katonák módjára éljenek, és hogy hadat viseljenek, nem is a maguk királyságáért, hanem úgymond Helenáért, Menelaosz feleségéért, valójában azonban azért, hogy Hellászt ne érje valami ehhez hasonló a barbárok részéről, sem pedig olyasmi, ami megesett vele, midőn Pelopsz elfoglalta az egész Peloponnészoszt, Danaosz Argoszt, Kadmosz pedig Thébai városát. (ford. Rokay Zoltán)

9.10 Itália

Thuküdidész, *A peloponnészoszi háború* 6.2: Ílion elfoglalása után az akhájok elől megmenekült néhány trójai csapat Szicíliába hajózott, s miután itt a szikanoszok szomszédságában letelepedtek, közös néven elümoinak nevezték őket. Városaik Erüx és Egeszta. Közelükben telepedett le néhány phókiszi, akiket a vihar annak idején Trójától először Libüa, majd Szicília partjaihoz sodort. Végül az opikoi nép elől menekülve a szikeloszok költöztek át Italiából, ahol eredetileg laktak, mint mondják, valószínűleg az áramlatokat és a megfelelő szelet használva ki, tutajokon, de az is lehet, hogy valamilyen más módon. Szikeloszok ma is laknak Italiában, amelyet egyik királyuk, Italosz neve után neveztek el Italiának. Jelentős haderővel érkeztek meg Szicíliába, s a szikanoszokat csatában legyőzve megszállták a sziget déli és nyugati részét, amelyet azután róluk neveztek el Szikania helyett Szicíliának.

Halikarnasszoszi Dionüsziosz, *Római régiségek* 1. 35. 1: Idővel aztán a területet egykori királyáról, Italoszról Italiának kezdték nevezni. A szürakuszai Antiokhosz szerint Italosz bölcs és jó uralkodó volt, aki szomszédait részben szép szóval, részben erőszakkal hajtotta uralma alá, mígnem a hipponioni és a szküllétioni öböl közti egész terület a fennhatósága alá került. Ezt a területet nevezték ugyanis kezdetben Italoszról Italiának. És miután ezt a területet megszerezte és számos alattvalója volt, akkor szemet vetett a szomszédos területekre is és sok

más várost is hatalmába kerített. Antiokhosz továbbá azt állítja, hogy Italosz származására nézve oinotriai volt. (2) A leszboszi Hellanikosz azonban azt mondja, hogy amikor Héraklész Argosz felé hajtotta Gérüón marháit és Itáliába vetődött, akkor az egyik borjú elszökött a gulyából és az itáliai partokat végigbolyongva és a (messinai) szorost átúszva érkezett Szicília szigetére. Héraklész pedig követve a borjút, amerre ment, kérdezgette a lakosokat, hogy nem látták-e valamerre az állatot. A helyiek, mivel alig értettek valamit görögül, a borjút saját nyelvükön *vitulus*nak nevezték (máig is így hívják), Héraklész pedig a borjú emlékére, az általa bebolyongott egész vidéket Vituliának nevezte el. (3) És egyáltalán nem kell csodálkozni azon, hogy az idők során a név megváltozott és ma másként hangzik, mert sok görög elnevezéssel is hasonló történt. Akár Antiokhosznak van igaza, és a területet egy uralkodóról nevezték el (ez tűnik a valószínűbbnek), akár úgy volt, ahogy Hellanikosz gondolja és a bika nevéből ered az elnevezés, az mindenképp biztosnak látszik, hogy az elnevezés Héraklész korából vagy kicsivel korábbi szarmazik.

9.11 A Gyík-hegy és Szaurosz, az útonálló

Pauszanasz, *Görögország leírása* 6.21.3: Ha átkelünk az Erümanthosz folyón, megpillanthatjuk az úgynevezett Szaurosz hegyet. Itt van Szaurosz síremléke és Héraklésznak manapság már romokban álló szentélye. A monda szerint ez a Szaurosz sok kellemetlenséget okozott az utasoknak és szomszédainak, míg Héraklész meg nem büntette.

AJÁNLOTT OLVASMÁNYOK

Greta Hawes, *Myths on the Map: The Storied Landscapes of Ancient Greece*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

Richard Buxton, *Forms of Astonishment: Greek Myths of Metamorphosis*. Oxford/New York: Oxford University Press, 2009.

Patay-Horváth András, Hellas és a Helléspontos: két helynév feltételezett jelentése és kialakulása, *Orpheus noster* 17/2, 2025, 45-54.

George Stewart, Europe and Europa, *Names* 9, 1961, 79-90.

KÉRDÉSEK, FELADATOK

1. Honnan indult és hová tartott Phrixos és Hellé?
2. Mit értettek az ókorban Európa alatt? Milyen földrajzi pontokhoz kapcsolódott a névadó hősnő története?
3. Keresse meg a térképen Ortygia szigetét, az Achelóos folyót, Kyllénét, Ikariát és a Saróni öblöt! Egyes esetekben több megoldást is találhat.
4. Hol és miként halt meg Aigeus király?
5. Milyen hegyeket és folyókat ismer az ókori Görögország területén? Gyűjtsön minél többet, és nézze meg, melyikhez milyen mítosz/mitikus alak kapcsolódik!

KITEKINTÉS

Sok minden kimaradt, vagy csak nagyon futólag került említésre, például Héraklés és Théseus legtöbb kalandja illetve hőstette, az amazónok, a kentaurok és az argonauták története. Lehetett volna az egyes istenekkel vagy mitikus családokkal, például a Labdakidákkal is részletesebben foglalkozni, és persze az ajánlott irodalom is nyugodtan bővíthető lett volna, hiszen számtalan kérdést, megközelítést pusztán említés szintjén kár lett volna belezsúfolni ebbe a tankönyvbe. Mindennek pótlását szolgálja az alábbi szakirodalmi tájékoztató, hogy akinek kedve van, az könnyebben megtalálja a válaszokat az őt érdeklő kérdésekre.

A bevezetőben említett tankönyvszerű bevezetések mellett van elég sok kézikönyv, illetve összefoglalás, amelyek igyekeznek a teljesség igényével tárgyalni a legtöbb kapcsolódó témát és persze további szakirodalomhoz is elvezetnek:

Dowden, K. 1992. *The uses of Greek Mythology*, London – New-York: Routledge

Dowden, K. – Livingstone, Niall 2011. *A Companion to Greek Mythology*, Chichester; Malden, MA: Wiley-Blackwell

Edmunds, L. (ed.) 1990. *Approaches to Greek Myth*, Baltimore. (2nd edition: 2014)

Edmunds, L. 2021. *Greek Myth*, Berlin – Boston (MA)

Hard, R. 2004. *The Routledge Handbook of Greek Mythology*, London – New York: Routledge.

March, J. R. 2014. *Dictionary of Classical Mythology*, Oxford: UP.

Egyes mitológiai alakokat tárgyalnak röviden, érdekesen és megbízhatóan a *Gods and Heroes of the Ancient World* c. könyvsorozat kötetei. Eddig az alábbiak jelentek meg:

K. Dowden, Zeus (2005), C. Dougherty, Prometheus (2005), E. Griffiths, Medea (2005), L. Edmunds, Oedipus (2006), R. Seaford, Dionysos (2006), S. Deacey, Athena (2008), D. Ogden, Perseus (2008), F. Graf, Apollo (2008), M. S. Cyrino, Aphrodite (2010), E. Stafford, Herakles (2011), S. L. Budin, Artemis (2016), M. G. Gonzalez, Achilles (2019), A. Allan, Hermes (2020), E. D. Karakantza, Antigone (2024).

Természetesen ezen a sorozaton kívül is vannak nagyon jó monográfiák és kiállítási katalógusok egyes mitológiai alakokról, illetve mitikus alakok csoportjairól:

- K. Schefold – F. Jung, *Die Urkönige, Perseus, Bellerophon, Herakles und Theseus in der klassischen und hellenistischen Kunst*, München: Hirmer, 1988.
 Walker, H. J., *Theseus and Athens*, Oxford: UP, 1995.
 J. M. Barringer, *Divine Escorts: Nereids in Archaic and Classical Greek Art*, Ann Arbor: Univ. Michigan, 1995.
 R. Wünsche, *Herakles – Herkules*, Staatliche Antikensammlungen, München, 2003.
 R. Wünsche, *Starke Frauen*, Staatliche Antikensammlungen, München, 2008.
 F. S. Knauf, *Die unsterblichen Götter Griechenlands*, Staatliche Antikensammlungen, München, 2012.
 M. Meyer, *Athena, Göttin von Athen. Kult und Mythos auf der Akropolis bis in klassische Zeit*, Wien: Phoibos, 2017.
 L. Edmunds, *Stealing Helen: The Myth of the Abducted Wife in Comparative Perspective*, Princeton, 2020.

Idekívánkozik Kerényi Károly számos munkája is, amelyek bár a mitológiának egy egészen sajátos, ma már az ókortudományban kevésbé elfogadott, pszichológizáló megközelítését képviselik, mégis lenyűgöző és tanulságos olvasmányok:

- Hermész, a lélekvezető (Budapest: Európa, 1984, eredetileg *Hermes der Seelenführer. Das Mythologem vom männlichen Lebensursprung*, Zürich: Rhein, 1944)
Az isteni orvos. Tanulmányok Asklépiosról és kultuszhelyeiről; ford. Rákóczi Katalin, utószó Kádár Zoltán; Budapest: Európa, 1999. (Eredetileg: *Der göttliche Arzt. Studien über Asklepios und seine Kultstätten*, Darmstadt: Gentner, 1956)
Dionysos. Urbild des unzerstörbaren Lebens, München–Wien, 1976.
 Prometheus : Die menschliche Existenz in griechischer Deutung, Reinbek: Rowohlt, 1962 (angolul: *Prometheus. Archetypal image of human existence*, Princeton, 1999)

Szintén sajátos, újszerű megközelítést képviselnek a nyelvészet és a csillagászat eredményeinek ötvözésével Michael Janda professzor munkái: Kentauren und Gandharven (2022), Apollon und Dionysos (2022), Narkissos und Hyakinthos (2020), Der Zorn des Achilleus (2018), Pegasos und die Amazonen. Ein Mythos in

Antike und Vorzeit (2017), Artemis mit der goldenen Spindel (2016), Odysseus und Penelope. Mythos und Namen (2016).

A 20. században a görög mitológia olyan egészen eltérő jellegű műveket ihlett, mint James Joyce *Ulysses* c. regénye vagy Albert Camus *Sziszüphosz mítosza* c. filozófiai értekezése. A magyar irodalomban is számtalan formában elevenedtek meg a görög mitológia történetei. Talán Babits Mihálynak *A Danaidák* c. verse a legismertebb, de Babits írt két ilyen témájú novellát is (*Odysseus és a szirének*, valamint *Mythologia* címen Héraklészről). Móricz Zsigmond írt egy *Odysseus bolyongásai* c. háromfelvonásos színjátékot és *Magyar Elektra* néven átdolgozta Bornemisza Péter, Sophoklész nyomán írt *Elektráját*. Márai Sándor *Béke Ithakában* és Mesterházi Lajos *A Prométheusz-rejtély* c. regényei is igen szórakoztatók (akár csak Robert Graves magyarul is megjelent *Homérosz leánya* és *Az aranygyapjú* c. művei). Végül Devecseri Gábor, aki általában fordítóként ismert, írt egy színjátékot *Odüsszeusz szerelmei* címen.

A görög mítoszok újkori továbbéléséhez, modern feldolgozásaihoz, illetve ábrázolásaihoz általánosságban az alábbi kézikönyvek, kötetek ajánlhatók:

- Der Neue Pauly Supplement No. 5.: *Mythenrezeption. Die antike Mythologie in Literatur, Musik und Kunst von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 2008.
- L. Walther (Hrsg.), *Antike Mythen und ihre Rezeption*, Stuttgart, 2003.
- J. Davidson Reid, *The Oxford Guide to Classical Mythology in the Arts 1300–1900s*, Oxford, 1993.
- E. M. Moormann – W. Uitterhoeve, *Lexikon der antiken Gestalten. Mit ihrem Fortleben in Kunst, Dichtung und Musik*. Übersetzung v. M. Pütz, Stuttgart 1995 (= Kröners Taschenausgabe 468).

Ez a jegyzet tankönyv és forrásgyűjtemény egyben. A forrásrészletek tematikus szempontok alapján kerülnek bemutatásra és nem a legismertebb mítoszokat mesélik újra, hanem azt hivatottak bemutatni, miként hatottak a mítoszok az ókori görög kultúrára. Noha a régi görögök köztudottan racionálisan gondolkodó és cselekvő emberek voltak, ezek a mesészerű történetek alapvetően meghatározták mindennapjaikat. A mítoszok minden elbeszélés alkalmával változtak, alakultak és szinte minden helyzetben és minden célra felhasználhatók voltak: a természeti jelenségek, az ember és az élővilág illetve az istenek és a félisteni hősök eredetétől illetve az élet nagy kérdéseinek megválaszolásától kezdve az egyes földrajzi képződmények, városok, valamint a társadalmi, vallási szokások eredetén át egészen az aktuálpolitikai döntések indoklásáig vagy épp szórakoztatás céljából. A mítoszoknak ez a végtelen változottsága és alkalmazhatósága mind a mai napig megmaradt és évezredek óta tartó töretlen népszerűségüknek is a legfőbb titka. Talán azt is lehet mondani, hogy az ókornak ez az a része, amely még leginkább érdekes illetve vonzó a 21. századi ifjúság számára (is). Aki nem csupán kedvetlenségből szeretné hallgatni, nézni illetve olvasni a görög mítoszokat, nagy haszonnal forgathatja majd ezt a kötetet, amely a régi témát újszerű megközelítésben mutatja be..

A tartalomból: Mítosz és mitológia ▲ Mítosz és népmese ▲ Mítosz és irodalom ▲ Mítosz és képzőművészet ▲ Mítosz és történelem ▲ Mítosz és racionalitás ▲ Mítosz és valóság

A szerző az ELTE BTK Ókortörténeti tanszékének vezetője; gyerekkora óta lelkes hallgatója a görög mítoszoknak és évtizedek óta tanulmányozza azok forrásait és ábrázolásait.

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ
Az ELTE hivatalos könyvkiadója

ELTE | BTK
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

